

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 13 Sayı: 2 Aralık 2011

TRAKYA UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE

Volume: 13 No: 2 December 2011

ISSN 1305 -7766

**TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**

Cilt: 13 Sayı: 2 Aralık 2011

**TRAKYA UNIVERSITY
Journal of Social Science**

Volume: 13 No: 2 December 2011

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Dergisi
Cilt: 13 Sayı: 2 Aralık 2011

TRAKYA UNIVERSITY
Journal of Social Science
Volume: 13 Number: 2 December 2011

Dergi Sahibi / Owner

Trakya Üniversitesi Rektörlüğü
Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Doç. Dr. Kıymet ÇALİYURT

Editör / Editor

Doç. Dr. Nurcan METİN

Dergi Yayın Kurulu / Editorial Board

Başkan / Chairman

Doç. Dr. Kıymet ÇALİYURT

Üyeler / Members

Doç. Dr. Kıymet ÇALİYURT

Prof. Süleyman Sırrı GÜNER

Prof. Dr. Ali İhsan ÖBEK

Doç. Dr. Nurcan METİN

Doç. Dr. Yeşim FAZLIOĞLU

Doç. Dr. Ayhan GENÇLER

Dizgi / Design

Özge TURAN AY

Kapak Dizayn / Cover Design

Prof. Dr. Bünyamin ÖZGÜLTEKİN

İletişim Adresi / Address

T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Balkan Yerleşkesi – Edirne / TÜRKİYE

Tel.-Faks: 0284 235 63 00-01

e-mail: sobedergi@trakya.edu.tr

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi TÜBİTAK-ULAKBİM ve EBSCO Veri Tabanı'nda indekslenmektedir.

Trakya University Journal of Social Sciences is indexed in the TUBITAK-ULAKBİM and EBSCO Database.

Baskı / Publishing

B Z M BÜRO BASİMEV

Tel: (0312) 229 99 28

ULUSLARARASI DANI MA KURULU

Prof. Dr. İl AKGÜL <i>Marmara Üniversitesi</i>	Prof. Dr. Nadir ÖCAL <i>Orta Do u Teknik Üniversitesi</i>
Prof. Dr. İker ALP <i>Trakya Üniversitesi</i>	Assistant Prof. Berkay ÖZCAN <i>The London School of Economics and Political Science</i>
Prof. Dr. Mehmet ALPARGU <i>Sakarya Üniversitesi</i>	Prof. Dr. Mustafa ÖZKAN <i>İstanbul Üniversitesi</i>
Assoc. Prof. Ali AKARCA <i>University of Chicago Illinois</i>	Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN <i>Erciyes Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Ülker AKKUTAY <i>Gazi Üniversitesi</i>	Prof. Barry RIDER <i>Cambridge University</i>
Prof. Dr. Sudi APAK <i>Beykent Üniversitesi</i>	Prof. Atilla SA LAM <i>Trakya Üniversitesi</i>
Assoc. Prof. Ezendu ARIWA <i>London Metropolitan University</i>	Prof. Dr. Burak SALTO LU <i>Bo aziçi Üniversitesi</i>
Prof. Peter BALDW N <i>University of California, Los Angeles</i>	Prof. Dr. Bedriye SARAÇO LU <i>Gazi Üniversitesi</i>
Prof. Dr. erif Ali BOZKAPLAN <i>Dokuz Eylöl Üniversitesi</i>	Prof. Dr. Mehmet SARAY <i>Yeditepe Üniversitesi</i>
Prof. Dr. ahamet BÜLBÜL <i>Marmara Üniversitesi</i>	Prof. Dr. Seval KARDE SEL MO LU <i>Anadolu Üniversitesi</i>
Prof. King-kok CHEUNG <i>University of California, Los Angeles</i>	Prof. Dr. Ahmet SINAV <i>Trakya Üniversitesi</i>
Assoc. Prof. Hülya K. K. ERASLAN <i>Johns Hopkins University</i>	Prof. Dr. Ovidiu STOICA <i>Alexandru Ioan Cuza” University of Ia i, România</i>
Prof. Dr. Öner GÜNÇAVDI <i>İstanbul Teknik Üniversitesi</i>	Prof. Dr. Aysit TANSEL <i>Orta Do u Teknik Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Selahattin GÜR <i>Marmara Üniversitesi</i>	Prof. Dr. Ahmet TA A IL <i>Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi</i>
Prof. Foo-Nin HO <i>San Francisco State University</i>	Prof. Dr. Belma TU RUL <i>Hacettepe Üniversitesi</i>

Prof. Philip T. HOFFMAN <i>California Institute of Technology</i>	Prof. Tunay I. TUNCA <i>Stanford University</i>
Prof. Dr. Dinçer KÖKSAL <i>Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi</i>	Prof. Dr. Sibel TURAN <i>Trakya Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Derman KÜÇÜKALTAN <i>Trakya Üniversitesi</i>	Prof. Dr. Münevver TURANLI <i>İstanbul Ticaret Üniversitesi</i>
Prof. Li Way LEE <i>Wayne State University</i>	Prof. Dr. Sadi UZUNO LU <i>Trakya Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Aslı YÜKSEL MERMÖD <i>Marmara Üniversitesi</i>	Prof. Dr. Maria Stella VETTORI <i>University of South Africa</i>
Prof. Robert MERVILLE <i>City University London</i>	Prof. Dr. Turan YAZGAN <i>Türk Dünyası Ara tirmaları Vakfı</i>
Prof. Elliot Y. NEAMAN <i>University of San Francisco</i>	Prof. Dr. N. vanoviç YEGOROV <i>Chuvash Institute of Social Sciences</i>

BU SAYININ HAKEMLER

Prof. Dr. Ay e AKYOL
Trakya Üniversitesi

Prof.Dr. İker ALP
Trakya Üniversitesi

Doç. Dr. Dilek ALTA
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Remzi ALTUNI İK
Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Sudi APAK
Beykent Üniversitesi

Prof. Dr. Altan AYGUT
Beykent Üniversitesi

Doç. Dr. Gıyasettin AYTA
Gazi Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Seyhan B L R GÜLER
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. erif Ali BOZKAPLAN
Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Ümran BULUT
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. ahmet BÜLBÜL
Marmara Üniversitesi

Prof.Dr. Alparslan CEYLAN
Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. A. Mete Ç L NG RTÜRK
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Basri ERDEM
İ t k Üniversitesi

Doç. Dr. Ayhan GENÇLER
Trakya Üniversitesi

Prof. Süleyman Sırrı GÜNER
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet GÜN EN
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Selahattin GÜR
Marmara Üniversitesi

Prof. Eldar SKENDEROV
stanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Nurcan MET N
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Sevinç SAKARYAMADEN
Trakya Üniversitesi

Doç. Aminbay SAPAYEV
Trakya Üniversitesi

Doç. Dr. Özden SÖZALAN
stanbul Üniversitesi

Prof. Yılmaz ENDURUR
Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Nilüfer TAPAN
stanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Münevver TURANLI
stanbul Ticaret Üniversitesi

Prof. Ceyda UZGÖREN
stanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Sadi UZUNO LU
Trakya Üniversitesi

Doç. Dr. Esen YILDIRIM
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Fehmi YILDIZ
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Ash YÜKSEL MERMOD
Marmara Üniversitesi

Ç NDEK LER

<i>I ıl AKGÜL, Selin Ö. KOÇ</i> TÜRK YE CUMHUR YET TAR H NDE E T M VE BÜYÜME L K S : E K OTOREGRES F YAKLA IM	1-36
<i>Tanju ARABO LU</i> V YOLONSELDE YAYIN VE EKOLLER N TAR HSEL GEL M	37-48
<i>Umut BALCI, Nihat YAVUZ</i> KISA MET NLERDE D LSEL YÖNLEND RMELER BULMAYA YÖNEL K DERS UYGULAMASI	49-68
<i>Ebru ÇA LAYAN, Melek ASTAR</i> FA Z ORANI HAREKETLER ÜZER NDE ENFLASYON AÇI I, ÜRET M AÇI I VE DÖV Z KURU AÇI ININ ETK S	69-88
<i>brahim Murat ÇAKMAKÇI</i> BULGAR YAYINLARINDA ve E T M HAYATINDA “TÜRK ZLER ”	89-104
<i>Özlem Duygu DA</i> KEMAN V BRATOSU LE LG L 18. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE DE EN YAKLA IMLAR	105-118
<i>Server DEM RC , Melek ASTAR</i> TÜRK YE’DE ÖZEL S GORTAYI ETK LEYEN FAKTÖRLER: LOG T MODEL	119-130
<i>A. Faruk DO AN</i> TEKDÜZEN MUHASEBE S STEM NDE G DER VE MAL YET HESAPLARINA ELE T REL YAKLA IM	131-152
<i>Selahattin GÜR , rem SAÇAKLI SAÇILDI</i> STANBUL MENKUL KIYMETLER BORSASI’ NDA H SSE SENED GET R VOLAT L TES N N KLAS K VE BAYESYEN GARCH MODELLER LE ANAL Z	153-172
<i>Selahattin GÜR , Elif TUNA</i> ÇEVRESEL KUZNETS E R S ’N N GEÇERL L N N PANEL VER MODELLER YLE ANAL Z	173-190

<i>Mustafa HAT PLER</i> TÜRK YE EKONOM S NE ETK LER YLE KÜRESEL F NANSAL KR Z	191-214
<i>Ünal H. ÖZDEN</i> TOPSIS YÖNTEM LE AVRUPA B RL NE ÜYE VE ADAY ÜLKELER N EKONOM K GÖSTERGELERE GÖRE SIRALANMASI	215-236
<i>Tuncay ÖZTÜRK</i> TANZ MAT DÖNEM N DEN LAT N HARFLER N N KABULÜNE KADAR TÜRK YE'DE ESTET K ÜZER NE YAPILAN ÇALI MALAR	237-260
<i>Duygu TAL H, rem Figen GÜLENC</i> E T M SEKTÖRÜNDE H ZMET KAL TES ALGILAMALARINA L K N YABANCI D L KURUMLARINDA B R ARA TIRMA	261-284
<i>Dicle TA PINAR CENG Z</i> S GARA TÜKET M ÜZER NE EKONOMETR K B R MODEL	285-296
<i>Ay e TEKDAL F LD</i> THE WELFARE OF WOMEN AND CHILDREN DURING THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS	297-308
<i>Yasin TOPALO LU</i> I DIR BÖLGES 'NDE YEN URARTU KAYA MEZARLARI	309-326
<i>Kıymet TUNCA ÇALIYURT</i> IMPORTANCE OF FINANCIAL MANAGEMENT KNOWLEDGE IN SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES (SMEs) MANAGING BY WOMEN	327-354
<i>Münevver TURANLI, Seda BA DATLI KALKAN, Neslihan YAZILI</i> CEP TELEFONU PAKET TERC HLER VE F YAT ESNEKL N N ANAL Z	355-370
<i>Serdar YILMAZ</i> 20. YÜZYIL AVANGARD AKIMLARIN GEL M SÜREC NDE S NEMA	371-382

Duygu YÜCEL

TÜRK YE'DE YOKSULLUK SORUNU VE KAMU SOSYAL
TRANSFER HARCAMALARININ YOKSULLU ĞA ETK LER
ÜZER NE B R ARA TIRMA

383-402

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yayın İlkeleri

403-412

TÜRK YE CUMHUR YET TAR H NDE E T M VE BÜYÜME L K S : E K OTOREGRES F YAKLA IM*

I ıl AKGÜL **
Selin Ö. KOÇ***

ÖZET

Bu çalı ma, Türkiye Cumhuriyeti için 1924-2009 dönemi yıllık zaman serisi verilerini kullanarak yüksekö retim ve ekonomik büyüme arasındaki do rusal olmayan ili kinin varlı nı ara tırmaktadır. Çalı manın ekonometrik yakla ımı e ik otoregresif (TAR) modeline dayanmaktadır. Görgül sonuçlar, bir e ik de erinin varlı nı ve yüksek ö retim mezunu sayısının ancak bu e i in üstünde olması durumunda ekonomik büyümeye pozitif katkısının oldu unu ortaya koymu tur. E ik altında oldu unda ise katkının ters i aretli oldu u görölmektedir. Çalı manın bulguları, e itimin ekonomik büyümenin önemli bir bile eni oldu unu da göstermi tir. Bu da e itim politikalarını düzenlerken, büyümeyi hızlandıracak insan sermayesini olu turmak için e itim yatırımlarının önemini vurgulamaktadır.

***Anahtar Kelimeler:** Türkiye, Be eri sermaye, E itim, Ekonomik büyüme, Do rusal olmama, E ik, TAR model.*

***JEL Sınıflaması:** C01, C51, I21, I25, O11.*

EDUCATION AND ECONOMIC GROWTH IN HISTORICAL PERSPECTIVE OF TURKEY: TRESHOLD AUTOREGRESSIVE APPROACH

ABSTRACT

This study investigates the existence of nonlinear relationship between tertiary education and economic growth in the period of the Republic of Turkey, using annual time series data from 1924 to 2009. The econometric approach of this

* İlk hali, Uluslararası 9. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi'nde bildiri olarak sunulmu tur.

** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, .B.F. Ekonometri Bölümü.

*** Ar .Gör.Dr., Marmara Üniversitesi, .B.F. Ekonometri Bölümü.

paper is based on the threshold autoregressive (TAR) model. The empirical results show evidence of one threshold value and the graduates of tertiary education have a positive contribution to economic growth above this value. The findings of this study exhibit that the government must be invest much more for the higher education to promote the development of the Turkish economy.

Key Words: *Turkey, Human capital, Education, Economic growth, Nonlinearity, Threshold, TAR model.*

1.G R

Yükselen piyasa ekonomilerinin dünya ekonomisindeki önemi büyüyerek devam etmekte, ancak bu ekonomiler ile ilgili çalı maların özellikle finans piyasaları üzerinde yo unla tı 1 gözlenmektedir. Hâlbuki Türkiye'nin de içinde yer aldı 1 bu ekonomilerin büyümesi ve kalkınması için önemli olan unsurların ara tırılmasının ve özelliklerinin ortaya konulması çok daha büyük önem ta ıtmaktadır.

Bir ülkenin milli gelirinde belli bir dönemde ortaya çıkan artı olarak tanımlanabilen ekonomik büyümenin temel belirleyicileri; nüfus artı 1, istihdam artı 1, sermaye birikimi, teknolojik geli me, be eri sermaye olarak sıralanmaktadır. Bunlar arasında yer alan be eri sermaye kavramı, 1970'li yıllardan itibaren kullanılmaya ba lamı ve ortaya çıkmasında insan odaklı kalkınma yakla ımlarının önemli etkisi olmu tur. Bu yakla ımlarla, emek de üretimde kullanılan sermaye mallarından biri olarak kabul edilmi ve be eri sermaye ile ilgili teoriler ve yakla ımlar geli tirilmeye ba lanmı tır.

Be eri sermaye, ki inin ya da toplumun sahip oldu u bilgi, beceri, yetenekler, sa lık durumu, toplumsal ili kilerdeki yeri ve e itim düzeyi gibi kavramların tümünü ifade edecek ekilde tanımlanabilir. OECD'nin tanımında ise be eri sermaye, ki isel ve sosyal geli imi sa layan ve ekonomik refahın arttırılmasını kolayla tıran, bilgi ve beceri gibi i gücü tarafından sahip olunan yeteneklerdir. Bu açıdan ele alındı ında be eri sermaye, eme in sahip oldu u nitelikleri ifade etmekle birlikte e itim ve sa lık olmak üzere iki temel bile en tarafından belirlenmektedir. Birey tarafından sahip olunan bilgi ve becerilerin temel kayna ı e itim oldu u için, be eri sermaye genellikle e itim göstergeleri ile temsil edilmektedir.

E itim, i gücünün nitelikli hale getirilmesinde rol oynayan en önemli unsurlardan birisidir. Bu da, be eri sermayeyi inceleyen birçok çalı manın genellikle e itim üzerine odaklanmasına yol açan temel etkenlerdendir. Ayrıca birçok çalı mada e itim ile be eri sermaye kavramlarının e anl ı olarak kullanıldı ı görülmektedir. Bu ba lamda be eri sermaye, eme in

niteli ini, etkinli ini ve verimlili ini arttıran unsurların birlikte yo rulması olarak ifade edilmektedir. Bireylerin bilgi düzeyini ve niteliklerini arttıran e itim, mikro açıdan bireysel bir etkinlik gibi görünse de makro açıdan tüm toplumu ilgilendiren bir etkiye sahiptir. Bu açıdan bakıldı ında toplumun kalkınmasındaki rolü açıktır.

Bilgi toplumunda en önemli üretim faktörü, bilgiye sahip olan insan gücü be eri sermaye; insanların bilgiye sahip olmalarının en kestirme yolu ise e itimdir. E itimin sosyal boyutlarının da olması, ülkelerin geli me ve kalkınma sürecine yön vermesi bakımından önemini arttırmaktadır. Ayrıca bu etki çe itli çalı malarda da ortaya konulmu tur.

Be eri sermayenin ba ka bir ifade ile insan sermayesinin yeterli etkinlikte ve nitelikte olması, ülkenin sahip oldu u mali ve fiziki kaynakların do ru ve etkin bir biçimde kullanılmasına olanak vererek ülke ekonomisinin sürdürülebilir bir biçimde büyümesine ve kalkınmasına önemli katkı sa layacaktır. Nitelikli insan gücüne sahip olmanın ekonomide verimlili in ve kalitenin artmasına yol açtı ı çe itli çalı malarla da ortaya konmu tur. Örne in Bils ve Klenow (2000), be eri sermayenin verimlili i ve getiriye arttırdı ını, çıktıdaki büyüme katkısının fiziksel sermayeden daha fazla oldu unu ortaya koyarken Bloom, Canning ve Chan (2006), Afrika için yaptıkları çalı mada yüksekö retimin i gücü verimlili ini arttırdı ını ortaya koymu lardır. Verimlilik ve kalitede yarattı ı bu artı nedeni ile yüksekö retim, be eri sermayeyi geli tiren önemli bir yatırım türü olarak kabul edilmektedir. Be eri sermayenin en yüksek düzeyde uzmanla mı biçimi olması ve ekonomik büyüme önemli katkısı nedeni ile üniversite sistemi yenedünya ekonomisinde kalkınmanın motoru olarak adlandırılmaktadır (Castells, 1994).

Yüksekö retim, orta ö retime dayalı en az iki yıllık yüksekö renim veren, en üst seviyeli insan gücünün ve bilimsel ara tırma alanlarının istedi i elemanları yeti tiren e itim kurumları olarak tanımlanmakta¹ ve yüksekö retim sisteminin çıktıları olan nitelikli insan gücünün, ülke ekonomisinin tüm süreçlerinde yer aldı ından bahsedilmektedir. Tanımda yer alan en üst seviyeli insan gücü ifadesi, yapılan çalı malarda e itimin ölçe e göre artan getirisinin temel dayana ını olu turmaktadır. Bunlar da özellikle e itimli insanların yeni teknolojilere uyum sa lamasının daha kolay

¹ MEB 2011 yılı mali performans programı, Strateji Geli tirme Ba kanlı ı, Ocak 2011,s. 3.

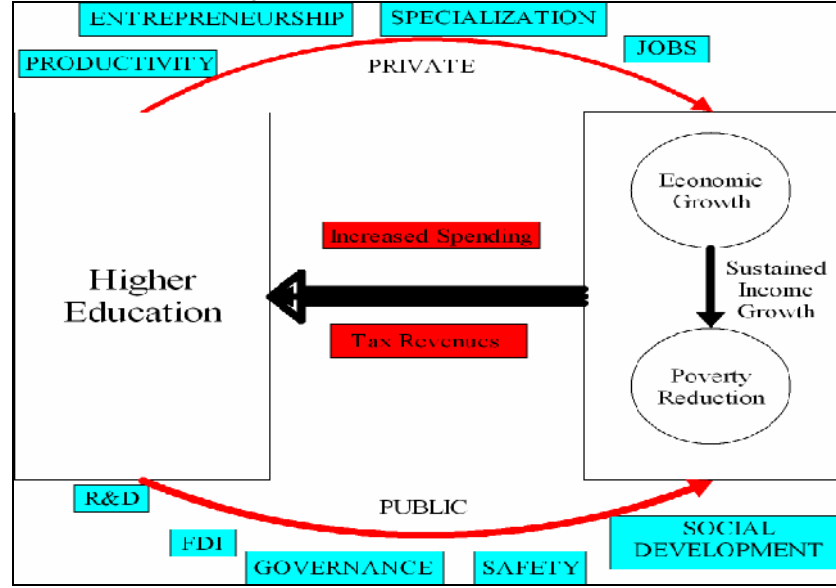
oldu u, bunları uygulama ve geli tirmeye daha yatkın olmaları üzerinde yo unla maktadır (Becker, 2011).

Yüksekö retimin, son 30 yılda fakir ve zengin ülke ayrımı olmadan önemli bir patlama yapmasının en önemli nedeni olarak küreselle en ekonomide bilginin (knowledge) öneminin artması ile yakından ili kisinin olması gösterilebilir. Küreselle en dünyada bilginin öneminin ve bu alanda rekabetin artması, hem endüstrile mi hem de geli mekte olan ülkelerde, üniversite e itiminin daha önemli olmasına yol açmaktadır. Çünkü üniversite e itiminin ekonomik rekabetçili in devamı için önemi yaygın kabul görmektedir. Bu da yüksekö retim politikalarının ulusların gündemdeki önemini gittikçe arttırmaktadır. Bu geli me Becker (2011) tarafından, bilgisayar ve internet gibi yeni teknolojilerin e itimli ki ilere talebi arttırmasına ba lanmı tır. Bunun nedenini de teknolojiye kolayca uyum sa lamalarına ve yüksek-kalifiye elemanların bu araçları kullanmadaki ba arılarına ba lamı tır.

OECD'nin (2008) raporunda, üniversite e itiminin sosyal ve ekonomik kalkınmaya katkısının 4 temel yolla oldu u belirtilmektedir; insan sermayesinin olu umu (öncelikle ö reterek); bilgi temellerinin in ası (öncelikle ara tırma ve bilgi geli imi yolu ile); bilginin yayılması ve kullanımı (özellikle bilgi kullanıcıları ile etkile imler ve bilginin sürdürülmesi/korunması (bilginini aktarılması ve ku aklar arası saklanması.² Bu konuda genel kabul gören yakla ım ise, yüksekö retimin devletin vergi gelirlerini yükseltti i, yatırım ve tasarrufları artırdı ı, aynı zamanda daha giri imci ve modern bir toplum yarattı ı ekinde ifade edilmektedir. Bunların dı ında ulusal sa lık düzeyini iyile tirmesinden, nüfus artı hızının azalmasına yardımcı olmasından ve teknolojiyi geli tirdi inden bahsedilmektedir. Becker'de (2011:xiv) bu konu ile ilgili olarak, modern ekonomilerde beceri ve bilgi edinmenin (information) öneminin artmasının, be eri sermaye ve e itimin gelecekte daha da önemli olaca ı anlamına gelece ini vurgulamaktadır. Bloom vd., (2005) ise, yüksekö retimin ekonomik büyümeye yararlarının hem kamu hem de özel kanalları ile oldu u üzerinde durarak bu ili kiyi bir grafikte (ekil 1) göstermi lerdir.

² "Executive Summary" <http://www.oecd.org/dataoecd/36/18/41303688.pdf>.

ekil 1: Kavramsal çatı

Kaynak: Bloom, Canning ve Chan (2005), s.17.

ekil 1 öyle özetlenebilir; yüksek eğitimli kişiler için kamu yararları, daha iyi istihdam beklentisi, daha yüksek maaşlar ve böylece tasarruf ve yatırım yapma olanağını içerir. Bunlar kişilerin hayat kalitesinde ve beklentilerinde iyileşmeye yol açarak daha verimli çalışmaya olanak vermektedir. Bu bireysel kazançlar tüm toplum için de yararlı olmaktadır. Yüksek eğitimli kişilerin yüksek kazançları, hükümetlerin vergi gelirlerini arttırmakta ve finansman üzerindeki istemi rahatlatmaktadır. Ayrıca yüksek gelirli bu bireylerin daha çok tüketim yapmaları, üreticilere de kazanç sağlamaktadır.

Yukarıda eğitim, özellikle yükseköğretim ekonomik büyümeye katkılarından bahsedildi, aşağıda da kısaca Türkiye’de eğitim düzeyleri ve hükümetin eğitime yatırımlarına değinilecektir.

Yeti kin nüfus içinde eğitim düzeylerinin bilinmesi, büyüme ve kalkınma yolunda olan bir ülkenin bir anlamda geleceğine de ışık tutacağından, Türkiye’de yeti kin nüfusun eğitim düzeylerinin yüzdeleri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1:Türkiye’de yeti kin nüfusun e itim düzeyi(25-64 ya grubu)
(Yüzde)

	1991	1995	1998	1999	2001	2002	2003	2006	2007	2008
Ortaö retim Altı	82	77	78	78	76	75	74	72	70	70
Ortaö retim	11	15	14	14	15	16	17	18	18	18
Yüksekö retim ³	6	8	7	8	8	9	10	10	11	12

Kaynak: OECD e itim veri seti.

Tablo 1’de, iyi bir e itim aldı ı söylenebilecek ki ilerin yüzdesinin çok dü ük bir oranda oldu u görülmektedir. Bu da i gücü içinde de yüksekö retimli eme in az oldu unun bir göstergesidir. Benzer bir seyir de, hükümetçe yapılan e itim yatırımlarında görülmektedir. Bu durum, bütçeden e itime ayrılan pay ve e itim harcamalarının milli gelir içindeki payların verildi i Tablo 2’de açıkça ortaya çıkmaktadır.

Tablo 2: Bütçe içerisinde e itim hizmetleri (Yüzde)

	1997	1998	2001	2002	2003	2006	2007	2008	2009	2010	2011
*	11,1	11,1	11,2	10,1	9,2	1,8	13,6	13,6	14,0	13,1	14,6
**	2,4	2,3	2,3	2,8	3,0	3,0	3,3	3,2	3,8	3,4	3,8

Kaynak: MEB (*) Toplam E itim Bütçesinin Konsolide / Merkezi Yönetim Bütçe Payı (yüzde)

(**) Toplam E itim bütçesinin GSYİH payı (yüzde)

Türkiye’de e itime ayrılan payın çok dü ük oldu u sıklıkla ifade edilmektedir. Bu ifadenin geçerlili i, Tablo 2’de tüm e itime bütçeden ayrılan paylara, personel giderleri de dahil, bakıldı nda ortaya çıkmaktadır. Bu gibi sorular kar ısında genel olarak devletin bütçe yetersizliklerinden bahsedilmektedir. Aslında bu durum, devletin bir anlamda insan yerine ba ka sektörlere yatırım yapmayı tercih etti inin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Bir ba ka deyi le bunun kaynaktan çok bir tercih sorunu oldu u söylenebilir. Ancak e itime ayrılan payın artırılmasının önemi, 21. yüzyılda e itimin, insan sermayesini olu turmanın, ulusların ve ki ilerin ekonomik durumunu güçlendirmenin en etkili yolu olarak kabul edilmesi sonucu, nitelikli e itim kurumlarına olan talebin sürekli artmasıyla da ortaya

³ 2547 sayılı Yüksek Ö retim Kanunu’nda yüksekö retim, “Millî e itim sistemi içinde, ortaö retime dayalı, en az dört yarıyılı kapsayan her kademedeki e itim ö retimin tümüdür” ekinde tanımlanmıştır. (Kaynak: Strateji geli tirme ba kanlı ı, Millî E itim Bakanlı ı performans programı, 2011)

çıkılmaktadır. Toplam e itim bütçesinin konsolide bütçe içindeki payı ile YÖK bütçesinin e itim bütçesi içindeki yüzdelik payının 1995'den sonraki seyri ise Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3: Toplam e itim bütçesinin konsolide bütçe içindeki payı ve YÖK bütçesinin e itim bütçesi içindeki yüzdelik payı

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
*	13,5	9,8	11,2	11,3	11,7	9,3	11,2	10,1	9,2	10,7	12,9	12,8	13,6
**	25,0	26,3	28,4	25,4	24,1	23,9	25,2	25,1	24,7	22,9	25,9	26,1	23,6

Kaynak: MEB Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2006 (*) Toplam E itim Bütçesi/Konsolide Bütçe
(**)YÖK bütçesi / E itim Bütçesi

Tabloda, e itimin merkezi bütçe içindeki payının 1997'de %11,1 iken 2000'de %9,4'e düşmüştür; 2005'de %12,9 iken 2010'da %13,1'e, 2011'de de %14,6'ya yükseldiği görülmektedir. Tablo 3'deki veriler de, Yükseköğretime ayrılan bütçenin yetersiz olduğunu açıkça göstermektedir; örneğin 2007 yılında konsolide bütçenin sadece %3,21'ini yükseköğretime ayrılmıştır. Ayrıca bu oranlar, OECD'nin her düzeyde e itim için hesaplanan kamu harcamalarının (kişisel bütçeye GSYİH içindeki payı) %4,6 olarak hesaplandığından oldukça aşağıdadır.⁴ Bu da Türkiye'nin bu oranı tutturmak için e itim yatırımlarında önemli bir artışa gitmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu artışın sağlanmaması durumunda, Türkiye kalkınmasının önüne bir set çektiği yorumunu yapmak çok yanıltıcı olmayacaktır. Çünkü diğer sektörlerde yapılan yatırımları verimli kılacak vasıflı iş gücüne sahip olmadığında büyük ekonomik kayıplarla karşılaşmaya geleceği kaçınılmaz olacaktır.

Yukarıda bahsedildiği üzere ekonomik büyümede önemli rol oynayan e itim faktörü için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. E itim-verimlilik artışı, e itim-kalkınmaya katkısı, e itim-büyümeye katkısı ve benzerleri olmak üzere çeşitli başlıklar altında toplanabilecek olan bu uygulamalı çalışmalarda, belirli sermayenin e itime ait verilerle temsil edildiği görülmektedir. Bu amaçla kullanılan değişkenler arasında okuma-yazma oranı, okullaşma oranları, okul kayıt oranları, e itim yatırımları, e itim harcamaları öne çıkmaktadır. Bu çalışmada ise e itimi temsilen yükseköğretim mezun olan öğrenci sayısı değişkeni olarak alınmış ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin doğrusal olmadığını varsayarak, 1924-

⁴ OECD, "Public spending on education", <http://www.oecd.org/dataoecd/45/48/37864432.pdf>

2009 dönemi için e ik otoregresif (TAR) modeller kullanılarak analiz edilmiştir.

Yükseköretim ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz eden Benavot (1989), eğitimciyi temsil eden yükseköretimde kayıtlı öğrenci sayısını kullanmıştır. Sarı ve Soyta (2006), yükseköretimde kayıtlı öğrenci sayısını; Öktem ve Kadılar (2010), yükseköretimde kayıtlı öğrenci sayısını ve Yaylalı ve Lebe (2011) de yükseköretimde kayıtlı öğrenci sayısını temsil eden değişkenler olarak almışlardır. Bu çalışmada ise yükseköretim öğrencilerinin ancak mezun olduktan sonra çalışmaya hayatına girmesi ve ekonomik katkıdeğer yaratmaya başlayacak olmaları nedeniyle mezun öğrenci sayılarının ekonomik büyüme analizi için daha uygun olduğu düşünülmüş ve eğitimciyi temsil eden yükseköretim mezun sayısı de iken olarak alınmıştır.

2. bölümde yazın taraması kısmında ayrıntılı olarak verilen çalışmaların Cobb-Douglas üretim fonksiyonu veya doğrusallık varsayımı altında yapılan eşitlik, VAR ve nedensellik analizleri üzerinde yoğunlaşmıştır. İkinci grup çalışmaların tümünde kullanılan yöntemler, de ikenler arasındaki ilişkinin doğrusal olduğu varsayımı altında geçerli olan analiz yöntemleridir. Bu gibi çalışmaların bulguları, etkinin her zaman ve her durumda aynı yönlü olduğunu göstermektedir. Hâlbuki analiz dönemlerinin uzun olması, burada birden fazla rejimin olması ortaya çıkarmakta, bu da doğrusal olmayan modellerin geçerli olduğunu göstermektedir. Bu nedenle uzun bir dönemin analiz edildiği bu çalışmada anılan iki de iken arasındaki ilişkinin doğrusal olmayacağı varsayılmıştır. Bu amaçla doğrusal olmayan ilişkilerin doğrusallık varsayımı altında analiz edilmesi, elde edilen bulguların eksik ve/veya hatalı yorumlamalara yol açacağı göz ardı edilmemelidir. Çünkü, yükseköretim ile büyüme arasındaki ilişkilerin doğrusal yaklaşımlar izleyerek analiz edilmesi sonucu elde edilen bulgular, özellikle genç ve dinamik bir beşeri sermaye potansiyeline sahip Türkiye’de uygulanacak eğitim politikalarının oluşturulmasında yardımcı olacaktır.

Çalışmanın bundan sonrası şöyle planlanmıştır: ikinci bölümde beşeri sermaye ve büyüme teorilerinin gelişimi hakkında bilgi verildikten sonra uygulamalı yazın taramasından örnekler verilmektedir. Üçüncü bölümde kullanılan yöntemler açıklanmakta, uygulama bölümü ile devam eden çalışmada, sonuç ve genel değerlendirme ile sonuçlandırılmaktadır.

2. TEORİK GELİŞİM VE UYGULAMALI YAZIN TARAMASI

Ekonomik büyüme, hemen her ülke için önemli bir ekonomi politikası amacı olmuştur, bu nedenle de ekonomik büyümenin belirleyicileri ve ülkeler arasında ortaya çıkan farklılıklarının nedenleri üzerine çok sayıda çalışmaya yer verilmiştir. Bu çalışmalar hala devam etmektedirler. Özellikle ülkelerin bir kısmının neden zengin, bir kısmının neden fakir olduğu sorusu sorulduğundan itibaren de ekonomik büyümeye ilişkin görüşlerin ortaya atılmaya başlandığı söylenebilir.

Ekonomik büyümenin önde gelen belirleyicileri ile ilgili olarak ekonomistlerin ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin temellerini atan ifadeler Adam Smith'de rastlanmaktadır. Smith, *Ulusların Zenginliği* adlı eserinde ki ilerin aldıkları ekonominin bir harcamayı gerektirdiğini, bu harcamaların ve bunların sonucunda elde edilen birikimin tüm toplumun faydalandığı bir sermaye birikimi olduğunu belirtmiştir. Burada belirli sermayenin (iç gücünün) daha özel alanlarda uzmanlaşmasının verimliliği arttırdığından, bunun ise toplumsal refahı artırarak ekonomik büyümeyi olumlu etkileyeceği belirtilmiştir. Smith ile beraber J. Stuart Mill ve Alfred Marshall gibi Klasik iktisatçıların da nitelikli ve niteliksiz emek ve işsizliğin görüşlerinin olduğu bilinmektedir. Ancak belirli sermaye kavramını bugünkü anlamda kullananlar, ekonominin iç gücünün beceri ve üretim kapasitesinde artış sağlaması yoluyla milli gelir artışına doğrudan katkı yaptığını gösteren, Schultz (1961) ve Denison (1962) gibi iktisatçılardır. Schultz ve Denison, Yeni Klasik büyüme teorisi⁵ modellerinin öncüsü kabul edilen Solow'un (1956) modelinde yer verdiği artık faktörü açıklamakta başarısız olması üzerine, ekonominin ve ekonomik büyüme arasındaki etkileşimi açıklayacak şekilde geliştirmişlerdir. Bu dönemde yapılan çalışmalar, ekonomik büyümenin kaynağının sadece fiziksel sermaye değil, insan sermayesi olduğu bulgusuna, özellikle ekonominin üzerinde dikkatleri toplamıştır.

Schultz(1961), "insana yatırım" kavramını tanıtarak Marshall'ın sermayenin sadece fiziksel donanımlardan oluştuğuna ekteki bakış açısına da ele tiri getirmiştir. Schultz çalışmasında, 1929-1957 yılları arasında ABD ekonomik büyümesinin emek, toprak ve sermaye, yani temel büyüme

⁵ Bu teoriye göre ekonomik büyümeye etki eden/katkı yapan temel faktör, fiziksel sermayedir ve fiziksel sermayedeki bir artışın ekonomik büyümeyi yükselteceğine inanılırdı. Ayrıca bu modellerde teknolojik ilerleme ve nüfus, dışsal olarak belirleniyordu.

kaynakları tarafından tam olarak açıklanamadığını ileri sürmü ve be eri sermayenin öneminden söz etmiştir. Buna dayanak olarak da gelirin kaynakların büyümesinde daha hızlı olmasını göstermiştir. Çalışmada kaynakların büyümesi tarafından dikkate alınmayan artık büyümeye katkı etmiştir⁶ ve bu açıklanamayan artışı, teknolojik değişimden kaynaklanan kısım ve be eri sermayedeki artıştan kaynaklanan kısım olmak üzere ikiye ayırmıştır. Denison (1962) da 1909–1957 yılları arasındaki ABD ekonomisindeki büyümeyi açıklamaya çalışırken fiziki sermaye ve iş gücü ile açıklanamayacak derecede büyük bir artış olduğunu görmüştür. Bunun üzerinde belli bir nedene dayanarak açıklanamayan büyümeyi hesaplamak amacıyla oluşturdukları modelinde, bunun be eri sermayeden (ilave edimden) kaynaklandığını bulmaya yönlenmiş ve sonuçta ABD ekonomik büyümesinde 1909–1929 arasında %23, 1927-1957 arasında ise %42 oranında katkı sağladığını bulmuştur.⁷ Denison (1979) yılındaki çalışmada ise ABD de 1948–1973 döneminde ekonomik büyümedeki artışın be eri sermayenin iş gücünün edim göstergelerindeki artışa bağlanabileceğini göstermiştir. Schultz ve Denison'un çalışmaları sonrasında bu konu ile ilgili olarak yapılan çalışmalar azalmış, uzun bir aradan sonra edimin büyüme üzerindeki rolünü tartışan yeni dalga modeller, 1980'lerin sonunda Romer (1986) ve Lucas (1988) tarafından geliştirilmiştir. Bu dönemde geçerli olan içsel Büyüme teorisi modelleri, temelde Schultz'un (1961) fikirleri üzerine kurulmuştur. İçsel büyüme modellerinde be eri sermaye (nitelikli insan gücü), üretim faktörleri içinde en önemli unsur olarak kabul görmeye başlamış ve çalışmalarla sürdürülebilir ekonomik büyümenin temel kaynağı olduğu ortaya konulmuştur. Böylece büyüme modellerinde artık faktörün açıklanması da sağlanmıştır.

Bu dönemin öncüleri olan Romer (1986) ve Lucas (1988), kendi içsel büyüme modellerinde, ekonomik büyüme sürecinde be eri sermayeye özellikle edime merkezi rol vermişlerdir. Romer(1986), edimli fikirlerin yeni fikirler üretebileceğini önererek edimin önemini göstermiştir. Büyümenin yenilikler yaratabilen be eri sermaye varlığına bağlı olduğunu ileri sürmü ve böylece teknolojik ilerlemenin ve ekonomik büyümenin

⁶ Artık terimine gerek duyulmasının nedeni, çıktıdaki büyümenin ekonomideki emek ve sermayedeki artıştan büyük olmasıdır.

⁷ Denison çalışmaları Büyüme Muhasebesi (growth accounting) metodunu kullanırken Schultz, be eri sermaye için geri dönüş oranlarını kullanmıştır.

önünü açmıştır. Ayrıca eğitim, verimlilik artırımının yanı sıra girişimlerin teknolojiyi yakalama hızını ve ara tırma verimliliklerini artıran bir taşıma etkisi de yaratacağı belirtilmiştir. Lucas(1988) ise Schultz'un be emeri sermaye teorisi ile Solow'un modelini bir araya getirerek modelini kurmuştur; modelinde teknik değişimlik ve fiziksel sermaye birikimi kadar okulla ma, yaparak öğrenme yolu ile be emeri sermaye birikimine de yer vermiştir. Eğitimün üretim fonksiyonunda eğitim gücünün üretim esnekliğini büyüttüğünü, böylece ekonominin büyümesindeki rolünü ortaya koymuştur. Ayrıca, be emeri sermayenin sadece üretim sürecine katılmakla kalmayıp doğrudan salık yaratarak tüm çalışanların da verimini arttırdığından bahsetmektedir. 1990'lı yılların başında be emeri sermaye ve ekonomik büyüme alanında en kapsamlı çalışmayı yapan Barro'dur. Barro(1991) çalışmasında 1960 ve 1985 yılları için 98 ülkenin kesit verisi ile çalışmıştır, be emeri sermayeyi temsil eden de ilk ve ortaokullarda kayıt oranlarını modelinde kullanmıştır. Çalışmasının sonucunda gelir düzeyi düşük bir ülkenin daha fazla be emeri sermayeye sahip olması durumunda gelir düzeyi yüksek ülkelere daha hızlı gelişme eğiliminde olacağını söylemiştir. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkeleri yakalayabilmeleri için de eğitimle yüksek be emeri sermaye yatırımı yapmalarının gerekliliğini vurgulamıştır. Romer (1990) ise Yeni Klasik büyüme modelini teknolojik değişime izin verecek şekilde genişletmiş ve yaptığı çalışmanın bulgularını, be emeri sermaye stokunun (resmi eğitim) büyüme oranını belirleyeceği, dünya piyasalarına uyumun büyüme oranını arttıracaklarını, ancak büyük nüfusa sahip olmanın büyümek için yeterli olmayacağını eklemiştir.

Öncüler arasında sayılan Mankiw, Romer ve Weil (1992) de çalışmalarında, ekonomik büyümede be emeri sermaye birikiminin önemine vurgu yapmışlar ve fiziksel sermaye birikiminin yanı sıra doğrudan salık bir de eğitim olarak be emeri sermayeyi de ekleyerek Solow modelini genişletmişlerdir. Be emeri sermaye ölçüsü olarak orta öğrenime kayıt yaptıran 15-19 yaş arası nüfusun aktif nüfusa oranını kullanmışlar; 1960-1985 dönemi için 98 ülkeyi içeren çalışmalarının sonucunda, be emeri sermayenin bir üretim faktörü olarak ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğunu, bu doğrudan etkisinin yanı sıra sermaye stokunun etkisini de arttırdığını göstermişlerdir. Sonuç olarak da büyüme açısından be emeri sermayenin, en az fiziki sermaye kadar önemli olduğunu ortaya koymuşlardır.

Bu dönem çalışmalarının sonucunda, nitelikli eğitim gücünü temsil eden be emeri sermayenin, yüksek teknolojiden daha çok yararlanarak üretimde verimliliğini arttırdığı, dolaylı olarak da ekonominin büyümesine katkısı ortaya

koyulmu tur. Günümüzde yapılan çalı malarda ise be eri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki teorik ili kiler, daha çok Lucas (1988), Romer (1990) ve Mankiw vd. (1992) modelleri çerçevesinde ele alınmaktadır.

Teoride katkı yapanlardan sonra a a ıda bu çalı manın konusu ile ilgili olması nedeni ile sadece be eri sermaye göstergesi olarak e itimi çe itli de i kenlerle temsil eden çalı malara yer verilmi tir.

Yapılan uygulamalı çalı malar incelendi inde bunların büyük bir kısmında farklı de i kenlerle temsil edilen e itimin büyümeye pozitif katkısı oldu undan veya aralarında yüksek korelasyon bulundu undan bahsedildi i görülmü tür. İlk ve ortaö retimin ekonomik büyümeye pozitif etkisi oldu unu ifade eden çok sayıda çalı ma arasından örnek olarak Meyer, Tyac, Nagel ve Gordon (1979), Benavot (1989), Gyimah-Brempong, Paddison ve Mitiku (2006) ve Afzal, Farooq, Ahmad, Begum ve Quddus (2010) verilebilir. Bunlardan Meyer vd., (1979), 1950-65 ve 1965-70 yılları için ilk ve orta ö retimin büyümeye pozitif anlamlı etkisi oldu unu ve orta ö retimin etkisinin ilkö retimden daha yüksek oldu unu ortaya koymu lardır. Benavot (1989) da çalı masında ilk ve orta ö retim kayıt oranlarının her ikisinin de ekonomik büyümeye anlamlı pozitif etkisinin oldu unu, ayrıca hem erkek hem kız ö rencilerin büyümeye güçlü pozitif etkisi oldu unu göstermi tir. Gyimah-Brempong vd., (2006), Afrika ülkelerinde e itimin her düzeyde ki i ba ı gelirden büyümeye pozitif etkisi oldu u bulgusuna ula ırken Afzal vd., (2010) da net okul kayıt oranlarının ekonomik büyümeye uzun dönemde oldu u kadar kısa dönemde de anlamlı direkt etkisi oldu u bulgusuna ula mı tir. Yapılan di er bir grup çalı manın bulgusu da e itim ile ekonomik büyüme arasında yüksek korelasyon oldu u ekinde özetlenebilir. Bunlara örnek olarak Harbison ve Myers (1964), McClelland (1966) ve Benhabib ve Spiegel (1994) ve Sala-I-Martin, Xavier, Doppelhofer ve Miller (2004) verilebilir. Bunlardan Harbison ve Myers (1964), 75 ülkenin orta ve yüksekö retimdeki okulla ma oranlarını dikkate alarak hesapladı ı be eri sermaye endeksi ile GSMH arasında yüksek bir korelasyon oldu unu bulurken, McClelland (1966), 21 geli mi ülkede orta dereceli okullarda kayıtlı ö renci sayısı ile ekonomik büyüme hızı arasında anlamlı pozitif korelasyon oldu unu bulmu tur. Benhabib ve Spiegel (1994) okulla ma oranı ve ekonomik büyüme arasında yüksek korelasyon oldu unu ortaya koyarken, Sala-I-Martin vd., (2004), ilkökul kayıt oranlarındaki %10'luk artı ın, büyüme hızında %0,27'lik artı yarattı ını söylemi lerdir.

Okulla manın büyümeye katkısını analiz ettikleri çalı maları sonucunda Bils, Mark ve Klenow (2000), okulla ma oranındaki 1 yıl artı ın

büyümeye her yıl %0,30 daha hızlı artışı sağlayacağını bulmuşlardır. Bassanini ve Scarpetta (2001) ise okulla ma oranındaki 1 yıl artışın, Sianesi ve van Reenen (2003) ise ortalama öretimdeki 1 yıl artışın kişi başı gelirde %3-%6 artış yaratacağını göstermişlerdir. Benzer bulgulara ulaşan Hanushek ve Woessmann (2008) de okulla maya her ilave yılın uzun dönem büyüme oranı ile anlamlı ilişkinin olduğunu ve büyüme oranının %0,58 daha yüksek olacağını ifade etmiştir.

Eğitimi okuryazarlık oranı ile temsil eden çalışanlardan Bowman ve Anderson(1965), okur-yazarlık oranı ile GSMH arasındaki ilişkiyi, 5 yıllık bir gecikme ile araştırmış ve kuvvetli bir ilişki (%43) bulmuşlardır. Ayrıca okur-yazar sayısının azalması ile kişi başına GSMH arasındaki ilişkinin de azaldığını göstermişlerdir. Hicks (1980) ise okuryazarlık oranındaki ortalama %20 artışın 0,5% daha yüksek büyüme hızı sağladığını bulmuştur.

Eğitim yatırımları ve eğitim harcamalarının büyümeye katkısını analiz eden çalışmalara da Jorgenson ve Fraumeni (1992), Temple (1999) ve Ranis, Stewart ve Ramirez (2000) örnek verilebilir. Çalışmaların tümünün bulgusu, eğitime yapılan yatırımların büyümeyi pozitif etkilediğidir.

Bunların tersi sonuçların elde edildiği, yani eğitim ve ekonomik büyüme ilişkisinin anlamsız, negatif çıktığı çalışanlar da mevcuttur. Bunlardan Kyriacou (1991), gelişmekte olan ülkeler için yaptığı araştırmaların sonucunda eğitiminin çalışanların eğitimi sürelerinin, ekonomik büyümeyi etkilemediğini ortaya koymuştur. Benhabib ve Spiegel (1994) ile Pritchett (2001), okulla ma oranlarının ekonomik büyümeye anlamlı etkisi olmadığını söylerken, Monteils (2004), Fransa için eğitim süresinin büyüme üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığını sonucuna varmıştır.

Önemli sayıda çalışmada ise nedensellik analizinin yapıldığı görülmüştür. Bunlar arasında Self ve Grabowski (2004), Hindistan için ilköğretim kayıtlarından gelire; Babatunde ve Adefabi (2005) ve Dauda (2010), Nijerya için; Francis ve Iyare (2006), Jamaika için eğitimi ekonomik büyümeye tek yönlü nedensellik olduğu sonucuna varmışlardır. Ekonomik büyümeden eğitime tek yönlü nedensellik bulgusuna ulaşan çalışmalara örnek olarak Lui (2006), Chaudhary, Iqbal ve Gillani (2009), Pradhan (2009), Danacica, Belacu ve Ilie (2010) ve Babalola(2011) verilebilir. Çift yönlü nedensellik sonucuna ulaşan çalışanlardan In ve Doucouliagos (1997), Amerika için; Abhijeet (2010), Hindistan için ekonomik büyüme ile eğitim arasında çift yönlü nedensellik olduğunu ortaya koymuşlardır. Francis ve Iyare (2006) ise Barbados, Trinidad ve Tobago için yaptığı çalışanlarda nedensellik bulgusuna ulaşmıştır.

Yapılan çalı maların bir kısmında ise yüksekö retim ve ekonomik büyüme arasındaki ili kinin incelendi i görülmektedir. Bunlardan bir kısmı iki de i ken arasındaki ili kinin yönü üzerinedir. Örne in Meyer vd. (1979), yüksekö retimin büyümeye etkisinin negatif ve istatistiksel anlamsız oldu u; Benavot (1989) da, yüksekö retim kayıt oranlarının büyüme üzerine negatif etkisi oldu u sonucuna varmı lardır. Chen ve Feng (2000) ise, Çin için yüksekö retimin büyümeyi pozitif yönlü etkiledi ini; Krueger ve Lindahl (2001), e itimin dü ük düzeylerde büyümeye pozitif katkısı oldu unu, e itim yüksek düzeyde oldu unda büyüme hızını dü ürdü ünü; Tilak (2003) ki i ba na GSYİH nin yüksekö retim kayıt oranları üzerine regresyonunda, %1 düzeyinde istatistiksel anlamlı ve pozitif regresyon katsayısı verdi ini bulmu lardır. Self ve Grabowski (2004) ise Hindistan için erkek ve kadınların ilk ve orta ö retimin yanı sıra yüksekö retim düzeylerinin büyüme üzerindeki etkilerini inceledi i çalı mada erkeklerin ilk ve orta düzeydeki e itimlerinin, kadınların ise ilk, orta ve yüksek düzeydeki e itimlerinin büyüme üzerinde pozitif etkileri oldu u sonucuna varmı lardır.

Di er bir grup ise yüksekö retim ile ekonomik büyüme arasındaki ili kinin nedensellik analizi ile incelendi i çalı malarıdır. Bunlar arasında yüksekö retimden büyümeye tek yönlü nedensellik oldu u bulgusuna ula nlanlara örnek olarak De Meulemeester ve Rochat (1995), Boldin, Morote ve McMullen(1996), Self ve Grabowski (2003), Jaoul (2004) ve Katırcıo lu (2009) verilebilir. Bunlar arasından Meulemeester ve Rochat (1995), çalı malarında sviçre, ngiltere, Japonya ve Fransa için yüksekö retim kayıtlarından ekonomik büyümeye tek yönlü nedensellik oldu unu, ancak talya ve Avusturya için nedensellik ili kisi bulunmadı mı ortaya koyarken, Boldin vd., (1996) Arjantin, Brezilya için yüksekö renimin ekonomik büyümeye anlamlı etkisi varken, ili için nedensel ili kinin olmadı mı göstermi tir. Self ve Grabowski (2003), üniversite ö retiminden ekonomik büyümeye tek yönlü nedensellik bulgusuna ula mı tır. Jaoul (2004) Fransa için yüksekö retimden büyümeye nedensellik oldu unu ortaya koyarken, Almanya için bir nedensellik ili kisinin olmadı mı bulgusuna ula mı tır. Katırcıo lu (2009) ise yüksek ö retimdeki büyümeden ekonomik büyümeye tek yönlü nedensellik ili kisinin varlı mı bulmu lardır.

Ekonomik büyümeden yüksekö retime tek yönlü nedensellik bulgusuna ula an çalı malara ise Asteriou ve Agiomirgianakis (2001), Lui (2006), Chaudhary, Iqbal ve Gillani (2009) ve Danacica, Bela cu ve Ilie (2010) verilebilir. Bunlar arasından Asteriou ve Agiomirgianakis (2001) Yunanistan için yaptı ı analizler sonucunda e itim de i kenlerinden

büyümeye tek yönlü, ekonomik büyümeden de yüksekö retime tek yönlü nedensellik bulgusuna ulaşmırlardır. ncelenen bazı çalı malarda ise e itim ve ekonomik büyüme için bir e ik düzeyin belirlendi i görülmektedir. Bunlardan Azariadis ve Drazen (1990), %40 okur-yazarlık oranının ülke büyümesini hızlandıracağını ortaya koymuştur.

Az sayıda çalı mada ise be eri sermaye ve büyüme arasında do rusal olmayan bir ili kinin olduğu ortaya konmuştur. Bunların arasında Kalaitzidakis, Mamuneas, Savviges ve Stendos (2001), yarı parametrik yöntem kullanarak e itim ve büyüme arasında do rusal olmayan ili kiyi ara tırımı ve ilginç sonuçlara ulaşmırlardır. Çalı malarının sonucunda, ortalama e itim süresinin ekonomik büyüme üzerinde do rusal olmayan bir etkisi olduğu; bu etkinin dü ük e itim seviyesinde negatif, orta e itim seviyesinde pozitif olduğu göstermektedir. Yüksekö retim seviyesinde ise anlamlı bir etkiye rastlanmamıştır. Cinsiyetlere göre yapılan analizler sonucunda ise erkekler için yüksekö retim seviyesinin büyümeye pozitif yönlü katkısının olduğu, kadınlar için pozitif etkinin dü ük e itim seviyesinde geçerli olduğu ve yüksekö retim seviyesinde etkinin negatife dönü tülü ü sonucuna varmıştır. Bunun nedeni ise yüksek be eri sermayeli ülkelerde yüksekö retim seviyesine sahip kadın çalı anlara yüksek maa ödenmemesi olarak açıklanmıştır.

Türkiye için be eri sermaye de i kenini temel alan, e itimi farklı de i kenlerle temsil ederek ekonomik büyüme ile ili kisini analiz eden çalı malara Ergen (1999), Canpolat (2000), Kar ve A ır (2003), Kar ve Taban (2003), Çakmak ve Gümü (2005), Sarı ve Soyta (2006), Saygılı, Cihan ve Yavan(2006), Özsoy (2008), Genç, De er ve Berber (2009), im ek ve Kadılar (2010), Yaylalı ve Lebe(2011) ve Karata ve Çankaya (2011) örnek olarak verilebilir. Bu çalı maların sonuçları, e itim ile ekonomik büyüme arasında genellikle pozitif yönlü bir ili kinin olduğu göstermektedir. Örne in Ergen (1999), 67 ilin 1980–1990 yıllarındaki e itimlilik düzeyi ile ekonomik büyüme arasındaki ili kiyi analiz etti i çalı masında, e itim ile büyüme arasında pozitif anlamlı bir ili ki bulmuştur. Çe itli Cobb-Douglas üretim fonksiyonlarının tahmin edildi i çalı mada, e itimlilik düzeyindeki 1 yıllık artışın GSYİH'ye katkısının %23 artışı şeklinde ortaya çıktığından bahsederken, bir di er bulgusunu ise i gücünün ortalama örgün e itim yılındaki 1 yıllık artışın GSYİH'nın büyüme oranında 0,21 lik birim artışa yol açtığı şeklinde ifade etmiştir. Canpolat (2000), Türkiye'de e itimin fırsat maliyeti üzerine oluşturdugu be eri sermaye sto u serisi ile ekonomik büyüme arasında anlamlı pozitif bir ili kinin olduğu

saptamı , Kar ve A ır (2003), be eri sermayenin ölçümünde sa lık ve e itim harcamalarının gelir içindeki payını kullanarak yaptı ı çalı mada be eri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ili kiyi nedensellik testi ile belirlemi tir. Sonuçta, be eri sermaye ile ekonomik büyümenin arasındaki ili kinin uzun dönemli ve birbirini etkileyen bir yapıda oldu u bulgusunu elde etmi tir. Kar ve Taban (2003), Türkiye’ deki kamu harcamalarının da ılımı altında, e itim, sa lık, sosyal güvenlik ve altyapı harcamalarının ekonomik büyümeye etkilerini, e tümle me analizi ile incelemi , e itim ve sosyal güvenlik harcamalarının ekonomik büyümeye etkisinin pozitif, oldu u sonucuna varmı tir. Çakmak ve Gümü (2005), ilk, orta ve yüksekö retimden mezun olanlara çe itli a ırlıklar uygulanarak Türkiye için be eri sermaye endeksi olu turmu ve söz konusu endeks yardımıyla, 1960–2002 yıllarını kapsayan bir dönem için, be eri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ili ki e tümle me analizi ile incelenmi tir. Analiz sonuçlarına göre, Türkiye ekonomisinde be eri sermaye ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli pozitif bir ili ki bulunmu , bununla birlikte, Türkiye’ de be eri sermayenin ekonomik büyümeye katkısının fiziki sermayeye göre daha dü ük oranda oldu u ortaya konulmu tur. Sarı ve Soyta (2006) 1937–1996 yılları arasında reel gelir ile ilk, orta ve yüksekö retime kayıt arasındaki ili kiye inceleme ve aralarında uzun dönemli bir e tümle me ili kisi ve çift yönlü nedensellik oldu u bulgusuna ula mı tir. Saygılı, Cihan ve Yavan (2006), panel veri yakla mı ile yaptıkları çalı manın sonucunda i gücünün ortalama e itim süresindeki artı ın verimlilik artı na pozitif yönde katkı sa ladı ını ve farklı e itim kademelerinde okulla ma oranları ile verimlilik artı ı arasındaki ba ın kopuk oldu unu ortaya koymu lardır. Ayrıca e itim büyüme ili kisini üç farklı senaryo üzerinden modellemi lerdir. Birinci senaryoda Türkiye’nin geçmi dönemdeki büyüme performansının korunaca ı varsayımı ve sonuçta insan sermayesinin büyüme modeline dahil edilmesi veya model di nda tutulmasının ki i ba ına dü en gelir düzeyi ve büyüme açısından farklılık yaratmadı na karar vermi ler. kinci senaryoda, geçmi dönemlerde %20 olan fiziki yatırımların, %25’e yükselece i varsayımı altında e itimin büyüme oranına katkısının ortalama yüzde 8,5 civarında olaca ı tahmin edilmi tir. Bu ba lamda, 2006–2020 dönemindeki GSYİH büyümesi e itim dâhil edildi inde yıllık ortalama yüzde 5,6 civarındayken, e itimin dâhil edilmemesi durumunda bu oranın yıllık ortalama %5,1 olaca ını söylemi lerdir. Üçüncü senaryoda ise yatırımların %30’a yükselece i varsayımı altında e itimin büyüme oranına katkısının ortalama %14,3 dolayında gerçekleşece ini tahmin etmi lerdir.

İlgili dönemdeki yıllık ortalama büyüme hızının ise eğitim dâhil olduğunda %6,5 ve eğitim olmaksızın %5,5 civarında olacağını hesaplamışlardır. Özsoy (2008), Türkiye’de GSYİH ile tüm düzeylerde okuyan öğrenci sayısını nedensellik analizi ile incelemiştir, ilk, orta ve mesleki liseleri için nedensellikten bahsederken yükseköğretim ile GSYİH arasında bir nedensellik ilişkisi olmadığını ortaya koymuştur. Ayrıca eğitim düzeyi yükseldikçe eğitimin iktisadi büyüme üzerindeki etkisinin azaldığını söylemiştir. Genç vd., (2009) ise, ihracat, yabancı sermaye ve ekonomik büyümeyi, GSYİH, toplam ihracat, meslek liselerinden mezun olan öğrenci sayısı ve brüt ilköğretim okullaştırma oranı verileri ile nedensellik analizi yapmıştır. Yapılan analiz sonucunda ilköğretim okullaştırma oranı ve kişi başı gelir arasında çift yönlü nedensellik; mesleki liselerden mezun olanların sayısını dikkate alındığında ise kişi başı gelire doğru tek yönlü nedensellik olduğu sonucuna varılmıştır. İmrek ve Kadılar (2010) da yabancı sermaye birikimini temsilen yükseköğretime kayıt sayısı ve reel GSYİH ile yaptıkları nedensellik analizi sonucunda kısa dönemde GSYİH’den yabancı sermayeye doğru, uzun dönemli olarak bakıldığında da yabancı sermaye ile GSYİH arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymuşlardır. Yaylalı ve Lebe (2011), 1938–2007 dönemi için yaptıkları çalışmada, iktisadi büyüme ile tüm düzeydeki okullardaki öğrenci sayısı (ilk, orta, meslek ve teknik liseler, yükseköğretim) arasında ilişkiyi analiz etmiş ve bu değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını ortaya koymuştur. Nedensellik analizi sonucunda ilköğretim ve mesleki liselerindeki öğrenci sayısı ile büyüme arasında çift yönlü, ortaöğretim öğrenci sayısından büyümeye tek yönlü nedensellik bulunurken, yükseköğretim öğrenci sayısı ile büyüme arasında nedensellik bulunmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Etki-tepki analizleri sonuçlarını ise yükseköğretimde bir okun büyümeye etkisinin önce artan, sonra azalan seyirde olduğunu, ilk ve orta öğretimde bir ok olunca büyümenin 2. dönemden itibaren pozitif tepki verdiğini, mesleki liselerinde okun büyümeye etkisinin ise ilk dönemden itibaren negatif olduğunu eklinde yorumlamıştır. Karata ve Çankaya (2011) ise eğitim harcamalarının GSYİH’ya oranının yabancı sermaye değişkeni olarak alındığı model tahmini sonucunda, Türkiye’nin iktisadi kalkınma sürecinde sabit sermaye yatırımlarının yabancı sermaye yatırımlarına göre daha etkili olduğunu sonucuna varılmıştır. Fiziki sermaye yatırımlarındaki %1’lik değişimin fert başına reel GSYİH artı hızını %0,63 oranında arttırdığını, yabancı sermaye yatırımlarındaki %1’lik artının ise GSYİH artı hızını %0,24 oranında arttırdığı görülmüştür. Yabancı sermaye göstergesi olarak yükseköğretimde

okullama oranı dikkate alındığında ise Türkiye’de yabancı sermaye yatırımlarının iktisadi büyüme sürecini fiziki sermaye yatırımlarından daha çok etkilediği sonucuna varılmıştır.

3. KULLANILAN YÖNTEMLER

Ekonomide, yurtiçi ve yurtdışı piyasalarda meydana gelen çalkantılar, hükümet politikalarındaki değişimler veya krizler gibi çeşitli etmenler, zaman serisi verilerinde önemli kırılmalara/dönümlere (reverse) neden olmaktadır. Bu gibi nedenler de rejim değişimlerini temsil edebilecek doğrusal olmayan modeller ve doğrusal olmayan tahmin yöntemlerinin geliştirilmesini gerektirmiştir.

Bunlar arasında en bilineni, Tong (1978) tarafından tanımlanan, Tsay (1989) ve Hansen (1996) tarafından geliştirilen *Eşikli Otoregresif Model* (Threshold Autoregressive Model) veya kısaca TAR modelidir. Modelin temel mantığı, eşik değeri (threshold value) veya eşik değerlerinin belirlenmesi sonucu farklı rejimler için farklı doğrusal regresyonların tahmin edilmesidir. Böylece TAR yaklaşımı, doğrusal olmayan veri yaratma sürecini modeller ve gözlenen seride birden fazla doğrusal rejimin olduğunu varsayar. Rejim değişimi gösteren eşik, *eşik* olarak adlandırılır. Eşik prensibi ise, karmaşık olasılıksal sistemin daha küçük alt sistemlere ayrıştırılarak analizine izin vermektedir. Bu model tipinde, verilerin farklı grup veya rejimlere ayrılmasına neden olan eşik, *eşik değeri* olarak isimlendirilmektedir. Bu eşik içsel veya dışsal olabilir; dışsal olması durumunda TAR modeli, içsel (bağımlı eşik) herhangi bir gecikmeli değeri olması durumunda ise *Kendinden Uyarımlı TAR* (Self-Exciting TAR): SETAR modeli söz konusu olmaktadır. (Tong, 1978; Hansen, 1996) TAR modelinin genel gösterimi;

$$y_t = (\alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_i y_{t-i})I(s_{t-d} \leq c) + (\beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_i y_{t-i})I(s_{t-d} > c) + \varepsilon_t \quad (1)$$

şeklinde yapılır. Modelde y_t bağımlı değişken, s_{t-d} rejim değişimine neden olan eşik değeri, c eşik değeri, α_0 ve β_0 sabit parametreler, d gecikme (delay) parametresi, $I_t(c)$ gösterge fonksiyonu ve ε_t , bağımsız ve özdeş olarak rastsal hata terimidir. Gösterge fonksiyonu $I_t(c) = \{s_{t-d} \leq c\}$, $s_{t-d} \leq c$ durumunda $I = 1$, diğer hallerde ise $I = 0$ olmaktadır. Seri, s_{t-d} eşik değerinin c eşik değerinden küçük veya eşit olması durumunda α_0

ve α_i ile bir AR süreci izlerken, s_{t-d} 'nin c 'den büyük olması durumunda β_0 ve β_i ile farklı bir AR süreci izlemesi söz konusu oldu undan TAR modelinin açık gösterimi;

$$y_t = \begin{cases} \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_i y_{t-i} + \varepsilon_{1t} & s_{t-d} \leq c \text{ için} \\ \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_i y_{t-i} + \varepsilon_{2t} & s_{t-d} > c \text{ için} \end{cases} \quad (2)$$

olarak yapılabilir. Ayrıca X_t , ba ımlı de i keni etkileyece i dü ünülen kontrol de i ken vektörü oldu unda model

$$y_t = (\alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_i y_{t-i})I(s_{t-d} \leq c) + (\beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_i y_{t-i})I(s_{t-d} > c) + \mathbf{X}_t + \varepsilon_t \quad (3)$$

eklinde olu turulur.⁸

TAR modelinin olu turulmasında izlenen basamaklar öyle özetlenebilir; ilk olarak do rusal AR modeli için gecikme uzunlu u p , Akaike veya Schwarz gibi bir bilgi ölçütü yardımı ile belirlenir. Ardından gecikme parametresi d , do rusal olmama sınavının her bir gecikme için ayrı ayrı yapılması ve do rusal olmama önsavının reddedilememesi sonucu seçilir. Son a amada e ik sayısı ile e ik de eri belirlenir ve farklı rejimler için farklı do rusal modeller olu turularak model tahmin edilir.

Do rusallık sınavası

$$\hat{F}(p, d) = \frac{(\sum \hat{\varepsilon}_t^2 - \sum \hat{\varepsilon}_t^2) / (p+1)}{\sum \hat{\varepsilon}_t^2 / (n-d-b-p-h)} \quad (4)$$

istatisti i kullanılarak yapılır. F da ılımına sahip olan sınavma istatisti inde $\hat{\varepsilon}_t^2$, düzenlenmi otoregresyondan⁹ özyineli enküçük kareler (recursive least

⁸ E ik de i keninin, ba ımlı de i kene ait gecikmeli bir de er olması durumunda ise (3) nolu model,

$$y_t = (\alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_i y_{t-i})I(y_{t-d} \leq c) + (\beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_j y_{i-i})I(y_{t-d} > c) + \mathbf{X}_t + \varepsilon_t \quad \text{eklini alır ve SETAR olarak adlandırılır.}$$

⁹ n gözlem sayısı için AR(p) modeli; $y_t = (1, y_{t-1}, \dots, y_{t-p})\beta + a_t$ ($t = p+1, \dots, n$), ekinde olu turulmaktadır. Modelde yer alan $\beta_{(p+1)}$ boyutlu katsayılar vektörünü, a_t hata terimlerini göstermektedir. Düzenlenmi otoregresyon, yukarıda yer alan düzenlenmemi otoregresyonun çe itli de erlere ba lı olarak bölümlere ayrılmı halidir. TAR modeli, e ik de erlerine göre düzenlenmesi halinde amacına uygun hale gelmektedir.

squares) yöntemi ile elde edilen kalıntı kareler toplamını (KKT); $\hat{\varepsilon}_t^2$ ise do rusal regresyondan en küçük kareler yöntemi (EKK) ile elde edilen KKT'yi simgelemektedir. Formülde yer alan n gözlem sayısı, p uygun gecikme sayısı, d geçi de i kenine ait gecikme parametresidir. b ve h , $b = (n/10) + p$, $h = (p+1-d)$ olarak hesaplanmaktadır (Tsay: 1989, s. 233).

E i in varlı mın sınanması a amasında ise, c de erinin önceden bilinmemesi ve H_0 sıfır önsavı altında tanımlanamaması nedeni ile olabilirlik oranı (likelihood ratio):LR sınaması ve özçıkırım (bootstrap) tekni i kullanılmaktadır (Hansen,1996:582). LR-sınamasında farklı rejimlerde katsayıların e itli i, model (1) için;

$$H_0 : \alpha_i = \beta_i \quad i = 0,1,\dots,p \quad (5)$$

eklinde olu turulan ve e ik etkisinin olmadığını ifade eden H_0 önsavı altında sınanmaktadır.

$$LR_1 = \frac{\sigma_0 - \sigma_1(\hat{c})}{\hat{\sigma}^2} \quad (6)$$

olarak hesaplanan sınama istatisti inde σ_0 ve σ_1 , sırası ile H_0 ve H_a önsavları altında hesaplanan KKT'yi göstermektedir. $\hat{\sigma}^2$ ise, kalıntılara ait de i irli i simgelemekte ve;

$$\hat{\sigma}^2 = \frac{1}{T} \hat{\varepsilon}_t \hat{\varepsilon}_t = \frac{1}{T} \sigma_1(\hat{c}) \quad (7)$$

olarak hesaplanmaktadır. (7) nolu gösterimde KKT'yi gösteren $\hat{\varepsilon}_t$, $y_{t-1}(c) = y_{t-1}I_t(c)$ e itli i altında (2) nolu denklemin $y_t = \beta' y_{t-1} + p' y_{t-1}(c) + e_t$, $e_t \perp i i d$, $\beta' = \beta_1$ ve $p' = \alpha_1 - \beta_1$ eklinde yeniden olu turulması ile $e_t = \varepsilon_{1t} - \varepsilon_{2t}$ olacak ekilde elde edilmektedir.

H_0 'ın reddedilmesi durumunda e ik de eri için önsav;

$$H_0 : c = c_0 \quad (8)$$

olarak olu turulmakta ve (6) nolu istatistik

$$LR_2(c) = \frac{\sigma_1(c) - \sigma_1(\hat{c})}{\sigma_1(\hat{c})} \quad (9)$$

eklini almaktadır. $\sigma_1(c)$ ve $\sigma_1(\hat{c})$, H_0 önsavı altında $\sigma_1(c) = \hat{\epsilon}_t(c)' \hat{\epsilon}_t(c)$ olarak hesaplanmaktadır. E ik de er c ise, (2) nolu denklemde EKK yöntemi ile tahmin edilmekte, en uygun e ik de eri $\hat{c} = \arg \min \sigma_1(c)$ olacak ekilde seçilmektedir (Hansen, 1996:578). E ik de erinin hesaplanmasından sonra, uygun TAR modelinin olu turulması a aması ile süreç tamamlanır.

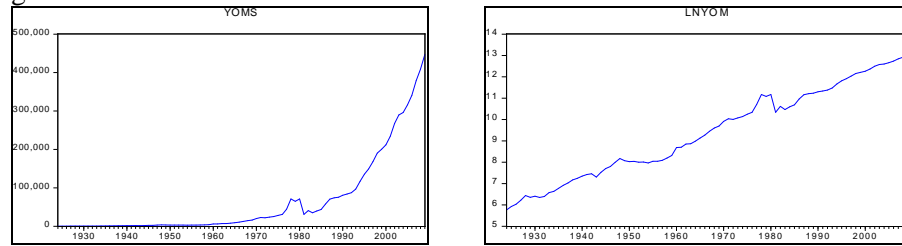
4. UYGULAMA

4.1. Veri ve De i kenlerin istatistiksel Özellikleri

Be eri sermayenin temel bile enlerinden biri olan e itim ile ekonomik büyüme arasındaki ili kinin 1924–2009 dönemi için do rusal olup olmadı mın belirlenmesinin amaçlandı ı bu çalı mada, be eri sermaye göstergesi olarak yüksekö retimden mezun sayısı, ekonomik büyüme göstergesi olarak da GSMH (sabit fiyatlarla) büyüme hızı alınmı tır. Veriler, TÜ K istatistik Göstergeler:1923–2009 kayna ından elde edilmi tir.

Dönem boyunca yüksekö retim mezun sayısının (YOMS) zaman grafi i Grafik 1(a)'de, serideki üstelli i ve varyansta dura an olmamayı ortadan kaldırmak veya azaltmak amacı ile yapılan logaritmik dönü üm sonrası elde edilen serinin (LNYOMS) zaman grafi i Grafik 1(b)' de verilmi tir.

Grafik 1: Yüksekö retim mezun sayısı (YOMS) ve LN(YOMS) zaman grafikleri

Grafiklerde YOMS'nın 1960 yılından sonra arttı ı ve 1976-1981 yılları arasında bir de i im sonrasında artı nın üstel oldu u; LNYOMS'daki artı nın ise do rusal oldu u, 1976-81 döneminde ise önemli bir de i im

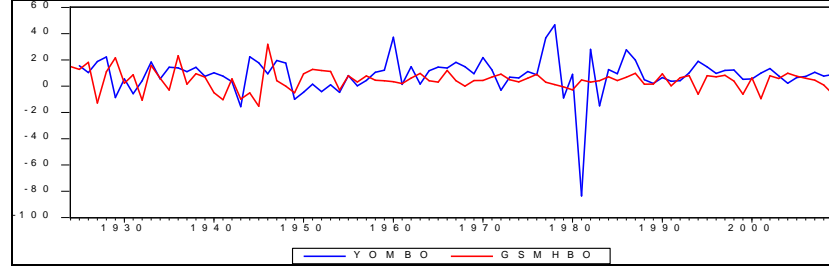
gösterdi i görülmektedir.¹⁰ Burada birinci serinin hem ortalamada hem de varyansda dura an olmadı ı, ikinci serinin ise ortalamada dura an olmadı ı görülmektedir. Bunun üzerine serilerin hem dura anlıklarını sa lamak hem de daha anlamlı yorumlar yapılmasına katkı yapacak olan büyüme serilerini elde etmek için

$$GSBO_t = (\ln GSMH_t - \ln GSMH_{t-1})$$

$$YOMBO_t = (\ln YOMS_t - \ln YOMS_{t-1})$$

dönü ümleri yapılmı tır. Grafik 2’de iki büyüme serisine ait zaman grafi i verilmi tir.

¹⁰ 1919’de lmi mutlakıyet verilen Darülfünun, 1924’de tüzel ki ilik kazandı ve Maarif Vekâleti’nden ayrılarak ba ımsızlı ı vurgulandı. 1933’de e itim bakanlı ı altına alınarak özerkli i kaldırıldı ve aynı yıl kapatıldı. 1 A ustos 1933’de stanbul Üniversitesi kuruldu. 1933-43 döneminde yeni üniversitelerin kuruldu u görülmektedir. 1935-40 yılları arasında, üniversite ve yüksek okullarda okuyan ö renci sayısı nüfusun %0,02 si gibi çok dü ük seviyede idi(Sakao lu, 2003). 1955-57 yılları arasında 4 üniversite (Ege, Karadeniz, ODTÜ ve Erzurum Atatük Üniversiteleri) kuruldu. Bu arada birçok yüksek okul açıldı. 1961 Anayasası, üniversite ve ö retim üyelerine getirilen destek hükümleri içeren bir anayasadır(Kaplan, 2005). 1961 sonrasında yüksekö retim talebi hızla arttı. (gençlerin sınıf de i tirmede temel yol görmeleri vb. sosyo ekonomik nedenleri de içerir) Bu talep sonucu yüksek okul sayısı arttı ve merkezi seçme sınavı getirildi. 1970 sonrası üniversite özgürlü ünü kısıtlayıcı maddeler getirildi. Çok sayıda üniversite açıldı. 1975’de önlisans programları ba ladı. 1980 anayasası ile tüm ö retim kurumları 27 üniversite çatısı altında toplandı. Üniversite sisteminin yönetimi YÖK’e bırakıldı. 1980 yılındaki rejim uygulamaları nedeni ile 1981 yılı yüksekö retim mezun sayısı yarı yarıya azaldı. 4-5 yıl sonra normale dönen sürecin ardında, artan talebi kar ılamak amacı ile sürekli devlet ve özel üniversitelerin kurulu u gerçekleştirilmi ve bu hala devam etmektedir. 2011 yılı itibari ile devlet, özel olmak üzere toplam üniversitede e itim ve ö retim sürdürülmektedir. u anda kurulmu olan 171 üniversitenin 104’ü devlet üniversitesi, 61’i vakıf üniversitesi, 6 tanesi de vakıf meslek yüksekokuludur.

Grafik 2: GSBO ve YOMBO serileri zaman grafikleri

Yıllık mezun sayısı büyüme oranlarına bakıldığında bazı yıllarda aykırı gözlemlere (outliers) rastlanmaktadır. Bu dönemler analiz edildiğinde en büyük aykırı gözlem de erinin, 12 Eylül 1980 darbesinin sonucu olarak, en büyük yıllık azalmanın 1981 yılına karşı geldiği görülmektedir.

Grafik analizlerinin ardından, serilerin bazı istatistiklerinin hesaplanması ve dura anlamlıklarının sınanması ile devam edilmiş ve Tablo 4’de istatistiksel özellikleri bir arada verilmiştir.

Tablo 4: YOMBO ve GSBO serilerine ait istatistiksel özellikler

	<i>YOMBO</i>	<i>GSBO</i>	<i>Kritik Değerler (n=100)</i>
<i>Örnek Ortalaması</i>	8,51	4,73	
<i>Standart Hata</i>	14,19	7,60	
<i>Çarpıklık (SK)</i>	-2,67*	0,15	(%5): 0,534; (%2): 6,34
<i>Aırı Basılık (EK)</i>	18,10**	2,009**	(%5) dü –
<i>Jarque-Bera (JB)</i>	1263,0	14,65	$\chi^2 = 5,99$
<i>A(DF)- τ istatisti i</i>	-9,40	-10,51	$\tau_\mu = -2,89$

*SK değeri, %5 anlamlılık düzeyinde hesaplanan değer kritik değeri aştığı için YOMBO için normallik varsayımı red edilir. **EK değeri, her iki seri için de “yüksek” den büyük olduğu için normallik varsayımı red edilir.

Tablo 4’de her iki serinin de sıvri olduğu; JB istatistiğine göre normal dağılımı ve Dickey-Fuller(1979) τ -sınama istatistiğine göre %5 anlamlılık düzeyinde dura an oldukları görülmektedir.

4.2. Do rusallık Sınaması ve E ik De erler

Dura an oldukları belirlenen serilerde do rusal olmayan yapının ortaya çıkarılmasında Tsay (1989) tarafından önerilen yaklaşımdan yararlanılmış ve ilk olarak farklı gecikme uzunlukları için YOMBO serisine uygulanan do rusallık sınaması sonuçları Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5: YOMBO serisi için do rusallık sınaması sonuçları

	$d=1$	$d=2$	$d=3$	$d=4$	$d=5$	$d=6$	$d=7$	$d=8$	$d=9$	$d=10$
<i>F-ist.</i>	1,94	4,82	4,17	1,82	0,38	0,83	1,29	1,09	1,63	0,75
<i>p-</i>	0,08	0,00	0,00	0,04	0,12	0,55	0,09	0,18	0,15	0,82

Tablo 5’de verilen olasılık değerlerine göre do rusallık en güçlü ikinci ve üçüncü gecikmelerde ret edilmiş ve F-istatistik değeri daha büyük olan $d=2$, uygun gecikme olarak seçilmiştir. Bundan sonraki amaçta, seride rejim değişikliğin neden olan ekonomik durumun var olup olmadığının saptanması, varsa ekonomik durumun ve ekonomik durumun belirlenmesidir. YOMBO serisinde rejim değişikliğin neden olan bir ekonomik durumun varlığının araştırılması ve ekonomik durumun hesaplanmasında Hansen’in (1996) yaklaşımından yararlanılmıştır; Rats 6.1 ekonometrik paket programı yardımı ile özçıkarma yöntemi kullanılarak yapılan 5000 yineleme sonucu hesaplanan LR-istatistikleri ve ekonomik durum Tablo 6’de verilmiştir.

Tablo 6: YOMBO serisi için ekonomik durum tahmini

Önsavlar	LR-ist.	Özçıkarma p-değeri	Ekonomik Durum
H_0^1 : Ekonomik durum yoktur	19,51*	0,024	$c = \%8,08$
H_0^2 : Bir ekonomik durum vardır	5,18	0,602	

Gecikme parametresi $d=2$ için LR-istatistik değeri 19,51 olarak hesaplanmıştır. Buna göre H_0^1 önsavı ret edilmiş ve modelde rejim değişikliğin neden olan bir ekonomik durumun olduğu karar verilmiştir. İkinci bir ekonomik durumun varlığını sınamak amacıyla tekrar bir önsav oluşturulmuş, LR-istatistik değeri 5,18 olarak hesaplanmıştır. Buna göre H_0^2 önsavı reddedilememiştir ve sonuçta tek bir ekonomik etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Yapılan analizler sonucunda, ekonomik büyüme-yüksekö retim mezun sayısı değişim oranı

ili kisinin do rusal olmadığı ve YOMBO için yıllık e ik de erin %8,84 oldu u bulunmu tur.

Yine dura an oldu u belirlenen YOMBO serisinde do rusal olmayan yapının ortaya çıkarılmasında Tsay (1989) tarafından önerilen yakla ımdan yararlanılmı ve farklı gecikme uzunlukları için do rusallık sınaması sonuçları Tablo 7’de verilmi tir.

Tablo 7: GSBO serisi için do rusallık sınaması sonuçları

	d	d	d	d	d	d	d	d	d	$d=10$
<i>F-ist.</i>	1,4	5,7	1,9	1,6	0,8	0,4	1,1	1,0	1,9	0,52
<i>p-</i>	0,1	0,0	0,1	0,1	0,5	0,8	0,5	0,4	0,0	0,82

Tablo 7’de verilen olasılık de erlerine göre do rusallık en güçlü ikinci gecikmede red edilmı ve F-istatistik de eri daha büyük olan $d = 2$, uygun gecikme olarak seçilmı tir. Ardından seride rejim de i ikli ine neden olan e ik de erinin var olup olmadığı nın saptanması, varsa e ik sayısının ve de erinin belirlenmesi amacı ile Hansen’in (1996) yakla ımdan yararlanılarak hesaplanan LR-istatistikleri ve e ik de eri Tablo 8’de verilmi tir.

Tablo 8: GSBO serisi için e ik de eri tahmini

Önsavlar	LR-ist.	Özçıkırım <i>p-de eri</i>	E ik De eri
H_0^1 :E ik de eri yoktur	16,25*	0,039	$c = \%3,2$
H_0^2 :Bir e ik de eri vardır	4,43	0,651	

Gecikme parametresi $d = 2$ için LR-istatisti i de eri 16,25 olarak hesaplanmı tir. Buna göre H_0^1 önsavı red edilmı ve modelde rejim de i ikli ine neden olan bir e i in oldu una karar verilmi tir. kinci bir e ik de erinin varlı mı sınamak amacı ile tekrar bir önsav olu turulmu , LR-istatisti i 4,43 olarak hesaplanmı tir. Buna göre H_0^2 önsavı reddedilememi ve sonuçta tek bir e ik etkisi oldu u sonucuna varılmı tir. Yapılan analizler sonucunda, ekonomik büyüme-yüksekö retim mezun sayısı de i im oranı ili kisinin do rusal olmadığı ve GSBO için yıllık e ik de erin %3,2 oldu u bulunmu tur.

4.3. ki Rejimli TAR Modeli

Yukarıda yapılan analizler sonucunda YOMBO ve GSBO için birer e ik de erinin varlı ı saptanmı ve de erleri sırası ile %8,84 ve %3,2 olarak bulunmu tu. A a ıda ise Türkiye'nin 85 yıllık tarihinde YOMBO'nun e ik de erinin üstünde ve altında olmasının GSBO'ya etkisinin farklı olup olmadı ı ve etkinin yönünü ortaya koymak amacı ile (2) nolu denklemden yararlanarak TAR modeli olu turulmu ve tahmin sonuçları a a ıda verilmi tir.

$$\begin{aligned} \text{GSBO}_t &= (\alpha_0 + \alpha_1 \text{GSBO}_{t-1} + \alpha_2 \text{GSBO}_{t-2} + \alpha_3 \text{GSBO}_{t-3} + \alpha_4 \text{GSBO}_{t-4} + \alpha_5 \text{GSBO}_{t-5}) + (\beta_1 \text{YOMBO}_{t-2} + \beta_2 \text{YOMBO}_{t-3} + \beta_3 \text{YOMBO}_{t-4} + \beta_4 \text{YOMBO}_{t-5}) + \epsilon_t \\ \text{YOMBO}_t &= (\alpha_0 + \alpha_1 \text{YOMBO}_{t-1} + \alpha_2 \text{YOMBO}_{t-2} + \alpha_3 \text{YOMBO}_{t-3} + \alpha_4 \text{YOMBO}_{t-4} + \alpha_5 \text{YOMBO}_{t-5}) + \epsilon_t \end{aligned}$$

LM: D4 AIC: 811 W: 0,29 Q: 89

Modellerin olu turulmasında, istatistiksel anlamlı olmayan parametrelerin model dı nda bırakılması yakla ımı izlenmi , otokorelasyon için Lagrange Çarpımı (LM) ve Q ile e varyanslılık için ARCH ve White sınamaları sonuçlarına dayanarak da modellerin geçerlili ine karar verilmi tir.¹¹

Tahmin edilen modelin bulguları u e kilde özetlenebilir;

(a) Yıllık yüksekö retim mezun sayısı de i im oranının %8,08'in üstünde ve altında olması durumuna göre ekonomik büyümeye etkisi bir yıl sonra ba lamaktadır. Bu da teorik beklentiye uygun bir sonuçtur. (b) Yıllık yüksekö retim mezun sayısının de i im oranının %8,08'in altında olması durumunda, $t-1$ döneminde yüksekö retim mezun sayısındaki %10'luk artı ın t döneminde büyüme oranında %0,52 arttırıcı etkisinin oldu u $t-2$, $t-3$ ve $t-5$ dönemlerindeki %10'luk artı ın t döneminde büyüme oranında sırası ile %0,32; %0,16 ve %0,08 azaltıcı etkisinin oldu u görülmektedir. (c) Yıllık yüksekö retim mezun sayısı de i im oranının %8,08'in üstünde olması durumunda ise $t-1$, $t-3$ ve $t-4$ dönemlerinde yüksekö retim mezun sayısındaki %10'luk artı ın t döneminde büyüme oranında sırası ile %0,47; %0,36 ve %0,18 arttırıcı etkisinin oldu u görülmektedir.

¹¹ TAR modellerinde normallik varsayımı aranmamaktadır.

Ardından GSBÖ'nün e ik de erinin üstünde ve altında YOMBO'ya etkisinin farklı olup olmadığını ve etkinin yönünün ne olduğunu sorusuna cevap vermek amacıyla TAR modeli tahmin edilmiş ve tahmin edilen denklem aşağıda verilmiştir.

$$YOMBO_t = [0,052 + 0,125YOMBO_{t-1} + 0,082YOMBO_{t-2} + 0,195GSBO_{t-1} - 0,058GSBO_{t-2}] * I[GSBO_{t-2} \leq 3,2] + [0,049 + 0,106YOMBO_{t-2} + 0,082GSBO_{t-1} + 0,034GSBO_{t-2} + 0,052DT] * I[GSBO_{t-2} > 3,2]$$

(0,04) (0,03) (0,03) (0,068) (0,02)
(0,02) (0,04) (0,03) (0,05) (0,02)

LM(6):12,13 ARCH(6):9,15 White(10):12,23 Q(6):8,72

Modellerin oluşturulmasında, istatistiksel anlamı olmayan parametrelerin modelde bırakılması yaklaşımları izlenmiş, otokorelasyon için Lagrange Çarpımı (LM) ve Q ile varyanslılık için ARCH ve White sınamaları sonuçlarına dayanarak da modellerin geçerliliğine karar verilmiştir. Modelde DT değişkeni, 1981 yılındaki kırılmaya ilgili olarak kullanılan ve 1981 yılında 1 de erini alan kukla değişkenidir. Her iki dönemde kullanılmış, ancak e ik üstü dönemi tanımlayan regresyon denkleminde anlamlı çıkmıştır.

Tahmin edilen modelin bulguları aşağıda özetlenebilir;

a) Yıllık ekonomik büyümenin %3,2'nin üstünde ve altında olması durumuna göre yüksekö retim mezun sayısı değişim oranına etkisi bir yıl sonra başlamaktadır. Bu da teorik beklentiye uygun bir sonuçtur. (b) Yıllık ekonomik büyümenin %3,2'nin altında olması durumunda, $t-1$ döneminde büyüme oranındaki %10'luk artışın t döneminde yüksekö retim mezun sayısı değişim oranında %1,95 arttırıcı etkisinin olduğu; $t-2$ döneminde ise %0,58 azaltıcı etkisinin olduğu görülmektedir. (c) Yıllık ekonomik büyümenin %3,2'nin üstünde olması durumunda ise, $t-1$ ve $t-2$ dönemlerinde büyüme oranındaki %10'luk artışın t döneminde yüksekö retim mezun sayısı değişim oranında sırası ile %0,82 ve %0,34 artış etkisinin olduğu görülmektedir.

Çalışmanın tüm bulguları aşağıda özetlenebilir;

a) 1924–2009 dönemi için GSMH-Yüksekö retim mezun sayısı değişiminin doğrusal olmadığını, tek e ik ve iki rejimli bir süreç izlediği görülmüştür.

b) yüksekö retim mezun sayısı değişim oranı için e ik de eri %8,08 olarak bulunmuştur.

c) yüksekö retim mezun sayısı de i im oranının %8,08'den düşük olması durumunda $t-1$ dönemi mezun sayısı de i im oranının ekonomik büyüme oranına pozitif yönlü bir etkisi varken, $t-2$, $t-3$ ve $t-5$ 'de negatif yönlü etkisinin olduğu bulunmuştur. Mezun sayısındaki de i imin %8,08'den büyük olması durumunda ise ekonomik büyümeye katkısı, her dönemde pozitifdir.

d) ekonomik büyümeye ek de eri %3,2 olarak bulunmuştur.

e) ekonomik büyümenin %3,2'den düşük olması durumunda $t-1$ döneminde mezun de i im oranına pozitif etkisi varken, $t-2$ döneminde negatif etkisi vardır. Ek de erin üstünde büyüme durumunda ise her dönem katkısı pozitifdir.

f) Diğer bir açıdan bakıldığında çalı manın bulguları, ekonomik büyümenin kayna nın sadece fiziksel sermaye de il, be eri sermayenin (insan sermayesi) de büyümenin kayna ı olduğunu gösterdiği ekinde yorumlanabilir. Bu ekinde yüksekö retimin ekonomik büyümenin temel faktörlerinden biri olduğunu ortaya koymuştur.

Sonuç olarak uygulanacak e itim politikalarının oluşturulmasında, ek de erinin üstünde ekonomik büyümeye pozitif katkısının olduğu bulgusunun dikkate alınmasının ülkenin büyüme ve kalkınma potansiyeline engel olmamak için dikkate alınması gerekti i üzerinde vurgu yapılması gereken nokta olarak öne çıkmaktadır.

Yapılan bu çalı manın diğer çalı malardan temel farkı, e itim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin doğrusal olmadığını ortaya konulmuş olmasıdır. Bu kapsamda ele alındığında doğrusal olmayı ele alan ve ek de eri belirleyen, etkinin yönlerinin ek altında ve üstünde farklı olduğu bulgusu ile bu çalı ma daha da önem kazanmaktadır. Bu nedenle yapılan çalı manın bulguları ile daha önce yapılan çalı malar arasında herhangi bir karşılaştırma yapılamamıştır.

5. SONUÇ VE DE ERLENDİRME

Bu çalı mada 1924–2009 döneminde yüksekö retimden mezun öğrenci sayısı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin analiz, ek otoregresif modeller kullanılarak yapılmıştır. Çalı ma, de i kenler arasındaki ilişkinin doğrusal olmadığını, dönem boyunca tek ek ve iki rejimli bir yapı gösterdiğini ortaya koymuştur. Ek de erler, ekonomik büyüme için %3,2; yüksekö retim mezun sayısındaki de i im oranı için ise %8,08 olarak hesaplanmıştır. Uygun TAR modelinin oluşturulması sonucunda ise

yüksekö retim mezun sayısı de i im oranının e ik de erinin üstünde ve altında olmasının ekonomik büyümeye farklı etkisinin oldu u; ikinci bir TAR modeli ile de ekonomik büyüme oranının e ik de erinin üstünden ve altında olmasının yüksekö retim mezun sayısı de i im oranına farklı etkileri oldu u bulgularına ula ılmış tır. Mezun sayısındaki de i im oranının %8,08'den, ekonomik büyüme oranının %3,2'den yüksek olması durumunda mezun sayısındaki de i imin ekonomik büyümeye, ekonomik büyümenin mezun sayısındaki de i im oranına katkısının her dönemde pozitif oldu u bulunmu tur. Yüksekö retim mezun sayısı de i im oranının %8,08'den dü ük olması durumunda ise ekonomik büyümeye ilk dönemde pozitif etki yaparken, dönem uzadıkça, 5 dönem boyunca negatif etki yaratt ı görülmü tür. Ekonomik büyüme oranının %3,2'den dü ük olması durumunda ise mezun de i im oranına ilk dönemde pozitif etkisi varken, $t-2$ döneminde negatif etkisinin oldu u görülmü tür. Özetlenecek olursa, ekonomik büyüme oranındaki dü ü , mezun sayısındaki de i imi sadece 2 dönem etkilerken yüksekö retim mezun sayısındaki de i im oranının dü ü , ekonomik büyümeyi 5 dönem etkilemektedir.

Elde edilen sonuçlar de erlendirildi inde, her iki de i kenin de birbirine ihtiyaçlarının oldu u, özellikle de ekonomik büyümenin yüksekö retim mezunlarına ihtiyacının oldu u söylenebilir. Bu bulgular aynı zamanda, ekonomik büyümenin önemli bir bile eninin de be eri sermaye, bir ba ka deyi le yüksekö retim oldu unu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak bilginin ve bilgili insanın ekonominin en önemli girdisi haline geldi i günümüzde, genç ve dinamik bir be eri sermaye potansiyeline sahip Türkiye'nin e itim düzeyini OECD ülkeleri ortalamasına yakla tıramaması durumunda büyümede süreklilik sa lamasının zor olaca ı söylenebilir. Bu çalı manın bulguları, uygulanacak e itim politikalarının olu turulmasında yol gösterici olacak niteliktedir.

Bu çalı manın, lise ve dengi okullardan mezun olan ö renci sayılarının büyümeye etkisinin belirlenmesi ve büyümeye etkisi olan di er faktörlerin de katılması ile geni letilerek devam ettirilmesi dü ünülmektedir.

KAYNAKÇA

Abhijeet, S., "Public Sector Education in India: Challenges Ahead", <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/apcity/unpan035634.pdf>, 2010.

Afzal, M., Farooq, M.S., Ahmad, H.K., Begum, I., ve M.A., Quddus,

“Relationship Between School Education and Economic Growth in Pakistan ARDL Bounds Testing Approach to Cointegration”, *Pakistan Economic and Social Review*, 48(1), 39-60, 2010.

Akın, U., “Türkiye’de E itim Bütçesi”, *E itim ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 38(184), <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/184/184.pdf>, 2009, 8-25.

Asteriou, D. ve G.M., Agiomirgianakis, “Human Capital and Economic Growth: Time Series Evidence From Greece”, *Journal of Policy Modeling*, 23(5), 481-489, 2001.

Azariadis, C. ve A., Drazen, “Threshold Externalities in Economic Development”, *Quarterly Journal of Economics*, 105(2), 501-526, 1990.

Babalola, S.J., “Long-Run Relationship Between Education and Economic Growth: Evidence From Nigeria”, *International Journal of Humanities and Social Science*, 1(14), 123-128, 2011.

Babatunde, M.A. ve R.A., Adefabi, “Long Run Relationship between Education and Economic Growth in Nigeria: Evidence from the Johansen’s Cointegration Approach”, Regional Conference on Education, <http://www.saga.cornell.edu/saga/educconf/babatunde.pdf>, 2005.

Barro, R.J., “Economic Growth in a Cross Section of Countries”, *The Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 407-443, 1991.

Bassanini, A. ve S., Scarpetta, “The Driving Forces of Economic Growth: Panel Data Evidence for the OECD Countries”, *OECD Economic Studies*, 33(2), 9-56, 2001.

Becker, G. S., "Investment in Human Capital: A Theoretic Analysis", *Journal of Political Economy*, LXX (5), Part 2, 9-49,1962.

Becker, G.S., *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis*, NewYork: Columbia University, 1964.

Becker, G.S., *Reflection on the Economics of Education*, Handbook of Economics and Education, ed. E.A. Hanushek, S.J. Machin ve L. Woessmann içinde: 4, 2011.

Benavot, A., "Education, Gender and Economic Development: A Cross-national Study." *Sociology of Education*, 62(1), 14–32, 1989.

Benhabib, J. ve M., Spiegel, “The Role of Human Capital in Economic Development: Evidence From Aggregate Cross-Country Data”, *Journal of Monetary Economics*, 34, 143-173, 1994.

Bils, M. ve P.J. Klenow, “Does Schooling Cause Growth?”, *The American Economic Review*, 90(5), 1160-1183, 2000.

Bloom, D., Canning, D. ve K., Chan, *Higher Education and Economic Development in Africa*, <http://www.dawodu.com/africaedu 1.pdf>, 2005.

Boldin, R., Morote, E.S. ve M. McMullen, "Higher Education and Economic Growth in Latin American Emerging Markets", <http://lasa.international.pitt.edu/Lasa2000/BoldinetalPDF.pdf>, 1996.

Bowman, M.J. ve C.A. Anderson, *Concerning the Role of Education in Development*, Illinois: Free Press, 249–279, 1963.

Canpolat, N., "Türkiye'de Be eri Sermaye Birikimi ve Ekonomik Büyüme", *Hacettepe Üniversitesi ktisadi ve dari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), 265-281, 2000.

Castells, M., *The University System: Engine of Development in the New World Economy*, Revitalizing higher education, ed. J. Salmi ve A. Verspoor içinde: 14-40, 1994.

Chaudhary, A.R., Iqbal A. ve S.Y.M. Gillani, "The Nexus Between Higher Education and Economic Growth: An Emprical Investigation for Pakistan", *Pakistan Journal of Commerce and Social Science*, 3, 1-9, 2009.

Chen, B. ve Y. Feng, "Determinants of Economic Growth in China: Private Enterprise, Education, and Openness", *China Economic Review*, 11(1), 1-15, 2000.

Çakmak, E. ve S. Gümü , "Türkiye'de Be eri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Ekonometrik Bir Analiz (1960–2002)", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(1), 59–72, 2005.

Danacica, D.E., Bela cu, L. ve L. Ilie, "The Interactive Causality Between Higher Education and Economic Growth in Romania", *International Review of Business Research Papers*, 6(4), 491-500, 2010.

Dauda, R.O.S., "Investment in Education and Economic Growth in Nigeria: An Emprical Evidence", *International Research Journal of Finance and Economics*, 55, 158-169, 2010.

De Gregorio, J., "The Effects of Inflation On Economic Growth : Lessons From Latin America", *European Economic Review*, 36(2-3), 417-425, 1992.

De Meulemeester, J.L. ve D. Rochat, "A Causality Analysis of the Link Between Higher Education and Economic Development", *Economics of Education Review*, 14(4), 351–361, 1995.

Demir, S., Birle mi Milletler Kalıkınma Programı nsani Geli me Endeksi ve Türkiye Açısından De erlendirme, DPT Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlü ü, <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/demirs/insanige.pdf>, Ankara 2006.

Denison, E.F., *Accounting for Slower Economic Growth: The United States in the 1970s*, Washington, DC: Brookings Institution, 1979.

Denison, E.F., *The Sources of Economic Growth in the United States and the Alternatives Before Us*, CED Supplementary Paper, 13, NY: Committee for Economic Development, 1962.

Dickey, D.A. ve W.A. Fuller, "Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root", *Journal of the American Statistical Association*, 74(336), 427-431, 1979.

Ergen, H., "Türkiye'de Eğitim Ekonomik Büyümeye Katkısı", *Ekonomik Yaklaşım*, 10(35), 21-52, 1999.

Francis, B. ve S. Iyare, "Education and Development in the Caribbean: A Cointegration and Casualty Approach", *Economics Bulletin*, 15(2), 1-13, 2006.

Genç, M.C., Değer, M.K. ve M., Berber, "Beşeri Sermaye, Harcat ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Ekonomisi Üzerine Nedensellik Analizi", *The Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management*, 5, 29-41, 2009.

Grammy, A.P. ve D. Assana, "New Evidence on the Effect of Human Capital on Economic Growth", *Applied Economic Letters*, 4, 121-124, 1996.

Gyimah-Brempong, K., Paddison, O. ve W., Mitiku, "Higher Education and Economic Growth in Africa", *Journal of Development Studies*, 42(3), 509-529, 2006.

Hansen, B.E., "Inference When a Nuisance Parameter Is Not Identified Under the Null Hypothesis", *Econometrica*, 64(2), 413-430, 1996.

Hanushek, E.A. ve L. Woessmann, "The Role of Cognitive Skills in Economic Development", *Journal of Economic Literature*, 46(3), 607-668, 2008.

Harbison, F.H., ve C.A. Myers, *Education, Manpower, and Economic Growth: Strategies of Human Resource Development*, McGraw-Hill, New York 1964.

Hicks, N.L., "Is there a Tradeoff Between Growth and Basic Needs?", *Finance Development*, 17(2), 17-20, 1980.

In, F. ve C. Doucouliagos, "Human Capital Formation and US Economic Growth: A Causality Analysis", *Applied Economics Letters*, 4, 329-331, 1997.

Jaoul, M., "Higher Education, Causality and Growth: A Comparison of France and Germany Before the Second World War", *A Journal of Comparative and International Education*, 34(1), 117-133, 2004.

Jorgenson, D.W. ve B.M. Fraumeni, "Investment in Education and U.S. Economic Growth", *The Scandinavian Journal of Economics*, 94, 51-

70, 1992.

Kalaitzidakis, P.T., Memuneas, P., Savvides A. ve T. Stengos, “Measures of Human Capital and Nonlinearities in Economic Growth”, *Journal of Economic Growth*, 6, 229-254, 2001.

Kar, M. ve H. A ır, Türkiye’de Be eri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Testi, II. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Kocaeli Üniversitesi, 17-18 Mayıs 2003.

Kar, M. ve S. Taban, “Türkiye’de Kamu Harcama Türlerinin Ekonomik Büyümeye Etkileri”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 58(3), 145-169, 2003.

Karata , M. ve E. Çankaya, “Türkiye’de Be eri Sermaye ve Ekonomik Büyüme li kisinin Analizi”, *Yönetim ve Ekonomi*, 18(1), 105-124, 2011.

Katırcıo lu, S.T., “Investigating Higher-Education-Led Growth Hypothesis in a Small Island: Time Series Evidence from Northern Cyprus”, *EconAnadolu 2009: Anadolu International Conference in Economics*, Eski ehir, Türkiye, June 17-19 2009.

Krueger, A. ve M. Lindahl, “Education for Growth: Why and for Whom?”, *Journal of Economic Literature*, 39(4), 1101-1136, 2001.

Kyriacou, G., A., Level and Growth Effects of Human Capital: A Cross-Country Study of the Convergence Hypothesis, *Economic Research Reports*, <http://www.econ.nyu.edu/cvstarr/working/1991/RR91-26.pdf>

Liu, Y., “An Empirical Analysis on the Relationship Between Chinese Urbanization and Economic Growth”, Center for Central China Economic Development Research, 2006.

Lucas, R.E., “On the Mechanics of Economic Development”, *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3-42, 1988.

Mankiw, N.G., Romer, D. ve D.N. Weil, “A Contribution to the Empirics of Economic Growth”, *The Quarterly Journal of Economics*, 107 (2), 407-437, 1992.

McClelland, D.C., “Does Education Accelerate Economic Growth?”, *Economic Development and Cultural Change*, 14(3), 257-278, 1966.

Meyer, J.W, Tyac, D., Nagel, J. ve A. Gordon, “Public Education as Nation-Building in America: Enrollments and Bureaucratization in the American States, 1870-1930”, *American Journal of Sociology*, 85(3), 591-613, 1979.

Milli E itim Bakanlığı , 2011 Yılı Mali Performans Programı, Strateji Geli tirme Ba kanlı ı, Ankara Ocak 2011.

Monteils, M., “The Analysis of the Relation Between Education and

Economic Growth”, *Compare*, 34(1), 103-115, 2004.

Özsoy, C., "Türkiye’de Eğitim ve İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin VAR Modeli ile Analizi", *The Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management*, IV, 71-83, 2008.

Pradhan, R.P., “Education and Economic Growth in India: Using Error Correction Modelling”, *International Research Journal of Finance and Economics*, 25, 139-147, 2009.

Pritchett, L., “Where Has All the Education Gone?”, *World Bank Economic Review*, 15(3), 367-391, 2001.

Ranis, G., Stewart, F. ve A. Ramirez, “Economic Growth and Human Development”, *World Development*, 28(2), 197-219, 2000.

Romer, P.M., “Increasing Returns and Long-Run Growth”, *Journal of Political Economy*, 94(5), 1002-1037, 1986.

Romer, P.M., “Endogenous Technological Change”, *Journal of Political Economy*, 98(5), 71-102, 1990.

Sakaoğlu, N., *Osmanlıdan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul 2003.

Sala-I-Martin, X., Doppelhofer, G. ve R.I. Miller, “Determinants of Long-Term Growth: A Bayesian Averaging of Classical Estimates (BACE) Approach”, *The American Economic Review*, 94(4), 813-835, 2004.

Sarı, R. ve U. Soyta, “Income and Education in Turkey: A Multivariate Analysis”, *Education Economics*, 14(2), 181-196, 2006.

Saygılı, İ., Cihan, C. ve Z.A. Yavan, “Eğitim ve Sürdürülebilir Büyüme, Türkiye Deneyimi, Eğitim ve Fırsatlar”, TÜSAD Büyüme Stratejileri Dizisi, 7, 2006.

Schultz, T.W., “Investment in Human Capital”, *The American Economic Review*, 51(1), 1-17, 1961.

Self, S. ve R. Grabowski, “Does Education at all Levels Cause Growth? India, a Case Study”, *Economics of Education Review*, 23, 47-55, 2004.

Sianesi, B. ve J. Van Reenen, “The Returns to Education: Macroeconomics”, *Journal of Economic Surveys*, 17(2), 157-200, 2003.

Şimşek, M. ve C. Kadılar, “Türkiye’de Beşeri Sermaye, Harcat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 115-140, 2010.

Solow, R.M., “A Contribution to the Theory of Economic Growth”, *European Urban and Regional Studies*, 18(2), 113-135, 1956.

Temple, J., “The New Growth Evidence”, *Journal of Economic*

Literature, 37(1), 112-156, 1999.

Tilak, J.B.G., *Higher Education and Development, in the Handbook on Educational Research in the Asia Pacific Region*, ed. J.P. Kleeves ve Ryo Watanabe, Kluwer Academic Publishers içinde: 809-826, 2003.

Tong, H., *On a Threshold Model, Pattern Recognition and Signal Processing*, (C.H.Chen, ed.),575-586, 1978.

Tsay, R.S., “Testing and Modeling Threshold Autoregressive Processes”, *Journal of the American Statistical Association*, 84, 231-40, 1989.

Yaylalı, M. ve F. Lebe, “Be eri Sermaye ile ktisadi Büyüme Arasındaki li kinin Amprik Analizi”, *Marmara Üniversitesi .B.F. Dergisi*, 30(1), 23-51, 2011.

V YOLONSELDE YAYIN VE EKOLLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Tanju ARABOĞLU*

ÖZET

Bu çalışmada, yayının tarihsel gelişimi, bu gelişim sürecinde oluşan yay tutu ekollerleriyle günümüz yay tutu unda geline noktalar karşılaştırılarak incelenmiştir.

Uzun bir tarihi geçmişi olan viyolonsel gelişiminde çalgı ekollerinin belirleyici özellikleri olduğu söylenebilir. Bu ekollerin viyolonsel özgü yol ve yöntemler içerdiği düşünülmektedir. Bu yöntemlerin bulunması ve uygulanması ise yüzyıllar almıştır. Viyolonsel tutu pozisyonlarının ve yay geçirdi devrimleri ve gelişmelerle beraber ekollerin tarih boyunca viyolonsel ve yay tekniklerinin gelişimine katkısı olduğu söylenebilir.

Geçmişte ve günümüzde kültürlerin farklılığı, ekollerin önem verdiği noktaların da farklılaşması sonucunu doğurmuş, icracı bestecilerin döneminin sona yaklaşması ve ulusal beste ekollerinin gelişmesi ve gelişim yönleri de icra ekollerindeki anlayışları etkilemiştir.

Dolayısıyla bu inceleme yayının tarihsel gelişiminin ve bu gelişim sürecinde oluşan farklı ekollerin tanınmasına ve günümüz yay tutuunun nasıl olduğu konusunu aydınlatmasına olanak sağlayacaktır.

Anahtar Sözcükler: Yay, Yay tutu tekniği, Viyolonsel, Ekoller.

HISTORICAL DEVELOPMENT OF BOW AND SCHOOLS OF PERFORMANCE AT CELLO PLAYING

ABSTRACT

In this study, historical development of bow, holding techniques during this development and present situation of bow hold were compared and analyzed.

It can be said that the schools of performance have an important role on the development of cello, which has a long historical background. It is thought that these schools have specific ways and methods for cello. It took hundreds of years to find out and improve these methods. It can be said that, the schools of performance

* Email: tanjuaraboglu@hotmail.com

have contributed to the development of cello and bow techniques with the help of evaluations of bow and cello hold position and improvements throughout the history.

In the past and present, cultural differences have caused a differentiation of the points that were focused on by schools of performance and that performer composers came to a close and development of national schools of compositions and the ways of their development effected the understanding of the schools of performance.

Thus, this analyze will enable to recognize the historical development of bow and different schools of performance formed during this development process and lighten how contemporary bow hold have been formed.

Key Words: *Bow, Bow hold technique, Cello, Schools of performance.*

1. G R

Viyolonsel icrasında günümüz yay tutu tekni inin nasıl oldu unu ve bu olu umda izlenen yolu daha iyi anlayabilmek için, yayın tarihsel gelişimini ve bu gelişim sürecinde oluşan farklı yay tutu ekollerini tanımak önemle üzerinde durulması gereken bir konudur.

Yay uzun bir tarihsel geçmişe sahiptir. Tarih boyunca, günümüze kadar, yay, form ve ekil bakımından icrayı kolayla tırmak açısından birçok değişim görmüştür. Bu değişim boyunca farklı kültürlerin etkisinde kalması ve farklı kültürlerin kendilerine özgü müzikleri ve onların tempo, ritim gibi icra özellik ve farklılıkları birçok farklı ekollerin doğmasına sebep olmuştur.

Müziğin evrenselle mesi farklı kültürlerden eser ve icracılarının birbirleri ile etkileşim içine geçmesi birbirlerinin kültürlerine ait eserleri paylaşmaları, birbirlerine aktarmaları, bilgi tecrübe alışverişleri, kendilerine özgü olan icra farklılıklarının etkileşime ve dolayısıyla birleşmeye yol açmıştır. Masterclasslar, farklı ülkelerde eğitim görme, yarışma ve konserlere katılım icracıların farklı ekollerden ki ilerle çalışmasına ve etkileşim içinde bulunmalarına imkân sağlamıştır. Geçmişteki birçok farklı yay tutu ekolünün etkileşimi, farklı ekollerin kendine özgü yönleri, en iyi sesi en pratik ve en kıvrak tekniğe ulaşma arzusu ve bütün ekollerin birleşimi günümüz yay tutu ekolünü yaratmış ve yay tutu evriminin sonuçları sentez (toplama) bir ekolün doğmasına neden olmuştur.

Günümüz solist ve eğitimcilerine bakıldığında kesin ve net olarak bu ki ilerin hangi ekolden geldiğini söylemek oldukça güçtür. Fakat bir önceki neslin icracılarına bakıldığında, hangi icracıların hangi ekolden geldiğini söylemek daha kolaydır. Örneğin, ünlü çellistler Andre Navarra (1911-1988)

Fransız ekolünün, Mistislav Rostropovich (1927-2007) ise Rus ekolünün yay tutu ekli, sa ve sol el tekni i bakımından birbirinden belirgin farklılıkları bulunan 20. yy'ın en önemli temsilcilerindendir.

2. NCELEME

2.1 Yayın Tarihsel Geli imi

Yayın ve ekollerin tarihsel geli imine geçmeden önce yayın tanımına ve bakmakta fayda vardır.

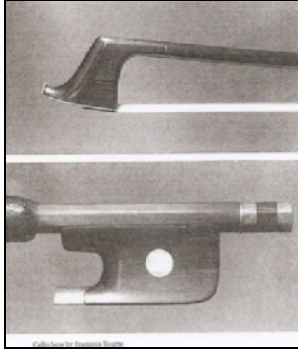
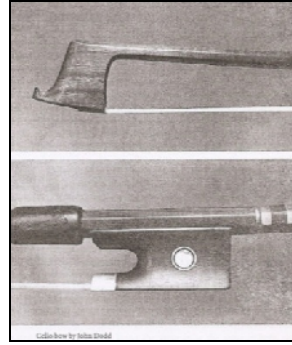
“Yay: (Alm: Streichbogen; Fr: Archet; ng: Bow; t: Arco) Hindistan'dan ran'a, oradan da Araplar ve Bizans aracılığı ile 6. yüzyılda Avrupa'ya geçti i sanılan, hakkındaki ilk belgeler 8. ve 9. yüzyıla ait olan ok yayı biçimindeki yay, 15. yüzyılda geli me sürecine girmi ; 1650'de sabit topuk gibi özellikler olu maya ba lamı ; ancak 1700'lerde bugün de geçerli olan vidalama sistemi getirilmi tir. A. Corelli yayın ucunu düzelterek kılların yay çubu u ile paralelli ini sa lamı ; G. Tartini 1730'larda Brezilya'da yeti en daha hafif ve sa lam bir a aç olan Fernanbuk a acını kullanarak yay çubu unun uzatılması konusunda fikir vermi ve alt uca kanal açarak tutacak yeri güçlendirmi tir. 1770'te Virtüöz Sebastian Dirr Cramer, topu un ön ve arkasının tipik kesik biçimini yapmı , fildi ini de erlendirmi ; sonunda F. Tourte 1785'te keman yayına günümüzde kullanılan form ve uzunlu unu vermi tir”¹

Yay, viyolonselden daha uzun bir geçmi e sahiptir, fakat viyolonsel in hızlı geli imi 16. yüzyıl yaylarının ihtiyacını do urmu tur. 1500 yılından önce birçok türde görüldü ü halde, yay ço unlukla basitçe e imli bir çubuk ve çubu a gerilmi at kılı ile tasvir edilmi tir. Kıl sabit bir gerilimde tutulur ve çubu un derin e imi kıla kontrol edilmesi zor bir a ırlık merkezi sa lar. Tarihte ilk yay yapımcılarının isimleri bilinmezken, yalnızca 18. yüzyılda yapımcıların adları çubu un ya da topu un üzerinde yer alarak anılmaya ba lanmı tir.

S. Cramer türü ve di er geçi yayları uzman yay yapımcılarına mal edilen ilk yaylardır. Paris'te Louis Tourte Peré (c. 1740–1780), Jacques Lafleur (1752–1832) çe itli ba (uç) ekillerini uyarlayarak zarif fildi i topuklar ve kavisli çubuklar ile yay yapmı lardır. Londra'da Eduard Dott

¹ rkin, Aktüze, *Müzi i Anlamak-Ansiklopedik Müzik Sözlü ü*, Pan Yayıncılık, stanbul 2004, s.674.

(1705–1810) birçok geçi yay türü ile İngiltere’de itibar kazanmıştır, diğeryandan o lu John Drott (1752–1830) tarihsel olarak daha ön plana çıkmıştır. John Drott’un yayları (örnek 2) Paris’te Franchois Tourte’nin yayları (örnek 1) ile birlikte evrim geçirmiştir, fakat Drott daha özensiz bir ustalığa sahip olmasından dolayı büyük Fransız Usta Tourte’un önüne geçememiştir.²

Örnek:1**Örnek:2**

Birçok virtüöz, icracı ve enstrüman yapımcısı yayın gelişimine katkıda bulunmuş ve yay yapısal değişimlerini ramıştır.³ Bu yapısal değişimle beraber farklı ifadeler ve tekniklerin zaman içinde oluşması da mümkün kılınmıştır. Geçmişten bugüne farklı icracıların kendilerine özgü yay tekniklerini kullanarak kendilerini ifade etmişlerdir.

18.yy’a damgasını vuran Alman, İtalyan, Fransız ekollerinin ardından, 19.yy’a gelindiğinde bir önceki yüzyıl ile etkileşimin sonucunda Belçika, Hollanda, İngiltere, Skandinavya, Slav ülkeleri ve Macaristan ekollerinin doğduğunu görülmektedir.

2.2 Viyolonsel Yay Tutuş Tekniklerinde Ekoller

Uzun bir tarihi geçmişi olan viyolonsel gelişiminde ekollerinin belirleyici özellikleri olduğu söylenebilir. Bu ekollerin viyolonselde özgü yol ve yöntemler içerdiği düşünülmektedir. Bu yöntemlerin bulunması ve olgunlaşması ise yüzyıllar almıştır. Viyolonsel tutuş pozisyonlarının ve

²John, Dilworth, *The Cello: Origins and Evolution*, The Cambridge Companion to the Cello ed. Robin Stowell. Cambridge University Press UK.,1999, s.32.

³ John Dilworth a.g.y. s. 33-34.

yayın geçirdi i evrimleri, be eniler ve güncellenen geli melerle beraber ekollerin tarih boyunca viyolonsel ve yay tekniklerinin geli imine katkısı oldu u söylenebilir.

Geçmi te ve günümüzde kültürlerin farklılı ı, ekollerin önem verdi i noktaların da farklılaşması sonucunu do urmu , icracı bestecilerin döneminin sona yakla ması ve ulusal beste ekollerinin geli mesi ve geli im yönleri de icra ekollerindeki anlayı ları etkilemi tir. Barok dönemde talyan icracı-besteci ustalar, parlak virtüözlük dönemi zirvesinde iken (A. Corelli, A. Vivaldi, F. Geminiani, A. Veracini, G. Tartini, P. A. Locatelli, P. Nardini, G. Pugnani), Mannheim'da modern orkestraların atasının kurulu nu da gerçekle tiren yeni bir dönem ba lamı tır. Mannheim bestecilik ekolu kendi icra ekolünü de birlikte kurmu ve daha sonra Alman ekolünü olu turmu tur (C. Stamitz ve o ulları, L. Mozart, L. Spohr, J. N. David, G. N. Wilhelm, O. Joachim, A. Busch). Ardından Paris'te, daha sonraları Fransız-Belçika ekolüne dönü ecek olan Fransız ekolünün kuruldu u görülür (J. M. Leclair, P. Gaviniès, G. B. Viotti, R. Kreutzer, P. Baillot, P. Rode, C. A. Beriot, H. Vieuxtemps, H. Wieniawski, E. Ysaye, J. Thibaud). talyan ve Alman barok dönemleri sürerken önemli bir ekol de Bohemya'da olu mu tur. Bunda Mannheim ekolünün kurucularının kökeninin Bohemya olmasının da etkisi bulunmaktadır (C. Stamitz, H. W. Ernst, A. F. Benda). Avusturya mparatorlu unun bir parçası oldukları için Prag (O. Sevcik, J. Kubelik, J. Kocian, V. Prihoda) ve Viyana'da (G. Bohm, J. Hellmesberger, J. Dont) önemli birer merkez olu turmu tur. Bu dönemde ileti im ve etkile im çok hızlandı ı ve kültürel açıdan Viyana ile Paris arasında çok fazla etkile im olu tu undan dolayı Viyana'da Fransız-Belçika ekolünden daha fazla etkilenen bir kesim olu mu tur (F. Kreisler, G. Enesco, K. Flesch). Viyana Konservatuvarının ilk Profesörü G. Bohm'un Macar olmasının da etkisiyle Budape te'de bir ekol ortaya çıkar (J. Hubay, A. Vecsey, J. Szigeti, J. Vegh, E. Telmányi). Daha çok bu ekolün bir uzantısı olarak, 19. ve 20. yüzyılda Rusya'da çok önemli bir ekol kendini gösterir (L. Auer, P. Stolyarsky, V. Yampolsky, J. Heifetz, N. M. Milstein, M. Elman, D. Oistrakh, L. Kogan).⁴

⁴ Serdar Çetin, Aydar, Evrensel Viyola E itiminin Türkiye Boyutu çinde Evrensel Ekol Yaratma Ara tırması, Yayınlanmamı sanatta Yeterlik Tezi, zmir, 2002, s.1-2.

M. E. Gagnon'un⁵ çalı masında viyolonsel Profesörü Richard Aaron ile yapılan röportajda Fransız ekolü ve e itimcilerinden P. Fournier ve A. Navarra'dan bahsedilmektedir. M. E. Gagnon, R. Aaron'un Fransız viyolonsel ekolünün öncüleri olan bu e itimcileri tanımlamasını ister. R. Aaron, sol el tekni inde abartılı hareketler yapılmaması ve her eyi gerçekle tirmek için çok az çaba harcanması gerekti inin önemini vurgular. Fransız ekolü hakkında ise P. Fournier ve A. Navarra örne ini verir. P. Fournier daha fazla sanatsal cümleler ve cümle olu turma teknikleri ile ilgiliyken A. Navara, J. L. Duport'un etüt ve gam teknikleri ve eserin daha fazla teknik yönü ile ilgilenir. R. Aaron'un görü leri de Fransız ekolünün esneklik yönü hakkında bilgileri desteklemektedir.

Rus ekolü ve Fransız ekolü hakkında, yine M. E. Gagnon çalı masında⁶ solist Peter Howard ile yapılan röportajda görü ler elde edilmi tir. Rus ekolüne kar ı Fransız ekolünün enerjisinin %80 inin, yani yaydaki odak noktasının %80 inin sa kol ve sa ele tahsis edildi i söylenebilir. Fransız ekolü yay elinde daha çok rahatlık ve esneklik kullanırken Rus ekolü, daha çok kola dayanır ve el ço unlukla daha az hareketlidir.

Belçika ekolüne bakıldı nda ise geni vibratolu seslerin ve güçlü parmakların ön plana çıktı ı görülmektedir. Belçika ekolünün öncülerinden F. Servais'nin ise (1807-1866) özellikle yay tekni ine büyük katkıları olmu tur. Esnek yay tutu u, hızlı tempoda arpejler, çok uzun Legatolar, çekerek ve iterek Staccatoları imkan sa lamı , aynı zamanda sol el tekni ine yenilik getirmi tir; uzun pasajlarla yüksek pozisyonlarda pus parma mını (ba parmak) kullanarak viyolonselın ses aralı nını oldukça geni letilmi tir. Kendinden önce gelenlerin tersine F. Servais, virtuozik bir yay tekni i ile virtuozik sol el tekni ini birle tirmeyi ba armı tır.⁷

Viyolonsel icrasında yay tekniklerinde etkisi olan birçok ekolden söz etmek mümkündür. Tarihsel süreç içerisinde viyolonsel yay tekniklerinde baskın olan ekoller olarak talyan, Fransız, Alman, Belçika, Rus ve Macar ekollerinin öne çıktı ı görülmektedir. Bu ekollerin tarihsel ve küresel

⁵Maria Elaine, Gagnon, The Influence of French cello School in North America, (A Dissertation for the degree of Doctor of Musical Arts) University of Miami, U.S.A., 2005, s. 57.

⁶Maria Elaine, Gagnon a.g.y. , s.63.

⁷François Servais, http://www.servais-vzw.org/index.php?en-cellist-cello_technique (20.03.2011).

etkilerini anlamak önemlidir. Viyolonsel yay tekniklerinde de i ik ekollerin arasındaki ba lıca farklar, esneklik ve sabitlik unsurları üzerinde oldu u görülmektedir.

2.3 Viyolonselde Geleneksel Yay Tutu Teknikleri

Viyolonselde yay tutu ekollerini viola da gamba'dan ve kemandan viyolonselde uyarlanan iki farklı temel yay tutu ekli olu turmaktadır. Bu yay tutu ekileri; alttan tutu ve üstten tutu teknikleri olmak üzere iki kategoriye ayrılmaktadır.

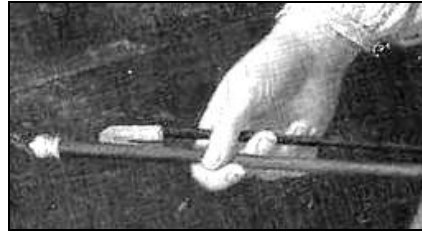
2.3.1 Viyolonselde Altan Yay Tutu Tekni i

Viola da Gamba yay tutu tekni inden viyolonselde uyarlanan alttan yay tutu tekni i, 17.yy. sonunda viyolonselin kendi form ve adını alması ile talya'da G. Muffad tarafından tanımlanmı ve standart bir hale gelmi tir. Bazı kaynaklarda 19.yy. ba nına kadar talyan ve Alman viyolonselcilerin alttan yay tutu tekni i ile çalmaya devam ettikleri bilinmektedir. J. Kuantz, 19.yy. ortalarında gördü ü Alman icracılar arasında alttan yay tutu tekni inin üstten yay tutu tekni i kadar yaygın oldu unu ifade etmi tir. Ancak, Alman icracıların üstten yay tutu unu alternatif olarak gördü ü söylenebilir.⁸ A a ıdaki örnekler iki farklı alttan yay tutu u eklini göstermektedir:

Örnek:3

Örnek:4

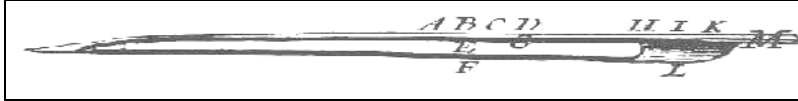

⁸Valerie, Walden, *One Hundred Years of Violoncello: A History of Technique and Performance Practice, 1740-1840*. Cambridge: Cambridge University Press, UK., 1998, s.79-80.

2.3.2 Viyolonselde Üstten Yay Tutu Teknikleri

Üstten yay tutu tekni i, keman yay tutu tekni inden örnek alınarak viyolonselde uyarlanmıştır. 18. yüzyılda Fransız kemancılar yay tutu larını geli tirme yoluna gitmiş ler ve *topukta üstten yay tutu u*, tekniklerinin önemli bir parçası olmu tur. Fransız viyolonselciler Fransız kemancıların bu tekni ini benimsemedikleri halde Alman viyolonselci B. Romberg, Fransız yay yapımcısı F. Tourte'un yaptığı ı yayı kullanarak, topukta yay tutu undan kaynaklanan tellere karşı artan baskı gücünü ke fetmiş ve topukta üstten tutu tekni ini uygulayan ilk viyolonselci olmu tur. A a ıdaki örnek 5 Walden'in⁹ kitabında Fransız icracı Corrette'ye göre parmakların yaya nasıl yerle tirildi ini ve örnek 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13 ve 14¹⁰ yay tutu ekilerini göstermektedir.

Örnek:5

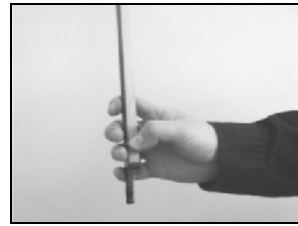
Örnek:6

Örnek:7

Örnek:8

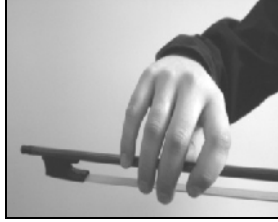
F. Dotzauer, A. Kummer ve S. Lee, daha sonra da 19. yüzyıl Alman ve Rus viyolonsel icracıları B. Romberg'in bu yay tutu tekni inden etkilenererek, onun *üstten yay tutu* metodunu uygulamı lardır. Bu teknikte bilek ve parmaklar daha rahat ve yuvarlatılmış bir pozisyonda tutulmaktadır. Üstten yay tutu taki ilk metotta el topu un önündedir ve ba parmak yay çubu unun üzerine yerle tirilmektedir. Bu dönemde en çok talyan icracılar tarafından kullanılan bu metotta 2-3-4-5. parmaklar örnek 14'te gösterildi i

⁹ Walden, a.g.y. s. 80.

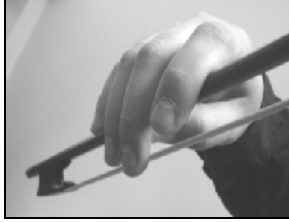
¹⁰ Tanju, Arabo lu, a.g.y., s 27-29.

gibi yay çubuğunun A-B-C-D noktalarına, baş parmak ise 3. parmağın altındaki E noktasına yerleştirilmektedir.

Örnek:9

Örnek:10

Örnek:11

Diğer yandan 18. yüzyıl Fransız viyolonsel icracısı Michel Corette iki farklı üstten tutuş metoduna ek olarak baş parmağın altta diğer parmakların ise üstte olduğu farklı bir yay tutuş tekniğini sunmuştur. Fakat bu teknik çok fazla yaygınlaşmamıştır. Bu metotta, el topuğunun üzerinde yerleştirilmekte, örnek 14'te gösterildiği gibi 2-3-4. parmaklar A-B-C noktalarına, baş parmak ise yay kılı üzerindeki F noktasına, serçe parmak da yay kılı üzerindeki G noktasının karşısına yerleştirilmektedir.

Örnek:12

Örnek:13

Örnek:14

2.4 Viyolonselde Günümüz Yay Tutuşu

Geleneksel yay tutuş tekniklerinden Fransız, Alman, Rus, Macar ve Belçika gibi birçok ekolün günümüzde etkisi görülse de, en uygun ve en rahat tutuş ekline ulaşma isteği, farklı eserlerin, değişik nüans, tını gereklilikleri gibi faktörler günümüz yay tutuş tekniklerini farklı bir konuma getirmiştir. Viyolonselde günümüz yay tutuş ekolünü, geçmişteki ekollerin kendi içlerinde tek tek değer bulması ve birbirleri arasındaki etkileşim sonucunda birleşik yay tutuşunun evrim geçirmesi, ulaşılan sentez (toplama) bir ekolün oluştuğu söylenebilir.

3.SONUÇ

Tüm sanat dalları daima içinde yaşadığı çevrenin ürünü olmuştur. Siyasal olaylar sanatın içinde yer almı , sanatçılar ve sanat eserleri bu toplumsal etkileşimlerin bir parçası olmuşturlar. Böylece sanat biçiminin de çağı yansıması kadar güncel malzemeden de yararlandı ı görülmektedir. Çağın şartları gerektiren ülkeler ve ekoller arasında etkileşimler olması kaçınılmazdır. Bu nedenle, müzisyenlerin birbirleriyle olan etkileşiminin oldukça fazla olduğu söylenebilir. Bu etkileşimlerin, yeni ekoller oluşmasına ya da ekollerin kendi içinde gelişimlerine neden olduğu görülmektedir. Savaşlar, göçler, ekonomik kaygılar, iletişim ve ulaşım olanakları ve teknolojinin etkisiyle ekollerin çok önemli üyeleri yer değiştirmesi sonucu farklı ülkelere yerleşmişlerdir. Bir sentezin oluştuğu bu durumda, günümüzde tek bir ekolden ya da yeni bir ekolün doğuşundan söz etmek pek mümkün değildir.¹¹

Sonuç olarak enstrümanlarda yaygın kullanılmasına bağlı olarak günümüze kadar hem yapısal hem de icra rahatlığı açısından viyolonselde geçirilen evrim, viyolonselde tekniğin kullanım rahatlığı, farklı ülkelerdeki icracıların oluştuğu ve bestecilerin oluştuğu ekoller kendine özgü bir ekol meydana getirmiştir. İtalyan bestecilerin döneminin sona ermesi ve ulusal beste ekollerinin gelişmesi ve bu gelişim yönleri de icra ekollerindeki anlayışları etkilemiştir. Dolayısıyla günümüz yay tutulu ekolün bir sentez ekol olduğu söylenebilir. Günümüz icracılarının tek bir ekolü temsil ettiği söylenememekle beraber çok kültürlü bir sanat olan müziğin, her türlü sanat dalına ve müzik türüne uyum sağlayan viyolonselde sentez bir ekolü temsil etmesi doğasında var olan bir özelliktir.

KAYNAKÇA

Aktüze, N., *Müziğin Anlamak-Ansiklopedik Müzik Sözlüğü*, Pan yayıncılık, İstanbul 2004.

Arabolu T., *Viyolonselde Yay Tutulu Tekniği ve Temel Yay Teknikleri*; Legato, Detashe, Staccato ve Spiccato'nun incelenmesi, Yayınlanmamış Sanatta yeterlik Tezi, Edirne 2011.

¹¹ Tanju, Arabolu, *Viyolonselde Yay Tutulu Tekniği ve Temel Yay Teknikleri*; Legato, Detashe, Staccato ve Spiccato'nun incelenmesi, Yayınlanmamış Sanatta yeterlik Tezi, Edirne 2011.

Aydar, S.Ç., Evrensel Viyola E itiminin Türkiye Boyutu içinde Evrensel Ekol Yaratma Ara tırması, Yayınlanmamı sanatta Yeterlik Tezi, zmir 2002.

Dilworth, J., *The Cello: Origins and Evolution*, The Cambridge Companion to the Cello ed.Robin Stowell, Cambridge University Press., U.K. 1999.

François, Servais, http://www.servais-vzw.org/index.php?en-cellist-cello_technique (20.03.2011).

Gagnon, M. E., *The Influence of French cello School in North America*, (A dissertation for the degree of Doctor of Musical Arts) University of Miami, U.S.A. 2005.

Walden, V., *One Hundred Years of Violoncello: A History of Technique and Performance Practice, 1740-1840*. Cambridge: Cambridge University Press., U.K. 1998.

KISA METNLERDE DİLSEL YÖNLENDİRMELER BULMAYA YÖNELİK DERS UYGULAMASI

Umut BALCI*
Nihat YAVUZ**

ÖZET

Yönlendirme, toplumu belli bir yöne ve davranışa yöneltmede kullanılan bir tekniktir. Gazete, televizyon ve günlük karışık sohbetler olmak üzere hemen her alanda ortaya çıkan yönlendirmeye birçok edebî türde olduğu gibi kısa metinlerde de rastlanmaktadır. Kısa öykü ve okuma öyküleri yazarları, gerek kendi ideolojik bakış açılarını benimsetmek, gerekse toplumsal davranışları, yöneticilerin tutumlarını eleştirmek amacıyla bu metinleri bir araç olarak kullanımları ve okuyucu üzerinde bir etki bırakmaya çalışımlardır. Bu çalışmada Alman yazar Wolfgang Borchert'in "Okuma Kitabı Öyküleri" adlı eserinden bir öykü üzerinde durulacak ve öykünün içerdiği dilsel yönlendirmelerin öğrenciler tarafından bulunmasına yönelik uygulamalı bir ders taslağı üzerinde çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yönlendirme, Yönlendirme teknikleri, Kısa metinler, Yabancı dil eğitimi.

A CLASSROOM IMPLEMENTATION TO FIND OUT THE LINGUISTIC MANIPULATIONS IN THE SHORT TEXT

ABSTRACT

Manipulation is a technique to be used directing society towards a particular thing and behaviour. This is a very common implication particularly in daily newspapers, daily speech, and also many kinds of literary works; this is therefore available within the short texts. This technique has been used as a tool by short story and reading storywriters in order to convey their ideological opinion to criticise society's behaviour and decision makers' attitude, and also to leave impact on

* Araştırma Görevlisi Doktor, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Alman Dili Eğitimi Anabilim Dalı, balci_u@yahoo.de

** Yardımcı Doçent Doktor, Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Alman Dili Eğitimi Anabilim Dalı, nyavuz@cu.edu.tr

readers. This study focused on a story entitled “Lesebuchgeschichten” written by Wolfgang Borchert who is a German author, and attempted to develop a classroom implementation draft based on evaluation of linguistic manipulation in the stories according to students’ opinions.

Key Words: *Manipulation, Manipulation technique, Short texts, Language education.*

1. G R

Yönlendirme, sözlü ve yazılı hemen bütün ifadelerde ortaya çıkabilen bir ikna çabasıdır. Yazarlardan politikacılara kadar birçok kişi topluma bir dü ünceyi benimsetmek amacıyla dilin etkili kullanımından yararlanmış ve hedeflerine ulaşmak için yönlendirme yöntemlerini kullanmışlardır.

Yönlendirme farklı ekilde ortaya çıkan bir durumdur. Biz burada kısaca söylemsel ve sözbilimsel yönlendirmelere de inebiliriz. Söylemsel yönlendirmenin ne ekilde ortaya çıktığını belirlemek için öncelikle “dil” ile “söz” arasındaki ilişkinin ve aradaki farkların belirlenmesi gerekir. Söylem, dilin parçacıklarının (sözler) bir araya getirilmesiyle oluşan ifade bütünü ve “söz”ün etkin kullanımı olarak değerlendirilir (Yavuz, 2003: 26). Dili oluşturan parçacıkların bir araya gelmesiyle, bunları bir araya getiren kişinin anlattığı duruma bakılırsa açısına göre söylem ortaya çıkar. Bu durumda söylem, dilden bağımsız olmayan, fakat dilin sanatsal, etkileyici kullanımı olarak söylenebilir.

Söylem çözümlemesi bağlamında ele alınan bir metin, metnin oluşturulması, yazarı, yayın organı ve metin türünü ele alan kuramsal bağlam, metnin biçimsel ve anlamsal, yani biçim ve içerik boyutunu ele alan yüzeysel yapısı, metnin bütünlüğü, içsel tutarlılığı, sözbilimsel araçların kullanım ve işlevini ele alan dilsel ve sözbilimsel araçlar, metni yorumlamaya olanak sunan içeriksel ve ideolojik iletiler ve metnin etkisini ön planda tutan yorumlama olarak beşer amada incelenebilir (Yavuz, 2003:28vd). Bu noktada önemli olan, metnin içeriği de il, içeriğin nasıl yansıtıldığıdır. Dilin estetik ve sanatsal kullanımı söylemsel yönlendirmeyi beraberinde getirir. Söylemsel yönlendirmede, metnin oluşturulan biçimsel özelliklerin okuyucuyu nasıl bir algılamaya sürüklediği, okuyucunun düşüncelerini nasıl biçimlendirdiği önem kazanmaktadır.

Sözbilimsel (retorik) yönlendirme türünde ise dilin kullanımı önem taşımaktadır. Karşı tarafı belli bir yöne yöneltmenin temel kuralı, anlatılan konunun iyi bir ekilde gerekçelendirilmesi ve böylece ikna ve inandırmanın daha rahat sağlanmasıdır (Yavuz, 2003: 36). Yönlendirmede kullanılan

tümevarım, tündengelim, stereotipler, moda sözcükler, dilsel düzenlemeler ve e retilemeler önemli sözbilimsel araçlardır (Yavuz, 2003: 36). Konu macının ya da yazarın bu araçları kullanarak dü üncelerini aktarması kar 1 tarafı ikna açısından büyük önem ta ımaktadır.

2. KISA MET NLERDE YÖNLEND RME

Di er bütün edebi türlerde oldu u gibi, kısa metinlerde de sanatsal dil kullanımıyla okuyucunun farklı olaylar arasında ba lantı kurması ve bu olaylara ele tirel yakla ması hedeflenmi tir. Bu ba lamda kısa metinlerle okuyucuyu etkilemenin, onu belli bir yöne çekmenin en önemli dayana ı dil kullanımıdır. Kısa metin yazarları, benzetme, gönderme, ironi, hiciv gibi söz sanatlarının yanı sıra sözcük seçimi, imgeler, ritim ve metin içi kar ıla tırmaları öykülerinde kullanıp kendilerine has bir biçem yaratmı ve böylece bu sanatsal dil kullanımı sayesinde okuyucuyu etki altına almı lardır.

Kısa metinlerin yönlendirmelere uygun olması onların özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Birincisi, kısa metinler kısıllıklarından dolayı okuyucuyu sıkmayan ve bir solukta okunan metinlerdir. Dolayısıyla okuyucu kısa ama çok yo un i lenmi bir metinle kar ıla ır, bir solukta okunan metnin verdi i heyecan ve etkinin altında kalıp metinde kar ıla tı ı semboller arasında ili ki kurmaya çalı ır. Böylelikle metin yazarı da hedefine ula mı olur.

Kısa metin türlerinden biri olan kısa öykülerin de Almanya'da özellikle II. Dünya Sava ı'ndan sonra önem kazanması ve halk tarafından benimsenip yaygınla ması (Thiemermann, 1984:9), yukarıda anlatılan özelliklerin bir sonucudur. Sava tan yeni çıkmı , gelece i elinden alınmı , aç ve susuz halka uzun romanlar aracılı ıyla bir eylerin anlatılması ve yönlendirilmesi neredeyse imkansız oldu u için, o dönemin yazarları halkın daha rahat okuyabilece i kısa öykü türünü seçmi ve böylelikle o dönemin politik durumunu halka bu edebi tür aracılı ıyla tanıtmı ve halkın politik süreci sorgulamasını sa lamı lardır. Thiemermann'ın (Thiemermann, 1984: 10) "Bu öykülerin boyut olarak kısıllı ı, [okuyucuda] ele tirel bir bakı açısı sa layan yapısal ve içeriksel yo unluk içerir" ekindeki ifadesi de kısa öykülerin bu anlamda önemini ifade etmektedir.

Kısa metinlerin önemli özelliklerinden biri de tek bir durumu, tek bir konuyu ele almalarıdır (Gelfert, 2002: 41). Tek bir konu üzerinde yo unla an kısa metinler karma ıklıktan uzaktır ve okuyucunun ele alınan

konuyu daha iyi özümsemesini, ba ka bir ifadeyle kodları daha rahat çözmesini sağlar. Çünkü kısa metinlerde anlatılan konu hayal ürünü de il, tamamen gerçek hayattan seçilir ve okuyucunun bu gerçekli i fark edebilmesi için yazar, bu gerçekli in önüne tül bir perde çeker, anlatmak istedi ini okuyucuya yansıtır. Dolayısıyla öyküyü irdeleyen okuyucu, konuya daha iyi hakim olacak, metinde yer alan ele tiri oklarının nereyi hedef aldı nı görebilecektir.

Kısa metinlerin göze çarpan ba ka bir özelli i ise anlatılan konuya ani giri yapılması ve sonun açık bırakılmasıdır. Yazar konuya ani bir giri yapar, olayı anlatır, öykünün sonucunu ise okuyucudan bekler. Bu tutumuyla yazar okuyucunun metin üzerinde dü ünmesini, metni yorumlamasını ve anlatılanı sorgulayıp yeni çıkarımlar yapmasını te vik eder (Thiemermann, 1984: 13). Kısa metinlerin anlam bo luklarına dayalı yapıları da bu noktada önemli bir rol oynamaktadır. Yazar, anlatının bazı yerlerinde okuyucunun doldurmasını istedi i bo luklar bırakır, ama bu bo lukları nasıl doldurması gerekti ine dair ipuçlarını da vermeyi ihmal etmez.

Kısa metinlerde ki iler iyi ve kötü için birer sembol olarak ortaya çıkar ve farklı sosyal çevre ve kültürlerden (semantische Räume) seçilir (Bolat, 2004: 92). Anlatı boyunca da aynı karakteri sergiler. Ki ilerinin öyküde sembolik olarak iyi ve kötü ekinde ortaya çıkması okuyucunun farklı durumlar arasında kar ıla tırma yapmasını sa lamaktadır. Okuyucunun iki durum arasında yapaca ı kar ıla tırma onda analiz yetene ini geli tirecek, olaylara daha ele tirel yakla ma yetene ini peki tirecektir. Böylece, yazarın iyi ve kötüyü i leyerek ele tirmeye çalı tı ı durumu okuyucu daha iyi görebilecek, yazar o okuyucuyu istedi i yöne çekmi olacaktır.

Tür olarak ortaya çıkı ı Almanya'nın çalkantılı bir dönemine denk gelen kısa metinlerin dinsel yönlendirmelerin yanı sıra genellikle politik ve toplumsal yönlendirmeler içerdikleri gözlenmi tir. Hitler dönemi ve sonrası Almanya'sında ortaya çıkan bu türün konusunu dönemin politik yapısı olu turur. Özellikle yöneticilerin sert baskısına maruz kalan yazarlar, bu baskıdan kurtulabilmek için sembolik yazıma yönelmi ve okuyucuyu da bu ekinde hedefledikleri yöne çekmi lerdir. Sava sonrası dönemin tanınımı Alman kısa metin yazarlarının ba nda Wolfgang Borchert, Heinrich Böll, Hans Bender, M. Luise Kaschnitz gelmektedir (Aytaç vd., 1994: 370). Bu yazarlar yazdıkları metinlerle halka sava ların yıkıcılı nı ve saçmalılı nı, sava ların genellikle keyfi kararlar ve anlamsız çıkarlar sonucunda ortaya çıktılı nı, bu gibi halkı ilgilendiren ciddi kararlar alınırken halkın hiç

önemsenmedi ini, sava a ve silahlanmaya kar ı insan sevgisini i lemi ve halkın gözünü açmaya çalı mı lardır.

3.KISA MET NLERDE YÖNLEND RMELEER BULMAYA DAYALI DERS UYGULAMASI

Bu çalı mada kısa metinlerin yönlendirme ba lamında yabancı dil e itimi derslerinde ele alınması irdelenmi tir. Derste ele alınan metnin ö renciler üzerinde nasıl bir etki bırakaca ına, ö renciyi hangi yöne sürükleyebilece ine, ayrıca metnin ö rencide olu turabilece i olumlu ya da olumsuz yönlendirmelerin bulunmasına yönelik bir ders planı üzerinde durulmu tur.

3.1. zlenen Yöntem

Uygulama üç a amada gerçekte tirilmi tir. İlk iki a ama için bir ders saati ve son a ama için iki ders saati olmak üzere toplam üç ders saati kullanılmı tir. Uygulama Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, E itim Fakültesi, Alman Dili E itimi Anabilim Dalı birinci sınıf ö rencileriyle yapılmı tir.

Çalı manın ilk a amasında iki guruba ayrılan sınıfta 15 ki iden olu an birinci guruba Wolfgang Borchert'in "Okuma Kitabı Öyküleri" (Lesebuchgeschichten) adlı öykü seçkisinden bir öykünün Almanca aslı, e it sayıdaki ikinci guruba ise öykünün Türkçe çevirisi da ıtılmı tir. Öykünün yazarı, yazıldı ı dönem ve içeri iyle ilgili hiçbir ön açıklama yapılmadan iki guruptan da öykünün okunması istenmi tir.

Uygulamanın ikinci a amasında ö retim elemanının daha önceden hazırlamı oldu u öykü ile ilgili sorular ö rencilere da ıtılmı ve ö rencilerden okudukları metinden yola çıkarak bu sorulara cevap bulmaları istenmi tir. Okuma sürecinden sonra ö rencilere sorulara cevap vermeleri için yirmi dakika süre tanınmı tir.

Üçüncü ve son a amada ise, ö rencilerin Almanca öykü ve onun Türkçe çevirisine verdikleri cevaplar irdelenmi ve metinde ö rencileri yönlendiren dilsel ö eler tespit edilmi tir. Bu a ama ö rencilere sorulara verdikleri yanıtların uygunlu unu ve farklı alternatifleri görebilme imkanı sunmu tur.

3.2. Çalı manın Amacı

Kısa metinler Almanya'da özellikle II. Dünya Sava ı boyunca ve sonrasında yaygınlık kazanan bir yazın türüdür. Dolayısıyla zamanın politik ko ullarından dolayı dilsel yönlendirmenin çok fazla kullanıldı ı bir tür olarak kar ımıza çıkar. Bu çalı mada kısa metinlerin içerdikleri dilsel yönlendirmelerin nasıl ele alındı ı, ö rencilerin bu yönlendirmelerden nasıl etkilendi i ve metni okuduklarında bunları ne derecede fark edebildikleri ara tırılmı tır. Bu çalı manın sonucunda ö rencilere metin analizi yöntemlerinin ö retilmesi ve bu analiz kapsamında metinlerde yer alan sembol, ifre, gönderme, ele tiri gibi özellikleri seçip onlara ele tirel yakla abilmelerinin sa lanması, metinde geçen ki i ve olaylar arasında ili ki kurma yeteneklerinin geli tirilmesi amaçlanmı tır. Yazarın metni neden yazmı olabilece i, amaçları ve hedef kitle üzerinde durulmu , böylece ö rencilerin metne farklı açılardan yakla ması, onu her boyutuyla analiz etmeleri sa lanmı tır. Almanya'nın II. Dünya Sava ı ve sonrasında kapsayan zaman diliminde ya anan politik ve toplumsal olaylar ö rencilere anlatılmı , böylelikle ö renciler her yazın türünün arka planında yazıldı ı dönemin politik ve toplumsal olaylarının etkisi oldu unu görmü lerdir.

ncelenen metinden yola çıkarak özellikle üç önemli nokta üzerinde durulmu ve bunlara cevap aranmı tır. Bunlar:

- Yazarın yazmı oldu u metinle hedefine ula ıp ula madı ının belirlenmesi.
- Metnin ö renciler üzerinde bırakaca ı etkinin belirlenmesi.
- Metnin ö renciye olumlu ve olumsuz yansımalarının ortaya çıkarılması.

4. "OKUMA K TABI ÖYKÜLER "N N ANAL Z

Okuma Kitabı Öyküleri (Lesebuchgeschichten) Wolfgang Borchert'in II. Dünya Sava ı bitiminde yazdı ı öykülerdir. Sava ı genç ya ında birebir ya amak zorunda kalan Borchert, sava ın ba ından sonuna kadar gözlemledi i bütün olayları belli bir sıraya göre yazmı tır.

Toplam dokuz öyküden olu an bu eserde sava ın nedenleri ve ortaya çıkı süreci a amalı bir ekilde anlatılmı tır. Örne in ilk öyküde sava öncesi ekonomik kriz, ikincisinde hızla ilerleyen teknolojinin sava için ön hazırlık olarak görülmesi ve kitle imha silahlarının ortaya çıkması, üçüncüsünde sava döneminde ekonomik sıçrayı , dördüncüsünde askerlerin sava ın

kurbanları olarak görülmesi, be incide generallerin insanları bir araç olarak gördü ü yerlerde insanın gerçekten güçlü olarak yansıtılması, altıncıda askerlerin ya ama dair yeterince ey bilmedikleri, yedincide sava ın insanları nasıl de i tirebildi i, sekizincide insanların hala iddete ve sava a hazır bir durumda olmalarından dolayı barı ın onları henüz tam anlamıyla de i tiremedi i ve dokuzuncuda ise insanların kaba kuvvet göstermeye hazır olmalarının onları nereye sürükleyebilece i anlatılmı tır.

Bu öykülerden yola çıkarak yazarın vurgulamaya çalı tı ı nokta sava gerçeklerinin arka plana itilmesidir. Sebepleri genellikle bir ideolojiye ba lı olarak açıklanmaya çalı ılan sava ların arka planında, ilerleyen teknoloji ve çe itli ülkelerin bu teknolojiyen çıkar beklentilerinin, bilimin kötü emellere hizmet için kullanılmasının yattı ı belirtilmektedir. Bu noktada ayrıca bilim eti i ve sınırları tartı maya açılmı tır.

Sava ve sava ın beraberinde getirebilece i olumsuz sonuçlar öykünün bir di er vurgu noktasıdır. Birkaç ki inin milyonlarca insanın hayatını hiçe sayarak çıkar amaçlı sava ılan etmeleri ve bu sava larda halkı araç olarak kullanmaları, onların kaderleriyle oynamaları üzerinde durulmu , politikacı ve bilim adamlarının aldıkları keyfi kararlar sert bir ekilde ele tirilmi tir. Daha önce ya anan sava ları, beraberinde getirdikleri yıkıntıları, ölümleri, açlıkları bilmelerine ra men yöneticilerin ve onlarla birlikte büyük bir grup insanın hala sava istemeleri, kaba gücün taraftarı olmaları ve hatta bu saldırı dürtüsünün günden güne artması ele tirilmi tir. Kısacası Borchert, sava ın saçmalığını, anlamsızlığını göstermeye çalı mı tır.

5. CEVAP KA ITLARININ DE ERLEND R LMES

Çalı manın son bölümünde, ö rencilerin daha önce dersin sorumlu ö retim elamanına teslim ettikleri yanıtlar tablo halinde özetlenmi ve ö rencilerle birlikte iki saatlik genel bir de erlendirme yapılmı tır. Almanca grubu soru ve yanıtları dilsel bütünlü ü bozmamak adına tarafımızdan Türkçeye çevrilmi tir. Ö rencilere yöneltilen sorular ve ö rencilerin bu sorulara yanıtları a a ıdaki gibidir:

5.1. Almanca Grubu Soru ve Yanıtları;

1. *Öykünün konusu nedir? İlk izlenimlerinizi yazınız!*

(5) Öykünün konusu sava tır.

(2) Ekonomik çıkarlar ve insanların ya am hakkına ili kin kötü kullanım konula tırılmı tır.

(2) Söz konusu öyküde sava ın ve teknolojik geli imin olumsuz etkileri konu olarak i lenmi tir.

Hangi ki iliklerin insanın kaderini olumsuz yönde etkiledi i sorunu temel alınmı tır.

(4) Mesleki eti in kötüye kullanımı temel konudur.

Bu öyküde toplumları sava a sürükleyen durumlar konula tırılmı tır.

Bu öyküde bilim ve ekonomi arasındaki ba ıntı konu olarak i lenmi tir. Ayrıca bilimin görevleri de konula tırılmı tır.

2. Fabrikatör, Ka if ve General'in sohbeti hangi konu etrafında dönmektedir?

Ka ifin konu ması oldukça üzgün, çok sıkıntılıydı.

Teknoloji ve sava hakkında konu uyorlar. General: ordu, fabrikatör: satınalma ve satı .

(4) Konu maları bana sava ı ça rı tırıyor.

(3) Fabrikatör: yeni bir i alanı yaratmaya çalı ıyor (para), ka if: bilimi kötüye kullanıyor (bombalar), general: sava .

Konu maları bana „iki yönü keskin bıça ı“ ça rı tırıyor.

Fabrikatör: zenginlik, ka if: bulu , general: otorite.

(3) Bana çıkarlar do rultusunda hareket etmeyi ça rı tırıyor.

3. Kendi aralarındaki ili ki hangi açıdan önemlidir?

(7) Ka if bulu yapıyor fabrikatör üretiyor general sava ıyor (uyguluyor).

(3) Her üç adam da bir eylerden çıkar elde etmeye çalı ıyor.

4. Bunların öyküde üstlendikleri roller hangileridir?

(3) nstanların ya amlarıyla oynuyorlar.

(2) Toplumları ortadan kaldırmak için üretiyorlar.

Sava ın olumsuzluklarını yansıtıyorlar.

(2) Maalesef sadece kendi çıkarlarını gözetiyorlar.

(3) Ka if: bir katil, fabrikatör: hırs, general: görev bilincinde.

Toplumu kandırıyorlar.

Üçü de dü üncesiz ve benciller.

Ka if: suçlu/cani, fabrikatör: yenilikçi, para hırsı olan, general: insani duygulardan yoksun.

Fabrikatör: bilim adamlarının tüm bulu larını insanlı ın hizmetine sunan ki i. Tüm ürünlerini satabildi i için uygulayıcıdır. Ka if: ürünleri

hazırlayan bir bilim adamıdır. General: üretilen ürünleri savaşlarda kullanan kişidir.

5. Toplumun bilimden beklentileri nelerdir? Bilim bu beklentileri karşılıyor mu?

(4) Toplum, bilimden insanlık yararına yeni buluşları beklemektedir. Ancak bilim bu beklentileri maalesef sadece olumsuz yönde karşılamaktadır.

(2) Beklentiler soğutucu (buzluk), telefon, radyo gibi ürünlerdir ve bilim de sözkonusu beklentileri karşılamaktadır.

Bilim, savaş endüstrisi alanından çok tıp alanında gelişmektedir.

(3) Bilim, toplumun gereksinimlerini karşılamalıdır.

(4) Toplum, bilimden insanlara yardımcı olacak buluşları beklemektedir. Bilim, her türlü olumlu konuyu değerlendirilmeli ve insanların hizmetine sunulmalıdır. Buna karşın insanların kötü yönde kullanılmaları için olumsuz konuları da gündeme çıkartmalıdır.

6. Metindeki sembollerin altını çiziniz ve altlarını çizdiğiniz sembollerini açıklayınız!

Sparta: (1) Antik Yunan'da bir kent ve gücün simgesidir. / (1) Üzüntü/keder. / (1) Yunanistan'da çok iyi askerlerin yetiştiği bir kent.

Langemarck: (1) Üzüntü. / (1) Belçika'da Almanların çok sayıda asker kaybettiği bir kent.

Çiçek soldu: Bu tümce savaş nedeniyle öldürülen insanları simgelemeye çalışıyor.

Yeşil fayans: (5) Yıllık. / (3) Barış. / (1) Ölüm. / (1) Mezar ve çevresinde ve üzerindeki çimenler. / (2) Mezar taşı. / (2) Sevgi.

Bowling topu: (5) Bombalar. / (2) Dünya.

Labut: (4) Askerler. / (2) İnsanlar.

Hölderlin: (1) İnsanları aydınlatmaya çalışan Alman yazarlardan biri. / (1) Almanlar için örnek bir kişilik.

Clausewitz: (1) Ünlü bir general. / (1) Savaş. / (1) Almanlar için örnek bir kişilik.

Bowling salonu: (4) Savaş meydanı. / (1) Dünya bir bowling salonu ve insanlar da labuttur. / (1) Mezar.

Etkileyici bir kutlama: (1) Ölmüş insanlar ve ceset alayı.

Sonra arkadaş labutlar devrildi: (1) Mermi ve bombalarla öldürülmüş insanlar.

General: (1) Savaş.

Kağıf: (1) Bombalar.

Düşük kabini: (2) Toplama kampı.

Haçlar: (2) Din. / (1) Sömürgecilik.

Barut: (1) Savaş .

7. Metinde hangi ifadeler okuyucuyu duygulandırmaktadır? Neden?

(7) Buna göre yarım gramla iki saat içinde bin kişi öldürülebilirdi: Bu tümce beni oldukça derinden etkiledi. Aynı şekilde bir kaç gram uranyum ile de dünya yok edilebilirdi. İnsanların yaşamı bu anlamsız materyallere bağımlı./ Bu tümce insanlık dışıdır./ Bu tümce beni üzmüştür./ Bu ifadelerde birçok çelişki var./ Bu metinde yöneten kesim için insanların yaşamının önemsiz ve çok basit olduğunu gördüm./ Buna üzüldüm.

(2) Etkileyici bir kutlama./ Gençler cepheye gidiyorlar: Bu tümceler bana anlamsız bir davranışı teşvik ediyor./ Bu bir savaş resmi. Gençler huzur ve dayanışma içerisinde yaşamak yerine cepheye gidiyorlar.

(3) Sonra arkadaşlar labutlar devrildi./ Küçük adamlar gibi görünüyorlardı: Burada insanların yaşamalarının ne kadar deersiz olduğunu görebiliyoruz./ Bu tümcelerde açıkça sadece ölüm görülüyor.

Peki. Evet, sevgili dostum, tam zamanında çikolatadan barut üretimine geçmeseydim, size bu kırk bin veremezdim: Kazanç elde etmek ve ekonomi./ Burada toplumun gereksinimleri göz ardı ediliyor.

Güneşin ışıkları çiçeklerin üzerine vuruyordu. Ve kайдın üstüne: Zıtlık./ Bir taraftan güneş (yaşam), diğer taraftan da kайдı (ölüm) duyuluyor.

Yapacak başka bir şey yoksa: Bu, bize savaşların ne kadar keyfiete baskı olduğunu gösteriyor.

Bir çiçeğin solduğunu görünce, çok üzüldü ve ağladı: Bu tümcede bir zıtlık bulunmaktadır. Binlerce insanın ölümüne neden olan bombalar üretilmektedir. Bu durum onu rahatsız etmemektedir, ancak soluma bir çiçek onu duygusalıya sürüklemektedir.

8. Bu öykü sizi ne gibi farklı ve yeni düşüncelere sürükledi?

Bu konu ile ilgili olarak olumlu düşünüyorum, ancak olumsuz da düşünmek istemiyorum.

Almanlar ülkelerini seviyorlar. Bu nedenle tarihlerinde yaşanan olumsuzlukları göz ardı etmiyorlar, geleceklerini oluştururken geçmişlerinden ders çıkarıyorlar.

Bilimin kötü insanların elinde bir silah olduğunu öğrenmek benim için müthiş bir hayal kırıklığıdır. Almanlar sorumluluk sahibi oldukları için geleceklerine ilişkin olumsuz etki yaratabilecek her şeyi ele tirirler.

(2) Bilimin hem iyiye hem de kötüye hizmet edebileceğini gördüm. Bu çok tehlikelidir.

Bilim, insanların isteklerini yerine getiremiyor. Sürekli yeni gereksinimler doğuyor.

(2) Birtakım insanlar başkalarının güvenini kötüye kullanıyorlar. Bu kötüye kullanıma sadece kısa vadede çıkarı sağlama yönünde çok kötü bir durumdur.

Savaş bir çözüm değildir. İnsanlar para için kötü yollara başvurmamalıdır.

Bilim adamları öncelikle insanların çıkarlarını doğrultusunda üretimler yapmalı, daha sonra adım adım insanların maalesef sadece ölümüne neden olan savaş endüstrisine yönelik ürünler üretmemelidir.

9. Yazarın öyküde ön plana çıkan dilsel tutumunu göz önünde bulundurursanız, bu dil kullanımı ile metnin içeriği arasındaki ilişki hakkında neler söyleyebilirsiniz?

(7) Yazar, simgesel bir dil kullanmıştır. /Konuyu dolaylı olarak ele almaktadır.

(3) Yazar, alaycı bir dil kullanmıştır ve insanlığı savaşla sürükleyen her şeyi ele tirmektedir.

(2) Yazar, eleştirel bir anlayışla yazmıştır. Generalin, kaifin ve fabrikatörün tutumunu ele tirmektedir.

Metinde hicivsel bir tutum görülmektedir.

10. Yazarın bu öyküyü yazmaktaki amacı nedir?

(5) Yazar, bize savaşların nedenlerini, sonuçlarını ve zararlarını göstermek istemektedir.

İnsanlara savaşta yaşanan zıtlıkları göstermek istemektedir.

(2) İnsanlara savaşın zararlarını göstermek istemektedir ve bu yolla bilinçlendirilmelerini amaçlamaktadır.

(2) Dikkati savaşta, ölüme ve hırsla çekmek istemektedir.

Almanya'nın savaş sonrası dönemini aktarmayı istemektedir.

Savaşlarla teknoloji arasında bir ilişki kurmayı istemektedir.

Bilimin neye hizmet ettiğini göstermek istemektedir.

11. Anlamsal açıdan birbiriyle bağlantılı sözcükleri ve söz öbeklerini guruplara ayırınız!

Grup	Ekonomi	Do a	Din	Bilim	Yer	Ölüm	Sava
Sözcükler							
Bomba							10
Bovling salonu					1	1	7
Bovling topu		1					7
Du kabini						2	7
Barut	1			1			5
Labutlar						1	5
Cephe							4
Sparta					1		3
Yas						1	2
Çikolata	6						
Fabrika	6						
Fayans	3					2	1
Diki makinası	3						
Telefon	3						
Radyo	3						
Buzdolabı	3						
Ka ıt	2						
Çiçek	1	1				1	1
Güne	1	1					
Haçlar			2				
Tahmini masraf	1						
Rakamlar	1						
Langemarck					1		1
Önlük				2			
Ka if				1			
General							1
Siyah elbiseler							1
Kutlama							1

5.2. Türkçe Grubu Soru ve Yanıtları;

1. Öykünün konusu nedir? İlk izlenimlerinizi yazınız!

(2) Öykü savaş konusunu anlatıyor.

Teknolojinin insanların ihtiyaçlarını karşılamak dışında yönü olumsuz bile olsa ilerlemesi anlatılmıştır. İnsanların kar elde etmek için sonucunu düşünmeden savaş maddeleri üretimine geçmesi, teknolojinin insan üzerindeki olumsuz etkilerini ortaya koyuyor.

(3) Bilimin kötüye kullanılmasının insanlığın yararına olan etkileri nasıl tersine çevirdiği anlatılıyor.

Konu, bilimin iyiye ve ya kötüye hizmet ettiği zaman ortaya çıkan sonuçlardır.

Bilimin insanlar üzerindeki etkisi.

Konu insanların savaş gibi yıkıcı etkilerden bahsederken nasıl da rahat olduklarını ele alıyor.

Bilim, savaş ve ekonomi arasındaki ilişkiyi konu alıyor.

2. Fabrikatör, Kaif ve General'in sohbeti hangi konu etrafında dönmektedir?

(4) Para kazanmak için savaşın ortaya çıkması gerektiğini konu uyorlar.

(2) Çıkarlarına uygun koşullar yaratmak için konu uyorlar.

(3) Savaş ve ticaret üzerine konu uyorlar.

Para kazanmanın en kısa yolunun ne olabileceğini konu uyorlar.

3. Kendi aralarındaki ilişkiyi hangi açıdan önemlidir?

(2) Teknolojiyi çıkarları doğrultusunda kullanmaları, insanlığı pek önem vermediklerini göstermektedir.

Hepsi de hırslarına yenik düşmüş ve bundan dolayı yürekleri tahtları için. Tek düşündükleri şey bir etkilerden çıkar elde etmek.

(3) Kaif bombacılığının formüllerini bulur, fabrikatör bomba üretir, general ise bu bombaları savaşta kullanır.

İnsanları aptal yerine koymaktadırlar.

4. Bunların öyküde üstlendikleri roller hangileridir?

(3) Kaif bulacak, fabrikatör üretecek ve general kullanacak. Bu üçü birbirine zincirleme bir şekilde bağlıdır.

(2) Kaif bilim adamı, fabrikatör işveren yani şirket sahibi ve general asker rolündedir.

Savaşta hükmedenler, savaş malzemelerinin yapımını bilimsel temellere oturtanlar ve bu ikisini kullanarak çıkar amaçlı ticaret yapanlar.

5. Toplumun bilimden beklentileri nelerdir? Bilim bu beklentileri karılıyor mu?

(2) Toplum bilimden hayatı kolaylaştıran şeyler beklemektedir. Ama bilim insanları yok edecek malzemeler üretmektedir.

Bilim insanların ihtiyaçlarını karşıladı mı sürece yararlı sayılır. Metinden de anlaşılacağı gibi insanların ihtiyaçlarını karşılamakla sınırlı kalan bilim fazla karı getirmemektedir. Bu yüzden daha fazla karı olan savaş malzemelerine yönelmektedir.

(6) Kısmen insanların beklentilerini karşılıyor, ama olumsuz etkisi çok daha fazla.

Parçaya göre bilim toplumun bütün ihtiyaçlarını karşılamaktadır, hatta aklıya kaçıp artık zararlı şeyler de üretmektedir. Bomba gibi.

Bilim insanların ihtiyaçlarını karşılamıyor bence. Onları mutluluğa götüreceğine, tersine kaosa sürüklüyor.

6. Metindeki sembollerin altını çiziniz ve altlarını çizdiğiniz sembolleri açıklayınız!

Beyaz önlük: (4) Bilim adamı.

Solan çiçek: Ölüm

Bowling salonu: (3) Savaş meydanı.

Sparta: Asker yetiştirilen bir kent.

Labut: (5) Askerler

Labutların devrilmesi: Askerlerin ölmesi

Yeşil Fayans: Nazileri hatırlatıyor. / Dolar

Duvarın kabin: Gaz odaları.

Bowling topu: (2) Bomba

Haçın areti: ölüm

7. Metinde hangi ifadeler okuyucuyu duygulandırmaktadır? Neden?

(3) Sonra beyaz önlüğü çıkardı ve bir saat pencere tahtadaki çiçeklerin bakımını yaptı. Bir çiçeğin solduğunu görünce, çok üzüldü ve anlattı: Çeliğin söz konusu insanların ölümüne değil de çiçeğin solmasına anlaması çok kötü bir durum.

(2) Evet, sevgili dostum, tam zamanında çikolatadan barut üretimine geçmeseydim, size bu kırk bin veremezdim: Çok üzücü bir ifade. İnsanlar hiç önemsenmemektedir.

(2) Yapacak başka bir şey yoksa dedi ki: İnsanların önemsenmemesi çok acı verici.

Gençler cepheye gidiyorlar. Kısa bir konuşma yaptım: Askerlerin hayatına hiç önem verilmiyor.

(4) Buna göre yarım gramla iki saat içinde bin kişi öldürülebilirdi: insan hayatının çok ucuz olduğunu hatırlattı.

(2) Sonra arkada labutlar devrildi. Küçük adamlar gibi görünüyorlardı: insan hayatı hiç önemsenmiyor. / Savaşta ölen askerleri hatırlattı için çok üzücü.

(2) Demiri yaratan Tanrı. Gözler çakmak çakmaktı. Etkileyiciydi. Etkileyiciydi. Çok etkileyici: Bu derece yolumun öldürme hırsı ve kin çok kötü. / Sevinç yastan daha ağır basmaktadır.

Öykü bir bütün olarak bizim kurtuluş savaşımızı hatırlattı için etkilendim.

8. Bu öykü sizi ne gibi farklı ve yeni dü üncelere sürükledi?

Savaş konusundaki dü üncelerimde farklı bir bakış açısı kazandırdı.

Bilimin savaşta hizmet ettiğini önceden de biliyordum. Burada hoşuma giden tek nokta yazarın bu olayı farklı bir şekilde anlatması oldu. Dolaylı anlatımı çok etkileyici oldu .

Büyük felaketleri küçük şeylerin ortaya çıkardığını öğrendim.

Bu öykü bana, insanların birbirlerini sevmediklerini bir daha gösterdi. Birbirlerini öldürmek için insanlar her yola başvuruyorlardı.

Bir tarafta binlerce insan suçsuz yere ölürken, diğer tarafta bazı insanlar vicdan azabı çekmeden bolluk içinde yaşamaktadır. Bu çok acı bir şey.

Almanların yenilgiden hareketle milli duygularını savaşta ruhsuzlukta körüklemeleri etkileyici geldi.

9. Yazarın öyküde ön plana çıkan dilsel tutumunu göz önünde bulundurursanız, bu dil kullanımı ile metnin içeriği arasındaki ilişki hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Konunun önemini ortaya koyan etkileyici bir dil kullanımı .

Kullanılan dil metnin içeriğini derinleştirir. Metinde çok fazla sembol kullanıldı için, her okuyumda farklı şeyler keşfettim ve farklı duygular yaşadım. Bu durum metin üzerine daha uzun süreli düşünmemi sağlanmaktadır.

Semboller çok fazla kullanılmış , ama bu kullanım konunun etkileyiciliğini arttırmıştır.

(2) Kötü bir durumu, yani bir konuyu yazarın neyere, sembollerle anlatmak istemi . Konunun önemi ancak bu şekilde yansıtılabildi.

10. Yazarın bu öyküyü yazmaktaki amacı nedir?

Savaşta ölenleri hatırlamak.

Savaşın kötü yanlarını göstermek.

(2) Bilinmeyenleri, yanlış bilinenleri, bilinip de görmezden gelinenleri topluma göstermek istemi tir.

Bilimin insanlığı nasıl bir tehlikeye sürüklediğini göstermek istemi tir.

Bilimin sanıldığı gibi her zaman faydalı bir şey olmadığını göstermeye çalışmıdır.

Bazı insanlar için bazı şeylerin önemini yitirdiğini göstermeye çalışmıdır. Özellikle sevgi gibi duyguları buna örnek olarak gösterebiliriz.

(2) insanların para uğruna her yola başvurmalarını sert bir şekilde ele tirmektedir.

11. Anlamsal açıdan birbiriyle bağlantılı sözcükleri ve söz öbeklerini guruplara ayırınız!

	Teknoloji	Doğal	Kişisel	Ekonomi	Savaş
Diki	3				
makinesi					
Buzdolabı	3				
Telefon	3				
Radyo	3				
Cephe					2
Bomba					2
Bowling					2
salonu					
Bowling topu					2
Labutlar					2
Du kabini					1
Siyah					1
giyinmek					
Mar					1
Kutlama					1
Zafer					1
Barut					3
Kayıf			2		
General			2		
Müteahhit			2		
Fabrikatör			2		
Güneş		1			
Güneş ışıkları		1			
Çokolata				1	
Fayans				1	

6. YANITLAR VE GENEL DEĞERLENDİRME

Uygulamanın Almanca grubundaki öğrenciler ilk soruya on farklı cevap vermiştir. Çoğunluk konunun “savaş” olduğunu belirtirken, “ekonomik çıkarlar”, “teknolojik ilerlemenin insanlara yansımaları”, “mesleki ahlakın suistimal edilmesi” gibi farklı yanıtlar da vermişlerdir. İkinci soruda Fabrikatör, Kaif ve General mesleklerinin en olumsuz özellikleriyle özdeşleştirilmiştir. Fabrikatör parayı, kaif bombayı ve General savaşçıyı temsil etmektedir. Bu soruya verilen on beş yanıtın sadece bir tanesi olumludur. Üçüncü soruda ise fabrikatör, kaif ve general arasındaki ilişki tartışılmıştır.

Yanıtların çok büyük bir kısmı “kaif kefeder, bulur, fabrikatör üretir, çoğaltır ve general kullanır, savaşır” şeklindedir. Dolayısıyla bu üç kavram arasında çıkara yönelik zincirleme bir ilişki gözlemlenmiştir. Dördüncü soruda ise bu üç kavram katil, hırsız, bencil, insan düşmanı, çıkarıcı şeklinde nitelendirilmiştir. Toplumun bilimden beklentisini ve bilimin bu beklentiye ne derecede karşılık verdiğine cevap arayan beşinci soruda ise “bilimin insanların temel ihtiyacı olan şeyleri üretmesi ve insanlığı faydalı olması gerekirken, tersine bu beklentileri karşılamadığı, insanlığı zarar veren kitle imha silahları ürettiği” vurgulanmıştır. Altıncı soruda ise, sorulan sembollerin büyük bir kısmının bulunduğu gözlemlenmiştir. Kugel (bomba, dünya), Kegel (asker), Kegelbahn (savaş alanı), grüne Kachel (iyilik, barınak, sevgi ve mezar), Kreuze (din ve emperyalizm), Duschraum (toplama kampı), Sparta, Langemarck, Hölderlin, Clausewitz gibi isimlerin de tarihteki önemi ve metinde neden kullanıldıkları tartışılmıştır. “Sizleri en çok duygulandıran ifadeler hangileridir?” sorusuna ise büyük çoğunluk “Buna göre yarım gramla iki saat içinde bin kişiyi öldürülebilirdi” cümlesini seçmiştir. Sekizinci soruya ise büyük çoğunluk “bilimin bu kadar kötü, yani insanlık dışı emellere hizmet ettiğini görmek beni çok üzdü” gibi bir yorum getirmiştir. Dokuzuncu soruda ise yazarın dilsel tutumu eleştirel ve ironik, sözcük seçimi ise sembolik olarak değerlendirilmiştir. Onuncu soruda öğrencilerin büyük bir kısmı yazarın, savaşın iç yüzünü, perde arkası sebeplerini okuyucu göstermek amacıyla olduğunu tartışmıştır. Son soruda ise öğrenciler yedi sözcük grubu oluşturmuştur. *Bomba*, *Cephe*, *General*, *Kutlama*, *siyah giyinmek* sözcükleri sadece “savaş” sözcük grubunun içinde, *haç* “din” grubunun içinde, *önlük* ve *kaif* “bilim” grubunun içinde, *çikolata*, *fabrika*, *diki makinesi*, *radyo*, *telefon*, *televizyon*, *kağıt*, *rakam* gibi sözcükler “ekonomi” grubunun içinde toplanmıştır.

Bowling salonu, top, du odası, Sparta, labut gibi sözcükler ise ekonomi, bilim, do a gibi sözcük gruplarına da dahil edilmi tir.

Aynı uygulamanın Türkçe bölümüne dahil olan ö rencilerin Almanca grubu ö rencileri kadar ayrıntılı yanıtlar veremedikleri gözlenmi tir. Almanca grubuyla kar ıla tırıldı nda Türkçe grubun yanıt sayısının da daha az oldu u görülmü tür. İlk soruda konu “bilimin kötüye kullanılması” ve “sava ” olarak yansıtıldı , ikinci soruda Fabrikatör, Ka if ve General’in sava ve ticaret konusunda sohbet ettikleri, üçüncü soruda bu üç ki inin kendi aralarındaki çıkara dayalı ili ki, dördüncüde ise birinin icat etti i, birinin üretti i ve di erinin kullandı ı vurgulanmı tir. Be inci soruda bilimin insanların ihtiyaçlarını kısmen kar ıladı ı ama olumsuz etkisinin daha fazla oldu u dile getirilmi tir. Altıncı soruda *ye il fayans* Nazileri ve Amerikan dolarını, *du a kabin* gaz odalarını, *haç* i areti ölümü, *solan çiçek* ise ölümü simgelemektedir. Yedinci soruda okuyucuyu en fazla etkileyen ifade olarak “Buna göre yarım gramla iki saat içinde bin ki i öldürülebilirdi” seçilmi tir. Sekizinci soruda ise ö rencilerin metinden yol çıkarak sava ve bilim konusunda farklı bir bakı açısı kazandıkları ifade edilmi tir. Dokuzuncu soruda ise yazarın sembollerden fazlasıyla yararlandı ı, konunun önemini belirtmek için etkileyici bir dil kullandı ı dile getirilmi tir. Onuncu soruda ise yazarın amacının sava ı ve para için her eyi yapan insanları ele tirmek oldu u vurgulanmı tir. Son soruda be sözcük grubu ortaya çıkarmı tir. Gruplar arasında kesin sınırlar ortaya çıkmı ve hiçbir sözcük aynı anda iki farklı gruba dahil edilmemi tir. *Fabrikatör, Ka if, General* ve *Müteahhit* arasında mesleki açılardan anlamsal bir ba lantı ortaya çıkmı tir. *Çiçek* ve *Barut* sözcükleri arasında çeli kiye dayalı bir ba lantı vardır. *Fayans* ile *du kabini* arasında da malzeme ve kullanım alanı ba lamında anlamsal ba lantı kurulmu tur.

7. SONUÇ

Çalı manın çıkı noktasını, kısa metinlerde yer alan dilsel yönlendirmelerin ö renciler tarafından ne derecede fark edilebildi i olu turmu tur. Derste ders malzemesi olarak ele alınan metnin, ö renciler üzerinde nasıl bir etki bırakabilece inin ve ö rencide ne gibi ça rı ımlar olu turabilece inin bulunmasına yönelik bir ders uygulaması yürütülmü tür. Ayrıca uygulama süresince ö rencilerde ortaya çıkan ça rı ımlar, sorulara verdikleri yanıtlardan yola çıkarak gruplandırıldı ve bu ça rı ımların olumlu ve olumsuz yönleri üzerinde durulmu tur.

Çalı mada kısa metinlerin içerdikleri dilsel yönlendirmelerin ve bu yönlendirmelerin ö renci üzerindeki etkisinin bulunması amaçlanmı tır. Dört a amalık çalı manın sonucunda ö rencilerin ayrıca öykü analizi tekniklerini ö renmeleri ve bu analiz kapsamında metinlerde yer alan sembol, ifre, gönderme, ele tiri gibi özellikleri seçip onlara ele tirel yakla abilmeleri sa lanmı tır. Ö renciler aynı zamanda, Alman toplumunun II. Dünya Sava ı ve sonrasında kapsayan zaman diliminde ya amı oldu u kültürel, politik ve ekonomik sorunlar hakkında detaylı bir bilgi birikimi edinmi tir.

ncelenen öyküden yola çıkarak ö renciler, geçmi ten günümüze kadar ya anan sava ların saçmalı ını, keyfili ini görebilme imkanı bulmu , ayrıca sava ların arka planında ekonomik nedenler ba ta olmak üzere toplumdan gizlenen daha birçok nedeninin yattı ını sınıf ortamında yapılan dü ünçe alı veri i ve yorumlar neticesinde ö renmi lerdir.

KAYNAKÇA

Aytaç, G., *Ça da Alman Edebiyatı*, Gündo an Yayınları, Ankara 1994.

Best, O., *Handbuch literarischer Fachbegriffe, Definitionen und Beispiele*, Fischer Verlag, Frankfurt 1982.

Bolat, H., *Die Kurzgeschichte in der Sprachdidaktik*, Deniz Kültür Yayınları, Samsun 2004.

Borchert, W., *Lesebuchgeschichten*, In: Borchert, W. *Das Gesamtwerk*, Rowohlt Verlag, Hamburg 1949, S.316.

Bußmann, H., *Lexikon der Sprachwissenschaft*, Kröner Verlag, Stuttgart 1990.

Gelfert, H. D., *Wie interpretiert man eine Novelle und eine Kurzgeschichte*, Reclam Verlag, Stuttgart 2002.

Kirschner, J., *Manipulasyondan Korunmanın Yolları*, (Çev. Aydın Arıtan), Arıtan Yayınevi, İstanbul 1994.

Lay, R., *Manipulation durch die Sprache*, Rowohlt Taschenbuchverlag, Hamburg 1980.

Öztürk, A. O.(Çev.), *Okuma Kitabı Öyküleri*. çinde: [http://www.izedebiyat.com/yazi.asp?id=3157], (Alındı ı Tarih: 21.01.2008).

Petersen, J. H., *Erzaehlsysteme: Eine Poetik epischer Texte*, Metzler, Stuttgart 1993.

Pospelov, G. N., *Edebiyat Bilimi*, (Çev. Yılmaz Onay), Evrensel Kültür Yayınları, İstanbul 1995.

Solmecke, G., *Motivation und Motivieren im Fremdsprachenunterricht*, Schöningh Verlag, Zürih 1983.

Thiemermann, F. J., *Kurzgeschichten im Deutschunterricht, Texte, Interpretationen, Methodische Hinweise*, Ferdinand Kamp Verlag, Bochum 1984.

Vogt, M., *Deutsche Geschichte, Von den Anfaengen bis zur Gegenwart*, Frankfurt 2006.

Yavuz, N., *Yabancı Dil Olarak Almanca ve Türkçenin Öğretiminde Kullanılan Bazı Ders Kitaplarının Dilsel Yönlendirme Açısından Çözümlemesi*, Adana: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2003.

Yıldırım, M./ Yavuz, N., ‘‘Fabl Metinlerinde Yönlendirme’’, *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, II. Cilt, Sayı 30, 2005, s. 41-50.

FAİZ ORANI HAREKETLERİ ÜZERİNDE ENFLASYON AÇIĞI, ÜRETİM AÇIĞI VE DÖVİZ KURU AÇIĞININ ETKİSİ

Ebru ÇAĞLAYAN*
Melek ASTAR**

ÖZET

Çalışmanın amacı, merkez bankası reaksiyon fonksiyonu olarak da adlandırılan Taylor Kuralı ile ilgili değişkenlerin faiz oranları hareketleri üzerindeki etkisini incelemektir. Merkez bankaları, faiz oranları üzerinde ayarlamalar yaparken ya faiz oranlarını artıracak, ya azaltacak ya da sabit bırakma yolunu izleyecektir. Faiz oranları hareketi olarak ifade edeceğimiz bu durum çalışmamızda faiz oranlarının bir önceki döneme göre artması, azalması ya da sabit bırakılması olarak ele alınmıştır. Çalışmamızda enflasyon açığı ve üretim açığının faiz oranlarının bu hareketlerinin gerçekleşme olasılıkları üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla multinominal probit modelleri ile tahminler yapılmıştır. Ayrıca, literatürde gerekliliği hala tartışılan döviz kuru açığının, faiz oranı hareketlerinin açıklanmasında önemli olup olmadığını incelemek amacıyla kuralda yer alan değişkenler arasında döviz kuru açığı da eklenmiştir. Elde edilen bulgular; Türkiye için faiz oranlarındaki artma ve azalma olasılıkları üzerinde enflasyon açığının üretim açığından daha fazla etkili olduğunu ve döviz kurunun modele eklenmesinin anlamlı olduğunu, fakat diğer değişkenler ile karşılaştırıldığında kural açısından yeterli açıklayıcı bilgi vermediğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Taylor kuralı, Döviz kuru açığı, Üretim açığı, Enflasyon açığı, Multinominal probit modeli.

* Doç. Dr. , Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonomi Bölümü, Binek, Kırgızistan. ebru.caglayan@manas.edu.kg, caglayanebru@hotmail.com

** Özgür Gör, İstanbul Bilim Üniversitesi, melekonometri@hotmail.com

THE EFFECT OF INFLATION GAP, OUTPUT GAP AND CURRENCY GAP ON INTEREST RATE MOVEMENTS

ABSTRACT

The aim of study is to observe the effect of variables included in the equation of Taylor Rule, which is also known as central bank reaction function on interest rate movements. While central banks do settings on interest rates, they will either raise or reduce or leave interest rates stable. This condition, which we can name as interest rates movements, was considered as the raise, reduction or stabilization of interest rates compared to previous period. In our study, estimations were done with multinomial probit models in order to observe the effects of inflation gap and output gap on the possibility of these movements of interest rates. Moreover, currency gap was included among the variables in the rule as well in order to observe whether it is important in the explanation of interest rate movements whose necessity is still being discussed. Findings show that inflation gap is more important than output gap on the possibility of raise or reduction of interest rates in Turkey and that inclusion of currency in the model is effective, however when it does not give adequate explanatory information in the sense of rule when it is compared with other variables.

Key Words: *Taylor rule, Exchange rate gap, Production gap, nflation gap, Multinomial probit model.*

1.G R

Son yıllarda para politikası stratejileri ve para politikası kuralları, ekonomi alanında yapılan ara tırmalarda ve özellikle dünyayı etkisi altına alan global kriz sonrası yapılanma süreçlerinde incelenen konuların en ba nda gelmektedir. Para politikası kuralları, merkez bankaları tarafından para politikası stratejisi olarak herhangi bir makroekonomik büyüklü e yönelik hedef belirlenmesinde kullanılabilen ve belirlenen hedefe ula mak için olu turulan stratejilerin yürütülmesini sa layan mekanizma olarak adlandırılmaktadır. Bu kurallar para politikası aracı olarak para politikası stratejilerini gerçekte tirilmesi için kullanılmaktadır. Yaygın olarak ele alınan para politikası stratejileri enflasyon hedeflemesi, parasal hedefleme ve döviz kuru hedeflemeleridir. Son yıllarda bu stratejiler arasında özellikle enflasyon hedeflemesinin di er ikisine göre daha ba arılı olması dikkatleri üzerine toplamaktadır. Bir para politikası uygulaması olan enflasyon hedeflemesi; fiyat istikrarının sa lanmasını ve sürdürülmesini nihai amaç olarak kabul eden merkez bankasının bu amaca yönelik para politikasını uygun bir dönem

için belirlenen bir sayısal enflasyon de erine ya da hedef aralı na dayandırması ve bunu kamuoyuna açıklanması olarak kısaca tanımlanabilir. Merkez bankaları, enflasyon hedeflemesi stratejisini uygulamaya başladıklarında di er stratejilerden farklı olarak hedeflenen enflasyon oranına ula mada de i ik para politikası araçlarını kullanma serbestli ine sahiptir. Böylelikle enflasyon hedeflemesi söz konusu merkez bankası için kendi durum ve ko ullarına odaklanabilme imkânı sa lamakta ve enflasyonu etkileyebilecek her türlü faktör göz önünde bulundurularak para politikası belirlenebilmektedir. Ayrıca benimsenen stratejinin kamuoyu tarafından kolay anla ılabilir olması ve isteyen herkes tarafından takip edilebiliyor olması da avantaj olarak kabul edilmektedir. Bu özelli i bakımından, enflasyon hedeflemesi effaflık içeren bir yakla ımdır. Tüm bu özelliklerinin yanında enflasyon hedeflemesi stratejisi ba ımsız merkez bankası olgusunu da beraberinde getirmektedir.

Merkez bankası ba ımsızlı nı gerektiren enflasyon hedeflemesi stratejisinin ba arılı olmasında kullanılacak para politikası kuralı ile para politikası aracı da önemli bir etkiye sahiptir. Enflasyon hedeflemesi için faiz oranlarının araç olarak kullanılması sıkça kar ıla ılan bir durumdur. Son yıllarda da iktisat alanında dikkatleri üzerine toplayan ve para politikası aracı olarak faiz oranlarının kullanılmasını öngören bu politika kurallarından biri de Taylor Kuralı'dır. Kural, John Taylor (1993) tarafından, ABD ekonomisi için önerilen basit para politikası olarak literatürde yer almaktadır. Merkez Bankası Faiz Reaksiyonu olarak da adlandırılan Taylor Kuralı, kısa vadeli nominal faiz oranı ile enflasyon açığı ve üretim açığı arasındaki ili kkiye dayanmaktadır. Kuralın, merkez bankalarının faizi belirlerken hem enflasyon oranlarını hem de istihdamı ve üretimi göz önüne alması ve bu de i kenlerdeki de i imlere göre faiz oranının ayarlanmasına olanak sa laması, kısa zamanda dikkatleri üzerine toplamasına neden olmu tur. Kural; enflasyon açığı ve üretimin potansiyel de erinden sapmasına tepki olarak, para politikası aracı olan faiz oranlarının kullanılmasını öngörmektedir. Bu öngörü, para politikası aracı olarak para piyasası kısa vadeli faiz oranını kullanarak enflasyonda ya da ekonomik konjonktürde olu abilecek istenmeyen e ilimler kar ısında para politikasının tepkisi sistematikle tirilmekte ve böylece para otoritelerinin tavrının önceden bilinmesi sa lanmaktadır.

Son yıllarda önem verilen bu kural ile ilgili çok sayıda çalı ma bulunmaktadır. Bu çalı malarda yaygın olarak zaman serisi analizlerinin kullanıldı ı, son dönemlerde ise logit ve probit gibi nitel ba ımlı de i kenli

modeller ile farklı ülkeler için kuralın incelendiği görülmektedir. Örneğin, Clarida ve diğerleri (1998) ABD, Japonya, Fransa, Birleşik Krallık ve Japonya için aylık veriler ile kuralı incelemiştir ve kural ile merkez bankalarının faiz oranlarının ayarlanmasında başarılı oldukları sonucuna ulaşmıştır. Birleşik Krallık verileri kullanarak, Nelson (2000) ve Chevapatrakul ve diğerleri (2002) çalışmalarından elde ettikleri bulgular kuralın geçerli olduğunu göstermiştir. Österholm (2003) ise ABD, İsveç ve Avustralya için kuralın geçerli olduğunu dair sonuçlar elde etmiştir. ABD verileri kullanarak, Kozicki (1999) Taylor tarafından önerilen sabit değerlere çok yakın değerler bulmuştur. Gascoigne ve Turner (2003) yaptıkları çalışmada merkez bankasının enflasyondan daha çok üretimdeki büyümeye tepki verdiklerini bulmuştur.

Yerli literatürde ise; Kesriyeli ve Yalçın (1998), 1987–1998 dönemi için inceledikleri çalışmada Türkiye gibi yüksek ve kronik enflasyonun yaşandığı ekonomilerde Taylor kuralının geçerli olmayacağını belirtmişlerdir. Akat (2004), Türkiye için dört farklı Taylor tipi kural geliştirecek, sonuçlarıyla 2002 para politikasını analiz ettiği çalışmada gelişmekte olan ülkeler açısından yorumlamalarda bulunmuştur. Çalışmada 2001–2004 dönemi incelenmiş ve sonuçlar farklı enflasyon ölçüleri açısından da değerlendirilmiştir. Enflasyon olarak yıl sonu ve on iki aylık enflasyon beklentileri ile yıl sonu ve on iki aylık enflasyon hedefleri kullanılan çalışmada, gecelik borç alma faizleri, denge sanayi üretimi ve reel döviz kuru değişkenlerine yer verilmiştir. Ongan (2004), 1988–2003 dönemi için yaptığı çalışmada kısa dönem nominal faiz oranının belirli bir kurala göre hareket ettiği sonucuna ulaşmıştır. Yazgan ve Yılmazkuday (2007) çalışmada Türkiye ve İsrail'i ele alarak her iki ülke için de Taylor kuralının merkez bankası davranışlarını oldukça iyi açıkladığı sonucuna varmışlardır. Çalayan (2005) Taylor kuralını incelediği çalışmada, enflasyon sapması değişkeninin faiz oranlarının ayarlanmasında etkili rol oynayabileceğini bulmuştur. Astar (2009), OECD ülkeleri için Taylor kuralının geçerliliğini incelediği çalışmada, enflasyon hedeflemesini benimseyen gelişmiş ekonomilere sahip OECD ülkeleri için Taylor Kuralı'nın geçerli olduğunu dair kanıtlar elde etmiştir. Çalayan ve Astar (2010a), enflasyon hedeflemesi yapan 22 ülke için kuralın geçerliliğini incelemiştir. Elde ettikleri bulgular, gelişmiş ülkeler için para politikası aracı olarak faiz oranlarının enflasyon hedeflemesi ile birlikte kullanılmasının, fiyat istikrarı sağlanmasında ve istikrarlı üretim düzeyinin sağlanmasında etkili rol oynadığını göstermektedir. Gelişmekte olan ve enflasyon sorunu yaşayan ülkelerde ise,

faiz oranlarının politika aracı olarak kullanılmasının, enflasyonun düürülmesinde ve fiyat istikrarının sağlanmasında tek başına yeterli olmadığını göstermektedir. Çalayan ve Astar (2010b), çalı malarında literatürde yer alan eleştirileri dikkate alınarak geli mekte olan ülkeler için Taylor Kuralı'nın incelenmesinde modele döviz kuru açısının eklenip eklenmemesinin gerekliliğini incelemi lerdir. Birçok ülke için döviz kuru açısının Taylor kuralı modelinde yer almasının önemli bir de iklilik oluşturmadığını dair bulgular elde etmi lerdir.

Kuralın incelendi i çalı maların bazılarında incelenen ülkeler için Taylor Kuralı'nın geçerli olup olmadığını, tahmin edilen katsayıların Taylor'un önerdiği sabit katsayıları^{*} sağlayıp sağlamadığını veya yakın değer alıp almadığını göre karar verildi i görülmektedir. Taylor'un da çalı malarında belirtti i gibi, bu sabit katsayılar ABD için 1987-1992 dönemi ekonomisini en iyi açıklayan de erlerdir. Taylor Kuralı'nın geçerliliğinin araştırıldı ı çalı malarda, farklı ülkeler için tahmin edilen modellerden elde edilen katsayılarının bu sabit katsayılara benzer bulunmaya çalı lması, incelenen ekonomiler için hangi dönem olursa olsun ABD'nin 1987-1992 dönemine benzer bir yapının olup olmadığını incelenmesidir. Taylor önerdiği kuralı her ne kadar bir formülasyonla ifade etmi olsa da, merkez bankalarının bu para politikası kuralını mekanik, katı ve kesin bir tarzda uygulamaları gerektiğini ve kuralının ekonomik ko ullardaki de i melere göre ayarlanabileceğini vurgulamı tır (Taylor, 1993). Sonuç olarak, yapılacak çalı malarda bu katsayılara odaklanmak yerine, Taylor Kuralı'nda yer alan de i kenlerin incelenmesi ve anlamlı modellerin bulunması Taylor Kuralı'nın iyi bir rehber olacağı bilgisini verecektir. Kuralda önerilen de i kenleri kullanmak, faiz oranları ayarlamalarına karar verilirken, enflasyon açısı ve üretim açısının ne kadar etkili olduğunu belirlemek açısından önemli olacaktır.

Çalı manın amacı, Türkiye için reaksiyon fonksiyonu olarak adlandırılan Taylor Kuralı de i kenlerinin faiz oranları hareketleri

* Taylor önerdiği kural formülünde bazı de erleri sabitleyip katsayılara da a ırlıklar vererek, bu sabit katsayılı formül ile 1987-1992 yılları arasındaki ABD para politikasını çok iyi açıkladığını belirtmi tir. Sabit katsayılı bu formülde denge reel faiz oranı 2.0 ve FED tarafından açıklanmayan hedeflenen enflasyon oranı %2 olarak sabitlenmi ; enflasyon tepki katsayısı ile büyüme tepki katsayıları da 0.5 olarak a ırlıklandırılmı tır. 0.5 katsayısı Taylor tarafından büyük zaman simülasyon modellerinden çıkartılmı tır. Ancak daha sonraki çalı malar daha büyük katsayıların kuralı daha da istikrar sağlayıcı yapacağını göstermi tir.

üzerindeki etkisini incelemektir. Merkez bankaları, faiz oranları üzerinde ayarlamalar yaparken ya faiz oranlarını artıracak, ya azaltacak ya da sabit bırakma yolunu izleyecektir. Faiz oranları hareketi olarak ifade edilecek bu durum çalı mamızda faiz oranlarının bir önceki döneme göre artması, azalması ya da sabit bırakılması olarak ele alınacaktır. Çalı mamızda enflasyon açısı ve üretim açısının faiz oranlarının bu hareketlerinin gerçekleşme olasılıkları üzerindeki etkilerini incelemek amacı ile multinominal probit modelleri ile tahminler yapılacaktır. Ayrıca kuralda yer alan değişkenler arasında döviz kuru açısı da eklenerek, faiz oranı hareketlerinin açıklanmasında, bu değişkenin önemli olup olmadığı da incelenecektir. Bu değişkenin modele ilave edilmesinin nedeni, literatürde gelmekte olan ülkeler için kural incelendiğinde döviz kuru açısının da modele katılması açısından ortak karara varılması ve tartışmaların devam etmesidir.

Çalı mada girişi takip eden ikinci bölümde Taylor kuralı, üçüncü bölümde tahmin yöntemi açıklanmıştır. Dördüncü ve beşinci bölümlerde ise sırası ile veriler ve tahmin sonuçlarına yer almaktadır. Sonuçlar ise altıncı bölümde verilmiştir.

2. TAYLOR KURALI

Taylor kuralı, merkez bankalarının enflasyon açısı ve üretim açısındaki değişimler göre faiz oranını sistematik bir şekilde nasıl para politikacı aracı olarak kullanacaklarına yol gösteren basit bir para politikası kuralıdır. Diğer bir ifade ile fiili enflasyon ile hedeflenen enflasyon oranı ve fiili milli gelir ile potansiyel milli gelir arasında oluşan enflasyon ve üretim açısı karşısında reel faiz oranının duyarlılığını inceleyen bir kural olduğunu belirtmek mümkündür.

1993 yılında Taylor tarafından önerilen bu para politikası kuralı şu şekilde gösterilebilir:

$$i_t = i_t^* + \pi_t + \alpha(\pi_t - \pi_t^*) + \beta(y_t - y_t^*)$$

(1)

Taylor' un önerdiği bu denklemde; i_t nominal faiz oranını (Nominal Federal Funds Rate), i_t^* reel faiz oranını, π_t mevcut enflasyon oranı ile π_t^* hedeflenen enflasyon oranını, y_t mevcut milli gelir düzeyi (reel GSY H) ile y_t^* kaynakların tam istihdamı ile gerçekleşen potansiyel milli gelir düzeyini (potansiyel GSY H) ifade etmektedir. Denklemde $(y_t - y_t^*)$ ekinde ifade

edilen, t zamanda gerçekleşebilecek üretim ile t zamanında gerçekleşen üretim arasındaki farkı gösteren mevcut üretim açığıdır.

Denkleimde yer alan α katsayısı, mevcut enflasyon ile hedeflenen enflasyon arasındaki farkı nominal faiz oranındaki etkisini ifade eden katsayıdır. Enflasyonla mücadele etmeyi amaçlayan merkez bankaları için bu katsayının pozitif olması beklenmektedir. Bu tepki katsayısının de eri büyüdükçe enflasyona karşı duyarlılığının arttığı, sıfıra yakla tıkça duyarlılığının azaldığı söylenebilir. Kuraldaki önemli di er bir katsayı olan β ise mevcut milli gelir ile potansiyel milli gelir arasındaki farkın nominal faiz oranına olan etkisini gösteren merkez bankasının büyüme tepki katsayısıdır. Bu katsayının da di er katsayı gibi pozitif olması beklenmektedir. Çünkü üretim açığı ile mücadele de merkez bankasının temel görevlerinden biridir. Katsayı de erinin artması, üretim açığına karşı duyarlılığının arttığını ve tersi durumda ise etkinliğini kaybettiğini göstermektedir (Akat, 2004).

Literatürde, birçok ara tırmacı tarafından para politikasının ba ka de i kenlerini de açıklayabilmesi ya da kullanılan verilerin farklı formların (geçmiş, cari, tahmini vb.) kullanılabilmesi adına orijinal Taylor kuralı üzerinde farklı malar yaratarak farklı kurallar olmuştur. Kısa vadeli faiz oranlarının, temel politika aracı olarak kullanıldığı bu kurallar Taylor' un çalışmasının ardından " Taylor Tipi Kurallar " adıyla anılmaya başlanmıştır. Taylor tipi kurallar için bizim de çalışmamızda yer verdi imiz mevcut enflasyon oranının modelde yer almadığı formundan ya da gelişmekte olan ülkeler için döviz kurunun da dahil edildiği formlarından bahsetmek mümkündür.

Enflasyon hedeflemesini benimseyen merkez bankaları, araç de i ken olarak faiz oranını seçen Taylor Kuralı'nı da benimsemeyi seçtiklerinde, uygulamanın geçerliliği için ba ımsızlığına sahip olmaları gerekmektedir. Taylor kuralı kapsamında ele alındığında, kuralın faiz oranlarını para politikası aracı olarak kullanılmasını öngördüğünden merkez bankası ba ımsızlığının ne derece önemli ve gerekli olduğu gözlenebilmektedir. Bu nedenle, enflasyon hedeflemesi ve Taylor Kuralı açısından merkez bankası ba ımsızlığı yeterli tek koşul olmasa dahi, gerekli ve önemli bir olgu olduğu söylenebilir.

3. MULT NOM NAL PROBIT MODEL

kili probit modellerinin genelleştirilmesi olarak ele alınan multinominal probit modeli, faydanın (u) maksimizasyonu ile elde edilir. m

seçenekli bağımlı de i kene sahip multinominal probit modelinde, j. seçenek için fayda,

$$u_j = v_j + \varepsilon_j \quad j = 1, 2, \dots, m$$

olarak elde edilir. Artıklar vektörü $(m \times 1)$ boyutludur. Artıklar bile ik normal dağılımlıdır $\varepsilon \sim N[0, \Sigma]$ ve $\varepsilon = (\varepsilon_1, \dots, \varepsilon_m)'$ dir. Burada

$$v_j = x_j' \beta$$

veya

$$v_j = x' \beta_j$$

olacaktır. Σ kovaryans matrisidir (Cameron and Trivedi, 2006).

Multinominal probit modellerin en önemli avantajı seçenekler arasında ileri ki olabilmesine izin vermesidir, yani IIA varsayımında esneklik sağlamasıdır (Maddala, 1983). Multinominal probit modellerinin tahmininde en çok benzerlik yöntemi kullanılmaktadır. En çok benzerlik yöntemi yanında farklı tahmin yöntemleri de kullanılır. Bunlar arasında Monte Carlo yöntemi (Lerman ve Manski, 1982), Faktör Analizi Yaklaşımını (Clark, 1961) da sayabiliriz. Çalışmamızda üç seçenekli multinominal probit modeli kullanılacağı için burada da bu modelin tahmini ele alınacaktır.

$$P[y = 1] = \int_{-\infty}^{-V_{31}} \int_{-\infty}^{-V_{21}} f(\varepsilon_{21}, \varepsilon_{31}) d\varepsilon_{21} d\varepsilon_{31}$$

olacaktır. Burada V_{31} ve V_{21} kovaryans parametreleridir ve $f(\varepsilon_{21}, \varepsilon_{31})$ iki de i kenli normal dağılıma sahiptir. Her bir seçeneğin tercih edilme olasılığı için tek tek yukarıdaki integraller çözümlenir. Olasılıkların hesaplanması için β ve Σ 'nin tahmin edilmesi gerekir. Bu amaçla maksimum simulated benzerlik tahmincisi

$$\ln LN(\beta, \Sigma) = \sum_{i=1}^N \sum_{j=1}^m y_{ij} \ln \hat{p}_{ij}$$

elde edilir. Fonksiyonun maksimizasyonu yapılır. Burada p_{ij} , GHK veya diğer simülasyonlar kullanılarak elde edilir (Geweke, 1992; Hajivassiliou ve McFadden, 1994; Keane, 1994). iteratif süreçle $\hat{\beta}$ ve $\hat{\Sigma}$ elde edilmiş olur. Multinominal probit modellerde katsayılar doğrudan yorumlanamamaktadır. Katsayıların yorumlanması için marjinal etkiler hesaplanır.

4. VER

Taylor kuralı çerçevesinde, enflasyon açığı ve üretim sapmalarının faiz oranlarının hareketlerinin gerçekleşme olasılıkları üzerindeki etkisini incelediğimiz çalışmada 2006 Ocak- 2010 Mart dönemine ait aylık veriler ele alınmıştır. 2006 başlangıç tarihi, Türkiye'nin resmi enflasyon hedeflemesine başladığı tarih olması nedeniyle seçilmiştir. Ele alınan bu dönem ayrıca merkez bankası başımsızlığının da yasalarla sağlandığı süreci kapsamaktadır. Bilindiği gibi Türkiye'de 2001 krizi ardından örtük enflasyon hedeflemesine¹, 2006 yılında ise resmi enflasyon hedeflemesine geçmiştir. Çalışmada örtük enflasyon döneminin de içerildiği 2001-2010 dönemi verileri ile tahminler yapılmış, fakat istatistiksel olarak anlamlı modellere ulaşılamamış ve bu nedenle örtük enflasyon dönemi çalışmamızda bırakılmıştır². Veriler Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası ve OECD'nin resmi internet sitesindeki veri tabanlarından elde edilmiştir. Çalışmada Taylor kuralının incelendiği tahminler, multinomial probit modeli yardımı ile yapılmıştır.

Modellerde kullanılacak bağımlı değişken, faiz oranlarının hareketlerine göre oluşturulmuştur. Faiz oranlarının bir önceki döneme göre farkı ele alındığında, önceki döneme göre faiz oranlarının artması, değişimi ve azalması durumu ile karşılaştırılması nedeniyle bağımlı değişken üç değer almaktadır. Tahminlerimizde kullanacağımız üç seçeneikli Multinomial Probit modelinin bağımlı değişkeni; faiz oranlarındaki

¹ 2001 yılıubat ayında yaşanan krizin ardından, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası kronikle enflasyon sorununu çözmek adına bir arayış içerisine girerek ve enflasyon hedeflemesine geçiş kararı verilmiştir. Bu önemli krizin yarattığı belirsizlik ortamının hedefleme için gerekli koşulların sağlanmasını engelleyeceğinden, mevcut koşullar hedeflemeye amaçlı olarak geçilmesine zorlamıştır. Kriz ardından alınan bu karar, öncelikle örtülü enflasyon hedeflemesi rejiminin benimsenmesini sağlamıştır. Örtük enflasyon hedeflemesi, resmi olarak hedeflemenin ilan edilmediği ancak sayısal olarak hedeflerin açıklandığı ve merkez bankasının bu amaç için para politikası araçlarını kullanabildiği bir rejimdir. Bir amaç olarak kabul edilen örtük enflasyon hedeflemesinin ardından 2006 yılı Ocak ayında resmi olarak enflasyon hedeflemesine geçilmiştir. Arada kalan bu süreçte krizin ardından resmi hedefleme için gerekli olan yapılar oluşturulmuştur.

² Örtük enflasyon hedeflemesinin yapıldığı dönemi kapsayan kukla değişkenli ve kukla değişkensiz model tahminleri istenirse yazarlardan temin edilebilir.

de i me azalı yönünde ise 0, faiz oranlarındaki de i me sabit kalmı ise 1 ve faiz oranlarındaki de i me artı yönünde ise 2 de erini alacaktır.

Multinomial probit modeli için ba ımlı de i ken,

$$\Delta i_t < 0 \text{ ise } Y_t = 0$$

$$\Delta i_t = 0 \text{ ise } Y_t = 1$$

$$\Delta i_t > 0 \text{ ise } Y_t = 2$$

olarak elde edilmi tir. Burada, i_t , faiz oranı, Δi_t , faiz oranlarındaki de i im ve Y_t ba ımlı de i ken olarak tanımlandı ında, faiz oranlarındaki de i im $\Delta i_t = i_t - i_{t-1}$ ekinde olu turulmu tur.

Kural çerçevesinde tahmin edilecek modellerde yer alacak açıklayıcı de i kenler; enflasyon aç ı 1, üretim aç ı 1 ve bir dönem önceki faiz oranıdır. Enflasyon aç ı 1 beklenen ve hedeflenen enflasyon arasındaki fark alınarak hesaplanmaktadır. Çalı mada enflasyon sapmasının hesaplanmasında, mevcut enflasyon için Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) ile hedeflenen enflasyon için ortalama enflasyon de eri kullanılarak aralarındaki farklar alınmı tir. Üretim aç ı ının hesaplanmasında kullanılan Gayrisafi Yurt ç i Hasıla (GSY H) serisi için, Hodrick-Prescott Filtresi³ (HP, 1997) yöntemi kullanılarak potansiyel üretim de erleri elde edilmi ve mevcut üretim de erlerinden elde edilen bu de erlerin farkının alınmasıyla üretim aç ı 1 de erlerine ula ılmı tir.

Çalı mamızda tahmin edece imiz ikinci modelde ilave olarak döviz kuru aç ı 1 de i kenini eklenmi tir. Nominal döviz kuru serisine HP filtresi uygulanarak elde edilen döviz kuru aç ı 1, kurun hedef de erinden sapmasını ifade etmektedir.

5. BULGULAR

Çalı mamızda Taylor kuralında yeralan de i kenlerin faiz oranı hareketlerinin gerçekte me olası ı ı üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla, Türkiye için enflasyon hedeflemesi yaptı ı dönem verilerini kullanarak, en çok benzerlik yöntemi ile multinomial probit modelleri

³ Çalı mamızda kullanılan Hodrick Prescott Filtresi Yöntemi birçok merkez bankası, OECD ve ECB gibi birçok resmi kurum tarafından tercih edilen trend etkisini incelemek amacı ile kullanılmaktadır. Çalı mada ayrıca serilerde görülecek mevsimsellik etkisi için ise TRAMO/SEATS filtresi kullanılmı tir.

tahmin edilmiştir⁴. İlk olarak üretim açığı, enflasyon sapması ve bir dönem önceki faiz oranı değişkenleri ile model tahmin edilmiş, daha sonra döviz kuru açığı da modele eklenerek, bu değişkenin faiz oranı hareketlerinin gerçekleşme olasılığı üzerinde etkisinin olup olmadığı incelenmiştir. Üretim açığı, enflasyon sapması ve bir dönem önceki faiz oranı değişkenleri ile tahmin edilen model sonuçları Tablo 1.'de yer almaktadır.

Tablodan elde edilen sonuçlar incelendiğinde, kuralın değişkenlerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Enflasyon açığı $Y_t = 1$ setinde yani faiz oranlarının bir önceki döneme göre sabit kalması durumunda etkili olmazken, $Y_t = 2$ yani faiz oranlarının artması durumunda önemli bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Üretim açığı incelendiğinde ise faiz oranlarının sabit kalması durumunda anlamlı bir etki yaratırken, faiz oranlarının düşürülmesinde aynı etkiye sahip olmadığı söylenebilir.

Multinomial probit modellerinin tahminleri sonucunda elde edilen katsayıların doğrudan yorumlanması mümkün olmadığından, katsayıların sadece etkilerinin yorumu yapılabilmekte, katsayı yorumu için marjinal etkiler hesaplanmaktadır. Bu nedenle, Taylor kuralı değişkenlerinin faiz oranı hareketlerinin gerçekleşme olasılıkları üzerindeki etkileri, değişkenlerin ortalamalarına göre hesaplanan marjinal etkiler yardımı ile açıklanmıştır.

⁴ Modellerde yer alan değişkenler düzeyde durmaktadır.

Tablo 1. Taylor kuralı de i kenleri ile tahmin sonuçları

DE KENLER	KATSAYILAR	STANDART HATA	Z DE ERLER
$Y_t = 1$			
FA Z_{t-1}	0.15285**	0.07720	1.98
ENFLASYON	0.28562	0.19166	1.49
AÇI I	0.07627***	0.04459	1.71
ÜRET M AÇI I	-2.35737**	1.15820	-2.04
$Y_t = 2$			
FA Z_{t-1}	0.18110	0.11341	1.60
ENFLASYON	0.44676***	0.24937	1.79
AÇI I	0.05673	0.05405	1.05
ÜRET M AÇI I	-3.61439**	1.76601	-2.05
AIC = 102,7296		BIC=118,1842	
MARJ NAL ETK LER			
$P(Y_t = 0)$			
FA Z_{t-1}	-0.04858**	0.02212	-2.20
ENFLASYON	-0.09975***	0.05403	-1.85
AÇI I	-0.02145***	0.0119	-1.80
$P(Y_t = 1)$			
FA Z_{t-1}	0.03156	0.02051	1.54
ENFLASYON	0.05127	0.05051	1.02
AÇI I	0.01814	0.01226	1.48
$P(Y_t = 2)$			
FA Z_{t-1}	0.01701	0.01497	1.14
ENFLASYON	0.04847	0.03326	1.46
AÇI I	0.00331	0.00789	0.42

(i) Kar ıla tırma grubu: $Y=0$

(ii) *, **, *** sırası ile %10, % 5, ve % 1 anlamlılı ı gösterir.

(iii) $P(Y_t = 0)$, $P(Y_t = 1)$ ve $P(Y_t = 2)$ sırası ile faiz oranlarındaki azalma, de i meme ve artma olasılı ını göstermektedir.

Elde edilen sonuçlara göre, dışer deikenler sabit tutulduğunda; enflasyon açısındaki %1'lik artış faiz oranının azalma olasılığını % 0.09 azaltırken, faiz oranlarının dışer memesi ve artmasını olasılığını sırasıyla % 0.05 ve % 0.04 arttırmaktadır. Aynı şekilde üretim açısını bile enindeki %1'lik artış faiz oranlarını düşürme olasılığını % 0.02 azaltırken faiz oranlarını sabit tutma ve artırma olasılığını sırasıyla % 0.01 ve % 0.003 arttırmaktadır. Bu sonuçlar genel olarak yorumlandığında, hem enflasyon açısını hem de üretim açısında dışer kenlerinin faiz oranının artması ve azalması olasılıkları üzerinde etkili oldukları görülmektedir. Bunun yanında, enflasyon açısındaki dışer melerin faiz oranlarının hareketlerinde üretim açısındaki dışer melerden daha etkili olduğu söylenebilir. Bu durum Türkiye için faiz oranlarında artış ve azalma kararı üzerinde enflasyon açısının üretim açısından daha etkili olduğu yönünde bir bilgi sağlamaktadır.

Literatürde yer alan ve geli mekte olan ülkelerde döviz kurunun önemini vurgulayan ele tirmelerinde çalışmamızda model, döviz kuru açısını eklenerek Taylor tipi kural formunda da tahmin edilmiştir. Orjinal Taylor kuralının dışer kenlerine bakıldığında, bu dışer kenler arasında döviz kurunun ya da açısının yer almadığı görülmektedir. Bunun nedeni, ABD ekonomisinde döviz kuru ile enflasyon arasındaki ilişkinin zayıf olmasıdır. Taylor bu modelinin özellikle geli mekte olan ülkeler için formüle eklenmesinin uygun olacağını düşünmektedir. Bazı ara tirmacılar yaptıkları çalışmalarda döviz kuru açısının modele eklenmeleridir (Greiber ve Herz,2007; Mohanty ve Klau, 2004). Çalışmada döviz kuru açısının kural açısından farklılık oluşturulmamasını görmek amacıyla, döviz kuru açısını modele eklenmesi ve elde edilen tahmin sonuçları Tablo 2'de özetlenmiştir.

Tablo 2'deki sonuçlar incelendiğinde, $Y_t = 0$ grubuna göre tüm dışer kenlerinin faiz oranı hareketinin tahmin edilmesinde anlamlı rol oynadığı görülmektedir. Enflasyon açısı $Y_t = 1$ setinde yani faiz oranlarının bir önceki döneme göre sabit kalması durumunda etkili olmazken, $Y_t = 2$ yani faiz oranlarının artması durumunda önemli bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Üretim sapması incelendiğinde ise ilk tahminde olduğu gibi faiz oranlarının sabit kalması durumunda anlamlı bir etki yaratırken, faiz oranlarının düşürülmesinde aynı etkiye sahip olmadığı, enflasyon açısına göre ters bir etki yarattığı söylenebilir. Döviz kuru açısı ise $Y_t = 1$ setinde anlamlı bir etkiye sahipken, $Y_t = 2$ setinde yani faiz oranlarının arttırılmasında anlamlı bir etkiye sahip değildir. Bir dönem gecikmeli faiz

oranı ise faiz oranlarının hem arttırılmasında hem de sabit kalmasında etkili rol oynamaktadır.

Tablo 2. Taylor kuralı de i kenleri ve döviz kuru açısı ile tahmin sonuçları

DE	KENLER	KATSAYILAR	STANDART HATA	Z DE ERLER
$V_t = 1$				
FA	Z_{t-1}	0.2316**	0.09525	2.43
DÖV Z KURU	AÇI I	4.6044	0.19026	1.34
ENFLASYON	AÇI I	0.25460	0.06071	2.27
ÜRET M AÇI I	SAB T	0.13787**	3.023652	1.52
		-9.90654**	5.126948	-1.93
$V_t = 2$				
FA	Z_{t-1}	0.25512**	0.12849	1.99
DÖV Z KURU	AÇI I	4.26598**	3.50304	1.72
ENFLASYON	AÇI I	0.42909***	0.25010	1.55
ÜRET M AÇI I	SAB T	0.11732	0.07547	1.22
		-10.64033	6.05637	-1.76
AIC=104,0236		BIC=123,3419		

(i) Kar ıla tırma grubu: $Y=0$

(ii) *, **, *** sırası ile %10, % 5, ve % 1 anlamlılı ı gösterir.

Tablo 3.'deki marjinal etkiler sonuçlarına göre di er de i kenler sabitken, enflasyon açısı ndaki %1'lik artı faiz oranlarının azalma olasılı ını %0.09 azaltırken, faiz oranlarının sabit kalma ve arttma olasılı ını sırasıyla %0.043 ve %0.047 arttırmaktadır. Üretim sapmasındaki %1'lik artı ise, enflasyon açısı ile aynı etkiye sahip olup faiz oranlarının azalma olasılı ını %0.09 azaltırken, faiz oranlarının sabit kalma ve arttma olasılı ını sırasıyla %0.031 ve %0.008 arttırmaktadır.

Döviz kuru açısı ını ekledi imiz model ile döviz kuru açısı olmadan tahmin etti imiz modellerin AIC ve BIC kriterleri kar ıla tırıldı nda, döviz kuru açısı olmadan tahmin etti imiz modelin kriter de erleri daha küçük bulunmu tur. Elde edilen bu sonuç, faiz hareketlerinin gerçekte me

olasılığının incelenmesinde enflasyon açığı ve üretim açığı ile tahmin edilen modelin daha iyi olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, döviz kuru açığının modele eklenmesinin Türkiye için kuralın etkisini açıklamakta anlamlı olsa bile gerekli olduğunu söylemek doğru olmayacaktır.

Tablo 3. Marjinal Etkiler

DE	KENLER	KATSAYILAR	STANDART HATA	Z DE	ERLER
MARJINAL ETKİLER					
$P(Y_t = 0)$					
FA	Z_{t-1}	-0.07192*	0.02726	-2.64	
DÖV Z	KURU				
AÇI	I	-1.36401	0.84887	-1.61	
ENFLASYON					
AÇI	I	-0.091211***	0.05356	-1.70	
ÜRET M	AÇI I	-0.039991**	0.01676	-2.39	
$P(Y_t = 1)$					
FA	Z_{t-1}	0.04939**	0.02469	2.00	
DÖV Z	KURU				
AÇI	I	1.03958	0.78426	1.33	
ENFLASYON					
AÇI	I	0.043699	0.0505	0.87	
ÜRET M	AÇI I	0.031871**	0.01624	1.96	
$P(Y_t = 2)$					
FA	Z_{t-1}	0.02252	0.01622	1.39	
DÖV Z	KURU				
AÇI	I	0.32442	0.03297	0.70	
ENFLASYON					
AÇI	I	0.04751	0.01038	1.44	
ÜRET M	AÇI I	0.00812	0.46103	0.78	

(i) Kar ile tırma grubu: $Y=0$

(ii) *, **, *** sırası ile %10, % 5, ve % 1 anlamlılığı gösterir.

(iii) $P(Y_t = 0)$, $P(Y_t = 1)$ ve $P(Y_t = 2)$ sırası ile faiz oranlarındaki azalma, de i meme ve artma olasılığını göstermektedir.

6. SONUÇ

Merkez bankasının bağımsız olduğu ve enflasyon hedeflemesinin yapıldığı dönemleri içeren 2006–2010 dönemine ait aylık verileri kullandığımız çalışmamızda Taylor kuralı değişkenlerinin faiz oranları hareketlerinin gerçekleştireme olasılıkları üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar Taylor kuralı değişkenlerinin faiz oranları hareketlerinin gerçekleştireme olasılıkları üzerinde anlamlı etkileri olduğunu göstermektedir. Enflasyon açığının üretim açığına göre faiz oranlarının hareketinde daha etkili olduğu dair kanıtlar elde edilmiştir. Özellikle enflasyon açığında meydana gelen değişimlerin faiz oranlarının artması üzerinde daha çok etkili olduğu görülmüştür. Döviz kuru açığının ise model tahminlerinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu, fakat kuralı açıklamak açısından sonucu değişimlere önemli bilgiler vermediği görülmüştür. Bu durumun merkez bankasının enflasyon hedeflemesi yapması ve yapılan bu enflasyon hedeflemesinin merkez bankasının döviz kurundaki değişimlere tepki göstermesi konusunda sınırlayan bir strateji olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Bilindiği gibi, Taylor kuralı para otoritelerinin üretim ve enflasyondaki açıklara karşı nominal faiz oranlarını kontrol etmeleri amacıyla önerilmiş bir kuraldır. Merkez bankası bu kuralı izlediğinde enflasyon ve üretim açığının kendi hedef seviyelerinin üstünde olması beklendiğinde faiz oranlarını yükseltme veya enflasyon ve üretim kendi hedeflerinin altında ise indirme yoluna gidecektir. Çalışmamızdan elde edilen tüm sonuçlar değerlendirildiğinde, Türk para politikacıları için Taylor kuralının iyi ve basit bir rehber olabileceği söylenebilir. Özellikle faiz oranlarında artış kararı alınırken, enflasyon açığının üretim açığından daha fazla dikkate alınması önemli olacaktır.

KAYNAKÇA

Akat, A. Savaş, “Dalgalı Kur Ve Para Politikası: Bir Parasal Kural Önerisi”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.

Aldrich, N. John, Nelson, D. Forrest, *Linear Probability, Logit And Probit Models*, Sage University Press, Beverly Hills, 1984.

Astar, Melek, *OECD Ülkelerinde Taylor Kuralı'nın Geçerliliğinin Logit Modelleri ile İncelenmesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler

Enstitüsü, Basılmı Yüksek Lisans Tezi, ktisadi Ara tırmalar Vakfı, stanbul, 2009.

Baydur, Mehmet, Süslü, Bora, “Avrupa Merkez Bankası le Tcmb'nin Ba ımsızlıklarının Kar ıla tırılması Ve Ekonomiye Etkileri”, *Celal Bayar Üniversitesi .B.F. Yönetim Ve Ekonomi Dergisi*, C.14. Sayı.1, 2007.

Borooh, V. Kant, *Logit And Probit Ordered And Multinomial Models*, Sage Publications, California 2002.

Cameron, A.C., Trivedi, P. K., *Microeconometrics Methods and Applications*, Cambridge University Press, Cambridge 2006.

Carvalho, Alexandre Ve Mauro, L. Marcelo, “What Can Taylor Rule Say About Monetary Policy in Latin America?”, *Insper Working Papers* No. 134, Ibmeç Sao Paulo. Availabla At [Http://Www.insper.Edu.Br/Sites/Default/Files/2008_Wpe134.Pdf](http://Www.insper.Edu.Br/Sites/Default/Files/2008_Wpe134.Pdf) (Eri im Tarihi: 17 Kasım 2009), 2008.

Chevatpatrakul Thanaset, Mizen Paul, Kim Tae-Hwan, “Predicting Changes n The Interest Rate: The Performance Of Taylor Rules Versus Alternatives For The United Kingdom,” *Working Paper n Economics* No. 122. Available At [Http://Repec.Org/Res2003/Kimth.Pdf](http://Repec.Org/Res2003/Kimth.Pdf) (Eri im Tarihi: 24 Aralık 2009), 2002.

Clark, C., “The Greatest Of Finite Set Of Random Variables”, *Operational Research*, 9, 145-162, 1961.

Clarida, Richard, Gali, Jordi, Gertler, Mark, “Monetary Policy Rules In Practice: Some International Evidence”, *European Economic Review*, 6, 1033–1067, 1988.

Ça layan, Ebru, “Türkiye’de Taylor Kuralının Geçerlili inin Ekonometrik Analizi”, *Marmara Üniversitesi BF Dergisi*, 20, 379–392, 2005.

Ça layan, Ebru, Astar, Melek, “Taylor Rule: Is It An Applicable Guide For Inflation Targeting Countries? ”, *Journal of Money, Investment And Banking*, 18, 55–68, (2010a).

Ça layan, Ebru, Astar, Melek, “Enflasyon Hedeflemesi Yapan Ülkeler Ve Taylor Kuralı” Jfrs, Finansal Ara tırmalar ve Çalı malar Dergisi, 2, 25–34, (2010b).

Gascoigne J., Turner, P., “Asymmetries in Bank of England Monetary Policy, Sheffield Economic Research Paper Series, No.2003-007, UK 2003.

Geweke, J., “Evaluating The Accurarcy Of Sampling-Based Approaches To The Calculations of Posterior Moments” in *Bayesian Statistic*, J. Bernardo, J. Berger, A.P. Dawid And A.F. M. Smith (Eds.), Vol:4, 169-193, Oxford Universit Press, Oxford 1992.

Green, H. William, *Econometric Analysis*, 2.Baskı, Prentice Hall Press, New York 1993.

Greiber, C., Herz, B., Taylor Rules in Open Economies, Working Paper, No. 39, Bayreuth University, Bayreuth 2000.

Hajivassiliou, V. A., McFadden, D., “A Simulation Estimation Analysis of The External Debt Crises of Developing Countries”, *Journal Of Applied Econometrics*, 9, 109-131, 1994.

Hodrick, Robert, Prescott, Edward, “Post-War U.S. Business Cycles: An Empirical Investigation”, *Journal of Money, Credit And Banking*, 29, 1-16, 1997.

Keane, M.P., “A Computationaly Practical Simulation Estimator For Panel Data” *Econometrica*, 62, 95-116, 1994.

Kesriyeli, Mehtap, Yalçın, Cihan, “Taylor Kuralı Ve Türkiye Uygulaması Üzerine Bir Not”, *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Araştırma Genel Müdürlüğü, Tartışma Tebliği*, No 9802, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, 1998.

Kozicki, S., “How Useful Are Taylor Rules For Monetary Policy?” Federal Reserve Bank Of Kansas City Economic Review, 84, 5–33, 1999.

Lerman, S., Manski, C., “On The Use Of Simulated Frequencies To Approximate Choice Probabilities” in C. Manski and D. Mcfadden (Eds.) *Structural Analysis of Discrete Data: With Econometric Applications*, Mass: Mit Press, Cambridge 1982.

Long, J. Scott, *Regression Models For Categorical And Limited Dependent Variables*, 1. Baskı, Sage Publications, California 1997.

Maddala, G.S., *Limited-Dependent An Qualitative Variables n Econometrics*, Cambridge University Press, Cambridge 1983.

Mohanty, M. S., Klau, M, “Monetary Policy Rules in Emerging Market Economies: Issues And Evidence”, *BIS Working Papers*, No. 149, 2004.

Nelson, Edward, “UK Monetary Policy 1972–1997: A Guide Using Taylor Rules”, Bank of England, *Working Papers in Economics*, No. 120, 2000.

Oktar, Suat, *Enflasyon Hedeflemesi, Para Politikasının Güvenilirliği ve Fiyat Stikrarı*, Bilim Teknik Yayınları, Ankara 1998.

Ongan, Hakan, “Enflasyon Hedeflemesi ve Taylor Kuralı: Türkiye Örneği”, *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, 45, 1–12, 2004.

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Aralık 2011 Cilt 13 Sayı 2 (69-88)

Österholm, Pör. “The Taylor Rule: A Spurious Regression?”,
Uppsala University, *Department of Economics Working Paper Series*:
20, 2003.

Taylor, B. John, “Discretion Versus Policy Rules in Practice”, *In
Proceedings Of The Carnegie-Rochester Conference Series On Public
Policy*, 39, 195–214, 1993.

Yazgan, M. Ege, Yılmazkuday, Hakan, “Monetary Policy Rules in
Practice: Evidence From Turkey And Israel”, *Applied Financial Economics*,
17, 1–8, 2007.

BULGAR YAYINLARINDA VE EĞİTİM HAYATINDA “TÜRKİZMLER”

.Murat ÇAKMAKÇI*

ÖZET

Bulgaristan'da her dönemde Türkçe yayınlar yapılmıştır. Bu yayınlarda önceleri Arap alfabesi kullanılırken Türkiye'deki 1928 harf inkılabından sonra gazete, takvim ve kitapların kimi Arap, kimi Latin harfleri ile basılmıştır. Bulgaristan Türkleri'nde geleneğe bağlı folklor, halk tiyatrosu, Karagöz gibi anonim eserlerle ve Tekke Edebiyatı etkileriyle gelişen bir edebi zenginlik görülmektedir. Bulgaristan Türkleri'nin diğer Balkan Türkleri ve Türkiye Türkleri ile ortak bir kökten gelen ve her bakımdan büyük benzerlikler gösteren atasözü, deyim, bilmece, mani, ninni, türkü, fıkra, efsane ve masalları bu gün de bütün canlılığı ile devam etmektedir. İnanın ana teması köy hayatı ve geleneğe dayalı toplum yapısıdır. Hikaye ve şiire göre roman türü daha az gelişmiştir. 1984'te Türkçe yayın yasasıyla yavaşlayan edebi hareketler, son gelişmelerle yeniden canlanmaktadır. Bu gün Bulgaristan'da Hak ve Özgürlük gazetesi çıkmakta ve Sofya radyosunda günde 15 dakika Türkçe yayın yapılmaktadır. 20. yüzyılın başlarından 1945'e kadar Bulgaristan'da 112 Türkçe dergi ve gazete yayınlanmıştır. Bulgaristan uzun yıllar Türk hakimiyeti altında yaşadığından, bu topraklarda Türk dilinin ve Edebiyatı'nın çok köklü bir geçmişi vardır. Divan Edebiyatı'nın pek çok ustası Bulgaristan topraklarında doğmuş veya eserlerini bu bölgede vermiştir. şiir, roman, hikaye, piyes gibi türlerde verilen eserler yanında, dünya klasiklerinden de pek çok tercüme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bulgar edebiyatı, Modern edebiyat, Bulgar yayınları, Türk izleri, Bulgar edebiyatı.

* Yrd.Doç.Dr.,Trakya Üniversitesi,Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi,
cakmakci@hotmail.com

**“TURKISH REFLECTIONS” IN THE BULGARIAN
PUBLICATIONS AND EDUCATIONAL LIFE****ABSTRACT**

For several centuries the Balkan region has been regarded as a zone of friction between the Orient and Europe, between Islam and Christianity, where nothing is actually Christian, nor is it Islamic, a mysterious area where everything is possible. Not so long ago the discourse about the Orient concentrated around and treated mainly the interests of the big colonial empires in the East and their reflection in scholarship and letters, in the image of the "Orient" and "Oriental" peoples in the West. The attitudes in the Balkans, however, and especially those of Bulgarians to Turks and Muslims, meet us with a different reality, the reality of a (probably) "white" people (Christians) ruled by an "Oriental" empire. The recognition of the neighbour, the ethnic, religious and/or linguistic "other" in the Balkans where the relations are further complicated by the impact of the historical factor, and where each nation claims some kind of political and/or cultural dominance in the past, usually at the expense of the neighbours, is still in its beginning.

Key Words: *Bulgarian literature, Modern literature, Bulgarian publications, Turkish reflections, Bulgarian educational life.*

1. G R

Osmanlıların, Bulgaristan topraklarını 14.yüzyılda fethetdikleri, 19.yüzyıla kadar da bölgede hakimiyetlerini sürdürdükleri ve Anadolu'dan Türk nüfusu getirip bu topraklara yerle tirdikleri, Osmanlı devlet politikasının tarihi ve yadsınamaz bir gerçe idir. Ba langıcından 19.yüzyıla kadar Türkleri, onların e itim biçimlerini, günlük ya amlarını, inançlarını, efsanelerini, ya am biçimlerini; kısacası Türklerle ilgili her eyi konu alan ve eserlerinde yansıtan Bulgar yazarlarının eserleri incelendi inde, Türkler ile Bulgarlar arasındaki ili kiler ve tarihi birçok gerçek farklı biçimlerde ortaya çıkmaktadır. Türklerin Bulgaristan'daki siyasi varlı ı, tarihsel açıdan, hiç tartışılmayacak bir gerçektir. Türkler, henüz Do u Roma mparatorlu u'nun (Bizans'ın) ba kenti olan Konstantinopolis'i (stanbul) almadan önce, 14.yüzyılda Balkanlar'da ve Bulgaristan'da egemenliklerini kurmuş lardı. Bu egemenlik, hiç tartışılmaz bir biçimde 19.yüzyıla kadar devam etmiştir. Osmanlı mparatorlu u'nun tarihsel olarak sona ermesine neden olan olumsuz gelişmeler, bilindi i gibi 20.yüzyılda artarak hız kazanmıştır. mparatorlu un Batı dünyasının sanayile mesine ayak uyduramaması ve

Fransız İhtilalinin tüm Avrupa'ya yaydığı özgürlük düşüncelerinin hızla Osmanlı topraklarına ulaşması, bu gelişmelerin en başında yer alır. Bu duruma ek olarak, bölgede Rus devletinin de Osmanlı'ya karşı yaptığı sıkı kırtmalar ve Pan Slavizm'in İmparatorluk üzerindeki olumsuz etkileri de inkâr edilemez gerçeklerdir. Bu tarihi gelişmelerin hızla yayılmasında ülkenin coğrafi konumu da önemlidir. Bulgaristan, Güneydoğu Avrupa'da Balkanların tam ortasında yer alan bir ülkedir. Ülkenin kuzeyinde Tuna Irmağı ve Romanya, batısında Sırbistan ve Karadağ ve Makedonya, güneyinde Türkiye ve Yunanistan ve doğusunda da Karadeniz bulunmaktadır. Bu topraklarda Traklar, Yunanlılar, Romalılar, Slavlar olmak üzere pek çok uygarlık ya da zengin bir kültür birikimine yol açmışlardır. Bulgaristan topraklarına Türkler iki farklı dönemde ve iki farklı yönden akınlarla gelmişlerdir. Bu akınların ilki Orta Asya'dan göç ederek Karadeniz'in kuzeyinden başlayıp Tuna boyu ve Balkanlara gelişinde; ikincisi ise Güneydoğu'dan yani Anadolu'dan geliş biçiminde olmuştur. Bulgar Türklerinin adına tarih sahnesinde ilk olarak M.S. 482'de rastlanmaktadır, Bulgarlar, Batı Hun Devleti içinde yer alan Türk kavimlerinden biridir. Genel tarihi seyir içinde Tuna Bulgarları ve dil Bulgarları olmak üzere ikiye ayrılırlar.

“Bulgar Türkleri, genel tarih bakımından çok önemli bir rol ifa ettikleri gibi diğer Türk boyları arasında dil, tarih ve arkeolojik belgeleriyle de dikkate değer bir yer işgal ederler.”(Feher, 1984: 1) Kaynaklar incelendiğinde elimize ulaşan en eski dil kalıntılarının da Bulgar Türklerine ait olduğu dikkati çekmektedir. “Bulgar Türklerinin dil kalıntılarının Arap, Yunan, Latin ve birçok Slav dillerinin yazılı kaynaklarında bulunması, bu Türk boyunun muhtelif çağlarda ve alanlarda büyük tarihi rol oynadığına ve tesirlerini yalnız komşuları üzerinde değil belki kültür düzeyi yüksek diğer kavimler üzerinde de hissettirdiklerine bir delildir.”(Feher, 1984: 2)

Balkanlar'ın Osmanlı hâkimiyetine girişi ise XIV. yy.'a (I. Murat dönemine) denk gelmektedir. Bulgarlar, beş asır boyunca Osmanlı idaresi altında kalmışlardır. “On dördüncü yüzyılın ortalarından başlayarak Balkanlar'a geçen atalarımız bu topraklara yayılmışlar ve Anadolu'nun Türk-Müslüman halkını bu yörelere yerleştirmişlerdir.”(Memişoğlu, 1992: 5) Buralara yerleşen Türkler, bu toprakları kabullenmiş; kültürel ve ekonomik alanda esaslı değişiklikler yapmışlardır. “Bulgaristan, Osmanlı hâkimiyeti altında eski tarihî şahsiyetini en ziyade kaybetmiş sahalardan birini teşkil etmektedir.”(Nalçık, 1992:109) Bulgaristan ile ilgili kaynaklar incelendiğinde, o dönemde görüntünün tamamen Türk unsurlardan oluştuğu

görülmektedir ve bunlardan bir kısmı günümüze kadar ulaşılabilmektedir. (Kahraman, 2000: 3) Yerleşilen diğer yerlerde olduğu gibi, yaygınları için gerekli olan din ve eğitim kurumları (cami, medrese, sıbyan mektepleri vs.) ihmal edilmemiştir. 19.yy.'a gelindiğinde (Osmanlı'nın vilayeti olan bu topraklarda) ruhiye mektepleri de (modern ortaokullar) kurumsallaşmıştır.

“Yeni Bulgar edebiyatı yazarlarının eserlerinde, kendi dillerinde eğitim gördükleri ve daha iyi bir eğitim için Rusya'ya veya İstanbul'a gittiklerinden söz edilmektedir.”(Ergenç, 1989: 34) Aynı şekilde Osmanlı idaresi altındayken Bulgar halkının dinî müesseselerinin serbest olduğu belirtilmektedir. Fakat ataları Osmanlıların Bulgaristan topraklarında gösterdiği bu hoşgörülü yönetim eklini Türkler, ne yazık ki Bulgar hükümetleri tarafından hiçbir dönem tam olarak görememişlerdir. İkinci Mevritiyet'ten iki ay sonra 22 Eylül 1908 tarihinde Bulgaristan tam bağımsızlığını ilan etmiştir. Türkler bu topraklardan çekilirken de kurulmuş olan bu zengin eğitim mirasının korunmasını taahhüt altına almışlardır. 1878 yılındaki Berlin Antlaşması'nda ve daha sonraları Türk Devleti ile Bulgaristan arasında imzalanan diğer antlaşmalarla din ve eğitim müesseseleriyle kültür mirası teminat altına alınmıştır; bunların bakımı ve korunması, geliştirilmesi kanuni güvence ile desteklenmiştir. “Bulgaristan Türk halkı, Bulgar yönetimine girerken, okullarına dört elle sarılmıştır.”(İmir, 1986: 45)

Ancak, tarihsel süreçte Bulgaristan hükümetleri ile konu ile yapılmış olan çok sayıda antlaşmaya rağmen, Türk azınlığının eğitiminde çok dalgalı ve karışık bir politika izlenmiştir. Bulgaristan'ın genel iç ve dış politikalarında sürekli yaşanan değişiklikler Türk azınlığının eğitimine karşı olan politikayı da etkilemiştir.(Tecem, 1992: 12)Bulgaristan Türklerinin eğitim temellerinin Osmanlı imparatorluğunun yönetim zamanında atıldığını daha önce belirttik. İlk olarak mescit ve camii yapılarında medreseler ve mahalle mektepleriyle din esaslı bir eğitim uygulanıyordu. Modern anlamda ilkokullar Tanzimat Dönemi ile birlikte açılmaya başlandı ve İslahat Fermanı ile gelişme gösterdiler. (1856–1876).

“1864 yılında Tuna Vilayeti'nin kurulması ve burada köklü reformların uygulanmaya konmasının Türk eğitiminin gelişmesinde tarihi bir yeri oldu.”(İmir, 1986:7) Modern anlamda eğitim sistemi için çalışmalar yapıp uygulanmaya konuldu (yeni okullar, eğitim araçları ve eğitimin yaygınlaştırılması vb). “Eğitim bakımından Tuna Vilayeti İstanbul ve çevresinden sonra, imparatorluğun en ileri bölgesi oldu.”(İmir, 1986: 7) Öyle ki 1875'te Tuna vilayetindeki Türk sıbyan mekteplerinin,

medreselerinin, iptidailer ve rütiyelerin sayısı iki bin sekiz yüz doksana ulaşmıştır. (Memioğlu, 2002: 6) Ayrıca vakıf arşivleri incelendiğinde Osmanlı zamanında Bulgaristan topraklarında eğitimle ilgili vakıfların sayısı dört yüzü aşan vakıf kaydı tespit edilmektedir. Osmanlı-Rus Savaşları sırasında ise pek çok Türk zorunlu göç ile karı karıya kalmışlardır. “Balkanların Kuzeyinde, arkî Rumeli’de ve Rodoplar’da Rus ve Bulgar tecavüzçülerin Türklere verdirdiği kayıplar ve ziyanlar çok büyüktü. Rusların Tuna’yı geçmelerinden Edirne’ye ve İstanbul önlerine vardıkları güne kadar altı yüz bin Türk, her şeylerini bırakarak göç etmek zorunda kalmışlardı. Bu göçmenlerden yüz bin kadarı Anadolu’ya geçmişti. Yüz elli bin kişinin İstanbul’a ve yüz elli bin göçmenin de Rodop dağlarına ve Batı Trakya’ya sığınışları anlatılıyor. Üst tarafı da, Rumeli’nin her tarafına dağılmıştı. Anadolu’ya getirilen göçmenler, Orta Anadolu ve Batı Anadolu vilayetlerine yerleştirilmişlerdi.” (Bıyıklıoğlu, 1987: 28) Bu kitlesel göçler esnasında Türklerin mallarına da el koyulmuştu. “Türk okullarının, camilerinin ve medreselerinin başlıca gelir kaynağı olan vakıf emlakı da Bulgar köylüleri ve kentlilerince zapt edilmiştir.” (Memioğlu, 1992:8) Eğitim sisteminin hem gelir kaynakları kurutulmuş hem de bizzat tahripler artarak gelmiştir. Oysa Türkler, 1878 Berlin Antlaşması maddeleriyle temel hakların ve eğitim mirasının korunmasını garanti altına almaya çalışmıştı. Antlaşmanın beşinci maddesine göre din ve mezhep ayrılığı gözetilmeyecekti, ayrı din ve mezhepten olanların tıpkı Bulgarlar gibi bütün medeni ve siyasal haklardan yararlanabilecekleri, istedikleri mesleki ve sanatı seçebilecekleri hatta devlet memuriyetine girebilecekleri öngörülmüştü. Yani Bulgaristan devlet olarak doğarken Türk azınlığın hak ve hürriyetlerine saygı göstermeyi taahhüt etmişti. 22 Ocak-28 Nisan 1879 tarihlerinde Bulgar Meclisi tarafından Anayasa’da Bulgar Türklerine siyasi ve medeni hakların yanında kültürel ve dini haklarda da eğitim verilmiştir. (Memioğlu, 2002: 14,15) Güçlü eğitim ve kültür mirasına rağmen buraların Bulgar idaresine geçmesiyle Türk eğitimini büyük bir darbe almıştı. “Türk okul ve medrese binalarının yıkılıp yakılması veya zapt edilmesiyle Türk azınlığının elinde çok eski ve yıkık-dökük okul binaları bırakılmıştı.” (Memioğlu, 1992: 9) Hâlâ eğitim devam edebilen Türk azınlık okullarında ise dağınıklık ve düzensizlik hâkimdi; merkezî otorite yoksunluğu dikkati çekmekteydi. “Bu ihtiyacı karşılamak için 25 öğretmenle birlikte 18 Temmuz 1906 yılında İstanbul’da “Muallimîn-i İslamiye Cemiyeti”nin temelleri atıldı.” (Memioğlu, 1992: 9) Sonraki yıllarda bu kuruluş Bulgaristan Türk Öğretmenler Birliği adıyla çalışmalarını sürdürme gayretinde olmuştur.

Sava neticesinde ö retmen sayısında müthi bir azalma göze çarpmı ve çözüm getirebilmek için 1909 yılında Ö retmen Okulu gündeme getirilmi tir. “Üç yıllık gereksiz bir gecikmeden sonra 1912 yılında umnu Türk Ö retmen Okulu’nun yönetmeli i ve programı Bulgar resmi gazetesinde yayınlanmı tir.” (Memi o lu, 1992: 11) Bütün hazırlıklar tamamlanmı olması bile okulların açılmasının yöneticiler tarafından geciktirilmesine engel olamamı tir. Okullar açıldıktan sonra ise devlet tarafından yapılması gerekenler yapılmamı , yapılsa bile çok cüzi olmu tur. Türk halkı kendi kendisine yetmeye çalı mı tir. Fakat bu hiçbir zaman yeterli olmamı tir. “Bilhassa 1909 yılında kabul edilen “Milli E itim Yasası” Türk ve Bulgar e itimi arasındaki adaletsizli in devamını, hatta artmasını sa lamı tir.”(Memi o lu, 1992: 13) “Bu nedenle Osmanlı-Rus Sava ından sonra Balkan Sava larına kadar uzanan 34 yıllık dönemde Bulgaristan Türklerinin e itiminde önemli bir geli me kaydedilememi tir.”

(Memi o lu, 1992: 14) 1909, 1912 ve 1925) yıllarında Türk Devleti ile Bulgaristan arasında imzalanan antla malarla ülkedeki Türk-Müslüman toplum dini ve e itim müesseseleri, kültürel eserleri teminat altına alınmı , bakımı, korunması ve geli tirilmesi kanuni esas ve kurallara ba lanmı tir. Fakat antla malarla ra men Bulgaristan hükümeti, Türklerin e itimine ve haklarına dair çok dalgalı bir politika izlemi tir.(Memi o lu, 2002, 15) Türk azınlı ın bilinçli bir ekilde haklarını aramaya ba lamasıyla birlikte, sava ların da etkisiyle, Türk e itimiyle ilgili Bulgar politikasında olumlu yönde de i iklikler olmaya ba lamı tir. Birinci Dünya Sava ından sonra azınlıklarla ilgili devletler hukukunda önemli geli meler olmasıyla birlikte azınlıklar rejimi Milletler Cemiyetinin güvencesi altına alınmı tir. Türk azınlı a kar ı genel politika de i ikli i e itim alanına da (21 Temmuz 1921’de Bulgar Milli E itim Yasası) olumlu yönde yansıdı tir. “1921–1922 yılında, 1912–1913 ders yılına kıyasla Türk okullarının sayısında yüzde 28, ö retmenlerin sayısında da yüzde 30 artı olmu tur.”(Memi o lu, 2002: 17) E itimdeki temellerin sa lamla tırılması için fiziki artların iyile tirilmesine önem verilmi tir. “Bütün bu olumlu geli meler Çiftçi hükümetinin 1923’te bir darbe ile yıkılmasından sonra da bazı kısıtlamalarla 1928 yılına kadar devam etmi tir.”(Memi o lu, 2002: 18) Yeni dönemle birlikte (Yeni Türk Alfabeti Bulgaristan Türkleri tarafından 1928 yılında Türkiye’den hemen sonra kabul edilerek uygulamaya konulmu tur)(im ir, 1986:5), Bulgaristan Türklerinde olumlu yönde geli meler olmu tur. “Alfabe reformu Türk çocuklarının e itimini kolayla tırmı ve Bulgaristan’daki Türk azınlı ının e itiminin çabuk geli mesini sa ladı.”(im ir, 1986:5) Aynı zamanda yeni

Türkçe ders kitapları Latin Türk alfabesiyle basılmıştır. (İmre, 1986: 10) Fakat Türk azınlığı için kötü günlerin başlaması 20'li yılların sonunda yeniden gündeme gelmiştir. Türk okullarının özetmen kaynağı (1928'de) ve fiziki kaynakları (1929'da) tekrar kısıtlanmış ve binlerce çocuğun eğitimde kalmasına neden olunmuştur. Adaletsizlikler ve haksız uygulamalar Bulgaristan Türklerinin tepkisine neden olsa da yapılan bütün haklı çalışmalar sonuçsuz kalmıştır. 1934-1944 yılları (faşist yöneticiler ile) Türk azınlık için daha da acıartılara sahne olmuştur. Hatta bu durum 1937 yılındaki bir rapor ile "Türk ahalisinin okutulmaması gerektiğine" kadar ilerletilmiştir. "Bulgar yöneticilerin yıllardır izlediği bütün bu politikaların başlıca amacı, Bulgaristan Türklerini acıartarak ekonomik, kültürel ve politik artılar içinde perian bir duruma getirip onları Türkiye'ye göçe zorlamaktır." (Memioğlu, 2002: 28)

Bulgaristan'ın ülke tarihinde 9 Eylül 1944 tarihinde Komünizm sistemine geçişiyle birlikte yeni bir dönem başlamıştır. Kısıtlara getirilmiş olan Bulgar Komünist Partisi hükümeti, Türk azınlığının özellikle eğitim sorunlarının çözülmeye dair ümit verince bu yönde çalışmalar başlamıştır. Türk azınlık tarafından sunulan önerilerin bir kısmı hükümet tarafından destek görmüştür. "Bakanlar Kurulu'nun 26 Haziran 1945 tarihli kararıyla 7-15 yaşındaki çocuklar için aralarında cinsiyet, milliyet, din farkı gözetmeksizin zorunlu eğitim uygulaması getirilmiştir." (Memioğlu, 2002: 30) 1946 yılında ise devlet ve belediyelerce eğitim sisteminin iyileştirilmesi için kaynak tahsisi yapılmıştır. Bu çalışmalar yanında Türk tarafının istememesine rağmen 1946 yılında Türk okulları da devletleleştirilmiştir. Türk okullarında eğitimde esas dil Türkçe olmasına karşılık günden güne Bulgarca eğitim artırılarak içerik sosyalist eğitime doğru kaymaya başlamıştır. Yıllar ilerledikçe sosyalist eğitim yaygınlaştı ve temelli bir şekilde devam ettirilmiştir. Fakat tüm bunlar bile Bulgar hükümetinin rahatsızlığına engel olamamıştır. Her ne olursa olsun Türkler eğitime karşı ilgi göstermişler ve bu da yöneticileri rahatsız etmiştir. Bunun sonucunda tekrar eğitim baltalanmaya başlamıştır. İlk olarak Todor Jivkov 1957'de Türk eğitimini yeniden canlandırmıştır. "1959-1960 okul döneminde Bulgaristan'daki Türk azınlığının eğitim sisteminde ölüm rüzgârları esmeye başladı." (İmre, 1986: 10) "1960 yılında Bulgar okulları ile Türk okulları birleştirilmiştir." (İmre, 1986: 11) Türk nüfusunun kalabalık olduğu yerlerde kısa bir süre Türkçe dersine izin verilmiş, daha sonra Türkçe programı seçmeli ders olmuş, 1970 yılında ise kaldırılmıştır. (Memioğlu, 2002: 37) Böylece Türk çocukları ana diliyle öğretim görmeye

hakkından tamamen yoksun bırakılmışlardır. (Memişoğlu, 2002: 38) Yapılan bu yeni çalışmalar, Bulgaristan Türklerinin eğitim düzeyinin daha da geri kalmasına neden olsa da bunlar, Bulgaristan Türklerinin asimile olmak bir yana- Türklük bilinci ve direnme gücünün daha da gelişmesine engel olamamıştır. “1989 yılının Kasım ayında Todor Jivkov’un Komünist iktidarının yıkılmasıyla Türk çocuklarına okullarda Türkçe dersinin okutulması konusu dile getirilmiştir. (Memişoğlu, 2002:42) 1990–1991 yıllarında da bu tartışmalar devam etmiştir. Sosyalist rejimin çökmesiyle, 1991 Temmuz’unda yeni bir anayasa benimsenmiş, demokratik bir cumhuriyet kurularak yapılan seçimlerle liberaller koalisyonu iktidara gelmiştir. (Jelyu Jeleve dönemi)(Gelişim-Hacette Ansiklopedisi, s:627) Bulgaristan’da Türkler de ilk defa 1990 yılında Hak ve Özgürlükler Partisi kurmuşlar ve kendilerini temsil etmek üzere parlamentoya yirmioç milletvekili sokmuşlardır. 1990 yılı itibarıyla Türk çocuklara anadili okutulması adına temel hakları elde etmek için mücadeleler başlamıştır. 1990, 1991, 1992 ve 1993 yıllarında bu konuda adım adım gelişmeler görülmüş ve 1990 yılında Yüksek İslam Enstitüsü açılmıştır. 1992–1993 eğitim öğretim yılında ilk ve ortaokullarda program dâhil olsa Türk çocuklarına Türkçe dersinin okutulması konusunda önemli kararlar alınmıştır. Türkçe ders kitapları noktasında Türkiye’den yardım istenmiştir. Aynı zamanda Türk dili ve edebiyatı öğretmeni yetiştirmek için 1992–1993 ders yılında umnu Pedagoji Üniversitesi ile Kırcaali Öğretmen Enstitüsünde Türk filolojisi bölümleri açılmıştır. (Memişoğlu, 2002:43) “1994’te yapılan seçimlerle ise ülke tekrar kaos ortamına dönmüştür.” (Turan, 1995:17) Bu noktadan sonra ilerleyince karışmış, 1997’de meclis binasının yıkılıp yıkılmasına kadar gitmiştir. Bu karışıklık hükümetin istifası ve yeniden seçime gidilmesiyle sonuçlanmıştır. 1997’de yapılan seçimi Demokratik Güçler Birliği Partisi kazanınca ülkede nispeten bir huzur ortamı oluşmuştur. Bulgaristan Türklerinin ekonomiden eğitime birçok sorunları olmakla birlikte kültürel, dini hak ve özgürlüğe sahip olmuşlardır. (Börklü) Dış politikada da Bulgaristan, kurucu üyesi olduğu Comecon ve Varşova Paktı’nın dağılması üzerine Batı bloku kuruluşlarına, bu arada Avrupa Birliği’ne ve ekonomik örgütlere üyelik için başvurmuş ve bu alandaki çabalarını geliştirmeye çalışmıştır. 2001 yılında ikinci Simeon Ulusal Hareketi (ISUH) seçimleri önde tamamlamış ve bu dönemde de Bulgaristan Türk milletvekilleri (21 adet) parlamentoya girebilmişlerdir. Bu sonuçla Bulgaristan’da yaşayan Türklerin durumunun daha iyiye dönüşmesi ümit edilmiş ve bu yönde çalışmalar yapılmıştır. Yeni dönemde NATO üyesi

çalı maları kapsamında Bulgaristan, Türkiye ile ili kilerini olumlu yönde geli tirmi tir. “Zira NATO içerisinde saygın bir statüde bulunan Türkiye’nin onayı olmaksızın Batı ile i birli i sürecinin güvenlik aya nda varlık gösterilemeyece i, Sofya yönetimince kavranmı tır.”(Kader, 2008) Çalı malar neticesinde 2004 yılında Bulgaristan’ın NATO üyesi i gerçekte mi tir. 2005 seçimlerinde ise BSP tekrar iktidarı ele geçirmi tir. Türk milletvekillerinin Bulgaristan Parlamentosu’nda temsil oranı yıllara göre de i kenlik gösterse de özellikle son seçimde etkinli i arttırmı ve üçüncü parti olmu lardır. “1990’lı yılların ba larında itibaren Bulgaristan’da meydana gelen dönü üm sürecinden Türk azınlı ın elde etti i kazanımlar, milliyetçi çevrelerde rahatsızlık yaratmı ve söz konusu durum a ırı milliyetçi siyasetçiler tarafından yeni bir siyasi örgütlenme olu turulmak suretiyle sandı a yansıtılmak istenmi tir.” (Kader, 2008) Yine de Batı ile iyi ili kiler noktasında Bulgaristan olumlu davranarak özverili olmaya çalı mı tır. Bulgaristan özverili çalı malarının meyvesini almı ve 1 Ocak 2007 tarihinde AB’ne tam üyesi i gerçekte mi tir. Bulgarların dili incelendi inde tarihi süreç içinde Tuna Bulgarları ve dil Bulgarları dil örnekleri kar ımıza çıkmaktadır. ki dil çe idi kıyaslandı nda Tuna Bulgarları dil örneklerinin dil Bulgarları dil örneklerinden daha az oldu u görülmektedir. Yapılan incelemelerden anla ıldı ına göre Bulgarlar’ın dili, Türk dilinden daha ilk Türkçe devrinde ayrılarak farklı bir dil halini almı tır. Bazı kelime örnekleri verecek olursak; Tuna Bulgarcası’nda egor-sı ır, tekou-tekne, toh-tavuk, altom-altıncı, ehtem-sekizinci, dvan-at, alem-ertesı, sonraki gibi kelimelere; dil Bulgarcası’nda ise cal-yıl, cür-yüz, biyelim-be inci, ciyeti-yedi, küven-gün gibi kelimelere rastlanmaktadır.

Bulgaristan’ın etnik yapısı ve nüfus incelendi inde -2001 nüfus sayımına göre- Bulgarlar % 84, Türkler % 10 ve geriye kalanı da di er yapılar olu turmaktadır. Nüfus bilgileri aynı zamanda dili de yansıtmaktadır. Yeni Bulgar edebiyatı ve konu ma diline geçen pek çok Türkçe atasözü, deyim ve Türkçe kelimeler dikkati çekmektedir. “Bir laf vardır” deyimi Bulgarca’ya oldu u gibi çevrilmi tir.”(Ergenç, 1989: 49) Bu ekilde birebir çevrilenlerin dı nda az bir de i iklikle kullanılan atasözü ve deyimler de vardır. “‘Tencere yuvarlanmı kapa ını bulmu ’ bu Türkçe atasözü Bulgarcaya ‘Çömlek yuvarlanmı , kapa ını bulmu ’ olarak çevrilmi tir.”(Ergenç, 1989: 49) “Söyleyin ona bu sevdadan vazgeçsin.’ ‘vazgeçsin’ kelimesi ‘vazgeçtisa’, ‘sevda’ kelimesi ise Türkçe’de oldu u gibi kullanılmı tır.”(Ergenç, 1989: 54) Bütün bunlar göz önüne alındı nda Bulgaristan’da iki kültürün her parçasıyla ne kadar bütünle ti i açıkça

görülmektedir. Bugünkü Bulgaristan toplumu içinde, 1944 yılından sonra Türk halkı, Türk folklorunu de erlendirmenin yanı sıra, ça da edebiyata da ehemmiyet veren çalı malara giri mi tir. Bulgaristan Türklerinin e itim hayatlarındaki çalkantılar ve karı ıklıklar basın hayatlarına da yansı mı tır. Osmanlı Devleti zamanında ilk önce Abdülhamit kar ıtları, sonra ttihat ve Terakki Fırkası dü manları ve Cumhuriyet Halk Partisi muhalifleri Türkiye’den Bulgaristan’a kaçarak orada Türkçe gazete çıkarmı lar dır. Bunlar ise sıkı takip altında bulundurulmu lar dır. Bununla beraber çıkarılan dergi ve gazeteler ile Türk kültürü, Türk e itimi ve Türk gazetecili i alanlarında Türk uygarlı ı yükseltilmeye çalı ılmı ve bunun için gayret gösterilmi tir. “Bulgaristan’da gazete çıkarmı ve Türk gazetelerine yazı yazmı Türklerin ekserisi ızdırap içinde ya amı lar, iftiraya u ramı lar, sürgün, hapis ve ölümü göze alarak gazetecilik yapmı lar ve böyle güç artlar içinde Türk Kültürüne hizmet etmi lerdir.”(Okday, 1980:1) Bu gazeteler, ço unlukla, e itime de çok önem vermi lerdir.(im ir, 1986: 45) Osmanlı Devletinin Tuna Eyaleti, Bulgaristan Prensi i ile Krallı ı ve Bulgar Halk Cumhuriyeti zamanında Türk vatanda ları, Türk idaresinde bulunmu gayrimüslimler ve Bulgar idaresinde bulunan Türkler tarafından Bulgaristan’da çıkarılmı olan Türk gazeteleri ve dergilerinin tarihi seyri incelendi inde ilk olarak 1865 yılına kadar gidilebilmektedir. Tanzimat ile birlikte Osmanlı topraklarında basın, stanbul basını ve Ta ra basını olarak iki ekilde incelenebilmektedir. “Tanzimat dönemi ta ra basınının en karakteristik özelli i ise vilayet matbaa ve gazeteleri idi.”(Kocaba o lu, 1991:142) “ te bu ilginç geli imin öncüsü, ilk örne i, Tuna Vilayet Matbaası ve Tuna Gazetesi’dir.” (Kocaba o lu, 1991:143) Tuna Gazetesi ilk olması dı nda tirajı ve yeti tirdi i kadro ile de dikkati çekmektedir. Gazetenin be inci sayısında abonelerinin 529’u buldu u ve onuncu sayısında ise 1300’ü a tı ı gazete tarafından duyurulmu tur.” Edebiyat tarihimizde “hace-i evvel”, basın tarihimizde ise “yazı makinesi” lakabıyla anılan Ahmet Mithat Efendi mesle e Tuna gazetesinde ba lamı tı.” (Kocaba o lu, 1991:145) Daha sonra Ba bakanlık yapacak olan Dragan Tsankov ve pek çok Türkçe-Bulgarca alfabe ve sözlük yazmı olan van Çorapçiyev ise bu gazetenin yeti tirdi i Bulgar entellektüellerinden ikisiydi. (Kocaba o lu, 1991:146) Ayrıca gazetenin yazı dili incelendi i zaman da dönemine göre sade ve anla ılır biçimde oldu u açıktır. “Gazetenin, bir yandan halkı haberli kılarken, bir yandan da yönlendirmeyi ve “bilgilendirme ve aydınlatmayı” amaçladı ı görülmektedir.”(Kocaba o lu, 1991:147) 1865 yılından 1953 yılına kadar basın hayatını, Emekli Ba konsolos ve Kurmay Yarbay smail

Hakkı Tevfik Okday'ın yaptığı oldu u bir çalı ma ile kesintisiz olarak inceleyebilmekteyiz. (Ayrıca 1879–1945 arası dönemi hakkında Adem Ruhi Karagöz'ün Bulgaristan Türk Basını adlı kitabından da bilgi alınabilmektedir.) “Genel olarak bakıld ında 1865–1953 yılları arasında 132'si gazete ve 18'i dergi olmak üzere toplam 150 adet Türk gazete ve dergisi çıkmı tır. Bu gazete ve mecmualardan 131'i Türkçe 10'u Türkçe ve Bulgarca 4'ü Bulgarca 1'i Türkçe ve Fransızca 2'si Rumca 1'i Arnavutça ve 1'i Fransızca olarak çıkmı tır.”(Okday, 1980: 2) Gazete ve dergilerin içerikleri biraz kontrol edildi inde daha çok fikri ve siyasi içerikli yayınlar oldu u, devrinin siyaseti hakkında da bilgi verdikleri göze çarpmaktadır. Aynı zamanda propaganda amaçlı yayınlar da mevcuttur. Özellikle Kızanlık'taki Hristiyan Protestan Misyoner Cemiyeti tarafından çıkarılmı Türkçe dergi; Razgrad'da çıkarılmı , Alman Protestan Misyonerleri tarafından çıkarılmı Türkçe mecmua; Mestanlı'da Bulgaristan Komünist Partisi tarafından çıkarılmı Türkçe gazete vb. ilgi çekicidir. 1865–1953 tarihleri arasında çocuklar için ise iki dergi bulunmaktadır. Bunlardan ilki 1921–1922 yılları arasında umnu'da çıkmı olan Yolda isimli ö renci ve çocuk derlemesi; ikincisi ise Sofya'da 1934 yılında yeni Türk harfleriyle çıkmı olan Çocuk Sevinci adlı dergidir. 1959–1960 yıllarında e itim alanındaki yasaklamalardan sonra basın-yayın alanında da duraksama olmu tur. “1960–1964 yıllarında Bulgaristan'da ça da Türk edebiyatı üstüne çalı malar sevindirici bir seviyededir.”(Hafız, 1982:X) 1967 yılı sonrası ise gazete ve dergilerde Bulgarca a ırlıkta kullanılmı , bu durum edebiyatı da etkilemi tir. Türker Acaro lu, 1970 yılında yaptıkları Bulgaristan ziyaretinde sadece bir Türkçe gazete ile dergi yayınlanmakta oldu unu belirtmektedir.(Acaro lu, 1990:VII)“Ba kan Jivkov'un cümlesinden ö reniyoruz ki; 1981'de Türk azınlı ın sayısı 30.000'i bulan yayınlarından sadece iki tanesi ayakta kalabildi; hatta bunlar da Bulgarla tırıldı.” (im ir, 1986: 36-37) 1981'de çıkabilen gazeteler; Vatan, Yeni I ık, Eylülcü Çocuk ve Halk Gençli i olmu tur. 15 Aralık 1984 tarihinden sonra bütün Türklerin adlarının de i tirilip Türkçe konuları da yasaklanınca gazete ve dergilerin tüm sayfalarının artık Bulgarca metinlerle doldurulmu oldu u haberleri gelmi tir. (Acaro lu, 1990:VIII) Pek çok defa üzerinde durdu umuz gibi Bulgaristan'da politikanın gidi atı takip edildi inde e itim ve basın hakkında da tahminler yürütülebilmektedir. 1990 yılında politik de i iklikler neticesinde basın hayatında da geli meler görülmeye ba lamı tır. “Bu yeni dönemde ilk defa 26 Nisan 1990 tarihinde çıkmaya ba layan Müslümanlar Gazetesi ile Türkçe gazete ve dergiler

yayınlanmaya başlamıştır.”(Turan, 1998: 46) Müslümanlar, Bulgaristan Ba müftülüğünün yayınıdır ve Türkçe-Bulgarca olarak çıkmaktadır. Müslümanlar gazetesi hem haber hem de dini eitim amaçlı bir gazetedir 1992 Aralık ayından itibaren de Zaman Gazetesi Sofya’da haftalık olarak çıkmaya başlamıştır; 1995, 1996 yıllarında ve günümüzde yapılan taramalarda da yayını kesintisiz olarak sürdürdüğü ve günümüzde Bulgaristan Türk basınında en güçlü gazete olduğu görülmektedir. 1995 yılında Bulgaristan’da Zaman hariç Bulgaristan Türklerinin kendilerinin çıkardığı gazete sayısı yedidir. Bunlar; Hak ve Özgürlük, Filiz (Hak ve Özgürlük gazetesinin çocuk eki), Müslümanlar, İslam Kültürü, Güven (Jivkov döneminde çıkan Yeni İnk’ın devamıdır), Cır Cır (Güven gazetesinin çocuk ekidir), Balon (çocuk dergisi).“Bir kısmı bugün yayın hayatını tatil etmiş ise de, 1996 yılı itibarıyla Bulgaristan’da yayınlanan Türkçe gazete ve dergiler, Hak ve Özgürlük, Filiz, Müslümanlar, Güven, Cır Cır, Balon, Bulgaristan Zaman, Ümit ve Müslümanların Sesi olmak üzere toplam 9 tanedir.”(Turan, 1998: 46) Hak ve Özgürlük; 1991 yılında yayın hayatına başlamıştır. “Gazetede, Türklerin yaşadıkları haksızlıkların dile getirilmesi ve haklarının savunulması, totaliter Jivkov rejiminde Türklerin zorla Bulgarlaştırılması çabaları, bu süreçte ön planda yer alan ahısların ve verilen ehitlerin tanıtılması, Türklerin ana dilleri ile eitim problemleri, müftülük problemleri, Bulgaristan’da azınlık hakları, siyasi, ekonomik ve diğer gelişmeler, Balkanlar ve Türkiye ile ilgili haber ve derlendirmelere rastlanır.” (Turan, 1998: 47-48) Filiz; Hak ve Özgürlük Gazetesinin çocuklar için çıkardığı “çocuk eki”dir. “Çocuklara Türkçe’yi öğretmenin, sevdiren, güzel Türkçe konuşulması ve yazılması için yollar gösteren, onları derlendiren, bilgilendiren yazıları içerir.”(Turan, 1998: 48) Ayrıca okuyuculardan gelenlere de yer verilmektedir. 15 Eylül 1999 tarihli sayısında belirtildiğine göre sekizinci yılında olan ve ülkede Türkçe olarak yayın yapan tek çocuk dergisidir. Dergi sekiz sayfadan oluşur; orta sayfası iki sayfalık Bol Bol isimli bir ek ekinde renkli olarak basılmıştır. Dergide aynı zamanda haberlere de yer verilmiştir. Balon; 1994’ten beri Sofya’da çıkmakta olan 32 sayfalık, renkli, resimli ve tamamen Türkçe yayın yapan bir çocuk dergisidir. “Dergide Türkçe’nin güzellikleri, doğru Türkçe, günlük hayatta kullanılan Bulgarca kelimeler yerine kullanılması gerekli Türkçe kelimeler, deyimler, atasözleri vs... konularında yazılara yer verilmektedir.” (Turan, 1998: 54) “Cır Cır; Güven vakfının Sofya’da çocuklara hitaben çıkardığı on be günlük bir gazetedir.” (Turan, 1998: 52) Ümit dergisi 1995’ten beri yayınına devam etmekte olan aylık eitim ve kültür dergisidir. Bunun yanı sıra Bulgaristan

Türklerinin tarihi, dili ve edebiyatı, kültürü, sosyal, siyasi ve dini kurumları ile ilgili ara tırma yazılarına yer verir.(Turan, 1998: 55) Bu dergi bugün itibariyle de yayımına devam etmektedir. 2001 yılında yayın hayatına ba layan Kalem adlı dergi de Sofya Yüksek slam Enstitüsü ö rencileri tarafından çıkarılmaktadır. Bu dergi de Türkçe-Bulgarca iki dili olarak çıkarılmaktadır. Bir di er dergi ise Yaprak adlı edebi içerikli dergidir. u an itibariyle sürekli olarak Zaman Gazetesi ve Ümit Aylık Aile, Çocuk ve Kültür Dergisi yayın hayatına devam etmektedir. Di er gazete ve dergiler ise zaman zaman çıkmaktadırlar. nternetin devreye girmesi ve hızlı geli imiyle birlikte sanal alemde de Bulgaristan Türkleriyle ilgili geli meler olmu tur. Bunlardan bir kısmı hem basılı hem sanal gazete, bir kısmı ise sadece sanal gazete, forum eklindedir: Balkan Günlü ü Gazetesi, Kırcalı Haber, Bulgaristan Türklerinin Sesi Bultürk, Bulgaristan Havadis, BG Türk, Yeni Hayat Gazetesi, Balkanlar vb.

2. SONUÇ

Geçirilen bütün sıkıntılı artlar ve süreç de erlendirilecek olursa Bulgaristan'daki Türkler u anda mevzuat olarak Türkçe yazılı ve görsel yayın çalı maları için geli meye açık durumdadırlar. Bulgaristan'ın Avrupa ile ili kileri kapsamında yapılan son düzenlemelerde, sıkıntılar tümüyle giderilmi olmasa bile, e itim-ö retim, din, basın-medya alanında olumlu geli meler ya anmı tır. Bulgaristan Türkleri silahlı mücadeleyi de il haklarını sonuna dek savunarak hukuki mücadeleyi benimsemi olmanın yüz akıyla kısmen de olsa bazı haklarını elde etmi tir. Yüzyıllar boyu çekilen sıkıntılar tabii ki göz ardı edilemez;ancak bugün kazanılan hakların en iyi ekilde de erlendirilmesi için iki ülke halkları “dilde, fikirde, i te birlik”(bkz.Gaspıralı, smail) ilkesiyle var gücüyle çalı ması gerekmektedir.. Türkçe e itimi-ö retimi ve basın-medya alanında kazanılan hakların iyi de erlendirilmesi ve uygulamaya olumlu yansımaları için Türkiye olarak elden gelen gayreti gösterme sorumlulu u unutulmamalı. Demokratikle me ve AB kriterlerine uyum çalı maları ba lamında Türkiye-Bulgaristan Sınırötesi birli i Projesi iyi de erlendirilmelidir. Sivil toplum kurulu ları, e itim kurumları, üniversiteler, vakıflar, e itim ve ara tırma merkezleri, yayınevleri, basın-medya kurulu ları gelinen noktadan geriye adım atılmaması için var gücüyle çalı malı. Bulgaristan Türklerini daha da ileriye adım atma hususunda maddi-manevi desteklemelidir.

KAYNAKÇA

- Acaro lu, Türker, *Bulgaristan'da 120 Yıllık Türk Gazetecili i 1865-1985*, Gazeteciler Cemiyeti, stanbul, 1990
- Bıyıklıo lu, Tevfik, *Trakya'da Milli Mücadele*, Türk Tarih Kurumu, Cilt I, Ankara 1987.
- Börklü, M. Yılmaz, Tarihsel Seyri çinde Bulgaristan Türklerinin Durumu ve Türkiye'nin Bölge Türklerine Yönelik Politikaları, Selçuk Ün.Sos.Bil.Ens. nkılap Anabilim Dalı Doktora Ö rencisi, Tarih yk., Konya.
- Ergenç, Leman, *Bulgar Yayınlarında Türkler*, T.T.K., Ankara 1989.
- Feher, Geza, *Bulgar Türkleri Tarihi*, T.T.K., Ankara 1984.
- Hafız, Nimetullah, *Bulgaristan'da Ça da Türk Edebiyatı Antolojisi*, 2.cilt, stanbul 1982.
- <http://www.zaman.bg>
- <http://www.umatdergisi.com/index.html>
- <http://www.bulturk.eu/gazete>
- <http://www.24rodopi.com/bh.html>
- <http://www.bg-turk.com>
- <http://www.kircaalihaber.com>
- <http://www.wikipedia.org>
- nalcık, Halil, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Eren Yay., stanbul, 1992.
- Kader, Özlem, "Bulgaristan Türklerinin Tarihsel Süreç çindeki Dönü ümü", *Balkan Gazetesi*, 2008.
- Kahraman, smail, *Bulgaristan*, Anadolu Basın ve Yayıncılık, Gebze 2000.
- Kocaba o lu, Uygur, *Tuna Vilayet Gazetesi*, OTAM, Sayı:2, Ankara Üniversitesi, 1991.
- Memi o lu, Hüseyin, *Bulgaristan Türklerinin E itimi*, Ankara 1992.
- Memi o lu, Hüseyin, *Geçmi ten günümüze Bulgaristan'da Türk E itim Tarihi*, Kültür Bakanlığı 1, Ankara 2002.
- Okday, .Hakkı Tevfik, *Bulgaristan'da Türk Basını*, Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik A. ., Ankara 1980.
- im ir, Bilal, *Bulgaristan Türkleri*, Bilgi Yay., stanbul 1986.
- im ir, Bilal, *Turkish Minority Education And Literature in Bulgaria*, Ministry of Froeing Affairs Press, Ankara 1986.
- im ir, Bilal, *The Turkish Minority Press in Bulgaria Its History and Tragedy 1865-1985*, Ankara 1986.

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Aralık 2011 Cilt 13 Sayı 2 (89-104)

Tecemen, Ahmet, *Bulgaristan Türkleri 1878-1990*, Adana Türk Ocakları Yayınları, 1992.

Turan, Ömer, ‘‘Bulgaristan Türklerinin Bugünkü Durumu’’, *Yeni Türkiye*, Ankara 1995.

Turan, Ömer, Makedonya ve Bulgaristan’da Çıkan Türkçe Süreli Yayınlar, Avrupa’da Türkçe Yayınları Sempozyumu, Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Vakfı Yayınları, Amsterdam 1998.

KEMAN VİBRATOSU ÜZERİNE 18. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE DEĞİŞEN YAKLAŞIMLAR

Özlem Duygu DA *

ÖZET

Sesteki titreşim, ya da dalgalanma şeklinde tanımlayabileceğimiz vibratonun ortaya çıkışı; aslında günümüzden en az üç yüzyıl kadar öncesine dayanır. 19. yy.'ın sonlarından itibaren, keman icrasıyla ilgili üzerinde belki de en çok tartışılan estetiklerden biridir. Özellikle modernitenin çıkışı, teknolojinin gelişimiyle beraber vibratonun kullanım stilleri de farklılaşmıştır; uzun bir dönem boyunca sadece bir çeşit "süsleme" olarak benimsenen bu estetik; artık genel keman tekniğinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bu araştırmada tarihsel süreç içerisinde vibratonun gelişimi ve gelişimi ele alınacak; ulaşılan sonuçlar günümüz kemancısına konuyla ilgili ışık tutacaktır.

Anahtar Kelimeler: Keman, Teknik, Vibrato.

CHANGING ATTITUDES TOWARDS VIBRATO FROM THE 18th CENTURY TO OUR DAY

ABSTRACT

Vibrato; possible to be defined as the vibration or undulation in sound, actually dates back to at least three hundred years ago. Since the last decades of the nineteenth century, it has been one of the most disputable subjects of violin practice.

Particularly with the rise of modernity and technologic developments, the usage areas and styles of vibrato has changed; what was once merely an ornament, became an indispensable part of basic violin technique. In this research, the change and development of vibrato throughout the historical process will be observed; the results attained will throw a light on the subject for the violinist.

Key Words: Violin, Technique, Vibrato.

* Okt., Trakya Üniversitesi Devlet Konservatuvarı

1. GİRİŞ

Günümüzdeki evrensel anlamını, sesin hızlıca titre tirilmesi olarak ifade edebileceğimiz “vibrato” terimi, bugünkü bilinen kesin anlamını nispeten günümüze yakın bir zamanda kazanmış olmakla beraber; en azından 19. yy’ın ikinci yarısından itibaren bugünkü anlamına yakın çağrışımlar taşıyordu.¹ Hatta konuyla ilgili araştırmalar yapan bazı müzikologların ulaştıkları bilgilere göre, 18. yy’da çok nadiren de olsa, “sürekli vibrato” kullanımına benzeyen tekniklere bile bazı kaynaklarda rastlamak mümkündür.² Fakat bunların yanı sıra; “vibrato” adı altında, günümüz vibratosuyla hiç ilgisi olmayan bazı farklı uygulamalar da göze çarpar. Tüm bu tekniklerin bilinmesi, hem genel olarak keman icrasındaki detayları, hem de vibrato kullanımının ne şekilde geliştireni takip etmek anlamında keman sanatçılarını ilgilendirecektir.

2. NCELEME

2.1 Fiziksel Olarak Keman Vibratosu

Vibrato müzikaliteyle ilgili olduğu kadar, aynı zamanda fizik kurallarıyla açıklanabilecek olan bilimsel bir konudur. Bu araştırmada konunun esasen müzikal yönü irdelenecek olsa da; fiziksel olarak da genel bir çerçeve sunmakta fayda vardır.

Yüzeysel olarak vibrato, bir ses perdesi³ etrafındaki düzenli denebilecek salınımdır. Keman vibratoları, tipik olarak saniyede altı salınım gibi bir hıza sahiptir; perde detaylarının geneli de çeyrek ton kadardır.⁴ (perde detaylarından kasıt muhtemelen, sese vibrato uygulandıktan zaman tonlamasındaki küçük sapmalardır) Ancak genel olarak daha geniş ve

¹ Özlem Duygu, Dağ, (2008): W. A. Mozart’ın K.V.219 A Dur Keman Konçertosunun Form ve İncelenebilirliği Açısından Analizi, onaylanmış yüksek lisans tezi, No:324295.

² David D., Boyden, *The History of Violin Playing From Its Origins to 1761*, Oxford University Press, 2001, sf. 386.

³ Orijinal metinde “pitch” olarak geçiyor. Aslında tam olarak “sesin algılanan temel frekansı” anlamına geliyor.(bkz. [http://en.wikipedia.org/wiki/Pitch_\(music\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Pitch_(music))) Ben burada ses perdesi olarak tercüme etmeyi uygun buldum.

⁴ Robert, Erickson, *Sound Structure in Music*, University of California Press, ABD, 1975, sf. 69.

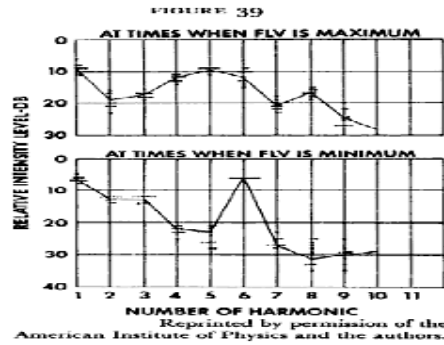
yavaş vibratolar kullanılırken, diğer enstrümanlardaki vibratoların tipik hız ve genlikleri bulunur.

Bu (sesteki) düzenli deşimlikler, frekans modülasyonlarıdır - fakat biz vibratoyu ses perdesindeki deşimlik açısından değil, ton kalitesiyle ilgili bir unsur olarak algılarız.

Fletcher ve Sanders, (1967) keman vibratosuyla ilgili olarak önceden yapılmış olan; vibrato oranındaki genlik modülasyonlarının⁵ frekans modülasyonlarına eşlik ettiğini gösteren çalışmaları doğrulamışlardır.⁶⁶

Ayrıca, farklı armoniler ve armonik biçim süreçlerinde devamlı olarak deşimlikte olduğu için, yoğunluk seviyesinin de çok deşimliklenmiş olduğu bulunmuştur. 39 numaralı figürde⁷, La telinde çalınan Mi sesinde, vibrato döngüsünün en üst seviyede (maksimum frekans seviyesi) ve en düşük seviyede (minimum frekans seviyesi) olduğu anlarda, seslerin spektral zarfları⁸ arasındaki çarpıcı fark görülür:

Örnek 1: Robert Erickson, *Sound Structure in Music*, 1975, sf. 69

⁵ genlik modülasyonu (amplitude modulation): Halk bandı 26.965-27.405, hava bandı ve radyo yayımlarında (orta dalga) (mw) kullanılan modülasyon türüdür. Girişim (enterferans) oranı FM'e göre çok daha fazladır. Modülasyon şiddeti artırıldığında bu oran daha da artar. Eski bir teknik olmasına rağmen kullanılmaktadır. (bkz. http://tr.wikipedia.org/wiki/Genlik_kipleme)

⁶ Robert, Erickson, *Sound Structure in Music*, ABD, 1975, sf. 69.

⁷ Robert, Erickson, *Sound Structure in Music*, ABD, 1975, sf. 69.

⁸ spektral zarf (spectral envelope): sesin güç tayfının (spektrum) eğilimi veya enstrüman sesi gibi ses kaynaklarını, ya da ünlü harfler gibi belirli bir ses sınıfını tanımlamak için önemli bir ipucudur. Günlük yaşamda, spektral zarfları yakın olan sesler, birbirine benzer sesler olarak algılanır. (<http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/15670682>)

Vibratonun yarattığı etki ve müzikal amacını açıklamaya yönelik girişimlerin çoğu, ses perdesinde yarattığı esneme / genişleme sebebiyle vibratonun küçük entonasyon hatalarını kapatmasına işaret eder.

Fakat iki önemli etki daha vardır: 1) vibratolu ve non-vibrato seslerden oluşan bir müzik metninde vibratolu sesler göze çarpar çünkü ilgi çekicidirler; 2) vibrato, sesin mikro ritmini kontrol veya ifade etmeyi sağlar. Vibratonun bu ritmik tarafı (...) yanlış kullanılmaya çok müsaittir.⁹

Ritmik açıdan vibrato ve konunun bilimsel yönü; Peter Desain, Henkjan Honing, Rinus Aarts and Renee Timmers'ın ortaklaşa hazırladıkları "Rhythmic Aspects of Vibrato" adlı bilimsel çalışmada çok daha detaylı bir şekilde incelenmiştir.¹⁰

2.2 Müzikal Bir Estetik Olarak Keman Vibratosu

18. ve 19. yy boyunca, daha sonra "vibrato" terimine indirgenecek olan, esasen sesteki dalgalanmayı, titreşimi ifade eden birçok terim kullanılmıştır; bu terimlerden bazıları da aslında pek çok farklı şeyi karakterize eder. Almanya'da 19. yy'ın ortalarına dek "Tremolo" ve "Bebung", vibratoyu ifade etmek üzere en sık kullanılan terimlerdir. 1756'da Leopold Mozart "Tremulant" ve "Tremuleto"yu kullanmış, 1774'te Löhlein Bebung'la beraber "Ondeggiamento" terimine yer vermiştir. Spohr da Tremolo'yu benimsemiştir. Pierre Baillot "L'Art du Violon" (1834) adlı eserinde "Ondulation" terimine, Charles de Beriot ise 1858 tarihli keman metodunda *sons vibres* (orijinal İngilizce versiyonunda "titreşimli sesler" olarak tercüme edilmiştir) terimine yer verirken; Hermann Schröder, "Die Kunst des Violinspiels" (1887) adlı eserinde Bebung başlı başına altında alternatif olarak Tremolando, Vibrato, Balancement gibi ifadeler bulunur.¹¹

Leopold Mozart, "Versuch einer gründlichen Violinschule" (1756) adlı eserinde vibrato kullanımı ile ilgili: "Sanki geçici bir ateş nöbetine tutulmuş gibi her sesi sürekli olarak titreşiren bazı icracılar vardır" diyerek vibratonun sürekli kullanımını eleştirmiştir, vibratonun sadece uzun tutulan

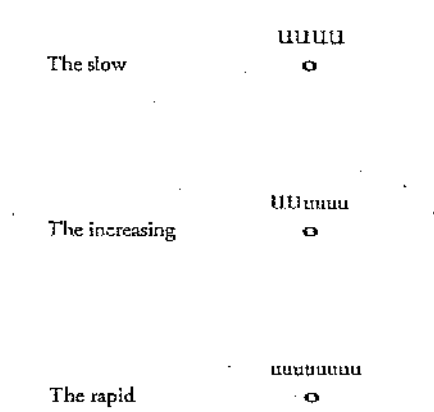
⁹ Robert, Erickson, *Sound Structure in Music*, ABD, 1975, sf. 70.

¹⁰ P., Desain vd., *Rhythmic Aspects of Vibrato*, 1999.

¹¹ Clive, Brown, *Classical & Romantic Performing Practise 1750 – 1900*, ABD, 1999, sf. 517.

notalarda veya cümlelerin sonunda kullanımını uygun bulmu tur.¹² A a ıdaki örnekle, sol el vibratosunun üç farklı ekilde uygulanabilece ini göstermi ve öyle açıklamı tır:

Örnek 2: C.Brown, *Classical & Romantic Performing Practise* sf. 546(L. Mozart, Versuch, XI,)

“Büyük i aretler dörtlükleri, daha küçük olanlar ise sekizlikleri ifade edecek ekilde; i aretler ne kadar çoksa, el de o kadar sık hareket ettirilmelidir” demi , yalnız örnekteki birlik notanın hangi tempoda dü ünülmesi gerekti i ile ilgili bir ey söylememi tir. Fakat verdi i di er örneklerde vibratonun yava tempoda olması gerekti ini önermi ve metrik vurguları vibratoya e it ekilde yaymak gerekti i konusunda ısrar etmi tir.

L. Mozart’ın metodunun basımından be yıl önce Geminiani, 1751 tarihli metodunda, esasen sürekli vibrato olan kullanımdan, “yakın titre im”¹³ ya da tremolo olarak bahsetmi tir. Fiziksel devinim olarak vibratoyu tanımlarken de, günümüzdekine yakın bir anlayı la tanımlar; parma ı sa lam bir ekilde tel üzerine yerle tirip bile i içe ve dı a do ru e it

¹² Clive, Brown, *Classical & Romantic Performing Practise* 1750 – 1900, ABD, 1999, sf. 546.

¹³ “yakın titre im” olarak tercüme edilen ifade için orijinal metinde “close shake” kullanılmaktadır.

ve yava hareket ettirme olarak ifade eder. Kısa süreli seslerde de uygulanmasını onaylayarak, böylelikle seslerin daha güzel duyulacağını savunur.

Geminiani aslında, daha önceki çalışması *Rules for Playing in True Taste* 'de (op.VIII) vibratoyu çoktan tanımlamı; "her notada uygulanabilecek" *keman vibratosu* (yani esasen sürekli vibrato) ile "yalnızca uzun süren notalarda uygulanabilecek" olan *flüt vibratosu* ekinde bir ayırım yapmıştır. Fakat sürekli vibrato o dönemde Mozart (Leopold) gibi diğer besteciler tarafından pek destek görmüyordu.¹⁴

Görürüz ki daha o dönemde, "sürekli vibrato" estetiğine benzeyen bir kullanımdan belki de ilk bahseden müzisyen Geminiani olmuştur. Robin Stowell, "The Early Violin and Viola: a practical guide" adlı kitabında bu konuda şöyle der: "...Geminiani'nin istisnai tavsiyelerine rağmen vibrato...19. yy'ın sonlarına dek, seste yay aracılığıyla yaratılan alçalı – yükselişlerle de bağlantılı olan ve seçicilikle kullanılması gereken, ifadeyle ilgili bir süslemeydi."¹⁵

"Yay aracılığıyla seste yaratılan alçalı – yükseliş" denildiği zaman, üşesiz ki bu ifade günümüz kemancısı için vibratoyla ilgili bir çağırımı yapmayacaktır. Fakat o dönemde, "vibrato" adıyla anıldığı halde, günümüz vibrato tekniğine hiç benzemeyen bazı kullanımlar da vardır – hatta 19. yy sonlarına doğru bile bunların örneklerine rastlanır. Bir örnek olarak Luis Alonso'nun 1880 tarihli "Le Vitruose Moderne" adlı metodunda yaptığı tanımlardan yola çıkabiliriz:

"Bir virtüöz için vibrato, başlıca icra ögelerinden biridir. Birkaç çeşit vibrato vardır: Parmak vibratosu, bilek vibratosu (ya da bir nevi, elin düzenli olarak sallanması), sınırlı vibrato (vibrato nerveux – ki sol kol vasıtasıyla yapılır), çekicilik ve duygusallık ifade eden vibrato ve yay vibratosu. Birincisi, bir parmağı telde basılı tutarken, sonraki parmağı tıpkı trile yapar gibi, fakat tele dokunmaksızın hareket ettirmek ekinde yapılır (...). Bilek vibratosu normalde oldukça yavaştır. Sokak arkıcılarınınkine benzeyen, bir çeşit titreme etkisi yaratır. Dinleyiciyi çok çabuk yorduğu için bundan kaçınılmalıdır. Kol vibratosu ise kesinlikle çekilmez, dayanılmaz bir eştir; sınırlı, katı bir vibratodur, sahte, samimiyezsiz bir kromatik trile benzetilebilir – geni bir salonda bu vibratoyu kullanan icracının, vibratoyu

¹⁴ David D., Boyden, *The History of Violin Playing From Its Origins to 1761*, 2001, sf. 386.

¹⁵ Robin, Stowell, *The Early Violin and Viola: a practical guide*, Cambridge University Press, İngiltere, 2001, sf. 65.

sallandırarak çalmak yerine yay ile benzeri bir etki yaratarak icra etmeyi tercih etti inden bahseder.¹⁸

Örnek 4: C.Brown, *Classical & Romantic Performing Practise* sf. 538 (Dotzauer, *Methode de violoncelle*, 47)

Tanımlardan ve örneklerden öyle anlaşıyor ki yay vibratosu ile kastedilen, uzun seslerde arka arkaya uygulanan kısa süreli crescendo ve diminuendo'lardır. Fakat biz, konumuz gereği sol el vibratosu üzerinde duracağız için; 18. yy'dan itibaren daha çok sol el vibratosu ile ilgili yapılan tanımlara ve yorumlara geri dönmemiz gerekir.

Tartini'ye göre, : "vibrato, bile in gücü vasıtasıyla parmak tarafından uygulanır, parmak hafifçe yukarı kalksa bile telden ayrılmaz." Son ifade, parmanın ölçünün nabzını vurgulamak üzere yaptığı 'sonradan – baskı 'dan bahseder. Bir sonraki örnekle ilgili olarak Tartini şöyle der:

Örnek 5: David Boyden, *The History of Violin Playing From its origins to 1761*, sf. 387

"Bu, hep e it olarak ve süresi içinde çok kesin bir şekilde icra edilmelidir; vibratonun kuvveti (yani parmanın yaptığı baskı), iki ba lı olan notalardan 2 ile i aretli olan ikincisinde yer almalı ve 1 ile i aretli olan ilkinde hafif olmalıdır."¹⁹

¹⁸ Clive, Brown, *Classical & Romantic Performing Practise* 1750 – 1900, ABD, 1999, sf. 538.

¹⁹ David, Boyden, *The History of Violin Playing From its origins to 1761*, Oxford University Press, Amerika Birle ik Devletleri, 2002, sf. 387.

Leopold Mozart (1756) üç tip vibratodan bahseder: yava , gittikçe hızlanan ve hızlı. (Bundan daha önce bahsedilmi ti) Spohr ise (1832) dört çe itten bahseder: keskin bir ekilde vurgulanacak notalar için hızlı; heyecanlı melodilerdeki uzun tutulan sesler için yava , crescendo pasajlar için hızlanan, decrescendo pasajlar içinse yava layan vibrato. Bu vibratoların seçicilikle uygulanmaları gerekti ini belirterek, Baillot'un da dedi i gibi (1834) ; vibrato yaparken sesin esas perdesi etrafında yapılan küçük sapmaların neredeyse duyulmaması gerekti ini söylemi tir.

Baillot, üç çe it "dalgalanan" sestem bahsederek vibrato konseptini geli tirmi tir: Yayın baskısındaki de i imler aracılı ıyla yaratılan dalgalanma etkisi; normal sol el vibratosu, ve her ikisinin birlemi. Entonasyonun kesin do rulu u için bir sesi çalmaya ba larken ve bitirirken vibrato yapılmamasını tavsiye eder.²⁰

imdiye kadar anlatılanlardan anla ılaca ı üzere, 19. yy'a dek vibrato, süslemeyle ilgili bir estetikti ve dönemin kemancıları ve teorisyenleri tarafından "seçicilikle" kullanımı uygun bulunuyordu. Hatta 19. yy'ın sonlarına dek bu anlayı devam etmi tir diyebiliriz. Fakat 19. yy'ın sonlarında vibrato kullanımı ile ilgili büyük bir de i im ya andı – sürekli vibrato gündeme geldi, bu da; vibratonun a a ı yukarı her seste ve durmaksızın uygulanması ekinde tanımlanabilir. Önceki iki yüzyıl boyunca genel olarak dikkatli kullanımı tavsiye edilen vibratonun kullanım stiline, elli sene gibi bir süre içinde de i ti ini dü ünürsek; bu oldukça kısa bir süredir – hatta "ani" bir de i im olarak de erlendirilebilir. Zdenko Silvela'ya göre; yeni konser salonlarının büyüklü ü, dinleyicilerle daha etkili ileti im kurma gereklili i, 1830'lu yıllardaki müzikal yazım stiline de i imi gibi sebepler, sürekli vibratonun çıkı noktası olmu tur.

Tüm bu sebepler, yaylı enstrümanlarda daha kuvvetli bir sonoriteyi gerektirmektedir. Massart'ın vibratosu bu bo lu u doldurmu tur. "Fransız Vibratosu" olarak anılan yeni vibrato, tüm gereksinimleri kar ılamı tir."²¹

Silvela'nın, "Fransız Vibratosu" olarak anılan yeni vibratoyu Massart'la ba da tırmasının haklı sebepleri vardır. İlk sebep olarak kitabında, Liszt tarafından Massart'a yazılmı olan bir mektuptan alıntı yapar.

2 Eylül 1838 tarihli bu mektupta Liszt yakın dostu Massart'a: "(...) Aynı zamanda o T TRE ML²², enerjik akorları; benim nazarımda faydalı

²⁰ Robin, Stowell, *The Cambridge Companion to Violin*, sf. 130 – 131.

²¹ Zdenko, Silvela, *A New History of Violin Playing*, ABD, 2001, sf.143.

ve sadık arkadaşının ideal ifadesi olmaya devam eden ve derinden sarsılmaksızın dinleyemediğim, melankoli ve efkat dolu arkıları yeniden duyacağımı söyle.”²³ demektedir. Böylece vibrato, 19 yy’da ilk defa olarak bir keman icrasından bahsederken açık bir şekilde kullanılmıştır

İkinci sebep olarak Silvela; Massart’ın sınıfından yetişen Wieniawski ve Kreisler gibi parlak kemancıların, yolumun vibratolarıyla tanındıklarını, dolayısıyla bunun da hocalarının bu konudaki tutumunu kanıtladığını savunur.

Son olarak da sürekli vibratonun neden “Fransız Vibratosu” olarak anıldığını üzerinde durur. Yeni vibratoyu kullanan ilk kemancılara örnek olarak, Ysaye, Kreisler ve Wieniawski’yi söyleyebiliriz. Halbuki Wieniawski Polonyalı, Ysaye Belçikalı Kreisler ise Avusturyalı’dır. Peki, bu durumda Fransız unsuru nerden gelir? Diğer kemancıların ulusal kimliklerinden kaynaklanmadığına göre, Fransa ile, özellikle de Massart’ın keman profesörü olduğu Paris Konservatuvarı’yla ilgisi olmalıdır. Adı geçen kemancıların da Massart’la kuvvetli bağları vardır, Wieniawski ve Kreisler doğrudan öğrencileridir; Ysaye ise Wieniawski’nin öğrencisidir.²⁴

Bu durumda, yeni vibrato kullanımının, ilk olarak Fransız Ekolü’ne ait kemancılar tarafından benimsenen bir estetik olduğunu ve bu yolun da Massart tarafından açıldığını söyleyebiliriz. Vibrato kullanımı ile ilgili yazın da önemli bir sebebi daha vardır. Silvela bunu; “Massart’ın sürekli vibrato kullanımını benimseyenler olduğu kadar, karlı çıkanlar da olmuştur. Bu iki kutup arasındaki tartışma, sürekli vibratonun lehine olan bir icatla – gramofonla son bulur. Bu, 1912 yılında olmuştur” şeklinde belirtir.²⁵

Sürekli vibrato ile ilgili bu ifadeye yer alan “iki kutup”tan bahsetmeden önce, gramofonun etkisi üzerinde biraz daha durmakta fayda vardır. Silvela, kitabında gramofonun icadı ve sürekli vibrato kullanımının yerleşmesi arasındaki bağlantıyı pek vurgulamamıştır. Mark Katz, *Capturing Sound: How Technology has changed music* adlı kitabında yeni vibrato kullanımının fonografinin²⁶ icadıyla yerleştiğini söyler ve bunun üç

²² Metinde “titreimli” olarak tercüme edilen ifade, orijinal metinde “vibrant” olarak geçer.

²³ Zdenko, Silvela, *A New History of Violin Playing*, ABD, 2001, sf.147.

²⁴ Aynı kaynaktan, sf. 148.

²⁵ Zdenko, Silvela, *A New History of Violin Playing*, ABD, 2001, sf.144.

²⁶ Fonograf: Gramofonla hemen hemen aynı işlevi yapan bir ses kayıt cihazıdır. Gramofon bir yuvarlak ince tahta plak ile, fonograf ise bir silindir ile çalışır. (bkz. http://www.ebilge.com/32100/Fonograf_nedir.html)

sebebinden bahseder. Katz'a göre vibrato, erken kayıt cihazlarının sınırlı, kısıtlı olan ses algısını sabitlemeye yardımcı oluyordu; canlı performansta o kadar fark edilmeyen fakat kayıta belli olabilecek entonasyon kusurlarını gizliyordu ve icracıyı göremeyen dinleyicilerde, canlı konser esnasında müzisyenin vücut dili ve yüz ifadelerinin yaratacağı etkiyi yaratıyordu.²⁷ Teknolojik gelişmeler ve yenilik gereksinimleri; sanatın her alanını olduğu gibi keman icrasını da etkiledi, sürekli vibrato gibi yeni bir estetiğin yerleşmesine ön ayak oldu. Fakat bu estetiğin iddettir savunanlar olduğu kadar, daha önce de belirtildiği gibi karşı çıkan ve bu fikri uzun yıllar savunmaya devam eden kemancılar ve pedagoglar da oldu.

Gramofonun icadından sonra bile, Pougin ve Auer gibi vibratoyu "i renç bir kusur" olarak kınayan geleneksel, köhne fikirli öğretmenler oldu. Bu gibi öğretmenler için sürekli vibrato çekilmez bir eylemdir ve çağdaş kemancıların bunu gereğinden fazla kullanımından şikâyet edip durmuşlardır. Fakat öğrencileri, Ysaye, Carl Flesch, Elman, Kresler, Enescu, Heifetz ve Francescatti gibi 20. yy'ın parlak kemancıları; romantik öğretmenlerinin iradeleri ve yasaklarına karşın, sürekli vibratoyu kullanmışlardır.²⁸

Auer, "Violin Playing As I Teach It" (1921) adlı keman metodunda, sürekli vibratodan neredeyse nefretle bahseder. Kemancıların, vibratonun yanlış kullanımını yüzünden "sanata en aykırı bir belasına kaptırdıklarını, her yüz icracıdan doksanının da bu durumun kurbanı olduğunu" yazar. Sürekli vibratoyu kullanan kemancılar için "bu tıpkı bir devekuşunun başını kuma gömmesi gibi, kötü tonu ve kötü entonasyonu saklamak için gösterilen bir çaba" yorumunda bulunur.²⁹

Yaylı icrasında vibratoyla ilgili 19. yy'ın sonuna doğru arttı ve açıkça gözlemlenen görüş ayrılıkları esasen, Alman okulunda eğitimli müzisyenler ile Fransız – Belçika okulunda yetişmiş müzisyenler arasında oldu.³⁰

Carl Flesch, vibratonun sık kullanımını destekleyen pedagoğlardandır. Vibratoyu bir süsleme olarak değil, tonun ve keman tekniğinin doğal bir parçası olarak görür. "The Art of Violin Playing" adlı kitabında vibratodan

²⁷ Mark, Katz, *Capturing Sound: How Technology Has Changed Music*, (1970) genişletilmiş baskı, University of California Press, Amerika Birleşik Devletleri, 2010 sf.102.

²⁸ Zdenko, Silvela, *A New History of Violin Playing*, ABD, 2001, sf.144.

²⁹ Leopold, Auer, *Violin Playing As I Teach It*, New York, 1921, sf.59.

³⁰ Clive, Brown, *Classical & Romantic Performing Practise 1750 – 1900*, ABD, 1999, sf. 534.

bahsederken; bir icracının bireysel ton kalitesini, vibratosunun belirlediğini söyler. ki kemancı bir perdenin arkasında aynı eseri vibratosuz çalsalar kimin kim olduğunu ayırt edilemez, ancak vibrato ile çalarlarsa hangisinin kim olduğunu anlaşılabılır. Tondaki ‘cansızlık’ sebebiyle, her ikisi de ümitsiz bir şekilde ‘aynı’ duyulacaktır.³¹

3. SONUÇ

Profesyonel anlamda her kemancı – ister orkestra icracısı, ister solist veya öğretmen - seçtiği alan ne olursa olsun, enstrümanı ve enstrümanı ile ilgili tarih boyunca değişen, gelişen estetik anlayışları ve kullanımları bilmek durumundadır. Aksi takdirde; ne yeni yeten keman öğrencilerine faydalı olunabilir, ne de dönem müzikleri solistler ve orkestralar aracılığıyla doğru tanıtılabilir. Bu çalışmada, önemli keman estetiklerinden biri olan vibratonun, ilk kullanıldığı günlerden bugüne dek geçirdiği değişim ve gelişim sürecine dair aydınlatıcı bilgiler sunulmaya çalışılmıştır.

Bu bilgiler ışığında, günümüz icracısının vibratoyu ne şekilde kullanması gerektiği ile ilgili bazı çıkarımlarda bulunulabilir. Örneğin; bir Barok Dönem eserinde vibrato uygulanırken mümkün olduğunca seçici olunması tavsiye edilebilir, zira o eserin bestelendiği dönemde de vibrato az kullanılan bir süsleme aracıdır. Dolayısıyla icracının, vibratoyu ancak armonik değişimleri hareket eden notalar, cümlelerin başlangıcında yer alan uzun süreli notalar... vs. gibi durumlarda kullanması, yavaş ve sürekli vibrato kullanımını ise en aza indirmesi önerilebilir. Viktoria Mullova'nın Bach Chaconne yorumu buna bir örnek gösterilebilir. Klasik Dönem'e ait bir eser söz konusu olduğunda ise dönemin aydınlanma, kusursuz biçim, sağlam ve açık formlar gibi özellikleri düşünülürse; vibratonun da bu gibi eserlerde, ritmik yapıyı belirginleştirmek üzere güçlü vurulara denk gelen uzun notalarda, ya da legato pasajlardan oluşan cümlelerdeki önemli sesleri aydınlatmak amacıyla uygulanması yerinde olur. Sürekli vibrato kullanımına ise yine temkinli yaklaşılmalıdır. Fakat Romantik ve Çağdaş Dönem eserlerinde icracı bu kullanımla ilgili çok daha özgür davranabilir.

Yine de belirtmek gerekir ki, müzikal estetiğin her alanında olduğu gibi vibrato kullanımında da tek bir doğrudan bahsedilemez; icracının kendi güzellik anlayışı ve estetik duygusu da vibrato kullanımını etkiler. Mullova'nın Barok Dönem eserlerinde kaçınılmaz sürekli vibrato kullanımını

³¹ Flesch, Carl, *The Art of Violin Playing*, New York, ABD, 2000, sf. 20.

konusunda Heifetz'in çok daha özgür davranması, estetik anlayışlar arasındaki bu farkı yansıtır.

KAYNAKÇA

- Auer, Leopold, *Violin Playing As I Teach It*, Frederick A. Stokes Company, New York, 1921.
- Boyden, David D., *The History of Violin Playing From Its Origins to 1761*, Oxford University Press, Amerika Birleşik Devletleri, 2002.
- Brown, Clive, *Classical & Romantic Performing Practice 1750 – 1900*, Oxford University Press, ABD, 2002.
- Desain, P., Aarts, R., Honing, H., & Timmers, R., *Rhythmic Aspects of Vibrato*, 1999.
- Erickson, Robert, *Sound Structure In Music*, University of California Press, Amerika Birleşik Devletleri, 1975.
- Flesch, Carl, *The Art of Violin Playing*, C.1, Carl Fischer, 65 Bleecker Street, New York, Amerika Birleşik Devletleri, 2000.
- [http://en.wikipedia.org/wiki/Pitch_\(music\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Pitch_(music))
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Genlik_kipleme
- http://www.ebilge.com/32100/Fonograf_nedir.html
- <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/15670682>
- Katz, Mark, *Capturing Sound:How Technology Has Changed Music*, (1970) genişletilmiş baskı, University of California Press, Amerika Birleşik Devletleri, 2010.
- Silvela, Zdenko, *A New History of Violin Playing:The Vibrato And Lambert Massart's Revolutionary Discovery*, Universal Publishers / uPublish.com, Amerika Birleşik Devletleri, 2001.
- Stowell, Robin, *The Cambridge Companion To The Violin*, Cambridge University Press, ABD, 2002.
- Stowell, Robin, *The Early Violin and Viola:a practical guide* Cambridge University Press, İngiltere, 2001.
- Özlem Duygu Dağ, (2008): *W. A. Mozart'ın K.V.219 A Dur Keman Konçertosunun Form ve Cra Açısından Analizi*, onaylanmış yüksek lisans tezi, No:324295.

TÜRKİYE'DE ÖZEL SİGORTAYI ETKİLEYEN FAKTÖRLER: LOGİT MODELİ

Server DEMİRCİ*
Melek ASTAR**

ÖZET

Bu çalışma, 2009 yılı hane halkı bütçe anketi verilerine dayanarak hane halklarının özel sigortayı tercih etme olasılıklarında etkili olan faktörlerin incelenmesini amaçlamaktadır. Çalışmada özel sigorta olarak hayat, sağlık, konut, araç gibi devlet sigortası kapsamının dışında kalan tüm sigortalar ele alınmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, hane halkı reisinin yaşı ile hane büyüklüğü özel sigortalı olma olasılığını azaltmakta, hane halkı reisinin geliri, ev sahibi olması ve bunun yanında ikinci konuta da sahip olması ise özel sigortalı olma olasılığını arttırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Özel sigorta, Hane halkı, Logit modeli, Marjinal etkiler.

THE FACTORS OF AFFECTING INDIVIDUAL INSURANCES IN TURKEY: LOGIT MODEL

ABSTRACT

The aim of this paper is to examine probabilities of choosing individual insurances that based on households budget survey in 2009 for households. The findings show that the age of household head, disposable income, being host and having second house increases the probabilities of having individual insurance.

Key Words: Individual insurance, Household, Logit model, Marginal effects.

* Öğr. Gör. Dr., Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Görevlisi,
server_demirci@yahoo.com

** Öğr. Gör. İstanbul Bilim Üniversitesi, melekonometri@hotmail.com

1.GİRİŞ

Sigorta sahip olunan bir mal veya hizmetin zarara uğraması nedeniyle iktisadi kaybın giderilmesi amacı ile ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan risk ve biriken fon açısından sigorta çok önemlidir. Ekonomik açıdan riskin karşılanması güven vereceğinden verilen kredilere de bir kolaylık sağlar. Ayrıca biriken fon yatırımlara kaynak yaratarak ülke ekonomisi için olumlu bir katkı yapar.

Aynı türden tehlikeyle karşı karşıya olan kişilerin, tehlikenin gerçekleşmesi durumunda zarara uğrayanların zararını karşılamada kullanılan bir sistemdir. Sisteme belirlenen nispeten küçük bedellerin ödenmesi ile girilir. Kişiler tehlikelerin neden olabileceği zararlarını, ödemiş oldukları primler yoluyla paylaşmaktadırlar. Sigortanın temel işlevi, zararı ekonomik açıdan önemsiz bir duruma getirerek kişilerin tek başına karşılayamayacakları veya karşılamada zorlanacakları zararları bir organizasyon aracılığı ile bölüşmeleridir. Böylece risk dağıtılmaktadır.

Sigorta M.Ö 4500 yıllarında Mısır'da başlamıştır. Temel işlevi, oluşan zararı ekonomik açıdan önemsiz duruma getirmek olan sigorta, aynı türden tehlikeyle karşı karşıya olan kişilerin, tehlikenin gerçekleşmesi sonucu zarara uğrayanların zararını karşılamada kullanılan bir sistemdir. Sisteme belirlenen miktarda para ödenerek girilir ve risk paylaşılmış olur. Kısaca sigortalanan kişiler tek başlarına karşılayamayacakları veya tek başlarına karşılamakta zorlanacakları zararları oluşturulan organizasyon aracılığıyla paylaşmaktadırlar. Sigorta, sigortalanan ile sigorta şirketleri arasında yapılan sözleşme ile yürürlüğe girer ve yürütülür. Bu sözleşmeye sigorta poliçesi adı verilir. İlk yasal sigorta şirketi Cenova kentinde 1424 yılında kurulmuştur.1547 yılında İngiltere'de ilk deniz nakliyat poliçesi, 1583 yılında İlk hayat sigortası poliçesi düzenlenmiştir. 1600'lü yıllarda Paris'te ilk sigorta şirketi kurulmuştur.

Türkiye'de ilk sigortacılık faaliyetleri 1872 yılında İngiliz sigorta şirketleri tarafından başlatılmıştır.1893 yılında Osmanlı Umum Sigorta Şirketi ilk yerli sigorta şirketi olarak kurulmuştur. Cumhuriyetten sonra 1927 yılında Sigortacılığın ve Sigorta Şirketlerinin Teftiş ve Murakabesi hakkındaki kanun kabul edilmiştir. 1929 yılında Milli Reasürans T.A.Ş kurularak Türk sigortacılığının gelişmesine katkısı olmuştur. Sigorta sektörünü ciddi bir 1959 yılında yürürlüğe giren kanunla ele alınmıştır.

Sigorta hukuku açısından mecburi olan ve mecburi olmayan, sosyal güvenlik ve özel sigorta olarak iki ayrı şekilde incelenebilir. Ayrıca sosyal

güvenlik içinde yer almayıp devletin mecbur tuttuğu sigortalar da bulunmaktadır. Çalışmamızda devlet kapsamı dışında kalan özel sigortaları etkileyen faktörlerin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu nedenle girişi takip eden ikinci bölümünde özel sigorta ele alınmıştır. Üçüncü ve dördüncü bölümlerde sırasıyla metodoloji ve veriler açıklanmıştır. Beşinci bölümde bulgular yer alırken son bölümde ise sonuçlara yer verilmiştir.

2. ÖZEL SİGORTA

Türkiye’de özel sigortanın temelleri 1959 yılında 7397 sayılı Sigorta Murakabe Kanunu’yla atılmıştır. Günümüzde sektöre yön veren kamu otoritesi Hazine içerisinde yer alan Sigorta Genel Müdürlüğü’dür. Özel sigorta, hayat ve hayat dışı olmak üzere iki ana grupta toplanmıştır (Cahit ve Yürek, 2000: 32).

Genel olarak özel sigortayı ekonomik kriz, faiz oranı, enflasyon oranı, para arzı, hükümetlerin aldığı ekonomik kararlar doğrudan etkilemektedir. Bu etki sonucunda da kişisel gelir miktarı ve özel sigortalılık oranı değişmektedir (Kuntalp ve Omağ, 2000: 91–93).

2007’de ABD’de ortaya çıkan ve tüm dünyaya yayılan ekonomik kriz sigortacılık sektörünü de etkilemiştir. Business Monitor International’ın 2010 yılında çıkan Türkiye’nin Sigortacılık Sektörü Raporu’nda şu tespitler yapılmıştır: Sektör düşük seviyede gelişmekte olsa da büyüme potansiyelinin olduğu görülmüştür. Motorlu araç sigortası-Trafik sigortası sektörün öncüsüdür. Pek çok sigorta şirketi 2009 yılında sermayelerini oluşturmuştur. Ayrıca çokuluslu şirketler açısından Türkiye cazip bir pazar olarak görülmektedir. Ancak fon oluşturmada büyük katkısı olan hayat sigortalarının payının çok düşük olduğu görülmektedir. Bu da fon birikimini olumsuz olarak etkilemektedir¹.

Literatürde özel sigorta tercihini etkileyen faktörlerin incelenmesi ile ilgili çok fazla çalışma bulunmamaktadır. Yapılan çalışmalar genellikle ülkelerin ve özel sigorta şirketlerin verilerine dayanan yorumlamalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmalardan bazıları ülkelerin geneli için refah ve gelirin özel sigorta sahibi olmayı nasıl etkilediğini araştırmaktadır. Özel sağlık sigortaları içinde sağlık sigortaları ile ilgili araştırmalara baktığımızda refah, gelir ve sigortanın karşılanabilirliği ilgili doğrudan bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır. Bu çerçevede Kennickell (2007) refah ve gelirin özel

¹ Business Monitor International, *Turkey Insurance Report*, London 2009, s.77.

sigorta sahibi olmada ilişkili olduğunu ancak refahın daha önemli rol oynadığını çalışmasında belirtmiştir.

Bernard, Banthin ve Encinosa (2009) yaptıkları çalışmada gelir düzeyi ve refah ile özel sağlık sigortası arasında yakın bir ilişki olduğunu göstermektedir. Eğer işveren özel sağlık sigortası yapmıyorsa özel sağlık sigortasının riski yüksek olduğu için primlerinin de yükseldiğini ve bu yüzden kişilerin kendileri için yaptıkları özel sağlık sigortası oranının dolayısıyla bu piyasasının çok küçük olduğu ortaya konulmuştur. LaPierre vd. (2009) çalışmalarında da benzer sonuçlara ulaşmışlardır.

Ev sigortalarında ise Grace ve Klein (2003) ABD için yaptıkları bir araştırmada asıl belirleyici unsurun tabiat şartları olduğunu ortaya koymuştur.

Outreville (1996) çalışmasında gelişmiş ülkelerde özel emeklilik sigortalarının kişisel harcanabilir gelir ve ülkenin finansal gelişmişliği ile ilişkili olduğunu belirtmiştir. Lee (2007:183–184) genel olarak sigortalı olmanın gelir ve refah seviyesiyle bağlantılı olduğunu tespit etmiştir. Şener ve Akın (2010: 291–312) Türkiye’de bireysel emeklilik sahipliği ile gelir durumu ve eğitim seviyesi arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.

Ayrıca hayat sigortalarına etki eden unsurlar genel olarak gelir, enflasyon oranı, hisse senedi endeksi, işsizlik oranı ve finansal ve bankacılık alanında gelişmeler olarak belirtilmiştir Redzuan vd. (2009: 199). Truett and Truett (1990: 327) hayat sigortalarının milli gelir, eğitim ve yaşla ilişkili olduğunu göstermişlerdir. Bu ilişkiyi de ilk defa Beenstock, Dickinson ve Khajuria (1986: 261–270) gelir, eğitim seviyesi ve yaşa bağlı olduğunu göstermişlerdir. Hussels, Ward ve Zurbruegg (2005:271–272) hayat sigortasına etki eden unsurları ekonomik, hukuki, politik ve sosyal olarak sınıflandırmışlardır.

3. METODOLOJİ

İki veya daha fazla değer alan kukla değişkenler bağımlı değişken olarak kullanıldığı nitel tercih modellerinde amaç, seçimin olasılığının belirlenmesidir (Aldrich ve Nelson, 1984). Logit modelleri, logit regresyona tabi olan ve özellikle ikili bağımlı değişkenler için tasarlanmış doğrusal olmayan fakat uygun dönüşümler ile doğrusallaştırılabilen bir regresyon modelidir. İki değer alabilen bağımlı değişken söz konusu olduğunda, bir karar biriminin sahip olduğu özellikleri ile bu değerlerin belirttiği durumlar

arasında belli bir tercihte bulunma olasılığı arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla kullanılan Logit modelleri, birikimli dağılım fonksiyonu yardımı ile kurulan modellerdir. Logit modeli;

$$P_i = E(Y = 1/X_i) = \frac{1}{1 + e^{-(\beta_0 + \beta_1 X_i)}}$$

şeklindeki lojistik birikimli dağılım fonksiyonundan (BDF) türetilmektedir. Burada yer alan P_i , bağımsız değişken X_i veri iken i. bireyin belirli bir seçim yapma olasılığını (i. birey için Y 'nin 1 ve 0 alma olasılığı) gösterirken, e bilindiği gibi 2.72 değerini ifade etmektedir. Fonksiyonda da görüldüğü gibi, P_i hem bağımsız değişkene hem de parametrelere göre doğrusal değildir (Gujarati, 2001:554–559).

Bir olayın gerçekleşme olasılığı ile gerçekleşmeme olasılığı birbirine oranlandığında elde edilen oran, bahis oranı (fark oranı, odds ratio) olarak adlandırılmaktadır. Hesaplanan bahis oranı e^{Z_i} 'ye eşit olmakta ve elde edilen bu bulgunun logaritması alındığında değişik bir sonuca ulaşılmaktadır (Kleinbaum vd., 1998: 657).

$$L_i = \ln\left(\frac{P_i}{1 - P_i}\right) = Z_i = \beta_0 + \beta_1 X_i$$

Bahis oranının logaritması L_i , hem parametrelere hem de bağımsız değişkene göre doğrusallaşmış olacaktır. Bu durumda, L_i Logit olarak adlandırılmakta ve bu nedenle bu modellere Logit Modelleri adı verilmektedir (Gujarati, 2001: 554)

Logit modelleri farklı yöntemler ile tahmin edilebilmektedir. Bunlardan en sık kullanılanlar, Tartılı En Küçük Kareler ile En Çok Benzerlik yöntemleridir.

Logit modeli katsayılarının anlamlılığın test edilmesinde kullanılan farklı yöntemler bulunmaktadır. Regresyon modellerindeki F testi yerine logit modelleri için genellikle kullanılan testler, Wald Testi ile En Çok Benzerlik Oranı (Likelihood Ratio Test) testleridir. Bu testler ile tüm değişkenler bir arada incelendiği gibi bir ve ya bir kaç ele alınarak da incelenmektedir.

Logit modellerinde katsayı yorumu açısından odds değeri ile odds oranı önemli kavramlardır. Odds (X) değeri, X olayın gerçekleşme olasılığının gerçekleşmeme olasılığına bölünmesi ile hesaplanmaktadır. Logit modellerinde, katsayı yorumu için bahis oranı dışında marjinal etkilerden de yararlanılabilmektedir. Olasılığın bağımsız değişkene göre kısmi türevi alındığında, bağımsız değişkendeki değişmelerin olasılık üzerinde sabit bir etkiye sahip olduğunun hesaplanması, X_i 'nin P_i üzerine

marjinal etkisi ile bulunmaktadır. Marjinal etki;

$$\frac{\partial P_i}{\partial X_i} = \frac{\hat{\beta}_i \cdot e^{-I_i}}{(1 + e^{-I_i})^2} = \frac{\hat{\beta}_i \cdot [(1 - P_i) / P_i]}{[1 + ((1 - P_i) / P_i)]^2} = \hat{\beta}_i \cdot P_i \cdot (1 - P_i)$$

olarak hesaplanmaktadır.

Buna göre, olasılığın bağımsız değişkene göre değişme oranının sadece β_i ' e değil, aynı zamanda değişimin ölçüldüğü olasılığın düzeyine de bağlı olduğu sonucuna varılır. Bu durum da, bağımsız değişkenlerdeki değişimin, herhangi bir tercihin seçilme olasılığı üzerine en büyük etkisinin, dağılımın orta noktasında meydana geldiğini belirtmektedir.

4. DATA

Bu çalışmada hane halkı verilerinden yararlanılarak, özel sigortaya sahip olmayı etkileyen faktörlerin incelenmesi amaçlanmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu Hane halkı Bütçe Anketi'nden elde edilen veriler düzenlenerek analiz için gerekli değişkenler oluşturulmuştur. Anket 2009 yılı 1 Ocak-31 Aralık dönemlerini kapsamakta ve 5658 hanenin bilgilerini içermektedir.

Elde edilen yatay kesit verilerinde analiz için gerekli düzenlemeler (kayıp gözlem, hane halkının tüm fertleri yerine hane halkı reisinin sosyo-demografik özelliklerinin belirlenmesi vb.) yapıldıktan sonra açıklayıcı değişkenler ve bazı açıklayıcı değişkenler için de kukla değişkenler oluşturulmuştur. Analizde bağımlı değişken özel sigortaya sahip olup olmamayı gösteren kukla değişken olarak yer almaktadır. Bu nedenle özel sigortaya sahip olmayı etkileyen faktörlerin analizi için nitel tercih modellerinden biri olan logit modeli yöntem olarak seçilmiştir. Bağımlı değişkenin oluşturulmasında özel sigortaya sahip olma 1, sahip olmama ise 0 olarak tanımlanmıştır. Analiz sonucunda anlamlı olarak elde edilen açıklayıcı değişkenler ve değişkenlerin tanımları ise tablo 1 de yer almaktadır.

Tablo 1. Açıklayıcı değişkenler

Değişken	Sembol	Tanım
Gelir	GLR	Hanenin yıllık kullanılabilir geliri (TL)
Hane büyüklüğü	HB	Hanedeki ilk yetişkin için 1, 14 ve daha yukarı yaştaki fertler için 0.5, 14 yaşından küçük fertler için 0.3 değerleri dikkate alınarak hesaplanan hane halkı büyüklüğü
Ev Sahipliği	ES	Ev sahibi ise 1, değil ise 0
Hane reisinin yaş	YAS	Yaş aralıklarının ortalaması ile hesaplanan hane reisinin yaşı
Hane reisinin iş statüsü	STATU1 STATU2	Özel ise 1 değil ise 0 Devlet ise 1 değil ise 0
Hane reisinin ikinci konut durumu	KONUT2	İkinci konuta sahip ise 1, değilse 0

Hane büyüklüğü için OECD tarafından belirlenen eşdeğerlik ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek, ilk yetişkin için 1, 14 yaş ve üzeri fertler için 0,5, 14 yaşından küçük fertler için 0,3 katsayılarını dikkate almaktadır. Hane reisinin iş statüsü için 3 kukla değişken oluşturulmuştur. STATU1 özeli, STATU2 devleti, STATU3 ise KİT'i baz alarak oluşturulmuştur. Üç durumlu kukla değişken yerine etkisini daha açık görmek amacıyla üç kukla değişken tanımlanmış ve kukla değişken tuzağına düşmemek için bunlardan özel ve devleti baz alan kuklalar kullanılmıştır. Hane reisi yaşı için anketten elde edilen yaş aralıklarının ortalamaları alınarak sürekli değişken olarak kullanılmıştır. Hane halkının konut durumu; ev sahibi, kiracı, lojman ve diğerleri olarak birden fazla kukla değişkenle tanımlanmış ancak ev sahibi kuklasının anlamlı olması nedeniyle yalnızca bu kukla değişkene yer verilmiştir. Özel sigortanın hanenin refah seviyesiyle ilişkili olduğu düşünüldüğünde analize hanelerin ikinci bir konuta sahip olup olmadıklarını

* Hanehalkı verileri kullanılarak yapılan çalışmalarda hanehalkı düzeyinde toplanan gelirlerin birey başına düşen gelirlere dönüştürülmesi gerekmektedir. Haneler arası karşılaştırma yapılabilmesi için hanelerin yetişkin-çocuk ayrımındaki farklılıkların dikkate alınmalıdır. Bunun için, her bir hane büyüklüğünün kaç yetişkine (eşdeğer ferde) denk olduğunu gösteren eşdeğerlik ölçeği kullanılmaktadır. Hanehalkı toplam kullanılabilir geliri toplam gelirin eşdeğerlik ölçeğine bölünerek, o hanehalkı için eşdeğer fert başına düşen gelir hesaplanabilmektedir. Bu nedenle tüketim harcamalarını etkileyen faktörlerin analizi için hane büyüklüğü adına OECD eşdeğerlik ölçeği kullanılmıştır.

gösteren KONUT2 kukla değişkeni de ilave edilmiştir.

Anketten elde edilen verilerle özel sigortayı etkileyebileceği düşünülen daha birçok açıklayıcı değişken oluşturulmuştur. Ancak, analiz sonuçlarında istatistiksel açıdan anlamlı sonuçların elde edilememesi nedeniyle bu sonuçlara yer verilmemiştir.

5. BULGULAR

Hane halkının özel sigortaya sahip olup olmamasını etkileyen faktörlerin logit modeli ile elde edilen analiz sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2 incelendiğinde 5658 haneye ait verilerle yapılan analizde elde edilen tüm katsayıların istatistiksel olarak anlamlı olduğu gözlenmektedir. Elde edilen LR istatistiği 7 serbestlik dereceli χ^2 değerine göre anlamlı olarak elde edilmiştir.

Tablo 2. Logit model tahmin sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart hata	Z değeri
GELİR	9.37e-06*	1.75e-06	5.34
HB	-0.28357**	0.14214	-1.99
ES	0.37432***	0.21752	1.72
YAS	-0.01409***	0.00855	-1.65
STATU S1	-0.44778**	0.22389	-2.00
S2	0.83800*	0.24906	3.36
KONUT2	1.05984*	0.24924	4.25
SABİT	-3.10279*	0.53239	-5.83
N:5658 Log likelihood = -560.609 LR χ^2 (7) = 86.70 prob> χ^2 =0.0000			

• *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesini göstermektedir.

Logit modeli tahminlerinde elde edilen katsayılar direk olarak yorumlanamadığından katsayı yorumu için marjinal etkiler hesaplanmış ve Tablo3 ‘de sonuçlara yer verilmiştir.

Tablo 3. Marjinal etkiler

Değişkenler	dy/dx	Standart hata	Z değeri
GLR	1.63e-07 *	0.0000	4.98
HB	-0.00492 **	0.00243	-2.02
ES	0.00625***	0.00349	1.79
YAS	-0.00024***	0.00015	-1.66
STATU S1	-0.00784**	0.00393	-2.00
S2	0.02048**	0.00819	2.50
KONUT2	0.02963*	0.01023	2.90

• *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesini göstermektedir.

Tabloda yer alan marjinal etkilere göre logit modeli için katsayı yorumu yapmak mümkündür. Diğer değişkenler sabitken; Oecd ölçeğine göre hane büyüklüğündeki %1'lik artış özel sigorta sahibi olma olasılığını %0.004 azaltmaktadır. Aynı şekilde ev sahibi olma durumu kiracı ya da diğer ev sahibi olmama durumlarına göre özel sigortaya sahip olma olasılığını %0.006 arttırıcı etki yaratmaktadır. İkinci konuta sahip olma durumu ise sigorta sahibi olma olasılığını %0.02 arttırmaktadır. Diğer değişkenler sabitken hane halkı reisinin yaşındaki %1'lik artış özel sigortaya sahip olma olasılığını %0.0002 azaltmaktadır.

Gelirin marjinal etkilerine bakıldığında; çok küçük bir etkisinin olduğunu ancak bu etkinin özel sigorta sahibi olma olasılığını arttırıcı yönde olduğunu söylememiz mümkündür. Hane halkı reisinin iş statüsü incelendiğinde ise; hane halkı reisinin özel sektörde çalışmasının özel sigorta sahibi olma olasılığını azalttığı, devlet sektöründe çalışıyor olmasının ise bu olasılığı arttırıcı yönde etki yarattığı söylenebilir. Diğer değişkenler sabitken; hane halkı reisinin özel sektörde çalışması bu sektörde çalışmayanlara göre sigorta sahibi olma olasılığını %0.007 azaltırken, devlet sektöründe çalışması bu sektörde çalışmayanlara göre özel sigortalı olma olasılığını %0.020 arttırmaktadır.

6. SONUÇ

Elde edilen bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, hane halkı reisinin yaşı ile hane büyüklüğü özel sigortalı olma olasılığını azaltmakta, hane halkı reisinin geliri, ev sahibi olması ve bunun yanında ikinci konuta da sahip olması ise özel sigortalı olma olasılığını arttırmaktadır. Hane halkı reisi özel sektörde çalışıyorsa bu durum özel sigortalı olma olasılığını azaltırken, devlet sektöründe çalışıyor olması özel sigortalı olma olasılığını

arttırmaktadır.

Avrupa Birliği ve OECD ülkeleri için yapılan çalışmalar incelendiğinde, özel sigorta sahibi olma tercihi, ev sahibi ve ikinci konut sahibi olma tercihlerine göre da önceliklidir. Ülkemizde ise öncelik ev sahibi ve ikinci konut sahibi olma daha sonra ise özel sigorta sahibi olma tercih edilmektedir. Çalışmada elde edilen diğer bir sonuç ise hane reisinin yaşı ile hane büyüklüğünün artmasıyla özel sigorta tercihlerinde ki olasılığın azalmasıdır.

Elde edilen tüm sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde, ülkemizde özel sigortanın tercihi diğer ülkelere göre daha düşüktür. Bunun önceliğın devlet tarafından sağlanan sigortaların daha çok tercih edilmesine ve gereksinimlerin bu zorunlu sigortalarla karşılanmasına bağlı olduğunu söylememiz mümkündür. Ülkemizdeki hanelerin gelir seviyeleri düşünüldüğünde elde edilen sonuçların beklendiği doğrultuda olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Beenstock, M., Dickinson, G., Khajuria, S., "The Determination of Life Premiums: An International Cross Section Analysis", *Insurance: Mathematics and Economics*; V.5 Is.4., Virginia 1986.

Bernard, Didem M; Banthin, Jessica S.; Encinosa, William E., "Wealth, Income, And The Affordability Of Health", *Health Affairs*, 28.3 (May/Jun) 2009.

Business Monitor International, Turkey Insurance Report, London 2009.

Damodar, N. Gujarati, *Temel Ekonometri*, Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen (çev.) İkinci Basım, İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2001.

Erden, Kuntalp ve Merih Kemal Omağ, *Banka ve Sigorta Hukuku*, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim F. Yayınları, Eskişehir 2000.

Hussels, S Ward; D.R., Zurbruegg, "Stimulating The Demand For Insurance", *Risk Management & Insurance Review*, V.8 I.2, 2005.

John, H. Aldrich ve Forrest D. Nelson, *Linear Probability, Logit and Probit Models*, California: Sage Publications, Inc., 1984, s. 9.

Kennickell, Arthur B., "What's the Difference? Evidence on the Distribution of Wealth, Health, Life Expectancy and Health Insurance Coverage", *Statistics in Medicine*, V.27 is.20, USA 2008.

Lee, Kangoh, "Wealth, Income and Optimal Insurance", *The Journal*

of Risk and Insurance, Vo.74, N.1, Pennsylvania 2007.

Martin F. Grace ve Robert W. Klein, “Homeowners Insurance: Market Trends, Issues and Problems”, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=816927, (30.09.2011)

OECD, Pensions Markets in Focus, No.8, July 2011.

Outreville, J. François, “Life Insurance Markets in Developing Countries”, *The Journal of Risk and Insurance*, Vo.63, N.2, 1996.

Özbolat, Murat, vd., “*Temel Sigortacılık*”, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2006, s.20, Sigortanın Genel Prensipleri, Milli Reasürans İ.A.Ş., İstanbul 2000.

Redzuan, Hendon vd., “Economic Determinants of Family Takaful Consumption: Evidence From Malaysia”, *International Review of Business Research Papers*, Vol. 5 No. 5 September, Melbourne 2009 .

Şener, Orhan; Akın Faruk; “Özel Emeklilik Fonları ve Türkiye’de Bireylerin Bireysel Emeklilik Sistemine Giriş Kararlarını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma”, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı I, Cilt.28, İstanbul 2010.

Tracey, A. LaPierre vd., “Estimating the Impact of State Health Insurance Mandates on Premium Costs in the Individual Market”, *Journal of Insurance Regulation*, Spring Volume 27, No. 3, Washington 2009.

Truett, Dale B. and Lila J. Truett, “The Demand for Life Insurance in Mexico and the United States: A Comparative Study”, *The Journal of Risk and Insurance*, Vol. 57, No. 2, Jun., Pennsylvania 1990.

TEKDÜZEN MUHASEBE SİSTEMİNDE GİDER VE MALİYET HESAPLARINA ELETTİREL YAKLAŞIM

A. Faruk DOĞAN*

ÖZET

Bu çalışmada ülkemizde 1992 yılında uygulamaya konulmuş olan Tekdüzen Muhasebe Sisteminin uygulama sorunlarıyla ilgilenmektedir. Tekdüzen Muhasebe Sistemi ile getirilen Tekdüzen Hesap Planında yer alan gider, maliyet ve gider yansıtma hesaplarının i levleri ile çalışma biçimlerindeki yanlışlıklara değinilmektedir. Diğeryandan gider hesaplarının maliyet hesapları ile aynılaştırılmalarının, hesapların i levlerinin dayanaklarını oluşturan iktisadi faaliyetlerin iktisat ve işletmecilik kuramlarındaki anlamlarını göz ardı etmesindeki eksiklikten kaynaklandığı açıklanmaktadır. Gider, maliyet ve ilgili diğer kavramların iktisat teoremine uygun olarak anlamlarının açıklanması ile bu hesapların Genel Muhasebedeki ve Maliyet Muhasebesindeki kullanımlarının farklılıkları belirtilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe, Tekdüzen muhasebe sistemi, Gider, Harcama, Maliyet.

A CRITICAL APPROACH TO EXPENSE AND COST ACCOUNTS IN UNIFORM ACCOUNTING SYSTEM

ABSTRACT

This study is concerned with the problems in the application of Uniform Accounting System, which is put into effect in 1992. It deals with the operational and functional errors in the reflection accounts for costs and expenses, comprised by the Uniform Accounting Plan. It suggests that these errors arise essentially from the confusion of expenses accounts with cost accounts. Hence, it provides a closer

* Yrd. Doç. Dr., Beykent Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi,
afarukdogan@gmail.com

examination of the theoretical definitions of these economic activities in economics and management science. In this way, it underlines the differences in application of these accounts in General Accounting and Cost Accounting.

Key Words: *Accounting, The uniform accounting system, Expense, Expenditure, Cost.*

1. G R

İletmelerin de ere dayalı faaliyetlerinin parasal ifadelerini izleyen ve bunların ilgililerce yorumlanmasına ve karar alınmasına olanak sa layan Muhasebe'nin en önemli konusunu kullanı lacak hesapların saptanması ve hesapların çalı ma biçimleri olu turur.

Ülkemizde muhasebe uygulamaları Kıta Avrupası ve özellikle de talyan etkisi ile Klasik Muhasebe olarak adlandırılan sisteme uygun bir geli me göstermi tir. 1960'lı yıllarda muhasebe sisteminin geli tirilmesi amacı ile yapılan çalı malarda Anglo Sakson ve ABD muhasebe sistemlerinin etkileri görülmeye ba lamı tır. Bugün uygulanmakta olan 'Tek Düzen Muhasebe Sistemi'nin uygulamaya konuldu u 1992 yılına kadar çe itli kurulu ve komisyonlarca yapılan çalı maların Maliye Bakanlı ının inisiyatifinde sonuçlanması ile anılan Bakanlık 1 sayılı Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebli ini yayınlayarak, bu Tebli de konulan sisteme uyulması zorunlulu unu getirmi tir (Akdo an, Sevilengül, 1996)

Tekdüzen Muhasebe Sisteminin getirdi i Tekdüzen Hesap Planı yakından incelendi inde, sistemin daha çok faaliyet sonuçlarının do ru saptanması dı nda bir kaygı ta ımadı ı, geli tirilen hesapların ve hesapların çalı ma biçimlerinin muhasebe mantı ına, iktisat ve i letmecilik teoremlerine uygunlu unun gözardı edildi i gözlenir. Genel Muhasebenin konusu olan 'gider hesapları' ile Maliyet Muhasebesinin konusu olan 'maliyet hesapları', Gider Hesapları adı altında birle tirilerek anlamları ve i levleri arasındaki farklılıklar gözönünde tutulmadı ından, sistem kısırla tırılmı tır.

Gider Hesaplarının Maliyet Hesapları arasına yerle tirilmeleri ile bu iki hesap türünün aynıla tırılmaları, hiç gereksinimleri olmadı ı halde, ticari faaliyette bulunan bütün i letmelerin Maliyet Hesaplarını tutmaları zorunlulu unu getirmektedir.

Muhasebe uygulamalarında genellikle Maliyet Muhasebesi içerisinde yer bulan, ancak kullanımlarına çok seyrek rastlanılan ve giderek de terkedilmekte olan Yansıtma Hesaplarının kullanılı biçimleri de muhasebe tekni ine uygun dü memektedir. Bu hesaplar, Genel Muhasebenin ‘gider hesapları’ ve fiili maliyet sistemi ile maliyetlerini saptayan i letmelerin ‘yük hesapları’ içinde yer alması gereken harcamaların biriktirildi i birer ‘havuz hesap’ i levi görürlerken, maliyetlerini tahmini maliyetle saptayan i letmelerde ise ‘kar ılık hesabı’ i levi görmektedirler. Muhasebede hesaplara birden çok i lev yüklenilmesinin, muhasebe tekni ine ters dü mesi yanında, muhasebe verilerinin yorumlanmasında ve de erlendirilmesinde önemli kar ıklıklara yol açabilece i açıktır.

Türkiye’nin uzun bir sürede olu an muhasebe uygulama deneyiminin, özellikle hesapların kullanım biçimleri ile ilgili olarak bilimsel ve evrensel nitelikte düzenlemelerle geli tirilmesine olan gereksinim yadsınamazdı. Bu çerçevede olmak üzere, özellikle 1960’lı yıllardan sonra yapılan reform çalı maları sonucunda, muhasebe uygulama biçimlerinde önemli geli meler kaydedilmi tir. Kamu ktisadi Te ebbüslerinde zorunlu, Özel Te ebbüs için yol gösterici olarak 1968 yılında uygulamaya konulan Tekdüzen Muhasebe Sistemi, oldukça bilimsel ve ülke ko ullarını da gözönünde tutan bir çalı mayı yansıtıyordu.

1992 yılında uygulamaya konulan sistemin, geleneksel uygulamaları ve bu çalı mayı gözardı ederek, di er ülkelerde de pek rastlanılamayan bir sistemin getirilmi olması yadırgandırıcıdır.

Bu çalı ma, ülke düzeyinde uyulması zorunlu genel bir muhasebe sisteminin, en az a a ıdaki nitelikleri ta ıması gerekti i varsayımına dayanmaktadır:

- Muhasebenin kayıt altına aldığı faaliyetleri inceleyen ve açıklayan i letmecilik ve iktisat teoremlerine uygunluk;
- Muhasebenin temel ilke ve kurallarına uygunluk;
- letmelerin farklılıklarının göz önünde tutulması ve her çe it i letmenin gereksinimlerinin kar ılanması;
- Ülkedeki uygulamalar ve sistem geli tirme çalı malarının–tarihsel birikimin-göz önünde tutulmu olması.

Ayrıntılı incelemelerde; gider, maliyet ve gider yansıtma hesaplarının çalı ma biçimlerindeki yanlışlıklara değinilmekte, gider ve maliyet hesaplarının farklılıkları ile bu hesapların i levlerinin iktisat ve i letmecilik kuramlarındaki anlamları ile ili kilendirilmeleri gereklili i üzerinde durulmaktadır. Ayrıca, Maliyet Muhasebesinde, iktisadi bir faaliyet olarak üretim sürecinin girdilerinin, üretim i lemleri ile üretim yerlerinin ve ürünün elde edilmesi a masında olu an maliyetin bunlara uygun hesapların kullanılmasını gerektirdi i açıklanmaktadır. Üretim sürecindeki hesapların yalnızca 'gider' hesapları ile ifade edilmesi, yukarda de inilen sakıncalar yanında, sistemi de kısırla tırmaktadır.

Genel Muhasebenin 'gider' hesaplarının, Maliyet Muhasebesinin 'maliyet' hesapları ile birle tirilmesinin ve 'gider yansıtma' hesaplarının gereksiz ve yanlış kullanımlarına ili kin de erlendirmeler, ilgililerin görü lerini test eden bir anket çalı masına dayanmasa da, uzun yıllar kamu ve özel sektörde geçen Hesap Uzmanlı ı ve Yöneticilik görevleri sırasında edinilen ki isel gözlem ve deneyimler, bu çalı mada ortaya konan de erlendirmelere temel olu turmu tur. Öte yandan, çe itli ülkelerdeki muhasebe uygulamalarının ve ülkemizdeki deneyimlerin pratik ve teorik temellerinin akademik literatürdeki yerinin incelenmesi ile varılan sonuçlar peki mi tir.

Muhasebede kullanılan hesapların, i letmelerin iktisadi faaliyetlerinin ifadesi olmalarını sa lamalarının, kendilerine yüklenen i levlerin iktisadi anlamlarına uygun olmalarına ve hesapların çalı ma biçimlerinin de iktisadi faaliyetlerin olu biçimlerine uygun olarak düzenlenmi olmalarına ba lı oldu u özellikle vurgulanmı tir. Bu çalı mada, gider, maliyet ve bunlarla ilgili di er kavramların iktisat ve i letmecilik kuramındaki anlamlarının muhasebeye yansıma biçimlerinin açıklanması ile i letmeler için hazırlanacak hesap planlarının metodolojisinin de ortaya konulması denenmi tir. Bu yönüyle bu çalı ma, yalnızca uygulanmakta olan Tekdüzen Muhasebe Sisteminin gider ve maliyet hesaplarının de erlendirilmesi ile sınırlı kalmamaktadır.

Kaynak taramaları sırasında, Tekdüzen Hesap Planındaki hesapların i levlerinin ve çalı ma biçimlerinin do rulu unu irdeleyen kaynakların sınırlılı ı dikkat çekicidir. Muhasebe ö retiminde hesaplar ve hesapların çalı ma biçimleri derslerin temel konularını olu turur. Kamu otoritelerince hazırlanan veya hazırlattırılan düzenlemelerin, akademik çevrelerde veri olarak kabul edilmek

yerine, sorgulayıcı bir yaklaşımla değerlendirilmelerinin, bu alandaki gelişmelerin alt yapısını oluşturmadaki yeri önemlidir.

2. NCELEME

2.1. Genel Muhasebe ve Maliyet Muhasebesinde Kullanılan Gider ve Maliyet Hesaplarının Entegrasyonu

2.1.1. Genel Muhasebenin Gider Hesapları, Maliyet Muhasebesinin Maliyet Hesapları ile Aynı Türdeki Tür

Tekdüzen Hesap Planında, Genel Muhasebe çerçevesinde yapılan giderler, önce 7 nci Grupta yer alan Maliyet Hesaplarına¹ atılarak, dönem sonlarına kadar bu hesaplarda bekletilmekte, dönem sonlarında ise Yansıtma Hesapları² kullanılarak, 6 ncı Grupta aynı adla, fakat farklı kod numaraları ile yer alan Gelir Tablosu Hesaplarına³ (Sonuç Hesaplarına) aktarılmak suretiyle, dönem sonlarında 'gider' olarak muhasebeleştirilmektedirler.

Maliyet Hesapları Grubunda yer alan hesaplar, dönem içinde yapılan giderlerin toplandı ı birer 'havuz hesap' i levî görmekte, bu giderler dönem sonlarında 600'lü Grupta yer alan hesaplara aktarıldıklarında gerçek bir 'gider hesabı'na dönüşmektedirler. Bu suretle Genel Muhasebenin Gider Hesapları önce Maliyet Muhasebesi içine sokulmakta, sonra aynı adlarla Genel Muhasebeye iade edilmekteler. Bu kayıt biçimi ile maliyet tespiti ile ilgisi bulunmayan Genel Muhasebe (Ticari Muhasebe) içinde, gereksiz olarak, maliyet hesapları kullanılmaktadır. Bu biçimdeki kayıt anlayışı, giderler ile maliyetler arasındaki farkı gözetmemekte, 'gider' ve 'maliyet' kavramlarını

¹ 750-Araştırma ve Geliştirme Giderleri, 760-Pazarlama Satış ve Dağıtım Giderleri, 770-Genel Yönetim Giderleri, 780-Finansman Giderleri Hesapları.

² 751-Araştırma ve Geliştirme Giderleri Yansıtma, 761-Pazarlama Satış ve Dağıtım Giderleri Yansıtma, 771-Genel Yönetim Giderleri Yansıtma, 781-Finansman Giderleri Yansıtma Hesapları.

³ 630-Araştırma ve Geliştirme Giderleri, 631-Pazarlama Satış ve Dağıtım Giderleri, 632-Genel Yönetim Giderleri, 66-Finansman Giderleri Hesapları.

aynıla tırmaktadır. Muhasebe teorisi ve tekni i bakımından uygun olmayan söz konusu uygulama, i letmelerin büyük ço unlu unun 'Ticari letme' olmaları nedeniyle, Maliyet Muhasebesi ile hiç bir ili kileri olmadı ı ve hiç gereksinme duymadıkları halde, bu i letmeleri maliyet hesapları tutmak zorunda bırakmaktadır.

letmeler için esas olan Genel Muhasebedir. Maliyetler muhasebe dı ında tablolar ve yardımcı kayıtlarla hesaplandıktan sonra, bu tabloların dayanak yapılması ile Genel Muhasebe çerçevesinde muhasebe tirilmeleri mümkündür. Bir ürünün maliyetinin tespiti ve muhasebe tirilmesi, mahiyeti itibariyle, i letmenin makine parkına dahil etmek üzere imal etti i ve bu imalatı 'Yapılmakta olan Yatırımlar Hesabı'nda izlemesinden çok farklı de ildir. Maliyetlerin neleri içerece i belirlendikten sonra bunların muhasebe kayıtlarında nasıl gösterilece i i letmelerin kullanacakları 'hesap planları' ile belirlenir. Genel Muhasebe Hesap Planı içerisine önemli 'maliyet hesapları' yerle tirilerek ayrı bir Maliyet Muhasebesi bölümüne yer verilmeyebilir. Bu takdirde, bu hesapları bütün i letmeler de il, maliyet tespit edecek olan i letmeler kullanırlar. Genel Muhasebenin ve Maliyet Muhasebesinin aynı hesap planı içerisinde yer alması, ticari i letmelerin de maliyet muhasebesi kayıtlarını tutmalarını gerektirmemelidir. Ço u ülkelerin Muhasebe Hesap Planlarında, Maliyet Muhasebesine ili kin kısımlar bulunmaz. Bir kısım ülkeler de artık maliyet hesaplarını hesap planlarından çıkarmaktadırlar⁴. letmeler Maliyet Muhasebesi kayıtlarını ayrı bir sistem içerisinde tutma yöntemini seçmeleri durumunda, bunları Genel Muhasebe ile aynı serviste tutabilecekleri gibi, ba ımsız bir bölüm olarak da örgütleyebilirler. Bunlardan hangisinin seçilece ine, i letmenin büyüklü ü, teknik yapısı, yerle im düzeni gibi hususlar göz önünde tutularak karar verilecektir. Açıklanan kayıt biçimlerinden hiç birinde Genel Muhasebenin Gider Hesaplarının, Maliyet Hesapları olarak kurgulanarak i lem yapılması söz konusu olmamalıdır.

⁴ Fransanın 1982 yılında Genel Hesap Planında 9 ncu Grupta yer alan Analitik Muhasebe Hesapları bölümü Hesap Planından çıkarılmı bulunmaktadır. Belçika Hesap Planında da Maliyet Muhasebesi bölümü kaldırılmı tır.
Bkz. - Plan comptable générale (France),- <http://www.anc.gouv.fr/> ; (20.06.2011)
- Plan Comptable Belgique, <http://www.lacompta.org/doc/plan-comptable-belgique.pdf> (20.06.2011).

2.1.2. Aynı Adlarla Birden Çok Hesap Kullanılması Muhasebe Tekniğine Ayrıdır

Tekdüzen Hesap Planı'nda farklı kod numaraları verilmek suretiyle, farklı i levleri olan hesaplar aynı adlarla kullanılmı lardır. Yukarda belirtilen Gider Hesapları bu yanlı uygulamanın en önemli örne ini olu turmaktadır. Maliyet Hesapları üst ba lı ı altında yer alan 700'lü hesaplardaki Ara tırma Geli tirme Giderleri, Pazarlama Satı ve Da ıtım Giderleri, Genel Yönetim Giderleri ve Finansman Giderleri Hesapları birer 'gider toplama hesabı (havuz hesap)' olarak Maliyet Muhasebesi Hesapları ekinde yerle tirilmi lerdir. Genel Muhasebe Hesaplarında da, Gelir Tablosu Hesapları üst ba lı ı altında, bu kez yine aynı adlarla, birer 'sonuç hesabı' niteli inde Gider Hesapları olarak, birbirlerinden bütünüyle farklı i levler yüklenerek, fakat farklı hesap kod numaraları ile (600'lü hesaplar) yer verilmi lerdir.

Muhasebe kuramı, 'tam açıklama' ilkesi gere ince, her hesaba yalnızca bir tek fonksiyon yüklenmesini öngörür. Bu suretle hesaplar ve mali tablolar, i letmelerin dili olma özelli ini ta ır ve evrenselle ir. Herhangi bir i letmenin hesaplarını, dı arıdan birilerinin incelemesi, gördü ü verileri aynı dil ve mantıkla yorumlaması, hesapların aynı içeri i ifade etmesi ile mümkündür.

2.1.3. 'Gider' ve 'Maliyet' Kavramları Arasındaki Farklılık Gözetilmemi tir

Tekdüzen Hesap Planında, 6 ncı grupta yer alan Gelir Tablosu Hesaplarının 'Gider Hesapları' ile 7 nci grupta yer alan Maliyet Hesapları içerisinde yer verilmi olan 'Gider Hesapları' ve bu hesapların 'çalı ma biçimleri' incelendi inde, 'gider' ve 'maliyet' kavramlarının aynı anlamda kullanıldıkları ve bu yanlı kullanımı temel alarak, Muhasebe Sisteminin olu turuldu u görülmektedir. Söz konusu kayıt biçimleri, 'gider' ve 'maliyet' kavramlarının iktisat ve i letme teoremlerindeki farklılıkları dikkate alınmadan düzenlenmi lerdir. Muhasebede kullanılan hesaplar, i letmelerin iktisadi faaliyetlerini fonksiyonel olarak sınıflandırır ve somutla tırır.

Üretim i letmelerinde üretilen mal veya hizmetlerin maliyetlerinin saptanması, i letmenin tedarik, üretim, kalite kontrol, satı gibi önemli

konularındaki karar alma süreçlerinde yönetimin kullanılması gereken verilerin ve bilgilerin temelini oluşturur. Bu bilgilerin, muhasebe kayıtlarında kullanıldıkları 'hesaplar' vasıtasıyla fonksiyonel olarak tasnif ve kayıt edilmek suretiyle, daha bilinçli ve tutarlı karar alma imkanı sağlayan ayrı bir kısım içerisinde muhasebeleştirildikleri sisteme 'İletme Muhasebesi', 'Analitik Muhasebe' (Lassègue,1978: 468-471) veya bizde olduğu gibi 'Maliyet Muhasebesi' adları verilmektedir. Üretilen mallar maliyetinin olduğu üretim sürecinin kayıtlarda gösterilmesini sağlayan Maliyet Muhasebesinde, giderlerin muhasebeleştirilmeleri söz konusu olmaz. Giderlerin kaydı Genel Muhasebenin konusudur.

Maliyet Muhasebesi Sistemi kurulurken göz önünde tutulacak en önemli husus, 'üretim süreci'nin iyi analiz edilerek, bu süreçte yer alan üretim amallarının ve girdilerin üretime katılımlarının doğru saptanması, ondan sonra da bu işlemlerin muhasebe kayıtlarına yansıtılmasını sağlayacak 'hesaplar'ın ve bu 'hesapların çalıştırılma biçimleri'nin muhasebe ilke ve kurallarına uygun olarak belirlenmesidir.

Ekonomik anlamda üretim, bir kısım üretim faktörlerinin (input-girdi) belirli işlemlerden sonra, ürünün niteliğine göre oluşturdukları kombinasyonlar sonucunda tüketime (nihai veya ara tüketim) hazır ürünün (output-çıkıtı) elde edilmesidir (Barre,1978: 16,335). Maliyet muhasebesi, üretim süreci sonucunda elde edilen ürünlerin (output) maliyetinin tespit edilmesi ile üretim sürecinde maliyetleri oluşturulan girdilerin bu maliyetlerde yer aldıkları tutarları ve üretimin bütün amallarında yer alacak yerlerini belirleyerek muhasebe kuralları içerisinde kaydedilmelerini sağlar. Ürün maliyetini oluşturulan girdilerin 'gider' oldukları varsayımı ile muhasebe kayıtlarını düzenleyen mevcut sistemin ne ölçüde doğru ve tutarlı olduğu; 'gider', 'yük', 'harcama (masraf-sarf)' ve 'maliyet' kavramları ile 'gelir', 'hasıla', 'kar-zarar' kavramlarının açıklanması kavuturulmasından sonra anlaşılabilir. Bu konuda yapılacak en önemli güçlük, bu kavramlara işletmecilik ve iktisat teorisinde yüklenen anlamlardan farklı olarak, pratikte yüklenen anlamların birbiri içerisine geçmesi veya çözümlenmesi aynı anlamda kullanılmalarıdır (Civelek, Azzem, 2008).

Gider-Maliyet Ayırımı:

Gider ve Maliyet arasındaki en belirleyici fark, ilki için yapılan ödeme veya harcamanın tüketilmesi ve yok olmasıdır. İkincisinde ise, yapılan ödeme

veya harcamanın bir aktif de ere dönü mesi veya mevcut bir aktif kalemin de erinin artmasına yol açmasıdır (Lassègue, 1978).

Gider kavramının ilk ça rı turdu ı harcamalardan olan Genel Yönetim Giderleri konuyu açıklamak için örneklendirilmede oldukça uygundur: Bankadan para çekmek için ticari taksi kullanan bir elemanın ödedi i bedelin bilanço aktifinde herhangi bir ekilde yer alması söz konusu olamaz. Bu ödeme i letmeye gerekli faydasını sa lamı ve yok olmu tur. Bu açıklamaya uymadı ı dü ünülebilecek olan Kırtasiye Malzemesi gibi bir kısım giderler ise, satın alındıktan sonra, oldukça kısa bir zaman diliminde tüketilirler. Sa ladıkları fayda da bu kısa zaman dilimine yayılır. Miktar olarak da bu malzemeler, söz konusu zaman içerisinde aktifle tirilmeyecek kadar önemsizdirler. Alındıkları tarihte 'gider' yazılırlar.

letmenin giderlerinden söz edilince, bu, belli bir döneme ait olanları ifade eder. leriki yıllara sarkan ödemeler ise – Pe in Ödenen Kiralar gibi... — i letmenin alaca mını olu turduklarından, 'gider' niteli inde de il, bir 'alacak' niteli inde olmak üzere aktifle tirilirler.

Sonuç Hesapları bakımından özel bir önemi bulunan Dönemsellik lkesinin do al sonucu olarak 'giderler' 'ödemeler'den ayrılırlar. Örne in, amortismanı tabi bir aktif de erin alınması (ödeme) ile bunun i letmeye sa ladı ı faydanın ve katkının kar ılı ı olarak ayrılan amortismanların (gider veya yük biçiminde) muhasebele tirilme zamanları farklıdır. Öte yandan, amortismanı tabi tutulan varlıkların i letme bilançosunda somut de erleri vardır ve bunlar yeniden satılabilirler (Lassègue,1978: 474–475). Satılmak üzere alınan ticari malların da, aynı ekilde, bilanço aktifinde yer alabilmeleri ve satılabilmeleri nedeniyle gider olarak i lem görmeleri mümkün de ildir. Gider ve Maliyet kavramlarının ikinci belirleyici farklılıkları, birincilerin yeniden satılabilmeleri imkanı olmadı ı halde, bir maliyet konusu olanların yeniden satılabilmeleridir.

Kurulu Giderlerinin itfasında (Yücel, 2010: 467–482), amortismanı tabi tutulma yönteminin seçilmesi hali, yukarda de inilen amortismanı tabi varlıkların 'yeniden satılabilme' özelliklerine istisna te kil eder. Bu harcamaların sa layaca ı faydanın i letmenin kuruldu u yıllı sınırlı olmadı ı görü ünün kabul görmesi nedeni ile Kurulu Giderlerinin amortismanı tabi tutulabilece i kabul edilmektedir.

Gider kavramını Maliyet kavramından ayıran en önemli farklılıklardan birisi de, giderlerin işletmenin Öz Sermayesinde azalmaya yol açmasıdır. Kurulu Harcamalarının yapılması ile işletmenin öz sermayesi bu harcamalar kadar azalmı olacak, faaliyetini azalan sermayesi kadar kaynaktan mahrum yürütecek, belki bu kısım kadar yabancı kaynağın finansman masrafına da katlanacaktır. Yeniden satılabilme imkanı olmayan bu harcamaların, amortismanına tabi tutulmak yerine, yapıldıkları yıl içerisinde gider yazılmaları daha uygun olacaktır. Nitekim işletmelerin yatırım ve kredi amaçlı mali analizleri için hazırlanan 'düzeltimi bilançolar'da, kuruluş giderleri öz sermayeden indirilirler (Akgüç, 2008: 166). Bunların işletmeye olan katkılarının ileriki yıllara yayılması varsayımını da, yalnızca Kuruluş Giderlerine özgü bir geçerlilik olarak almamak gerekir. İşletmenin herhangi bir döneminde yapılan bir amortisman giderinin ileriki yıllarda da fayda sağlamayacağını söyleme imkanı yoktur.

Maliyet kavramı, bir sürecin sonucunu ifade eder. Stisnai haller dışında, bu bir 'birikim'dir. Maliyet, satın almaları başlı olarak oluşan harcamaların (masrafların) toplamının bir aktif kalem olarak yer alması veya işletmenin kendisinin, kendi ihtiyacı için bir aktif deeri veya temel faaliyet konusunu oluştururan mal veya hizmetleri üretmesi sonucu oluşan harcamaların toplamıdır.

Ticari işletmelerin satılmak üzere satın aldıkları Ticari Malların Maliyeti, bu malların ilk fatura bedelleri ile nakliye, gümrük gibi önemli masrafların toplamından oluşur. Aynı şekilde, satın alınan makine, teçhizat gibi duran deerlerin maliyeti, bunların ilk fatura bedelleri ile nakliye, gümrük, montaj gibi önemli masrafların eklenmesi ile elde edilen bedeldir. Söz konusu mallar ve duran deerlerin elde edilmeleri için yapılan küçük masrafların (haberleşme, yol, yemek, otel... gibi) ilke olarak maliyet bedeline katılmaları gerekmektedir birlikte, gider olarak yazılmaları da mümkündür. Bu tür harcamaların maliyet unsuru veya gider niteliğinde olup olmadıklarının saptanması her zaman mümkün olmayabilmektedir. Vergi mevzuatında da, bu tür harcamaların gider yazılması veya maliyete atılması konusunda işletmeleri serbest bırakılarak, uygulamada karlılık yaratılması engellenmiştir.⁵ Ticari Malların alınması işletmelerinin tamamlanarak aktifte bu hesap adı altında kayıt edilinceye kadar geçen sürede

⁵ Vergi Usul Kanunu, md.: 262, 275; Gelir Vergisi Kanunu, md.:40.

yapılan harcamalar Verilen Sipari Avansları hesabında; diğer aktif değerler ise Sipari Avansları hesabında izlenmekte, nihai maliyet tekkül ettikten sonra ise bu 'geçici hesaplar' kapatılarak 'ana hesaplar'a devredilmektedirler. Bu alımların alı bedelinden başka bir bedel ödenmeden tek bir defada yapılmı olması olayın mahiyetini de iştirmez. Burada maliyet ve gider ayırımında belirleyici olan, yapılan masrafın aktif bir değer bünyesine katılıp katılmadığıdır. Satın alınan veya üretilen bir aktif değer bünyesine katılan harcama için muhasebede 'aktifle tirme' kavramı kullanılır ki, aktifle tirilen bir harcama 'maliyet unsuru' niteliğini taşır.

İşletmenin kendi bünyesinde üretimini yaptığı Bina, Makine, Demirbaşı gibi değerler için yapılan bütün harcamalar bu değerlerin maliyet bedeline katılırlar. Bunlar Yapılmakta Olan Yatırımlar geçici hesabında izlenirler. Yatırım maliyetinin oluşmasını sağlayan sürecin tamamlanması ile üretilen değerler, ilgili hesaba kaydedilerek aktifle tirilirler.

Temel faaliyetlerini 'üretim'in olduğu işletmeler bakımından Üretilen Mallar Maliyetinin tespiti, karar alma ve yönetim açısından taşıdığı önem nedeniyle, ayrıntılı Maliyet Hesapları ve Sistemlerinin – Maliyet Muhasebesinin – kullanılması ihtiyacını doğurmaktadır.

Maliyet Muhasebesinde 'maliyet' kavramı, genellikle, 'üretilen mallar maliyeti'ni ifade etmekle birlikte (Engel, Kletz, 2005), üretimin belirli aşamalarının maliyetlerini (Kesme Atölyesi Maliyeti, Talaşlama Atölyesi Maliyeti, Boyama Atölyesi Maliyeti...) açıklamakta da kullanılır. İşletmenin üretim dışındaki fonksiyonlarının belli dönemlerdeki toplam masrafları da maliyetler olarak ifade edilebilirler. Genel Yönetim Maliyetleri, Pazarlama Satış ve Dağıtım Maliyetleri... gibi. Bu tür maliyetlerin 'Üretilen Hizmet Maliyetleri'nde olduğu gibi 'aktifle tirilmeleri' mümkün olmamakla birlikte, bir 'süreç' sonucunda ve bir 'birikim' olmaları nedeniyle, yalnız 'gider' kavramından ayrılırlar. Bunların, başka bir kavramla ifade edilmelerinin zorluğu da göz önünde tutulduğunda, uygulamadaki karışıklıklar anlaşılabilir.

Gider ile Yük ve Harcama (Masraf – Sarf) Ayırımı:

Muhasebe uygulamalarında karışık kullanılan kavram karışıklıklarından bir diğeri 'gider' ile 'yük' arasındaki ayırımdır. Yükler (charges), mahiyeti itibarı ile giderlerden ayrılırlar. Yükler, giderler gibi yok olmazlar. Aktifle tirilebilecek bir değerlerin maliyetini oluşturan unsurlardır. Ekonomik anlamı ile üretim sürecinin

girdileridir (Alphandery, 1976; Barre, 1978). Yüklerin 'harcama' veya aynı anlamda kullanılan 'masraf veya sarf'tan farkları, belli dönemlere ait olmalarıdır. Harcama, işletmenin yaşamı boyunca de il de, pratikte zaman zaman kullanıldığı gibi, belli dönemlerle sınırlı olarak anlaşıldığı durumlarda, yük kavramı ile özdeşleşir. Üretim sürecinde 'dönemsellik ilkesi', yarı mamul veya mamul maliyetinde ifadesini bulduğu için, Yük yerine Harcama veya Masraf kavramlarının kullanılmasında Maliyet Muhasebesi açısından sakınca bulunmamaktadır.⁶

Burada 'Nakit Muhasebesi'nin konusu olan 'ödeme' ve 'tahsilat' kavramları ile karıştırılır ki, bunlar; 'gider', 'yük', 'maliyet', 'gelir' ve 'hasılat' kavramlarının dışında, işletmeye giren ve çıkan paraları ifade ederler. Örneğin; ödemesi yapılmı hammadelerin harcanması üretimde kullanılmaları ile gerçekleşir.

Gider-Zarar Ayrımı:

Maliyet Muhasebesi ile her zaman ilgili kişi kurulmasa da, 'Kar-Zarar' kavramlarına da değinmek gerekmektedir. Özellikle 'gider' ve 'zarar' kavramları arasındaki farklılığın zaman zaman karıştırıldığı gözlemlenmektedir.

Ekonomik teoreminde 'Kar ve Zarar', bir faaliyet sonucunda oluşur. Faaliyet, satın alınmak veya işletme bünyesinde üretilmek suretiyle maliyeti oluşan malların satılması (veya de diğer biçimlerde elden çıkarılması) sürecidir. Kar veya Zarar, bu süreçte söz konusu malın satış bedeli ile maliyet bedeli arasındaki farkı (marge) ifade eder. Satış bedeli ile maliyet bedeli arasındaki fark, muhasebe dilindeki kullanımı ile 'Gayrisafi Kar (Brüt Kar)'ı oluşturur. Söz konusu faaliyetin yürütülebilmesi için yapılması gereken, ancak satılan mal maliyetine katılmayan harcamalar ise, 'Faaliyet Giderleri' olarak, Gayrisafi Kar'dan indirilirler. Bu suretle oluşan fark 'Faaliyet Kar veya Zararı' olarak adlandırılır.

İşletmenin aktifinde kayıtlı diğer kalemlerin satılması halinde de, satış bedeli ile alım maliyeti arasındaki fark, bu aktif kalemlerin satış kar veya zararını oluşturur. Buradan hareketle 'satış bedeli', 'satış hasılatı', 'gelir', 'irata' ve 'kar(kazanç)' kavramlarının da açıklıkla kavratılması gerekmektedir.

⁶ 1968 yılında uygulamaya konulan Tekdüzen Hesap Planında maliyet girdileri Sarf Hesapları adı ile düzenlenmiştir.

Satı Bedeli, Satı Hasılatı, Gelir, rat ve Kar:

'Satı Bedeli', münferit i lemlerle sınırlıdır. Bu aktifte kayıtlı bir de erin (Ta ıt, Hisse Senedi... gibi) satı na ait tutar olabilece i gibi, i letmenin ana faaliyet konusuna giren mallardan bir adetlik veya bir partilik satı ın tutarı da olabilir.

'Satı Hasılatı' kavramı ise, i letmenin ana faaliyet konusunu olu turan malların satı bedellerinin toplamını ifade eder ki, bu bir süreç içerisinde olu ur.

letmenin mal satı larının bir defada olması halinde satı bedeli ile satı hasılatı kavramları aynı eylem içerisinde ifadelerini bulurlar ki, muhasebedeki satı i leminin kaydı 'satı bedeli' kavramına, dönem sonu kayıtlarında Kar/Zarar Hesabına devri ise 'satı hasılatı' kavramına kar ılık gelecektir.

'Gelir' i letmenin 'sonuç hesaplarına' belli bir dönemde kataca ı nakdi veya kaydi tahsilatlarının tamamıdır. Gelirler i letmenin öz sermayesini artırırılar (Koç Yalkın, 2006: 409). Bunlar, i letmenin ana faaliyet konusu dı nda elde etti i gelirler yanında, i letmenin ana faaliyetinden elde etti i 'gayri safi kar'dan olu ur. Kar (Kazanç) elde edilmesi için ticari bir i letme biçiminde bir 'organizasyon' gereklidir. Mikroekonomik anlamda i letme, toplam satı hasılatı ile toplam maliyetlerinin farkını olu turan, kar veya kazancı elde etmek üzere örgütlenir ve faaliyet yapar (Barre, 1978: 152). Makroekonomik anlamda 'gelir', üretim faktörlerinin üretime katkılarının kar ılı ıdır. letmecilikte kullanılan 'kar' veya 'kazanç' kavramlarının ktisat teorisindeki kar ılı ı 'Katma De er'dir. Katma De er, üretilen mal ve hizmetlerin brüt de erinden üretime katılan (tüketilen) mal (hammadde) ve hizmetlerin brüt de erinin çıkarılması ile elde edilen de erdir (Alphandery, 1976: 47; Barre, 1978: 250). Bu de erin içerisinde, üretim faktörlerinin gelirleri ile te ebbüs karı yer alır. ktisat teoremindeki 'katma de er' kavramı, Muhasebede kullanılan 'net kar' kavramına kar ılık gelir ki; bu, bir i letmenin Toplam Hasılatı ile Toplam Maliyeti (Prix de Revient) arasındaki farkı ifade eder. Muhasebe teoremi, kavramları uygulamaya koyarken iktisat teoremini esas almakla birlikte, temel anlamlardan sapmadan, i letmecili in gereksinimleri çerçevesinde uygulamalar geli tirebilmektedir. Makroekonominin katma de er tanımı ile i letme açısından katma de erin tanımı temelde aynı anlayı ı ta ımakla birlikte bütünüyle çakı maz. letme açısından 'katma de er' satı hasılatı ile satılan mallar maliyeti arasındaki farkı ifade eder. Muhasebede bu tutar 'gayrisafi kar veya

brüt kar' olarak adlandırılır ki; işletmenin temel geliri gayrisafi kardan oluşur. Mal maliyetlerinin saptanmasında, yük veya harcama hesaplarının kullanılmaları gerekir. Yapılmaları zorunlu olmayan ve her işletmede tutarları değişebilen giderlerin (Araştırma Geliştirme Giderleri, Pazarlama Satış ve Dağıtım Giderleri, Genel Yönetim Giderleri, Finansman Giderleri) indirilmesi, diğer gelirlerin (Aktif Değerlerin Satış Karı, Komisyon Gelirleri, Faiz Gelirleri...) eklenmesi ile Net Dönem Karına ulaşılır. Faaliyet giderlerinin muhasebeleştirilmeleri ise Genel Muhasebenin Gider Hesapları ile yapılmalıdır. Giderlerin muhasebeleştirilmeleri ile ilgili olarak Tekdüzen Muhasebe Sistemini'nin getirdiği düzenleme muhasebe teoremine uygundur. Faaliyet Giderleri ve Diğer Giderler Maliyetlerle ilişkilendirilmemelidir. Ancak, daha önce de inildiği gibi, bu hesaplar maliyetlerle ilişkili olmadığı halde, Maliyet Muhasebesi içerisinde düzenlenmemelidir.

'Gelir' kavramının içeriğinde yer alan 'gayrisafi kar'a ulaşırken, 'satış hasılatı'nın sonuç hesapları anlamında 'gelir' olmadığına, 'satılan mallar maliyeti'nin de 'gider' olmadığına anlamı, muhasebede hesaplara verilecek maliyetler bakımından önemlidir. Gelir, gayrisafi kar dışında 'iratlar' ve 'ücretler'i de kapsayan genel bir kavramdır. Vergi hukukumuzda da, bu anlayışı benimsemiştir (Gelir Vergisi Kanunu, md. 1 ve 2). Iratlar, bir organizasyon içinde yer almak zorunluluğu olmadan, belli miktarda kaynağın tahsis edilmesiyle elde edilirler. İrtifak kar payları ve hisse senedi temettüleri ile kira gelirlerinin elde edilmeleri için yapılacak giderler, Genel Yönetim Giderlerine katılarak sonuç hesaplarına devredilirler. Iratlar, bu giderler indirilmeden, Faaliyet Diğer Gelirler arasında doğrudan Kar /Zarar hesabına Gelir olarak kaydedilirler. Iratların elde edilmesi için yapılan giderler Maliyet Muhasebesi ile ilişkilendirilmezler.

Fransız Muhasebe Sistemindeki 'İşletme Hesabı (Compte d'Exploitation) uygulaması (Lassègue,1978;) Satış Hasılatının Gelir olmadığına ve Satılan Mallar Maliyetinin de Gider olmadığına vurgulandığı bir sistemdir. Bu sistemde, Kar-Zarar Tablosunda, yalnızca Satış Hasılatı ile Satılan Mallar Maliyeti arasındaki fark olan Gayrisafi Kar veya Zarar, Gelirler veya Giderler arasında yer alır. Ülkemizde, Tekdüzen Hesap Planından önceki dönemde düzenlenen Kar-Zarar Tablosunda da gayrisafi kar gelirler arasında yer alırdı.

Kavramların iktisat teoremine uygun olarak muhasebe uygulamalarında yerli yerine oturtulmaları her zaman mümkün olmayabilmektedir. Kar ıla ılan en önemli zorluk, kavramların anlam içeriklerindeki ince geçi lerdir. Bunun yanında, muhasebe uygulamalarının, bilimsel tasniflere dayanmayan ve zaman içerisinde olu an geleneksel kayıt biçimlerinden uzakla malarının kolay olamayaca ı da gözardı edilmemelidir. Ancak, ülkemizde 1992 yılında uygulamaya konulan Tekdüzen Hesap Planı, bir yandan eski düzeni dikkate almadan bir sistem geli tirirken, yeni kurulan sistemde, hesapların fonksiyonlarını belirleyen ekonomik olayların kavramsal nitelikleri gözönünde bulundurulmadı ından oldukça karma ık, yapay bir sistem ortaya çıkmı tır. Hesapların i levlerinin bilimsel anlamları gözötilmeden, yalnızca ‘gider’ hesaplarına yer verilerek ‘harcama- masraf’ veya ‘yük’ gibi ‘maliyet’ hesaplarının gözardı edilmesinde, Vergi daresinin, hesapların bilimsel anlamları ile inceliklerine gereksinim duymaması da etken olmu tur. Gelir daresi açısından, matrahın do ru saptanmasına olanak sa layan bir hesap planı yeterlidir. letmelerde ise, analiz, kontrol, karar alma, yönetim gibi konularda ayrıntılı bilgileri gerektiren gereksinimlerinin kar ılanması önemlidir. Halbuki Kamu ktisadi Kurulu ları için yapılmı olan reform çalı maları çerçevesinde, 1968 yılında geli tirilen Tekdüzen Genel Hesap Planı (Bursal,1978: 70–72), yeni geli tirilecek Hesap Planı için, bilimsel alt yapısı ile i letmelerin ve Gelir daresinin gereksinimlerini kar ılamakta iyi bir temel olu turacak niteliklere sahipti.

2.2. Tekdüzen Hesap Planında Gider Yansıtma Hesapları:

Tekdüzen hesap Planınının 7. Bölümünde ‘Maliyet Hesapları (7/A Seçene i)’ ve küçük i letmeler için de, ‘Maliyet Hesapları (7/B Seçene i)’ ba lıkları altında, Genel Muhasebenin kayıt sistemi içerisinde yer alması gereken Gider Hesapları ile Maliyet Muhasebesinin kayıt sistemi içerisinde yer alması gereken Maliyet Hesaplarınının tamamı ‘Gider Hesabı’ olarak, fonksiyonlarına ve masraf çe itlerine göre tasnife tabi tutularak aynı sistem içerisinde gruplandırılmı lardır. 7/A Seçene inin de erlendirilmesi ile 7/B Seçene i de açıklanmı olaca ından, yapılacak de erlendirmeler 7/A Seçene ine göre yapılacaktır.

700'lü gruptaki hesaplar birer geçici hesap niteli inde olup, gider ve masrafların toplanmasını sa layarak birer 'havuz hesap' i levi görmektedirler. Dönem sonlarında ise, bu hesaplarda toplanan tutarlar, önce Gider Yansıtma Hesaplarına 'Alacak', bunlar 'dönem giderleri' ise; 6. Bölümde yer alan Gelir Tablosu Hesaplarından ilgili Gider Hesabına 'Borç' kaydedilmekte ve sonra, Gider Yansıtma Hesaplarına 'Borç', 700'lü grupta yer alan 'havuz hesap' niteli indeki Gider Hesaplarına 'Alacak' kaydedilerek kapatılmaktadır. 6 ncı Grupta yer alan gerçek gider hesapları da, dönem sonlarında Kar/Zarar Hesabına devredilmektedir.

Yansıtma Hesapları 'üretimle ilgili hesaplar' ise⁷; ilgili gider hesaplarında (havuz hesaplar) toplanan tutarlar, yansıtma hesaplarına 'Alacak', 'Yarı Mamul-Üretim Hesabı'na 'Borç' yazılmakta, dönem sonlarında da aynı tutarlar yansıtma hesaplarına 'Borç', ilgili gider hesaplarına (havuz hesaplara) 'Alacak' kaydedilerek kapatılmaktadırlar. Fiili maliyetlerin söz konusu oldu u bu uygulama ile Yansıtma Hesaplarına yüklenen i lev, geçici hesap niteli inde bir 'aktarma hesabı' özelli idir.

'Tahmini Maliyet Sistemi'nin uygulandı ı durumlarda Yansıtma Hesaplarına 'Kar ılık Hesapları' i levi yüklenmi tir. Kesin tutarları önceden bilinmeyen harcamalar veya bütçelenen harcamalar, önce yansıtma hesaplarına 'Alacak' kaydedilerek üretim maliyetine atılmakta, dönem sonlarında ise havuz hesaplarda biriktirilen harcamalar, yansıtma hesaplarının 'Borcuna' ve havuz hesapların 'Alaca ına' kaydedilmekte, yansıtma hesapları ile havuz hesaplar arasında fark olu ması halinde de bunlar 'Fark Hesapları' kullanılarak 'Üretilen Mallar Maliyetine' veya 'Mamullere' yüklenmektedir.

Tekdüzen Hesap Planı ile getirilen ve hesapların çalı ma biçimlerinin yukarda kısaca açıklandı ı 'Yansıtma Hesapları Uygulaması', Muhasebe Tekni i açısından önemli sakıncalar ta ımaktadır:

⁷ 711-Direkt İlk Madde ve Malzeme Giderleri Yansıtma Hesabı, 721-Direkt Çiçilik Giderleri Yansıtma Hesabı, 731-Genel Üretim Giderleri Yansıtma Hesabı, 741- Hizmet Üretim Maliyeti Yansıtma Hesabı.

2.2.1. Yansıtma Hesaplarının Aktarma Hesapları Olarak Kullanım Biçimi Yanlı tır

Muhasebe uygulamalarında Yansıtma Hesaplarının kullanımı oldukça sınırlıdır. Bu hesapların en yaygın biçimde kullanıldığı ülkelerin başında Fransa gelir. Genel yapılanmaları ve mali sistemlerinin geliştirilmesinde Fransa'yı örnek alan bir kısım frankofon ülkelerde de yansıtma hesaplarının yaygın biçimde kullanıldığı görülmektedir. Yansıtma Hesapları, Maliyet Muhasebesinin Genel Muhasebeden ayrı tutulduğu işletmelerde; Genel Muhasebede ilk tahakkukları yapılan ve üretim departmanına ait olan bir kısım harcamaların, üretim maliyetine katılmak üzere maliyet muhasebesi servisine aktarılmasını sağlayan hesaplar biçiminde uygulanmaktadır. Bunlar bir bakıma, Genel Muhasebedeki ilgili hesapların, aynadaki görünümü gibi, Maliyet Muhasebesinin ilgili hesaplarında gösterilmesini sağlayan hesaplardır (Lassègue, 1978: 521). Örneğin, işletme giderlerinin genel tahakkukunu yapan genel muhasebe bölümü, bunlardan üretim bölümünü ilgilendirenleri, bir yansıtma hesabı kullanarak maliyet muhasebesi kısmına aktaracak, maliyet muhasebesi servisi de yansıtma hesaplarının alacağına kaydedeceği bu tutarları, direkt işletmeler ve indirekt işletmeler olarak harcama yerlerine borç kaydederek dağıtımını yapacaktır.

Muhasebe sistemlerinin tek elden kamu otoriteleri tarafından düzenlenmesine karşı olan, bunun, işletmelerin kendi yapılarına uygun hesap planı uygulamasına olanak vermeyeceği, esas itibarıyla da serbest piyasa sistemine aykırı olduğu gerekçeleriyle sınırlayıcı bir hesap planını benimsemeyen ABD'de (Bursal, 1978: 67-68) yansıtma hesaplarını kullananlara rastlansa da, artık muhasebe özetinde çoklukla bu hesaplara yer verilmemektedir (Garrison, Noreen, Brewer, Peter, 2008; Polimeni, Fabozzi, Adelberg, Kole, 1991).

Daha önce açıklandığı gibi, dönem giderlerinin 'maliyet hesabı' kabul edilerek, maliyet hesapları içerisinde yer alması muhasebe kuramına uygun değildir. Dönem giderlerinin, geçici hesap niteliğindeki ayrı havuz hesaplarda biriktirilerek, dönem sonlarında yansıtma hesaplarına 'alacak,' esas gider hesaplarına 'borç' kaydetmek gibi dolambaçlı bir yöntem yerine, giderlerin ilgili esas hesaplarda doğrudan gider yazılarak toplanması ve dönem sonlarında

do rudan Kar/Zarar hesabına devredilmesi, muhasebe uygulamalarının kabul edilmi uygulamalarındandır.

Öte yandan, Yansıtma Hesaplarının ‘aktarma hesapları’ olarak kullanımındaki uygulama, muhasebe tekni i açısından hesapların çalı ma mantı na da ters dü mektedir. Bir ‘aktarma hesabı’ kullanılacaksa, önce, havuz niteli indeki hesaplarda borç kaydedilerek biriktirilen giderlerin, bu hesapların alaca na, aktarma hesaplarının da (yansıtma hesapları) borcuna kaydedilerek zincirin devam ettirilmesi gerekirdi. Bu durum, daha önce de inildi i gibi, tahmini maliyet sistemindeki ‘kar ılık hesapları’ yerine kullanılan söz konusu ‘gider yansıtma hesapları’nın da ‘maliyet hesapları’ ile aynıla tırılmasından kaynaklanmı tır.

Hesap planı içerisinde yansıtma hesaplarını savunanlar, bunların ek bilgiler sa ladıklarını ve maliyetlere aktarılan harcamaların kolayca görülebildi ini ileri sürmektedirler. (Büyükmirza, 2008:107,113). yi bir hesap planının fonksiyonel ve kapsamlı alt hesaplarının olaca ı açıktır. Kaldı ki; Tekdüzen Hesap Planındaki sorun, ayrıntılı istatistiki bilgiler alamamaktan ötedir, bu hesapların yanlı dizayn edilmi olmalarındadır.

2.2.2. Yansıtma Hesaplarının Kar ılık Hesapları Olarak Kullanılmaları Yanlı tır

‘Kar ılık Hesapları’, i letmelerin varlıklarında meydana gelen de er dü üklükleri ve zararlar ile yapacakları giderler ve masrafların kesin tutarları bilinmeyen, yakla ık tahmini tutarlarının izlendi i hesaplardır. Tekdüzen Hesap Planında, Tahmini Maliyet Sistemini kullanan i letmelerin, Fiili Maliyet Sistemini kullananlarda bir ‘aktarma hesabı’ olarak i lev yüklenen ‘Gider Yansıtma Hesapları’, bu kez yapılacak harcamalara kar ılık olarak, tahmini masrafların izlendi i ‘kar ılık hesap’ i levini görmektedirler.

Muhasebede aynı hesaba birden fazla i levlerin yüklenmesinin sakıncalarına ili kin gerekçeler önceki bölümde açıklandı ndan, bu bölümde, söz konusu sakıncaların ‘kar ılık hesaplar’ için de geçerli oldu unu belirtmekle yetinilecektir.

Öte yandan, hesapların adlarının i levlerini ça rı tırmaları önemli olmakla birlikte, zaman zaman buna uymayan anlam yüklemelerinin olabilece ini de

kabul etmek gerekir. Bu takdirde hesapları adlandırmada ‘tutarlı’ olmak gerekecektir. Tekdüzen Hesap Planında 373 kod numarası ile yer alan ‘Maliyet Giderleri Kar ılı 1’ hesabı, mahiyeti itibariyle tam bir tahmini maliyet hesabıdır. levi u ekilde açıklanmıştır. “Aylık maliyetlerin saptanmasında, gelecek aylarda veya yılsonunda kesin tahakkuku yapılacak giderlerle aylık maliyetlere pay verilmesinde, amortismanlar, tamir bakım, ikramiyeler, finansman giderleri ve benzeri giderlere ilişkin tahmini gider kar ılıklarının izlendi i hesaptır.” (G B, THP, 26). Bu hesabın kapsamındaki sınırlayıcı ifade kaldırılarak, bütün tahmini rakamlar için kullanılma imkanı yaratılsaydı, kar ılıklı hesap i levini yerine getiren bir hesap olarak yerini alması olacaktır. Gider Yansıtma Hesaplarının kullanılabilir biçimleri ile daha doğru kullanılmı olan Maliyet Giderleri Kar ılı 1 Hesabının aynı hesap planı içinde, farklı adlarla, fakat aynı i levlerle kullanılmalrı, bu iki hesap türünün anlamlarının da yeterince analiz edilmedi i kanaatini olu turmaktadır.

3. SONUÇ

Tekdüzen Muhasebe Sisteminin getirdi i Hesap Planında, Genel Muhasebenin temel hesaplarından olan ‘Gider Hesapları’, sistem içerisinde yer alması gereken Maliyet Muhasebesi hesapları olan ‘Maliyet Hesapları’nın ve di er ilgili hesapların yerini de alarak, tek bir hesap olarak kullanılmı tır. Ayrıca, Giderlerin Maliyet Hesaplarında biriktirilerek ‘havuz hesap’ olarak, Genel Muhasebede ise ‘gerçek gider hesabı’ olarak iki farklı i levle kullanılmı olmaları sakıncalıdır. Bu uygulama ile ‘gider’ ve ‘maliyet’ kavramları aynıla tırılmı , iki kavram arasındaki farklılıkların gözardı edilmesi ile muhasebenin ‘Tam Açıklama Kavramı’ çinenmi tir. Muhasebe kayıtları ve bu kayıtlarda türetilen bilgilerin evrensel bir dil ve mantıkla yorumlanabilmeleri, bunların i letmecilik ve iktisat teoremlerine uygun anlamlar ta ımları ile olanaklıdır.

Maliyet Muhasebesi, i letme de üretilen mal ve hizmetlerin maliyetlerinin üretim süreci boyunca, üretim maliyetlerine katılan faktörler için yapılan harcamaların (masrafların) tutarlarını ve harcama yerlerini saptayan kayıtları tutar. Bu harcamalar, bir süreç – üretim süreci – sonucunda olu an bir birikimdir. Bu birikim, maliyet kavramı ile açıklanır ve aktifle tirilebilen,

yeniden satılabilen bir de eri (mamul) ifade eder. Üretim sürecinin muhasebeleştirilmesi, girdilerin, üretim yerlerinin ve ürünün elde edilmesi ile oluşan maliyetin bunlara uygun hesapların kullanılmasını gerektirir. Giderler ise, yapıldıkları anda tüketilirler, yok olurlar. Bu nedenle bir süreç içinde birikimleri ve aktifleştirilmeleri olanağı yoktur.

Öte yandan, Türkiye muhasebe uygulamalarında kullanılmalı kanlıkları bulunmayan, 1960'lı yıllarda geliştirilip, 1968 yılında Kamu İktisadi Kurulları için zorunlu, özel sektör için yol gösterici olarak uygulamaya konulan Tekdüzen Hesap Planında da kullanılmamış olan, 'Gider Yansıtma Hesapları'nın kullanılmaları da bir yenilik değil, önemli kargaşaya kaynağı olmuştur. Bunlara da gider hesaplarındakine benzer şekilde birden çok seviyeler yüklenerek, - bazı yerlerde 'aktarma hesabı', bazı yerlerde de 'karlılık hesabı'-karlılıklara yol açılmıştır. Az sayıda ülkede uygulanan bu hesapların kullanımına muhasebenin el ile tutulduğu dönemlerde bile gereksinim duyulmayan ülkemizde, makinele muhasebenin son derece geliştiği günümüzde, ayrıntılı bilgi edinmek gereğiyle kullanılmaya başlanmasının hiçbir katkısı olmadığı gibi önemli karlılıkların da kaynağı olmaktadır.

İletmelerin doğrudan veya finansal piyasalar kanalı ile globalleştiği günümüzde, mali raporların uluslararası standartlarda düzenlenebilecekleri alt yapıyı, muhasebe uygulamaları oluşturur. Muhasebe kayıt düzeninin temel görevi, işletmelerin iktisadi faaliyetlerini, işletmecilik ve iktisat teoremlerindeki anlamlarına uygun olarak kayda geçirmektir. Söz konusu bilimsel içerik temel alınarak, hesap adları ve hesapların çalıştırma biçimlerinin muhasebe ilkelerine uygun olarak, ülkedeki alışkanlıkları ve yerleşik muhasebe mantığını göz önünde tutması ile başarılı bir uygulamaya ulaşılabilir.

1990'lı yıllara gelindiğinde, muhasebe uygulamaları alanında önemli deneyimler kazanılmış olmasına karşın, işletmelerin çoğunun küçük ve orta ölçekli olmaları nedeniyle, hesaplar ve hesapların kullanılabilir biçimleri açısından önemli dağınıklıkların bulunduğu yadsınmaz. Getirilen Tekdüzen Muhasebe Sistemi, bu dağınıklıkları gidermede önemli başarılar sağlamıştır. Ancak sağlanan başarıların gerisinde, Vergi dairesinin sisteme uyuma zorunluluğunu getirmesi olumsuz yatar.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, Nalan, Sevilengül, Orhan, *Tekdüzen Muhasebe Sistemi Uygulaması*, ASMMMO Yayını, Ankara 1996.
- Alphandery, Edmond, *Cours d'Analyse Macroéconomique*, Economica, Paris 1976.
- Autorité Des Normes Comptables De La France (ANC), *Plan Comptable Général-2009*, <http://www.anc.gouv.fr/>, (20 Haziran 2011).
- Barre, Raymond, *Economie Politique*, T.1, Thémis, Presse Universitaire de France, Paris 1978.
- Bursal, Nasuhi, *Maliyet Muhasebesi: Prensipler ve Uygulamalar*, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul 1978.
- Büyükmirza, H. Kamil, *Maliyet ve Yönetim Muhasebesi: Tekdüzene Uygun Bir Sistem Yaklaşımı*, Ankara 2008.
- Civelek, Muzaffer, Azzem, Özkan, *Maliyet ve Yönetim Muhasebesi*, Ankara 2008.
- Engel, François, Kletz, Frédéric, *Cours de Comptabilité Analytique*, Ecole des Mines de Paris, Paris 2005, <http://www.cgs.ensmp.fr>, (15 Temmuz 2011);
- Garrison, R.H., Noreen, E.W., Eric, W., Brewer, P.C., *Managerial Accounting*, Mc Graw-Hill, 2008.
- Gelir daresi Bakanlık, *Vergi Usul Kanunu Muhasebe Tebliği*, <http://.gib.gov.tr/>
- Koç Yalkın, Yüksel, *Genel Muhasebe: İlkeler ve Uygulamalar*, Nobel Yayınları, Ankara 2006.
- Lasseque, Pierre, *Gestion de l'Entreprise et Comptabilité*, Dalloz, Paris 1978.
- Polimeni, S.Ralph, Fabozzi, Frank J., Adelberg, Arthur H., Kole, Michael A., *Cost Accounting: Concepts and Applications for Managerial Decision Making*, Mc Graw-Hill, 1991.
- Yücel, A. Tugay, *Genel Muhasebe: Tekdüzen Muhasebe Sistemi Uygulamaları*, HUD Yayını, İstanbul 2010.

İSTANBUL MENKUL KIYMETLER BORSASI' NDA HİSSE SENEDİ GETİRİ VOLATİLİTESİNİN KLASİK VE BAYESYEN GARCH MODELLERİ İLE ANALİZİ

Selahattin GÜRİŞ*
İrem SAÇAKLI SAÇILDI**

ÖZET

Son yıllarda finansal piyasalarda artan işlem hacimleri, gelişen yeni yatırım araçları finansal analizlerin önemini arttırmıştır ve arttırmaya da devam etmektedir. Finansal piyasalarda oluşan volatilitenin analizi ise ayrı bir önem taşımaktadır. Klasik GARCH modelleri volatilitenin incelemesi için yaygın olarak kullanılmaktadır. Bayes Teoremi, istatistik literatüründe yer alan oldukça eski bir teoremdir ve bu teoreme dayanarak geliştirilen Bayes yaklaşımı pek çok alanda uzun yıllardır uygulanmaktadır. GARCH modelleri de Bayes yaklaşımı ile geliştirilerek bayesyen olarak tahmin edilebilir. Bu çalışmada İstanbul Menkul Kıymet Borsası' nda (İMKB) işlem gören hisse senedi getirileri için klasik ve bayesyen GARCH modelleri tahmin edilerek karşılaştırılmıştır. Burada amaçlanan İMKB için hangi modelin daha iyi sonuç verebileceğini araştırmaktır. Tahmin edilen modellerin karşılaştırılması sonucu İMKB için çalışılan dönemde anlamlı bir klasik GARCH modeli bulunamazken bayesyen GARCH modellerinin anlamlı sonuç verdiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Volatilité, Markov Zinciri Monte Carlo yöntemleri, Bayesyen GARCH modelleri.

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, sgoris@marmara.edu.tr

** Dr., Marmara Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, iremsacakli@marmara.edu.tr

ANALYSIS OF STOCK RETURN VOLATILITY USING CLASSICAL AND BAYESIAN GARCH MODELS IN ISTANBUL STOCK EXCHANGE

ABSTRACT

Increasing trading volume and developing new investments raise the importance of financial analysis in recent years. Analysis of volatility has a particular importance and classical GARCH models are widely used for this aim. Bayes Theorem is a very old theorem that takes part in statistical literature and the Bayesian Approach, which based on this theorem are applied in several areas for many years. GARCH models can be developed via Bayesian Approach in order to explain volatility better. In this study, the classical and bayesian GARCH models are estimated and compared for the stock return volatility of Istanbul Stock Exchange. The aim of this study is to research which models explain stock return volatility better. In contrast to classical GARCH models, the bayesian GARCH models give significant results for stock return volatility.

Key Words: *Volatility, Markov Chain Monte Carlo methods, Bayesian GARCH models.*

1. GİRİŞ

Ekonomide volatilité, zaman serisinin tesadüfi bileşenindeki değişkenlik anlamına gelmekte ve getirilerin standart sapması veya varyansı ile ölçülebilmektedir. Belirli bir zaman dönemindeki hisse senedi fiyat değişkenliği “hisse senedi volatilitesi” olarak adlandırılmaktadır. Getiri volatilitesi finansal ekonominin temel konusunu oluşturmaktadır. Volatilité, zaman serilerindeki dalgalanmaların büyüklük ve hızını belirterek finansal karar almada belirsizliği simgelemektedir¹. Genellikle risk, olumsuz bir durum yani tehlike olarak tanımlanmaktadır volatilité ise olumlu sebeplerden dolayı da meydana gelebilmektedir². Yüksek volatilité, getiri endeksinin geniş değer aralığı içerisinde yayılacağını ve endeksin riskli olacağını ifade edecek, endeks fiyatı da kısa sürede önemli ölçüde değişim

¹ Svetlozar T. Rachev ve diğerleri, *Bayesian Methods in Finance*, 1. Basım, John Wiley & Sons, Kanada 2008, s.185.

² Ser-Huang Poon, *A Practical Guide to Forecasting Financial Market Volatility*, 1. Basım, John Wiley & Sons, İngiltere 2005, s.1.

gösterebilecektir³. Düşük volatilité durumunda ise endeks fiyatı zaman içerisinde istikrarlı salınımlar izleyecek, aşırı değişimler göstermeyecektir⁴.

Volatilité analizinde yaygın olarak kullanılan GARCH (Generalized Autoregressive Conditional Heteroskedasticity, Genelleştirilmiş Otoregresif Şartlı Değişen Varyans) modelleri farklı yaklaşımlarla tahmin edilebilmektedir. İstatistik literatüründe yer alan ve oldukça eski bir teorem olan Bayes Teoremi' ne dayanarak geliştirilen Bayes yaklaşımı pek çok alanda uzun yıllardır uygulanmaktadır. Volatilité modelleri de Bayes yaklaşımı ile tahmin edilebilmektedir. Bu çalışmanın temel amacı, getiri volatilitelerinin tahmininde GARCH modellerini klasik yaklaşım ve Bayes yaklaşımı ile ayrı ayrı tahmin ederek sonuçları karşılaştırmaktır.

Mandelbrot (1963)⁵ ilk kez fiyatlardaki büyük dalgalanmaları yine büyük dalgalanmaların takip edeceğini, ufak dalgalanmaları yine ufak dalgalanmaların izleyeceğini ileri sürmüştür. Engle (1982)⁶ ilk kez volatilité sürekliliğini ifade etmek için ARCH modelini kullanmıştır. Bayesyen GARCH modelleri Kleibergen ve Van Dijk (1993) ile Bauwens ve Lubrano (1998)⁷ tarafından geliştirilmiştir.

Geweke (1989), Kleibergen ve van Dijk (1993) Önem örnekleme ile, Geweke (1994b)⁸ Metropolis Hastings algoritması ile Bauwens ve Lubrano (1998) ise Griddy-Gibbs örnekleycisi ile ARCH modellerinin Bayesyen tahminini yapmıştır. Uygulamada GARCH modelinin Bayesyen tahmini M-H algoritması kullanılarak incelenmiştir. Ayrıca artıkların normal ve Student-t dağıldığı bayesyen GARCH(1,1) modelleri de tahmin edilmiştir.

³ G. Andrew Karolyi, "Why Stock Return Volatility Really Matters", *Strategic Investor Relations, Institutional Investor Journals Series*, March 2001, s.2.

⁴ Volatilité, <http://www.investopedia.com/terms/v/volatility.asp>, (18.04.2009)

⁵ B. Mandelbrot, "The variation of Certain Speculative Prices", *Journal of Business*, Vol.36, No.4, 1963, s.394.

⁶ R. Engle, "Autoregressive Conditional Heteroscedasticity with Estimation of the Variance of United Kingdom Inflation", *Econometrica*, Vol 50, No 4, 1982, s. 987-1007.

⁷ Luc Bauwens, Michel Lubrano, "Bayesian Inference on GARCH Models Using the Gibbs Sampler", *Econometrics Journal*, Vol. 1, 1998, s. 23-46.

⁸ J. Geweke, "Bayesian Comparison of Econometric Models", Working Paper 532, *Research Department, Federal Reserve Bank of Minneapolis*, 1994b.

2.BAYESYEN GARCH MODELLERİ

Getirilerin volatilitesi zamanla değişmektedir. Getiriler heteroskedastik yani değişen varyanslıdır. Finansal varlık getirilerinin dalgalanmaları yığılı olabilir. Volatilité kümelemesi yığın olarak adlandırılır ve volatilité kümelemesi getirilerin düşük volatilité ve yüksek volatilité periyotlarında olma eğilimini ifade etmektedir. Engle (1982)' nin ileri sürdüğü ARCH modelinin otoregresif olması volatilitenin sürme eğiliminde olduğunu, şartlı olması zamanla ya da zamanın herhangi bir noktasına göre değiştiğini, değişen varyans ise sabit volatilité olmaması durumunu ifade etmektedir. Bu modelde σ_t^2 ' nin geçmiş dönem hata terimlerine bağımlı olduğu varsayılır ve,

$$\sigma_t^2 = \sigma^2 h(\varepsilon_{t-1}, \dots, \varepsilon_{t-p}, \alpha)$$

olarak gösterilir. ARCH modellerinde y_t ' nin şartlı varyansı, artıkların karelerinin gecikmeli değerlerine göre zamanla değişmektedir. Bollerslev (1986)⁹ ARCH modellerinin genelleştirilmiş hali olan, analitik olarak daha kolay hesaplanabilen ve serilerin özelliklerini daha iyi ifade edebilen GARCH modellerini ileri sürmüştür. Genelleştirme şartlı varyansın gecikmeli değerinin ARCH terimlerine eklenmesi ile olmaktadır. GARCH (p,q) modeli ARCH (p) modeline q sayıda pozitif parametrenin eklenmesi ile,

$$h_t = \omega + \alpha_1 y_{t-1}^2 + \dots + \alpha_p y_{t-p}^2 + \gamma_1 h_{t-1} + \dots + \gamma_q h_{t-q}$$

olarak ifade edilebilir. Birçok finansal uygulama sonucunda GARCH(1,1) modelinin yeterli olduğu belirlenmiştir¹⁰. $p = q = 1$ olan GARCH(1,1) süreci,

$$h_t = \omega + \alpha y_{t-1}^2 + \gamma h_{t-1}$$

olarak ifade edilebilir.

Klasik yaklaşımda GARCH modelinin parametreleri En Çok Benzerlik Yöntemi ile tahmin edilir. Yapılan çalışmalarda artıkların

⁹ T. Bollerslev, "Generalized Autoregressive Conditional Heteroscedasticity", *Journal of Econometrics*, Vol. 31, 1986, s.307-327.

¹⁰ Robert F. Engle, "Statistical Models for Financial Volatility", *Financial Analysts Journal*, Vol. 49, No 1, 1993, s.72-88; P. Bologna, Laura Cavallo, "Does the Introduction of Index Futures Effectively Reduce Stock Market Volatility? Is the Futures Effect Immediate? Evidence from the Italian Stock Exchange Using GARCH", *Applied Financial Economics*, Vol. 12, No. 3, 2002, s. 183-192.

dağılımının normallikten sapma gösterdiği, kalın kuyruk ve eğiklik özelliğine sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu sebeple getirileri modellemek için simetrik student-t dağılımı, genelleştirilmiş hata dağılımı (GED), kararlı (stable) pareto dağılımı ve normal dağılımların kesikli karışımı şartlı dağılımları da önerilmiştir.

Bayesyen tahminde durağanlık kısıtı gibi eşitsizlik kısıtları klasik GARCH modellerinde olduğundan çok daha kolay sağlanmaktadır¹¹. Bayesyen yaklaşımda durağan dağılım kolayca belirlenebilir. Benzerlik fonksiyonunun parametrelere göre doğrusal olmadığı durumlarda optimizasyonu çok güç olmaktadır. Markov Chain Monte Carlo (MCMC) sadece model parametrelerinin değil, aynı zamanda fonksiyonlarının da son olasılık dağılımlarını bulmada esneklik sağlamaktadır.

Bollerslev ve diğerleri (1992)¹² Student-t artıklarına sahip GARCH(1,1) modelini (Student-GARCH(1,1)),

$$\begin{aligned} y_t &= \varepsilon_t \sqrt{h_t} \\ \varepsilon_t | \mathfrak{S}_{t-1} &\sim Student(0, 1, \nu) \\ h_t &= \omega + \alpha y_{t-1}^2 + \gamma h_{t-1} \end{aligned}$$

olarak ifade etmiştir. Burada $t = 1, \dots, T$ dir. Student yoğunluğu, kalın kuyruklu olması nedeni ile finansal serilerdeki aşırı basıklık özelliğini normal yoğunluktan daha iyi yansıtmaktadır. Geçmiş bilgiye (\mathfrak{S}_{t-1}) şartlı olarak y_t sıfır ortalama, $h_t \nu / (\nu - 2)$ varyansla ($\nu > 2$ varsayımı ile) Student-t dağılmaktadır. Varyans denkleminin parametreleri, h_t ' nin pozitifliğini sağlayacak şekilde $\omega \geq 0$, $\alpha > 0$ ve $\gamma \geq 0$ ile kısıtlanmıştır. y_t sürecinin kovaryans durağanlığını sağlamak için $\nu > 2$ varsayımı ile,

$$0 \leq \alpha \frac{\nu}{\nu-2} + \gamma < 1$$

kısıtı konulabilir. Zayıf ve güçlü durağanlık için $\gamma < 1$ şartı gerek şarttır. T gözlem sayılı son olasılık yoğunluk fonksiyonu,

$$\varphi(\theta|y) \propto \varphi(\theta) l(\theta|y)$$

olarak gösterilir¹³. Burada $\varphi(\theta)$ marjinal olasılık yoğunluğunu, $l(\theta|y)$ de benzerlik fonksiyonunu ifade etmektedir. θ , $(\omega, \alpha, \gamma, \nu)$ parametre vektörünü

¹¹ J. Geweke, "Bayesian Inference in Econometric Models Using Monte Carlo Integration", *Econometrica*, Vol. 57, No. 6, 1989a, s. 1317-1339.

¹² T. Bollerslev, R. Y. Chou, K. F. Kroner, "ARCH Modelling in Finance: A Review of the Theory and Empirical Evidence", *Journal of Econometrics*, Vol. 52, 1992, s. 5-59.

¹³ Bauwens, Lubrano, *Bayesian Inference on GARCH Models Using the Gibbs Sampler*, s. 25.

göstermektedir. Benzerlik fonksiyonu,

$$l(\theta; y, \mathfrak{S}_0) \propto \prod_{t=1}^T \left[\Gamma\left(\frac{v+1}{2}\right) / \Gamma\left(\frac{v}{2}\right) \right] [(v-2)h_t]^{-1/2} \left[1 + \frac{y_t^2}{(v-2)h_t} \right]^{-(v+1)/2}$$

olarak ifade edilmektedir. Klasik GARCH modelinde h_t şartlı varyanstır. $\varepsilon_t \sim t(0,1,1/v, v)$ ise benzerlik fonksiyonu,

$$l(\theta; y, \mathfrak{S}_0) \propto \prod_{t=1}^T \left[\Gamma\left(\frac{v+1}{2}\right) / \Gamma\left(\frac{v}{2}\right) \right] (vh_t)^{-1/2} \left[1 + \frac{y_t^2}{vh_t} \right]^{-(v+1)/2}$$

olarak gösterilebilir..

$\varphi(\theta)$ ilk olasılık yoğunluk fonksiyonu parametreler üzerindeki pozitiflik kısıtını ve $\gamma < 1$ şartını sağlamalıdır. Bauwens ve Lubrano (1998) v için sıfır etrafına merkezlenmiş Cauchy dağılımının sağ-yarı tarafını (üst yarısını) ilk dağılım olarak önermiştir. v için başka bir ilk seçenek de $[0, K]$ aralığında uniform dağılımdır. K herhangi bir sonlu sayıdır. Finansal getiri verileri ile yapılan uygulamalı çalışmalar, serbestlik derecesi parametresinin genelde 20' den küçük değerlerde olduğunu göstermiştir. Bu sebeple v aralığının K üst sınırı 20' ye sabitlenebilir.

GARCH (1,1) modelinin M-H algoritması ile tahmini artıkların normal ve Student-t dağıldığı durumlar için ayrı ayrı incelenecektir.

3. ARTIKLARIN NORMAL DAĞILDIĞI GARCH(1,1) MODELİNİN BAYESYEN TAHMİNİ

GARCH modellerinin tahmininde parametrelerin pozitiflik ve modelde kovaryans durağanlık şartının sağlanması kısıtları optimizasyon sürecini karmaşıklaştırmaktadır. GARCH modelinin En Çok Benzerlik tahminicisinin ve test istatistiklerinin performansı da sınırlıdır. LM, Wald ve LR test istatistikleri büyük örnek hacimlerinde iyi sonuçlar vermektedir. Bayesyen yaklaşımda parametreler üzerindeki herhangi kısıt MCMC yöntemi ile sağlanabilir, küçük örneklerde kesin sonuçlara ulaşılabilir¹⁴.

Daha önce ifade edildiği gibi normal-GARCH(1,1) hatalarına sahip doğrusal regresyon modeli $t = 1, \dots, T$ için,

$$y_t = x_t' \beta + e_t \\ e_t = \sqrt{h_t} \varepsilon_t, \quad \varepsilon_t \sim N(0,1)$$

¹⁴ David Ardia, "Bayesian Estimation of the GARCH(1,1) Model with Normal Innovations", *Student*, 5(3-4), pp.283-298, ISSN:1420-1011, September 2006, s.284.

$$h_t = \omega + \alpha e_{t-1}^2 + \gamma h_{t-1}$$

olarak ifade edilmektedir. Burada $\omega > 0$, $\alpha \geq 0$ ve $\gamma \geq 0$ olmalıdır. $N(0,1)$, standart normal yoğunluk fonksiyonudur. y_t bağımlı değişken, x_t (mx1) boyutlu dışsal ya da gecikmeli bağımlı değişken vektörüdür. β regresyon katsayılarının (mx1) boyutlu vektörüdür. h_t geçmiş şokların karelerinin ve geçmiş varyansın doğrusal bir fonksiyonudur. Parametreler üzerindeki pozitiflik kısıtı, şartlı varyansın pozitif olmasını sağlamaktadır. Benzerlik fonksiyonunu yazmak için $y = (y_1, \dots, y_T)'$ ve $\lambda = (\omega \alpha)'$ vektörleri tanımlanmıştır. X ise t. ci satırı x_t' olan (Txm) boyutlu matristir. Parametreler de $\theta = (\beta, \lambda, \gamma)$ vektörü ile gruplanmıştır. (TxT) köşegen matrisi $\Sigma = \Sigma(\theta) = \text{diag}(\{h_t(\theta)\}_{t=1}^T)$ olarak tanımlanarak,

$$h_t(\theta) = \omega + \alpha e_{t-1}^2 + \gamma h_{t-1}(\theta)$$

$$e_t(\beta) = y_t - x_t' \beta$$

yazılabilir. θ ' nın benzerlik fonksiyonu,

$$I(\theta|y, X) \propto (\det \Sigma)^{-1/2} \exp \left[-\frac{1}{2} e' \Sigma^{-1} e \right]$$

olarak yazılır. İlk gözlem başlangıç değeri olarak kullanılır ve başlangıç varyansı ω ' ya sabitlenir. Bu benzerlik GARCH sürecinin şartlı benzerlik fonksiyonudur. β, λ ve γ parametreleri için,

$$p(\beta) \propto N_m(\beta | \mu_\beta, \Sigma_\beta) I_{[\beta > 0]}$$

$$p(\lambda) \propto N_2(\lambda | \mu_\lambda, \Sigma_\lambda) I_{[\lambda > 0]}$$

$$p(\gamma) \propto N(\gamma | \mu_\gamma, \Sigma_\gamma) I_{[\gamma > 0]}$$

integrali alınabilen ilk olasılık dağılımları önerilmiştir. Burada μ_\bullet ve Σ_\bullet hiperparametrelerdir^{15*}, I_\bullet ise kısıtın geçerli olması durumunda bire, olmaması durumunda sıfıra eşit olan gösterge fonksiyonudur. N_d , d-boyutlu normal dağılımdır ($d > 1$). β, λ ve γ arasında ilk olasılıkların bağımsız

* Hiyerarşik modeller sayesinde farklı düzeydeki değişkenlere aynı istatistikel modelde yer verilmektedir. Bilindiği gibi bayesyen modellerde benzerlik fonksiyonu ile ilk olasılık dağılım fonksiyonu çarpılarak son olasılık dağılım fonksiyonu $\pi(\theta|X) \propto L(\theta|X)p(\theta)$ olarak ifade edilebilir. Burada θ parametresinin bilinmeyen başka bir γ parametresine şartlı olduğu düşünülürse son olasılık fonksiyonu, $\pi(\theta, \gamma|X) \propto L(\theta|X)p(\theta|\gamma)p(\gamma)$ olarak hesaplanmaktadır. Burada $p(\gamma)$, γ ' nın ilk olasılık dağılımıdır. Yukarıdaki ifadede θ ' nın marjinal dağılımını elde etmek için çoğu zaman MCMC yönteminin kullanılması gerekmektedir. Burada θ ilk olasılık dağılımı $p(\theta|\gamma)$, kendi ilk olasılık dağılımı olan başka bir γ parametresine şartlı olmaktadır. $p(\gamma)$, “hiperparametre” ya da “hiper ilk olasılık” olarak adlandırılmaktadır.

olduğu varsayılmıştır ve ortak son olasılık yoğunluk fonksiyonu Bayes Kuralı ile,

$$p(\theta|y, X) \propto I(\theta|y, X)p(\theta)$$

olarak gösterilir¹⁶.

Varyans denklemi ardışık yapıda olduğundan benzerlik fonksiyonu ile ortak ilk olasılık yoğunluk fonksiyonu arasında eşlenikliğe olanak vermemektedir. Bu nedenle ortak son olasılık dağılımının simülasyonu gerekmektedir. Dağılımdan örnekler Metropolis-Hastings (M-H) algoritması ile çekilir. Buradaki algoritma Nakatsuma (1998)' in özel bir halidir. Ortak ilk olasılık dağılımından bir başlangıç değeri çekilir $\theta^0 = (\beta^0, \lambda^0, \gamma^0)$ ve θ için iteratif olarak J geçiş yapılır. Tek bir geçiş,

$$\beta^j \sim p(\beta|\lambda^{j-1}, \gamma^{j-1}, y, X)$$

$$\lambda^j \sim p(\lambda|\beta^j, \gamma^{j-1}, y, X)$$

$$\gamma^j \sim p(\gamma|\beta^j, \lambda^j, y, X)$$

olarak ayrıştırılır. Şartlı dağılımın tamamı analitik olarak bilinmediğinden β, λ ve γ önerilen bu üç yoğunluktan çekilir.

M-H algoritması ile bayesyen GARCH (1,1) modelinin β katsayıları, ARCH katsayıları ve GARCH katsayıları ayrı ayrı elde edilebilir¹⁷.

4. ARTIKLARIN STUDENT-T DAĞILDIĞI GARCH(1,1) MODELİNİN BAYESYEN TAHMİNİ

Student-t artıklarına sahip klasik GARCH(1,1) süreci doğrusal regresyon modeli için,

$$y_t = x_t' \beta + e_t \quad (t = 1, \dots, T)$$

$$e_t = \sqrt{\frac{v-2}{v}} h_t \varepsilon_t, \quad \varepsilon_t \sim s(0, 1, v)$$

$$h_t = \omega + \alpha e_{t-1}^2 + \gamma h_{t-1}$$

olarak ifade edilmektedir. En Çok Benzerlik Yöntemi ile parametrelerin

¹⁶ David Ardía, *Financial Risk Management with Bayesian Estimation of GARCH Models: Theory and Applications*, Volume 612 of Lecture Notes in Economics and Mathematical Systems, 1. Basım, Springer-Verlag, Berlin 2008, s. 40.

¹⁷ Ardía, *Bayesian Estimation of the GARCH(1,1) Model with Normal Innovations*, s.286; Ardía, *Financial Risk Management with Bayesian Estimation of GARCH Models: Theory and Applications*, s. 20; S. Chib, E. Greenberg, "Bayes Inference in Regression Models with ARMA(p,q) Errors", *Journal of Econometrics*, Vol 64, No 1-2, 1994, s. 183-206.

tahmininde parametre vektörü θ ' nın ($\theta = (\beta, \omega, \gamma, \nu)$) benzerlik fonksiyonu klasik çıkarımda kullanılabilir ancak bayesyen açıdan kullanılamamaktadır. Parametreleri, özellikle de serbestlik derecesi parametresi ν ' yi elde etmek için önerilen yoğunlukları bulmak çok güçtür. Bu sorunu ortadan kaldırmak için hata süreci $\{e_t\}$ Geweke (1993)' ün önerdiği şekilde ifade edilebilir ve,

$$e_t = \sqrt{\frac{\nu-2}{\nu}} \varpi h_t \varepsilon_t, \quad \varepsilon_t \sim N(0,1), \quad \varpi_t \sim IG\left(\frac{\nu}{2}, \frac{\nu}{2}\right),$$

olarak yazılabilir. ϖ_t ' ye şartlı olarak e_t hata terimi sıfır ortalama, $\varpi_t \frac{\nu-2}{\nu} h_t$ varyans ile normal dağılmaktadır. $\frac{\nu-2}{\nu} h_t$ değişen varyanslı fonksiyon ϖ_t gizil değişkeni ile çarpılmıştır. ϖ_t ' nin dağılımı ters (inverted) gamma dağılımıdır*. Yukarıdaki gösterim Student-t dağılımının normal dağılımların ölçek karışımı gösterimidir¹⁸. Birçok kalın kuyruklu dağılım normal dağılımların ölçek karışımı olarak gösterilebilir. Bu gösterimler iteratif yöntemlere dayanan tahminin daha kolay yapılmasını sağlar ve son olasılık dağılımının matematiksel olarak çözülebilmesini sağlar çünkü doğrusal olmayan benzerlik fonksiyonu doğrusal hale gelir ve parametrelerin şartlı dağılımından örnek almak kolaylaşır. ϖ_t aslında karışım değişkenlerinin vektörüdür. Bu durumda ilave olarak $\varpi = (\varpi_1, \dots, \varpi_T)'$ parametrelerinin şartlı son olasılık dağılımının da simüle edilmesi gerekir.

Gizil değişkenler (Tx1) boyutlu $\varpi = (\varpi_1, \dots, \varpi_T)'$ vektörü ile yeniden gruplanır. Arttırılmış (augmented) parametre kümesi de $\psi(\theta, \varpi)$ olarak tanımlanır. Daha önce ifade edildiği gibi yine $y = (y_1, \dots, y_T)'$, $\lambda = (\omega, \alpha)'$, $\theta = (\lambda, \gamma, \nu)'$ olarak alınmıştır. TxT köşegen matrisi,

$$\Sigma = \Sigma(\psi) = \left(\text{diag} \left(\left\{ \varpi_t \frac{\nu-2}{\nu} h_t(\beta, \lambda, \gamma) \right\}_{t=1}^T \right) \right)$$

olarak tanımlanmıştır. ψ 'nin benzerlik fonksiyonu,

$$I(\psi|y, X) \propto (\det \Sigma)^{-1/2} \exp \left[-\frac{1}{2} e' \Sigma^{-1} e \right]$$

olarak ifade edilebilir. β, λ ve γ parametreleri için daha önce artıkların normal dağıldığı bayesyen GARCH(1,1) modelinde belirtilen ilk olasılık dağılımları önerilmektedir. ϖ_t bileşenlerinin ters Gamma yoğunluk

* Ters (inverted/inverse) gamma dağılımı iki parametrelili sürekli olasılık dağılımıdır ve gamma dağılımına uyan bir değişkenin tersinin dağılımıdır. Ters gamma dağılımı normal dağılımın varyansının eşlenik ilk olasılık dağılımı olması sebebi ile Bayesyen istatistikte yaygın olarak kullanılmaktadır. (http://en.wikipedia.org/wiki/Inverse-gamma_distribution)

¹⁸ Geweke, *Bayesian Treatment of the Independent Student-t Linear Model*, s. 23.

fonksiyonundan bağımsız olarak özdeş dağıldığı varsayımı ile ϖ vektörünün v ' ye şartlı olarak elde edilen ilk olasılık yoğunluk fonksiyonu,

$$p(\varpi|v) = \left(\frac{v}{2}\right)^{\frac{Tv}{2}} \left[\Gamma\left(\frac{v}{2}\right)\right]^{-T} \left(\prod_{t=1}^T \varpi_t\right)^{-\frac{v}{2}-1} \exp\left[-\frac{1}{2}\sum_{t=1}^T \frac{v}{\varpi_t}\right]$$

olarak ifade edilir. v ' nin ilk olasılık dağılımı çevrilmiş (translated) üstel dağılımdır¹⁹. $\mu_\lambda, \Sigma_\lambda, \mu_\gamma, \Sigma_\gamma$ hiperparametrelerinin ilk olasılıkları belirsizdir. İlk olasılıkların bağımsızlığı varsayımı ile ortak ilk olasılık,

$$p(\theta) = p(\lambda)p(\gamma)p(\varpi|v)p(v)$$

olarak ifade edilir. Bu ortak ilk olasılık ile benzerlik fonksiyonu, Bayes Kuralı ile birleştirilerek son olasılık yoğunluk fonksiyonu,

$$p(\psi|y, X) \propto I(\psi|y, X)p(\psi)$$

olarak gösterilir. Benzerlik fonksiyonu ile ilk olasılık yoğunluk fonksiyonu arasında eşleniklik olmadığından örnekler M-H algoritması ile ortak son olasılık yoğunluk fonksiyonundan elde edilir.

Ortak son olasılık dağılımından örnekler Metropolis-Hastings (M-H) algoritması ile çekilir. Ortak ilk olasılık dağılımından bir başlangıç değeri çekilir $\theta^0 = (\beta^0, \lambda^0, \gamma^0, \varpi^0, v^0)$ ve θ için iteratif olarak J sayıda geçiş yapılır. Tek bir geçiş,

$$\beta^j \sim p(\beta|\lambda^{j-1}, \gamma^{j-1}, \varpi^{j-1}, v^{j-1}, y, X)$$

$$\lambda^j \sim p(\lambda|\beta^j, \gamma^{j-1}, \varpi^{j-1}, v^{j-1}, y, X)$$

$$\gamma^j \sim p(\gamma|\beta^j, \lambda^j, \varpi^{j-1}, v^{j-1}, y, X)$$

$$\varpi^j \sim p(\varpi|\beta^j, \lambda^j, \gamma^j, v^{j-1}, y, X)$$

$$v^j \sim p(v|\varpi^j)$$

olarak ayrıştırılır. Sadece ϖ vektörü bilinen bir ifadeden simüle edilebilir, v parametresinin örneklenmesi optimize edilmiş red tekniğine dayanır²⁰.

M-H algoritması ile artıkların Student-t dağıldığı bayesyen GARCH (1,1) modelinin β katsayıları, ARCH katsayıları ve GARCH katsayıları ayrı ayrı elde edilebilir.

¹⁹Çevrilmiş üstel dağılımın $(Exp(\alpha, \underline{\mu}))$ yoğunluğu $g_\alpha(z) = \alpha e^{-\alpha(x-\underline{\mu})} \mathbb{I}_{z \geq \underline{\mu}}$ olarak gösterilmektedir. $\underline{\mu}, \mu$ ile karşılaştırıldığında dah büyük sınır değerini ifade etmektedir. (Christian P. Robert, George Casella, *Monte Carlo Statistical Methods*, 2nd edition, Springer, New York 2004, s. 53.)

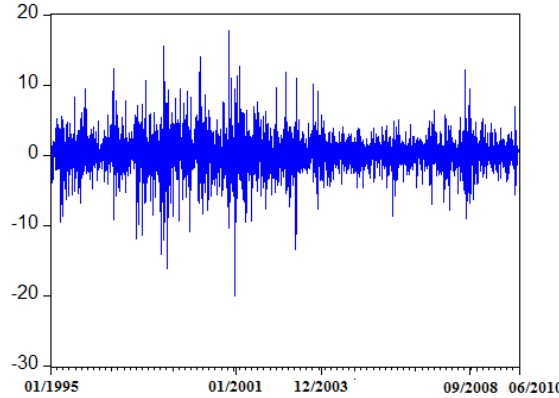
²⁰ Ardia, *Financial Risk Management with Bayesian Estimation of GARCH Models: Theory and Applications*, s. 59.

5. UYGULAMA

Getirilerde oluşan volatilité, modeller kurularak açıklanmak istendiğinde volatilité modelleri olarak adlandırılan klasik ARCH/GARCH tipi modeller kullanılabilir. Volatilitenin daha iyi açıklanabilmesi için kullanılacak modeller Bayes yaklaşımı ile geliştirilerek bayesyen olarak da tahmin edilebilir. Burada amaç İMKB' de işlem gören hisse senedi getirileri için klasik ve bayesyen GARCH modellerini tahmin ederek, hangi tür modelin daha iyi sonuç verebileceğini araştırarak sonuçları karşılaştırmaktır.

Uygulamada 04.01.1995-18.06.2010 tarihleri arasındaki İMKB-100 endeksinin günlük getiri serileri kullanılmıştır. Getiri serisi $y_t = (\log p_t - \log p_{t-1}) * 100$ formülü ile hesaplanmıştır. Burada p_t endeksin t günündeki kapanış fiyatını, p_{t-1} ise $(t - 1)$ günündeki kapanış fiyatını ifade etmektedir.

Grafik 1' de İMKB-100 getiri endeksinin zaman serisi grafiği görülmektedir. Grafik incelendiğinde 1995-2003 yılları arasında volatilitenin diğer dönemlere göre daha yüksek olduğu ve Ocak 2001' de en yüksek seviyeye ulaştığı sonraki dönemlerde azaldığı 2008 yıllarının sonlarında ise volatilitede tekrar bir artış olduğu gözlenmektedir.

Grafik 1. İMKB-100 getiri endeksinin zaman serisi grafiği

Tablo 1' de getiri endekslerinin tanımlayıcı istatistikleri yer almaktadır. Serinin ortalaması 0.14' tür. Eğikliği incelendiğinde sola çarpık olduğu, basıklığına bakıldığında ise sivri olduğu, yani dağılımın kalın

kuyruklu olduğu görülmektedir. Jarque-Bera normal dağılım testi sonucuna bakıldığında serinin normal dağılmadığı görülmektedir.

Tablo 1. İMKB-100 getiri endeksinin tanımlayıcı istatistikleri

	Ort	Me	Ma	Mi	SS	E	B	JB	Olas.	N
İM	0.14	0.15	17.8	-19.9	2.7	-0.04	7.6	3460.6	0.0	3841

*Tabloda ort; ortalama, me; medyan, ma; maksimum, mi; minimum, SS; standart sapma, E; eğiklik, B; basıklık, JB; Jarque-Bera Test istatistiği, Olas; Jarque-Bera Testi olasılık değerini, N; gözlem sayısını ifade etmektedir.

5.1 Durağanlık Analizi

İMKB-100 getiri endeksinin durağan olup olmadığını incelemek için Augmented Dickey-Fuller (1979, ADF) Testi ile parametrik olmayan Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (1992, KPSS), Phillips-Perron (1988, PP) testleri yapılmıştır.

Phillips-Perron testinde temel hipotez birim kök var şeklindedir ve hipotezler: $H_0: \alpha = 0$ ve $H_1: \alpha < 0$ olarak kurulur. Test istatistiğinin asimtotik dağılımı ADF testi ile aynıdır. Bu nedenle test istatistiği MacKinnon kritik değerleri ile karşılaştırılarak karar verilir.

KPSS testinde ise temel hipotez birim kök yok şeklindedir. Artıkların sıfır frekansta spektrum tahmincisine dayanarak bir LM istatistiği hesaplanır ve bu test istatistiği KPSS (1992) kritik değerleri ile karşılaştırılarak karar verilir.

Tablo 2' de analiz sonuçları yer almaktadır. ADF Testi için % 1, % 5 ve % 10 kritik değerler -2.57, -1.94, -1.62, KPSS Testi için % 1, % 5 ve % 10 kritik değerler 0.739, 0.46, 0.35, PP Testi için % 1, % 5 ve % 10 kritik değerler -3.43, -2.86, -2.57' dir. Bu sonuçlara göre İMKB-100 getiri endeksi her üç teste göre de %1, % 5 ve % 10 hata payına göre durağandır.

Tablo 2. İMKB-100 getiri endeksinin birim kök analizi sonuçları

	ADF	KPSS	PP
İMKB-100	-60.41	0.380	-60.60

5.2 Klasik GARCH Modellerinin Tahmini

GARCH modellerinin tahmin edilebilmesi için öncelikle ortalama denklemi olarak adlandırılan, serinin yapısına uygun ARMA modeli

belirlenir. Çalışmada belirlenen gecikme uzunluklarının minimum Akaike (AIC) ve Schwarz (SC) değerlerini verdiği, % 5 hata payı ile katsayıların istatistiksel olarak anlamlı olduğu, durağanlık ve çevrilebilirlik şartlarının sağlandığı model en uygun ortalama denklemi olarak belirlenmiştir. Ortalama denkleminde hesaplanan artık terimlerinde ARCH etkisinin varlığı ARCH-LM Testi ile tespit edilmiş ve ardından GARCH modelleri tahmin edilmiştir. GARCH modelinin yorumlanabilmesi için koşullu ortalama denkleminin parametreleri de dahil bütün parametrelerin istatistiksel olarak anlamlı olması gerekmektedir. GARCH modelinde tüm parametrelerin pozitif olması, durağanlık şartının sağlanabilmesi için de ARCH ve GARCH parametrelerinin toplamının 1' den küçük olması gerekmektedir. GARCH modelinden elde edilen hatalar için tekrar ARCH-LM testinin uygulanması ve neticesinde hesaplanan değerlerin ki-kare tablo değerinden küçük olarak ARCH etkisinin olmadığını ifade eden sıfır hipotezinin reddedilememesi ve artıkların saf hata terimi olması gerekmektedir. Tahmin edilen modellerde otokorelasyonun varlığı elde edilen artıkların korelogramı incelenerek Q Test istatistiklerinin ki-kare tablo değerleri ile karşılaştırılması sonucu belirlenmiştir.

İMKB-100 getiri endeksi için Tablo 3' te normal-ARMA(1,2)-GARCH(1,1) modeli yer almaktadır. Bu modelin katsayıları istatistiksel olarak anlamlıdır, ARCH etkisi de ortadan kalkmıştır ancak artıklarda otokorelasyon bulunmakta ve GARCH modeli anlamlı olmamaktadır. Birçok model denenmiş ancak İMKB-100 getiri endeksi için anlamlı GARCH modeli bulunamamıştır.

Tablo 3. İMKB-100 getiri endeksinin klasik GARCH analizi sonuçları

	AR(1)	MA(1)	MA(2)	C	e_{t-1}^2	h_{t-1}	AL(1)	AL(5)
İM	0.998	-0.955	-0.041	0.146	0.120	0.864	1.780	6.596
	(0.001)	(0.017)	(0.017)	(0.022)	(0.008)	(0.008)		

*Tabloda AL(1) olarak ifade edilen ARCH-LM (1) Testi sonucu $\chi_1^2 = 3.841$ tablo değeri ile, AL(5) olarak ifade edilen ARCH-LM (5) Testi sonucu $\chi_5^2 = 11.070$ tablo değeri ile karşılaştırılmıştır.

**Tabloda parantez içerisindeki değerler standart hatalardır.

***Modelin logaritmik olabilirlik değeri -8837' dir.

5.3 GARCH (1,1) Modellerinin Bayes Yaklaşımı ile Tahmini

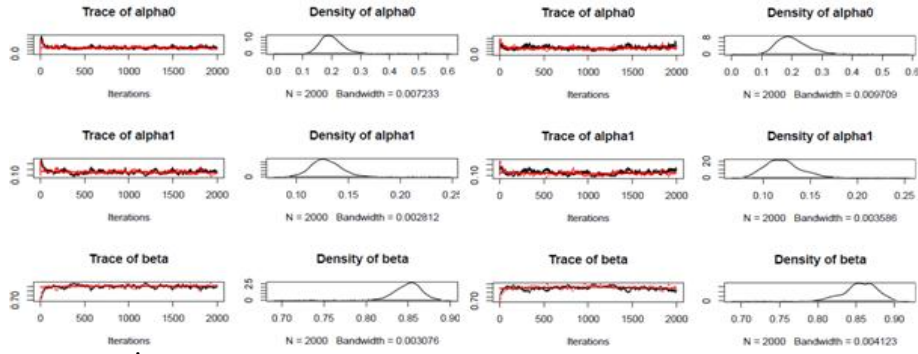
Daha önce belirtildiği gibi yapılan çalışmalar finansal piyasalarda genelde endeks getirilerinin GARCH (1,1) modeline uyduğunu gösterdiğinden Bayesyen GARCH (1,1) modelleri tahmin edilmiştir.

Artıkların normal ve Student-t dağıldığı GARCH(1,1) modelleri M-H algoritması ile R programının bayesGARCH modülü kullanılarak bayesyen olarak tahmin edilmiştir. Yoğunluklar gözlem kareleri için oluşturulan yardımcı bir ARMA sürecinden oluşturulmuştur.

Normal ve Student-t artıklarına sahip modellerin Bayesyen tahmininde sıfır ortalama vektörüne ve diyagonal kovaryans matrisine sahip kesilmiş üçboyutlu (tridimensional) Normal Dağılım, ilk dağılım olarak seçilmiştir. Herbiri 2000 iterasyonlu iki zincir işletilmiştir.

Normal artıklara sahip modelde, çevrilmiş üstel dağılıma uyan v parametresinin hiperparametresi λ , 100 alınmıştır. Delta ise şartlı varyansın varlığını sağlayacak şekilde 500 alınmıştır. Student-t artıklarına sahip modelde ise λ 0,01 alınmıştır. Delta ise şartlı varyansın varlığını sağlayacak şekilde 2 alınmıştır.

Hem normal dağılım hem de Student-t dağılımı için bayesyen GARCH model parametrelerinin tahmininde, MCMC ile oluşturulan örnek çizimleri (trace) ve son olasılık yoğunluk fonksiyonları Grafik 2' de yer almaktadır. Grafikte ilk iki sütun normal dağılım için son iki sütun ise Student-t dağılımı için bayesyen GARCH modelinin MCMC sonuçlarını ifade etmektedir. Örnek çizimleri, t zamanındaki iterasyon sayısına denk gelen parametre değerlerinin grafiğini göstermektedir. Grafikler incelendiğinde parametre değerlerinde yakınsamanın sağlandığı görülmektedir. Son olasılık yoğunluk fonksiyonları incelendiğinde İMKB-100 getiri endeksi için hem normal hem de Student-t dağılımlı bayesyen GARCH modellerinin α_0 ve α_1 parametreleri “sağa çarpık” bir dağılım gösterirken, β “sola çarpık” dağılım göstermektedir.

Grafik 2. İMKB-100 için normal ve student-t dağılımlı bayesyen GARCH tahmininde oluşturulan örnek çizimleri ve son olasılık yoğunluk fonksiyonları

Normal ve Student-t artıklarına sahip GARCH(1,1) model parametrelerinin son olasılık dağılım ortalamaları ve standart hataları Tablo 4’ te görülmektedir. Tabloda P_0 ; son olasılık dağılımı ortalamasını, sd ; standart hata değerlerini, % ; belirtilen olasılık düzeyinde tahmin edilen son kantil değerlerini ifade etmektedir. Standart hatalar Parzen kernel ve AR(1) hazırlık süreci kullanılarak Andrew yöntemi ile tahmin edilmiştir. Bu sayede optimum sınır (bandwidth) seçimi sağlanmış olmaktadır²¹. MCMC analizinde ilk 500 iterasyon atılmıştır. Yakınsama tanıları, zincirlerin 500.’ cü iterasyondan itibaren yakınsadığını göstermektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi $(\alpha_1 + \beta)$ sürekliliği ifade etmekte ve varyans sürecindeki kümeleme yoğunluğunu kontrol etmektedir. Süreklilik parametresinin 1’ e yakın değerleri, geçmiş şok ve varyansların gelecekteki şartlı varyans üzerinde etkisinin olmayacağını belirtmektedir. Süreklilik parametresinin 1’ e eşit çıkması da birim kökün varlığını ifade etmektedir. Hem normal artıklara sahip hem de student-t artıklarına sahip GARCH(1,1) modellerinin bayesyen tahmin sonuçlarına bakıldığında $(\alpha_1 + \beta)$ süreklilik parametresinin tahmin edilen değerlerinin hepsinin 1’ den küçük olduğu görülmektedir. Modellerdeki $(\alpha_1 + \beta - 1)$ değerlerinin tümü sıfırdan küçük olduğundan Nelson (1991)’ in ileri sürdüğü kovaryans durağanlık şartı tüm modeller için sağlanmaktadır.

Normal ve Student-t artıklarına sahip Bayesyen GARCH modellerinin

²¹ D. W. K. Andrews. “Heteroskedasticity and autocorrelation consistent covariance matrix estimation”, *Econometrica*, 59(3):817–858, May 1991.

tahmin sonuçları incelendiğinde normal dağılım için tahmin edilen α_0 parametresi Student-t dağılımı için tahmin edilenden küçük, α_1 parametresi ise Student-t dağılımı için tahmin edilenden büyüktür. Süreklilik parametresinin değeri tüm modellerde 1' den küçüktür.

Tablo 4. Normal ve student-t artıklarına sahip GARCH(1,1) modelinin bayesyen tahmin sonuçları

İMKB-100		Bayesyen GARCH(1,1) – Normal					
	po	s.d.	2.5 %	25 %	50 %	75 %	97.5 %
α_0	0.142	0.014	0.114	0.132	0.141	0.1516	0.172
α_1	0.156	0.013	0.129	0.147	0.155	0.1639	0.182
β	0.796	0.013	0.770	0.788	0.796	0.8055	0.824
İMKB-100		Bayesyen GARCH(1,1) – Student- t					
α_0	0.199	0.047	0.121	0.166	0.194	0.227	0.303
α_1	0.119	0.017	0.088	0.107	0.118	0.130	0.156
β	0.857	0.020	0.813	0.845	0.858	0.871	0.893

Gelman ve Rubin Tanı Testi sonuçları Tablo 5' te yer almaktadır. Gelman ve Rubin (1992)²² nin ileri sürdüğü tanı ile zincir içi varyans ile zincirler arasındaki varyansların karşılaştırılarak iki veya daha fazla Markov zincirinin hedef dağılıma yakınsama durumu belirlenmektedir. Son dağılımın marjinal varyansı (\hat{V}) zincir içi varyanslar (W) ile zincirler arası varyansların (B) ağırlıklı ortalaması olarak elde edilir. Zincirlerin hepsi hedef dağılıma yakınsıyorsa bu son dağılımın varyans tahmininin zincir içi varyansa çok yakın çıkması gerekmektedir. Bu nedenle \hat{V}/W oranının 1' e yakın olması beklenmektedir. Bu oranın karekökü “potansiyel ölçek indirgeme faktörü” (potential scale reduction factor, PSRF) olarak adlandırılmaktadır. PSRF' nin 1' e yakın olması her zincir için kararlılığın ve hedef dağılıma yakınsamanın sağlandığını göstermektedir.

Normal ve student-t artıklarına sahip GARCH(1,1) modellerinin Bayesyen tahmin sonuçlarına bakıldığında genel olarak normal artıklara sahip modelin potansiyel ölçek indirgeme faktörlerinin (PSRF) 1' e daha yakın olduğu görülmektedir. Hem normal hem de Student-t artıklarına sahip bayesyen GARCH modelleri için 2000 iterasyon sonrasında zincirin yakınsadığı görülmektedir ancak PSRF değerleri 1' e daha yakın olduğundan

²² A. Gelman and D. B. Rubin, “Inference from Iterative Simulation Using Multiple Sequences,” *Statistical Science*, Vol. 7, 1992, s. 457–472.

normal artıklara sahip modelde Student-t artıklarına sahip modelden daha iyi yakınsama sağlandığı söylenebilmektedir.

Tablo 5. Gelman ve Rubin tanı testi sonuçları

BGARCH (1,1) - Normal					
		α_0	α_1	β	MPSRF
IM	PSRF	1.02	1.03	1.04	1
BGARCH (1,1) - Student-t					
		α_0	α_1	β	MPSRF
IM	PSRF	1.12	1.13	1.16	1.08

*Tabloda BGARCH, Bayesyen GARCH Modelini MPSRF ise Çok Değişkenli Potansiyel Ölçek İndirgeme Faktörünü ifade etmektedir.

6. SONUÇ

Bayes Yaklaşımı subjektif ve objektif bilgilerin birleştirilmesini sağladığından pekçok alanda kullanılmakta, farklı ve yararlı sonuçlar verebilmektedir. Finansal piyasalarda getiri volatilitelerini açıklamak için kullanılan volatilitite modelleri de Bayes Yaklaşımı ile pekçok farklı model türünde olduğu gibi tahmin edilebilirler. Volatilitiyi belirlemek için kullanılan GARCH modelleri Bayesyen olarak da tahmin edilebilirler.

Modellerin verdiği sonuçlar arasındaki ilişkiyi araştırmak için İMKB-100 hisse senedinin günlük getirileri için GARCH ve bayesyen GARCH modelleri denenerek karşılaştırılmıştır.

Klasik GARCH modelinin sonucuna bakıldığında İMKB endeksi için anlamlı klasik GARCH modeli bulunamazken bayesyen GARCH modeli anlamlı sonuçlar vermiştir. Normal artıklara sahip bayesyen GARCH modelinde Student-t artıklarına sahip bayesyen GARCH modelinden daha iyi yakınsama sağlandığından İMKB-100 getiri endeksi için bu modelin volatilitiyi açıklamada en uygun model olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Akaike, H., "Information Theory and an Extension of the Maximum Likelihood Principle", *In Proceedings of the 2nd International Symposium on Information Theory*, N. Petrov ve F. Caski (Ed.), Budapest: Akademiai Kiado, 1973, s. 176-723.

Andrews, D. W. K., "Heteroskedasticity and autocorrelation

consistent covariance matrix estimation”, *Econometrica*, 59(3):817–858, May 1991.

Ardia, D., “Bayesian Estimation of the GARCH(1,1) Model with Normal Innovations”, *Student*, 5(3-4), pp.283-298, ISSN:1420-1011, September 2006.

Ardia, D., *Financial Risk Management with Bayesian Estimation of GARCH Models: Theory and Applications*, Volume 612 of Lecture Notes in Economics and Mathematical Systems, 1. Basım, Springer-Verlag, Berlin, 2008.

Bauwens, Luc., Michel Lubrano, “Bayesian Inference on GARCH Models Using the Gibbs Sampler”, *Econometrics Journal*, Vol. 1, 1998.

Bollerslev, T., “Generalized Autoregressive Conditional Heteroscedasticity”, *Journal of Econometrics*, Vol. 31, 1986.

Bollerslev, T., R. Y. Chou, K. F. Kroner, “ARCH Modelling in Finance: A Review of the Theory and Empirical Evidence”, *Journal of Econometrics*, Vol. 52, 1992.

Bologna, P., Laura Cavallo, “Does the Introduction of Index Futures Effectively Reduce Stock Market Volatility? Is the Futures Effect Immediate? Evidence from the Italian Stock Exchange Using GARCH”, *Applied Financial Economics*, Vol. 12, No. 3, 2002.

Chib, S., E. Greenberg, “Bayes Inference in Regression Models with ARMA(p,q) Errors”, *Journal of Econometrics*, Vol 64, No 1-2, 1994.

Engle, R., “Autoregressive Conditional Heteroscedasticity with Estiamtes of the Variance of United Kingdom Inflation”, *Econometrica*, Vol 50, No 4, 1982.

Engle, Robert F., “Statistical Models for Financial Volatility”, *Financial Analysts Journal*, Vol. 49, No, 1993.

Gelman, A., D. B. Rubin, “Inference from Iterative Simulation Using Multiple Sequences”, *Statistical Science*, Vol. 7, 1992.

Geweke, J., “Bayesian Inference in Econometric Models Using Monte Carlo Integration”, *Econometrica*, Vol. 57, No. 6, 1989a.

Geweke, J., “Bayesian Treatment of the Independent Student-t Linear Model”, *Journal of Applied Econometrics*, Vol 8, 1993.

Geweke, J., “Bayesian Comparison of Econometric Models”, Working Paper 532, *Research Department, Federal Reserve Bank of Minneapolis*, 1994b.

Karolyi, G. Andrew., “Why Stock Return Volatility Really Matters”, Strategic Investor Relations, *Institutioanal Investor Journals Series*, March

2001.

Mandelbrot, B., "The variation of Certain Speculative Prices", *Journal of Business*, Vol.36, No.4, 1963.

Nakatsuma, T., "A Markov-Chain Sampling Algorithm for GARCH Models", *Studies in Nonlinear Dynamics and Econometrics*, Vol 3, No 2, 1998.

Poon, Ser-Huang, *A Practical Guide to Forecasting Financial Market Volatility*, 1. Basım, John Wiley & Sons, İngiltere 2005.

Rachev, Svetlozar T., ve diğerleri, *Bayesian Methods in Finance*, 1. Basım, John Wiley & Sons, Kanada 2008.

Robert, Christian P., George Casella, *Monte Carlo Statistical Methods*, 2nd edition, Springer, New York 2004.

Schwarz, G., "Estimating the Dimension of a Models", *Annals of Statistics*, Vol 6, 1978, s. 461-464.

ÇEVRESEL KUZNETS EĞRİSİ'NİN GEÇERLİLİĞİNİN PANEL VERİ MODELLERİYLE ANALİZİ

Selahattin GÜRİŞ*
Elif TUNA**

ÖZET

EKC (Environmental Kuznets Curve) hipotezinin varlığı ekonomik etkileri açısından oldukça önemlidir. Ekonomik gelişmelere bağlı olarak insanların refah seviyesinin artması ile ekonomik faaliyetlerden kaynaklanan sera gazlarının iklim değişikliğine neden olması ve insan yaşamını olumsuz etkilemesi arasında zıt bir ilişki söz konusudur. Bu hipoteze göre ekonomik gelişmeye bağlı olarak devamlı artan kişi başına gelir düzeyi ile başlangıçta çevre kirlenmesi artmakta ancak belirli bir gelir miktarından sonra çevresel bilincin artmasından dolayı çevre korunmasına yönelik tedbirler alınmakta ve çevre kalitesi yükselmektedir. Çalışmamızda ele alınan 88 ülkede EKC hipotezinin gerçekleşip gerçekleşmediğini incelemek amacıyla parametrik panel veri modelleri incelenmiştir. Ardından bu modellerde varsayımlardan sapmalar ele alınmış bu amaçla kullanılan testler uygulanarak sonuçlar yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: EKC hipotezi, Panel veri modelleri, Diagnostikler.

THE VALIDITY OF ENVIRONMENTAL KUZNETS CURVE BY PANEL DATA MODELS

ABSTRACT

The presence of EKC (Environmental Kuznets Curve) hypothesis is quite important in terms of economic effects. Depending on economic developments there is an opposite relationship between the increase in the level of welfare of people and the increase in the level of emissions of greenhouse gases that causes climate change and have a negative effect on human life, which is arising from economic activities.

* Prof. Dr , Marmara Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü.

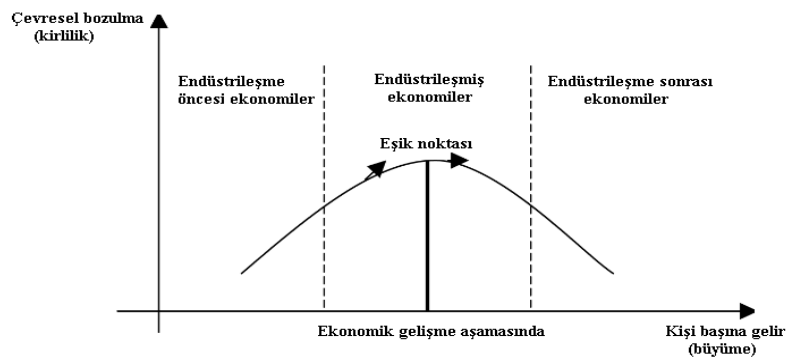
** Araş.Gör.Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İstatistik Bölümü.

According to this hypothesis, depending on economic development, environmental pollution initially increases with increasing per capita income level but after a certain amount of income, precautions are taken for the protection of the environment due to the increase in environmental awareness and environmental quality rises. In our study for determining the evidence of EKC hypothesis we examine parametric panel data models for 88 countries. Then deviations from the assumptions in these models is discussed and by applying the tests for this purpose the results were interpreted.

Key Words: EKC hypothesis, Panel data models, Diagnostics.

1. GİRİŞ

Kuznets (1955) ekonomik gelişmeye bağlı olarak kişi başına düşen gelir miktarının arttığını ancak gelişmenin ilk safhasında gelir eşitsizliğinin de artmakta olduğunu belirtmiştir. Ayrıca artan gelir eşitsizliğinin ekonomik gelişmenin devam etmesine bağlı olarak belirli bir dönüm noktasından sonra azalmaya başladığını ileri sürmüştür. Kuznets eğrisi olarak bilinen ve kişi başına düşen gelir miktarı ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi ortaya koyan bu şekil çan eğrisi veya ters U şeklindedir. (Grossman ve Krueger 1995: 353–377). 1991 yılında Kuznets eğrisi gelir değişiklikleri ve çevre kalitesi arasındaki ilişkiye göre Grossman ve Krueger tarafından tekrar yorumlanmış ve ardından ilgi odağı haline gelmiştir (Grossman ve Krueger:1995). Aşağıdaki şekilde görüldüğü gibi çevre kirliliği ile kişi başına düşen gelir miktarı arasındaki ilişki Kuznets eğrisinde olduğu gibi ters U biçimindedir. Bu eğriye literatürde Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) denilmektedir.

Şekil 1.: Çevresel kuznets eğrisi (Cialani,2007:568-577)

Shafik ve Bandyopadhyay (1992)'de 135 ülkeye yaptıkları logaritmik doğrusal modelde, Panayotou (1993), Seldan ve Song (1994) 22 OECD ülkesi ve 8 gelişmekte olan ülke için yaptıkları çalışmada kirlilik göstergesi olarak karbondioksit salınımı değişkenini kullanmışlardır ve elde ettikleri sonuçlara göre, ülkeler geliştikçe kirlilik düzeyleri artmış ancak gelir artışının belirli bir eşik değerinden sonra kirlilik azalmaya başlamıştır. Onların çalışmalarının ardından Holtz-Eakin ve Selden (1995)'te 130 ülke üzerinde ve Agras ve Chapman (1999)'da 34 ülke üzerinde kuadratik sabit etkiler modeliyle, Cole, Rayner ve Bates (1997)'de 11 OECD ülkesi üzerine yaptıkları sabit etkiler modeliyle, EKC hipotezinin varlığını çalışmışlardır. Daha sonra EKC hipotezi üzerine pek çok çalışma literatürde yer almıştır. Bu çalışmalardan Stern, Common ve Barbier (1996), Ekins(1997), Stern (1998,2004), Bohara, Betrrens, Gawande ve Wang(2001), Harbaugh, Levinson ve Wilson (2002), Perman ve Stern (2003) çalışmalarında EKC hipotezinin varlığını sınamış ve EKC sonucunun ekonometrik modelin varsayımlarına karşı güçlü olmadığını, diğer bir deyişle varsayımlardaki sapmalardan dolayı bu hipotez için güçlü bir sonuç elde edilemeyeceğini göstermişlerdir.

EKC (Environmental Kuznets Curve) hipotezinin varlığı ekonomik etkileri açısından oldukça önemlidir. Ekonomik gelişmelere bağlı olarak insanların refah seviyesinin artması ile ekonomik faaliyetlerden kaynaklanan sera gazlarının iklim değişikliğine neden olması ve insan yaşamını olumsuz etkilemesi arasında zıt bir ilişki söz konusudur.

Atmosfere salınan sera gazlarının atmosferdeki birikimlerindeki hızlı artışa bağlı olarak, doğal sera etkisinin kuvvetlenmesi sonucunda, yeryüzünde ve atmosferin alt bölümlerinde gözlenen sıcaklık artışına *küresel ısınma* denilmektedir. Küresel ısınma nedenleri ve etkileri açısından global bir sorundur. Ekonomik büyümeyle küresel ısınma arasında yakın bir ilişki vardır. EKC hipotezinin varlığı halinde gelişmekte olan ekonomilerde çevre kalitesi hızla düşecektir. Bu durum ise sadece söz konusu ülkeyi değil bütün dünyayı ilgilendiren bir sorun olacaktır. Bilim adamları, küresel ısınmanın; sıcaklıkların artmasına, kuraklıklara, buzulların erimesine, kasırga, sel gibi doğal iklim olaylarının oluş sıklığının artmasına ve deniz seviyelerinin yükselmesine neden olacağını öngörmektedirler. Bu değişiklikler, insan sağlığını, tarımı, su kaynaklarını, sahil bölgelerini, hayvan ve bitki türlerini olumsuz etkileyebileceği gibi ekonomide birçok sektörü olumsuz etkileyecektir. Söz konusu doğal faaliyetlerin ekonomik maliyeti az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin bütçelerine ağır yükler yükleyecektir.

Ekonomisi nispeten tarıma dayalı olan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler su kaynaklarının azalmasından ve kuraklıktan daha fazla etkilenecektir(Değer ve Anbar,2007)

Çalışmamızda ele aldığımız 88 ülkede EKC hipotezinin gerçekleşip gerçekleşmediğini araştırmak amacıyla parametrik panel veri modelleri incelenmiştir. Ardından bu modellerde varsayımlardan sapmalar ele alınmış bu amaçla kullanılan testler uygulanarak sonuçlar yorumlanmıştır.

Panel veri modellerini tahmin etmek için esnek yöntemler üzerine oldukça geniş bir literatür bulunmaktadır. Parametrik modelin tahmin edilmesi, yorumlanması diğer yaklaşımlara göre daha kolaydır. Panel veri kullanılarak yapılan çalışmalarda, birimler arasındaki farklılıklardan veya birimler arasındaki ve zaman içinde meydana gelen farklılıklardan kaynaklanan değişmeyi, modele dahil etmenin bir yolu; bu değişimin regresyon modelinin katsayılarının bazılarında veya tümünde değişmeye yol açtığını varsaymaktır. Katsayıların birimlere veya birimlere ve zamana göre değiştiğinin varsayıldığı modellere “Sabit Etkili Modeller” denir. Rassal etkiler modelinde (RE) ise bireysel ve zamana ait farklılıklar modele hata terimleriyle dahil edilmektedir(Balestra,1996:36). Bu durum denklemlerle gösterilebilir;

$i = 1, \dots, N$, i.inci birimi, $t = 1, \dots, T$, t.inci zaman noktasını, y_{it} bağımlı değişkene ait gözlem değerini göstermek üzere sabit etkili panel regresyon modeli,

$$y_{it} = \alpha_i + \lambda_t + x_{it}\beta + u_{it} \quad (1.1)$$

$i = 1, \dots, N$, i.inci birimi, $t = 1, \dots, T$, t.inci zaman noktasını, y_{it} bağımlı değişkene ait gözlem değeri, x_{it} , $1 \times q$ boyutlu stokastik olmayan bağımsız değişkenlere ait gözlem vektörü, α_i gözlemlenemeyen bireysel karakteristikleri temsil eden sabit olduğu varsayılan birimsel özel etki parametresi, λ_t , zaman periyotlarını temsil eden parametre, β , $q \times 1$ boyutlu eğim katsayısı vektörü, u_{it} sıfır ortalama ve σ_u^2 varyansıyla eşit ve birbirinden bağımsız dağılan hata terimidir. Rassal etkili panel regresyon modeli;

$$y_{it} = c + x_{it}\beta + u_{it} \quad (1.2)$$

biçimindedir. Hata terimleri genellikle bireysel olarak önemsiz fakat bir araya geldiklerinde anlamlı etkileri olabilen dışlanan değişkenlerin etkilerini göstermektedir. Bu etkilerden bazıları birimlerden, bazıları zaman

periyotlarından ve bazıları da her iki nedenden dolayı kaynaklanıyor olabilir. Bu modeller u_{it} 'nin üç bağımsız, sıfır ortalamayla normal dağılım üç değişkenin toplamı şeklinde ayrıştırılabileceğini varsayılmaktadır.(Wallace ve Hussain, 1969: 56) ; $u_{it} = \alpha_i + \lambda_t + v_{it}$

Tahminleri, bunlara ilişkin testleri ve diğer özet bilgileri elde etmek için geliştirilen metotlar modelleme safhasının sadece yarısını oluşturmaktadır. Bütün bu metotlar model doğruysa ve varsayımlar gerçekleşmişse uygulanabilir. Fakat herhangi bir uygulama probleminde varsayımlar şüpheli hale gelebilir. Analizin ikinci safhası varsayımları kontrol etmek ve gerekli görülen modeli kurmaktır. Baştaki modelleme safhası verilerden özet istatistikler gibi kombinasyonlar türetir. Sonraki safha bulunan istatistik değerlerinin sorgulanmasını gerektirir. Panel veri analizinde varsayımlarla ilgili problemleri bulmak için bazı *diagnostikler* kullanılır.

2. PARAMETRİK PANEL VERİ MODELLERİ İÇİN DİAGNOSTİKLER

2.1. Hataların Varyansının Eşitliği ve Eş Zamanlı Korelasyon Sınaması

Sabit etkili modeller nokta ve aralık tahmincilerinin elde edilmesinde ve istatistiksel çıkarsamalarda klasik E.K.K. tahmincilerini kullanır. E.K.K tahmincileri için ise temel varsayımlardan biri hataların tekdüze varyansa sahip olması ve birbirleriyle ilişkili olmamasıdır(Kennedy, 2006:147)

Hata süreci yatay kesit birimler içersinde sabit varyanslı olabilir fakat yatay kesit birimleri arasında varyans değişebilir. Bu durum gruplararası değişen varyans olarak adlandırılır. Diğer yandan parametrik panel veri modellerinde yatay kesit birimleri arasında bağımlılık olmadığı kabul edilir. Bu bağımlılık eş zamanlı korelasyon (contemporaneous correlation) olarak adlandırılır. Ele alınan panel veri modelinde eş zamanlı korelasyon olması halinde istatistiksel çıkarsamalar sapmalı, hatalı sonuçlar verecektir.

Gruplararası değişen varyans (groupwise heteroskedasticity) için modifiye edilmiş wald test istatistiği kullanılabilir.

$$H_0 : \sigma_i^2 = \sigma^2 \quad i=1, \dots, N \quad (2.1)$$

N burada yatay kesit birim sayısını göstermektedir.

$$\hat{\sigma}_i^2 = T_i^{-1} \sum_{t=1}^{T_i} e_{it}^2 \quad (2.2)$$

i.inci yatay kesit birim için hata varyansının tahmincisini vermektedir. Bu tahminci söz konusu birim için T_i kalıntıya dayalı olarak elde edilir. Ardından,

$$V_i = T_i^{-1} (T_i - 1)^{-1} \sum_{t=1}^{T_i} (e_{it}^2 - \hat{\sigma}_i^2)^2 \quad (2.3)$$

denklemler ile $\hat{\sigma}_i^2$ 'nin varyansının tahmincisi elde edilir. Modifiye edilmiş Wald test istatistiği,

$$W = \sum_{i=1}^N \left(\frac{\hat{\sigma}_i^2 - \hat{\sigma}^2}{V_i} \right) \quad (2.4)$$

biçimindedir. Sıfır hipotezi altında Wald test istatistiği N serbestlik dereceli χ^2 dağılımına uyar (Greene, 2000:598). Diğer LM, LR ve standart Wald test istatistikleri hata terimlerinin normal dağılımı varsayımına karşı duyarlıdır. Modifiye edilmiş Wald test istatistiğinde ise normallik varsayımı ihmal edilebilir.

Küçük örneklerde bu test istatistiği için yapılan simülasyonlar, büyük N ve küçük T olan panel veriler için sabit etkiler modelinde testin gücünün çok düşük olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla T'nin büyük N'in nispeten daha küçük olduğu büyük panel veriler üzerinde bu test uygulanmalıdır (Baum, 2001: 101-104)

Bu test için sıfır hipotezi yatay kesit birimler arasında bağımlılık olmadığı şeklinde kurulur;

$$H_0 : \rho_{ij} = \rho_{ji} = \text{cor}(u_{it}, u_{jt}) = 0 \quad i \neq j \text{ için} \quad (2.5)$$

$$H_1 : \rho_{ij} = \rho_{ji} \neq 0 \quad \text{bazı } i \neq j \text{ için}$$

ρ_{ij} , hata terimlerine ait çarpım moment korelasyon katsayısıdır (product-moment correlation coefficient);

$$\rho_{ij} = \rho_{ji} = \frac{\sum_{t=1}^T u_{it} u_{jt}}{\left(\sum_{t=1}^T u_{it}^2 \right)^{1/2} \left(\sum_{t=1}^T u_{jt}^2 \right)^{1/2}} \quad (2.6)$$

Bu testte N arttıkça olası eşleştirmelerin (u_{it}, u_{jt}) sayısı da artar.

Breusch ve Pagan (1980) ,sabit N ve $T \rightarrow \infty$ için LM test istatistiğini önermişlerdir. Bu test istatistiği aşağıdaki gibi elde edilir;

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \quad (2.7)$$

$\hat{\rho}_{ij}$, ikili kalıntılar arasındaki örnek korelasyon katsayıları tahminleridir;

$$\hat{\rho}_{ij} = \hat{\rho}_{ji} = \frac{\sum_{t=1}^T \hat{u}_{it} \hat{u}_{jt}}{\left(\sum_{t=1}^T \hat{u}_{it}^2 \right)^{1/2} \left(\sum_{t=1}^T \hat{u}_{jt}^2 \right)^{1/2}} \quad (2.8)$$

formülüyle elde edilirler. LM test istatistiği bağımlılık olmadığı şeklindeki sıfır hipotezi altında N büyük ve T sonlu olduğunda, $N(N-1)/2$ serbestlik dereceli χ^2 dağılımına uyar.

Zaman boyutu kesit boyutundan büyük olduğunda Breusch ve Pagan(1980) tarafından geliştirilen LM testi panel veri modellerinde kesit veriler arasında bağımlılık olup olmadığının sınanmasında kullanılabilir. Fakat zaman boyutu kesit boyutundan küçük olduğunda LM test istatistiği istenilen istatistiksel özellikleri sağlamaz. $T < N$ olduğunda Pesaran'ın (2004) önerdiği CD test istatistiği kullanılabilir;

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=1}^N \hat{\rho}_{ij} \right) \quad (2.9)$$

Yatay kesit birimleri arasında bağımlılığın olmadığı sıfır hipotezi altında CD test istatistiği, $N \rightarrow \infty$ ve T yeterince büyük ise normal dağılıma uyar; $CD \rightarrow N(0,1)$ (Hayos).

2.2. Serisel Korelasyon Sınaması

Denklemden kullanılması gereken bir bağımsız değişkenin denklemden dışlanması ve/veya yanlış bir fonksiyonel formun kullanılması hata terimlerinin korelasyonlu olmasına neden olabilir. Dolayısıyla önemli bir bağımsız değişkenin dışlanıp dışlanmadığının araştırılması bu tür problemlerin varlığının araştırılmasında yardımcı olacaktır. Wooldridge (2002) bu amaçla gözlenmeyen etki testi (unobserved effects test) geliştirmiştir. Yarı parametrik bir test olan bu testte sıfır hipotezi kalıntılarda gözlenmeyen etkilerin olmadığı şeklinde kurulur;

$$H_0 : \sigma_\alpha^2 = 0 \quad (2.10)$$

Sıfır hipotezi altında test istatistiği,

$$W = \frac{\sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^{T-1} \sum_{s=t+1}^T \hat{u}_{it} \hat{u}_{is}}{\left[\sum_{i=1}^N \left(\sum_{t=1}^{T-1} \sum_{s=t+1}^T \hat{u}_{it} \hat{u}_{is} \right)^2 \right]^{1/2}} \quad (2.11)$$

elde edilir. Bu test istatistiği asimptotik olarak N serbestlik derecesiyle standart normal dağılıma uyar. Ve bu istatistik eşit varyans varsayımının ihlalden etkilenmez. Sıfır hipotezinin reddedilmesi serisel korelasyonun olduğunu gösterir (Wooldridge, 2002: 174).

Hata terimlerinin bağımsız ve sabit varyansa sahip olduğu varsayımları altında sabit etkiler modeli tutarlı tahmin ediciler verir ve asimptotik olarak normal dağılıma uyarlar. Hata terimlerinde değişen varyansın bulunması potansiyel bir problem iken serisel korelasyonun bulunması uygulamada daha önemli sorunlar doğuracaktır. Serisel korelasyon tahmin edicilerin standart hatalarının sapmalı tahminine dolayısıyla da daha az etkin tahmincilerin elde edilmesine sebep olur (Baltagi ve Li, 1991: 277–280).

Panel veride serisel korelasyon için bir çok test geliştirilmiştir. Fakat diğerlerine nazaran daha az varsayım gerektirdiği için Wooldridge'in önerdiği serisel korelasyon testi daha cazip hale gelmiştir. Bu gözlemlenemeyen etki testinin yanı sıra serisel korelasyonu test eden daha genel bir testtir. Wooldridge sabit etkili modelin kalıntılarının negatif serisel korelasyonlu olması halinde gerçek modelin hatalarının korelasyonsuz olacağını göstermiştir. Bu negatif korelasyon;

$$\text{cor}(\hat{u}_{it}, \hat{u}_{is}) = -1/(T-1) \text{ her bir } t, s \text{ için} \quad (2.12) \text{ biçiminde ifade}$$

edilir. Dolayısıyla T yeterince büyükse hata terimlerinde serisel korelasyon olmayacaktır. Bu durum için Wooldridge'in önerdiği genel korelasyon testi uygulanabilir. Bu testin uygulanabilmesi için iki zaman periyodu kullanılır. Örneğin son iki periyod seçilir. Ardından $\hat{u}_{i,T}$ 'nin, $\hat{u}_{i,T-1}$ üzerine regresyonu tahmin edilir. $\hat{u}_{i,T-1}$ 'in tahmin edilen katsayısı $\hat{\delta}$ ile ifade edilir. Sıfır hipotezinde bu katsayının anlamlılığı hata terimlerinin normal dağılan ve sabit varyansa sahip olduğu varsayımları altında t sınamasıyla sınanır (Wooldridge, 2002: 275).;

$$H_0 : \delta = -1/(T-1) \quad (2.13)$$

Baltagi (2001) rassal ve sabit etkiler modellerinde serisel korelasyon testlerini incelemiştir. Bu testlerin çoğu bireysel etkilerin doğası (rassal mı sabit etkili mi) veya bireysel düzeyde etkileri birlikte test etmek için belirli varsayımlarda bulunurlar. Baltagi ve Wu(1999), Baltagi ve Li (1991), Baltagi ve Li (1995) bu testlerden bazılarıdır (Baltagi, 1995: 81)

Baltagi ve Li (1995) rassal etkiler modeli için hata terimlerinin eşit varyansa sahip ve normal dağıldığı varsayımı altında serisel korelasyon için LM testini önermişlerdir. Bu testte hata terimlerinde serisel korelasyon olmadığı sıfır hipotezine karşı alternatif hipotez AR(1) ve MA(1) süreçleri için eşdeğerdir. Bu testler tek yönlü ve iki yönlü yapılabilirler. Bu test birleşik bir testtir. Rassal etkilerin varlığı kalıntıların serisel korelasyonlu olmasına neden olabileceği gibi tersi durum yani kalıntıların serisel korelasyonlu olması da rassal etkiler üzerinde etkili olabilir. Dolayısıyla bir çözüm birleşik bir test uygulanmasıdır. Bu test rassal etkiler ve serisel korelasyonu birlikte test eden basit bir LM testidir ve Breusch Pagan LM testinin bir uzantısıdır. Test istatistiğinin hesaplanmasında sadece E.K.K. kalıntılarına gereksinim duyulduğu için hesaplanması oldukça kolaydır (Baltagi ve Li, 1991: 277–280).

3. UYGULAMA

Uygulamamızda Dünya Bankası verilerinden faydalanılarak 1971–2008 yılları için 88 ülke ele alınmıştır. Ele aldığımız değişkenler:

co2: Kişi başına metrik ton cinsinden karbondioksit emisyonunu ifade etmektedir. Karbondioksit fosil yakıtların tüketilmesiyle açığa çıkmaktadır. Fosil yakıtlar olarak bilinen kömür, petrol, doğal gaz, fuel oil gibi doğal enerji kaynakları karbondioksit bakımından oldukça zengin yakıtlardır. Bu organik maddelerin özellikle endüstriyel alanda çok geniş kullanım alanı bulunmaktadır.

gsyih: Kişi başına düşen gayri safi yurt içi hasıla değişkeni ekonomik büyüklüğünün birkaç ölçütünden biridir. gsyih, bir ülke sınırları içerisinde belli bir zaman içinde, üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin para birimi cinsinden değeridir. Bir ülkenin gayri safi yurtiçi hasılası o ülkenin nüfusuna bölüdüğü zaman ise, kişi başına düşen gsyih elde edilir. Veri cari Amerikan doları cinsinden verilmiştir.

gsyih değişkeninin üssel olarak artması sonucu ortaya çıkan değişimi dengelemek ve bu değerleri doğrusallaştırıp varyantsa durağanlığı sağlamak amacıyla gsyih değişkenine doğal logaritmik dönüşüm uygulanmıştır. Bu

yeni değişkenimiz $lgsyih$ ile ifade edilecektir. Ekonomik aktivitenin kaçınılmaz bir sonucu kaynakların kullanımınıdır. Termodinamik yasalarına göre ise kaynakların kullanımı kirliliği de beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla ekonomik aktivite varsa çevre kirliliği de vardır. Bu nedenle değişkenlerin sıfır değeri almasına izin veren bir regresyon bu durumda anlamlı olmayacaktır. Bu durumu engellemek için değişkenler üzerinde yapılan doğal logaritmik dönüşümü ifade etmek üzere $co2$ değişkeni $lco2$ ile gösterilecektir.

3.1. Parametrik Panel Veri Modelleri

Literatürde Çevresel Kuznets Eğrileri üzerine yapılan ilk çalışmalar gelir değişkeninin kuadratik fonksiyonlarına dayalı çalışmalardır. Bu nedenle çalışmamızda kuadratik modeller uygulanmıştır. Uygulamamızın ilk kısmında çevresel Kuznets eğrisinin gerçekleşip gerçekleşmediğini görebilmek amacıyla tek yönlü ve iki yönlü sabit etkili modeller, tek yönlü ve iki yönlü rassal etkili modeller tahmin edilmiş ve sonuçlar aşağıdaki gibi tablolştırılmıştır.

Tablo: 3.1. Tek ve iki yönlü sabit etkiler modelleri

	SABİT ETKİLİ MODELLER- BİRİM ETKİSİ	SABİT ETKİLİ MODELLER- ZAMAN ETKİSİ	SABİT ETKİLİ MODELLER-BİRİM VE ZAMAN ETKİSİ
$lgsyih^*$	1.282948* (0.0447161)	2.47289* (0.0726025)	1.471796* (0.0497205)
$lgsyih^{2*}$	-.0604808* (0.0026953)	-0.0963897* (0.0045279)	-.0699091* (0.0027736)
Sabit*	-5.664986* (0.1911461)	-11.49431* (0.2841936)	-6.348721* (0.2169792)
F(89,3254)= 1206.26	$R^2=0.9706$	F(39,3304)= 435.01	$R^2=0.8370$
		F(126,3217)= 895.96*	$R^2=0.9723$

Her bir parametrik tahmin sürecinde katsayıların ayrı ayrı t testi bazında ve bir arada F testi bazında genel olarak anlamlı oldukları, modellerin açıklanma oranlarının oldukça yüksek olduğu görülmüştür. Tahmin edilen kuadratik modelin ve katsayılarının anlamlı olması çevresel Kuznets eğrisinin ele alınan 1971–2008 dönemi için 88 ülkede gerçekleştiğini göstermektedir.

Tablo 3.1.'den görülebileceği gibi tek ve iki yönlü sabit etkiler modellerinden birinin tercih edilmesi gerekmektedir. Bu amaçla öncelikle bütün birimlerin homojen varsayıldıkları klasik EKK modeliyle birim etkisini dikkate alan sabit etkili modeller karşılaştırılmış elde edilen sonuçlara göre birim etkisinin dikkate alınması gerektiği sonucuna varılmıştır:

F istatistiği	P>F
F(87, 3254) = 231.6195	0.0000

Ardından sabit etkiler modelinde zamana bağlı etkilerin olup olmadığının testinde yılları temsil eden bütün gölge değişkenlerin katsayılarının eşanlı olarak sıfıra eşit olduğunu ileri süren sıfır hipotezi reddedilmiştir.

F istatistiği	P>F
F(37,3217) = 5.37	0.0000

Sabit etkiler modelinde birimlere ve zamana bağlı etkilerin olup olmadığının testinde tabloda elde edilen F testine göre ülkeleri ve yılları temsil eden bütün gölge değişkenlerin katsayılarının eşanlı olarak sıfıra eşit olduğunu ileri süren sıfır hipotezi reddedilir. Dolayısıyla birimlere ve zamana bağlı etkileri dikkate alan iki yönlü sabit etkiler modeli tercih edilir;

F istatistiği	P>F
F(124,3217)=172.1866	0.0000

Elde edilen sonuçlara göre sabit etkili modeller arasından tercih yapılırken iki yönlü sabit etkiler modelinin uygun model olduğu sonucuna varılmıştır. Tahmin edilen tek ve iki yönlü rassal etkiler modelleri aşağıdaki tablodaki gibidir;

Tablo. 3.2. Tek ve iki yönlü rassal etkili modeller

	RASSAL ETKİLİ MODEL- BİRİM ETKİSİ	RASSAL ETKİLİ MODELLER- ZAMAN ETKİSİ	RASSAL ETKİLİ MODELLER-BİRİM VE ZAMAN ETKİSİ
lg syih*	1.3279782* (0.0461244)	2.4693925* (0.0726972)	1.6197406 (0.0501575)
lg syih²*	-0.0620666* (0.0027834)	-0.0964376* (0.0045336)	-0.0739981 (0.0028449)
Sabit*	-5.6914604* (0.1973672)	-12.4920201* (0.2878947)	-7.2250181 (0.2343677)
F(2,3341)= 1191.66*	R^2 =0.41635	F(2,3341)= 8294.28*	R^2 =0.83236
		F(2, 3341)= 707.136	R^2 =0.29741

* $\alpha = 0,01$ seviyesinde H_0 reddedilir. ** $\alpha = 0,05$ seviyesinde H_0 reddedilir. ***
 $\alpha = 0,10$ seviyesinde H_0 reddedilir.

Tahmin edilen tek ve iki yönlü rassal etkiler modellerinin katsayılarının ayrı ayrı t testi bazında ve genel olarak birlikte F testi bazında anlamlı oldukları görülmüştür.

Sabit ya da rassal etkili modeller arasındaki temel fark, sabit birim ve zaman etkisinin bağımsız değişkenlerle ilişkili olup olmadığıdır. Rassal etkili modeller geçerli olduğunda, sabit etkiler tahmin edicileri tutarlı tanımlanabilen parametre tahminleri verir. α_i ve açıklayıcı değişkenler arasındaki ilişkiye bağlı olarak farklı özelliklere sahip iki tahmin edici geliştirilmiştir: Eğer etkiler açıklayıcı değişkenlerle ilişkisiz ise, tesadüfi etkiler tahmincisi tutarlı ve etkindir. Sabit etkiler tahmincisi ise tutarlı fakat etkin değildir. Eğer etkiler açıklayıcı değişkenlerle ilişkili ise sabit etkiler tahmincisi tutarlı ve etkin fakat tesadüfi etkiler tahmincisi tutarsızdır. Hausman testi modelin açıklayıcı değişkenleri ile gruplara ait spesifik etkilerin arasında korelasyonun mevcut olup olmadığının tespitine yönelik olarak kullanılmaktadır. Sıfır hipotezi aşağıdaki gibi kurulur:

$$H_0 : E(u_{it} / \lg syih_{it}, \lg syih_{it}^2) = 0$$

$$H_a : E(u_{it} / \lg syih_{it}, \lg syih_{it}^2) \neq 0$$

Wald kriterine dayalı χ^2 test istatistiği, $W = \chi^2 = [b - \hat{\beta}]' \hat{\Sigma}^{-1} [b - \hat{\beta}]$ ile hesaplanır (Hausman, 1978: 1251-1271).

Tablo.3.3. Hausman testi

	(b) Sabit etkili model	(B) Rassal etkili model	$W = \chi^2 = [b - \hat{\beta}]' \hat{\Sigma}^{-1} [b - \hat{\beta}]$
lgsyih	1.471796	1.619740	306.4987 (p> $\chi^2 = 2.2e-16$)*
lgsyih ²	-0.0699091	-0.073998	

Hausman testine göre ele aldığımız veri seti için sabit etkili modellerin uygun olduğuna karar verilmiştir.

3.2. Panel Veri Modelleri İçin Diagnostikler

3.2.1. Kesit Birimler Arasında Bağımlılık-Eşzamanlı Korelasyon Testleri

Baltagi'ye göre uzun zaman boyutuna sahip panel veri modellerinde kesit birimler arasındaki bağımlılık önemli bir problemdir.

3.2.1.1. Yatay Kesit Birimler Arası Pesaran Bağımlılık Testi (Pesaran CD Testi)

Uzun zaman boyutuna sahip panel veri modellerinde kesit birimleri arasındaki bağımlılık önemli bir konudur ve test edilmesi gereklidir. Pesaran CD testi birimler, yani ülkeler arasında kalıntıların birbirleriyle korelasyonlu olup olmadığını test etmek için geliştirilmiştir. Sıfır hipotezi kalıntıların korelasyonlu olmadıkları şeklinde kurulur.

Ele aldığımız veri setinde kesit boyutu zaman boyutundan büyük olduğu için Breusch Pagan LM testi yerine Pesaran CD testinin uygulanması uygun görülmüştür;

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=1}^N \hat{\rho}_{ij} \right) = 35.605, P=0.0000$$

Pesaran CD testi ülkeler arasında eşzamanlı korelasyon bulunmaktadır şeklinde sonuçlanmıştır. Köşegen dışı elemanların ortalama mutlak değeri 0.483'tür. Bu oldukça yüksek bir değerdir. Bu değer yatay kesit birimleri arasında bağımlılığın olduğunun yeterli bir delilidir. Dolayısıyla ele aldığımız ülkeleri ele alan bir panel veri modellenmesinde istatistiksel çıkarımlar sapmalı, hatalı sonuçlar verecektir.

3.2.2.Değişen Varyans Testi

Sabit etkiler modelinde gruplar arasında değişen varyans için Modifiye edilmiş Wald testine göre; Sıfır hipotezi varyansların eşit olduğu şeklinde kurulur:

Wald test istatistiği	$p > \chi^2$
$\chi^2_{(88)} = 32993.38$	0.0000

Elde edilen sonuçlara göre ele alınan ülkeler arasında varyansın eşit olduğu sıfır hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilir.

3.2.3.Serisel Korelasyon Testleri

Wooldridge gözlenemeyen etki testinin sonucu aşağıdaki gibidir;

Wooldridge z	P
$z = 5.1952$	2.045e-07

Elde edilen sonuçlara göre %5 anlamlılık düzeyinde ele aldığımız ülkelerde gözlenemeyen etkinin, dolayısıyla serisel korelasyon olduğu görülmektedir.

Balagı ve Li birleşik LM testine göre sıfır hipotezi reddedilir. Dolayısıyla hata terimlerinin serisel korelasyonlu olduğu kabul edilir:

Baltagi and Li AR-RE birleşik testi	P
$\chi^2 = 23550.81$	0.0000

Aşağıda sonucu verilen Breusch-Godfrey/ Wooldridge panel veri modellerinde serisel korelasyon testine göre ele aldığımız ülkelerde serisel korelasyon bulunmaktadır.

Wooldridge serisel korelasyon testi	P
$\chi^2 = 2558.643$	0.0000

4.SONUÇ

Çalışmamızda ele aldığımız 88 ülkede EKC hipotezinin gerçekleşip gerçekleşmediğini araştırmak amacıyla parametrik panel veri modelleri incelenmiş ardından bu modellerde varsayımlardan sapmalar ele alınmış bu amaçla kullanılan testler uygulanarak sonuçlar yorumlanmıştır.

Parametrik tahmin sürecinde elde edilen katsayılar ayrı ayrı t testlerinde ve birlikte F testlerinde genel olarak anlamlı bulunmuştur. Bununla birlikte modellerin açıklanma oranlarının oldukça yüksek olduğu görülmüştür. Az gelişmiş ülkelere çok gelişmiş ülkelere her bir grubun içinde olduğu veri setinde tahmin edilen parametrik modelin ve katsayılarının anlamlı olması bu modellerle ortaya konulan, çevresel Kuznets eğrisinin ele alınan 1971–2008 dönemi için 88 ülkede gerçekleştiğini göstermektedir.

Parametrik modellere ilişkin analizin ikinci safhası varsayımları kontrol etmektir. Bu amaçla yatay kesit birimleri arasında bağımlılık olup olmadığı, yatay kesit birimleri arasında serisel korelasyon bulunup bulunmadığı, değişen varyansın varlığı sınanmıştır. Ele alınan bu diagnostikler sonucunda ayrı ayrı ülke gruplarında ve bütün ülkeler birlikte ele alındıklarında yatay kesit birimleri arasında bağımlılığın (eş zamanlı korelasyon), serisel korelasyonun ve değişen varyansın bulunduğu görülmüştür.

Yapılan diagnostik testler sonucunda parametrik panel veri modellerinin katsayılar ve model bazında anlamlı ve uyum iyiliği ölçüleri açısından oldukça iyi sonuçlar vermesine karşı bu tahminciler belirli

varsayımları kullanmak üzere geliştirilmiş olmaları nedeniyle varsayım ihlallerinden daha fazla etkilenmektedirler. Bu nedenle sapmalı ve etkin olmayan tahmin ediciler neticesinde elde edilen bulguların gerçekleri yansıtmayacağı söylenebilir. Parametrik modellerle ifade edilen EKC hipotezinin elde edilen bulgular çerçevesinde geçerli olmadığı sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

Balestra, Pietro., Introduction to Linear Models for Panel Data, *The Econometrics of Panel Data, a Handbook of the Theory with Applications* içinde, Edt. Matyas, Laszlo; Sevestre, Patrick, 2.th edition, Kluwer Academic Publishers, 1996.

Baltagi, Badi H., Qi Li, “A Joint Test for Serial Correlation and Random Individual Effects”, *Statistics and Probability Letters*, Vol.11, issue.3, 1991, s. 277-280.

Baltagi, Badi H., *Econometric Analysis of Panel Data*, John Wiley & Sons, 1995.

Baum, Christopher F., “Regression Diagnostics for Cross-section Time Series Regression Models”, *The Stata Journal*, Number 1, 200, s.101-104.

Cialani, C., “Economic growth and environmental quality: An econometric and a decomposition analysis”, *Management of Environmental Quality: An International Journal*, Vol. 18 Iss: 5, 2007, pp.568 – 577.

Değer, Alper ve Adem Anbar, “Küresel Isınmanın Dünya Ekonomisine ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt.9, Sayı.4, 2007.

Greene,William H., *Econometric Analysis* , Fourth edition, Prentice Hall International edition, 2000.

Grossman,G.M., Krueger, A.B., “Economic Growth and the Environment”, *The Quarterly Journal of Econometrics*, Vol.110, No.2, 1995, s. 353-377.

Grossman,G.M, Krueger, A.B., “Environmental Impacts of a North American Free Trade Agreement”, NBER Working Paper Series, No: 3914, Cambridge National Bureau of Economic Research,1991.

Hausman, J.A. “Specification Tests in Econometrics”, *Econometrica*, Vol.46, No.6, 1978, s.1251-1271

Hayos, Rafael E., De Vasilis Sarafidis, Testing for Cross Sectional Dependence in Panel Data Models, http://www.econ.cam.ac.uk/phd/red29/DocumentsandExercises/Papers/main_xtcsd.pdf.

Kennedy ,Peter. *Ekonometri Kılavuzu*,Gazi Kitapevi, 2006.

Wallace,T.D., Hussain, Ashiq. , “The Use of Error Components Models in Combining Cross Section with Time Series Data”, *Econometrica*, vol. 37, No:1, (January 1969).

Wooldridge, Jeffrey M., *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*, The MIT Pres, London, 2002.

TÜRK YE EKONOM S NE ETK LER YLE KÜRESEL F NANSAL KR Z

Mustafa HAT PLER*

ÖZET

2007 yılında, ABD’de başlayan Küresel Finansal Kriz, ABD’de bir çok kurum ve kuruluşu etkileyerek büyük bir sorun haline gelmiş ve bir çok kurumun iflas etmesi ya da elde ettiği firması sonucunu doğurmuştur. Küresel Finansal Kriz, ABD’de kalmamış dünya ekonomisine de sıçrayarak ülke ekonomilerini de olumsuz yönde etkilemiştir.

Türkiye’ ekonomisi de, dünya piyasalarına açık bir ekonomi olma özelliğindedir. Bu için söylenebilecek Küresel Finansal Kriz’den etkilenmiştir. Bu etkilenmenin gücü, -bütün ekonomik krizler gibi- ekonomik kazanımların bitmesine yol açacak boyutta ve nitelikte olmasına rağmen, alınan önlem ve tedbirler bunu zayıflatmıştır. Özellikle, mali nitelikteki önlemler, Türkiye ekonomisinin Küresel Finansal Kriz’den az etkilenmesinin temel nedenidir.

Anahtar Kelimeler: Küresel finansal kriz, Ekonomi, istihdam, Enflasyon.

THE GLOBAL FINANCIAL CRISIS BY THE EFFECTS ON TURKEY’S ECONOMY

ABSTRACT

The Global Financial Crisis, which began in the United States in 2007, had become a major problem affecting many institutions and organizations in the U.S., which led into bankruptcy, or takeovers of many corporations. Global Financial Crisis not only affected U.S., but also it adversely affected in the world economy and the economies of developing countries.

Turkey’s economy, being an open economy to world markets was also influenced by global financial crises. Although the strength of this effect was in the

* Yrd. Doç.Dr., Trakya Üniv. Edirne Sosyal Bilimler MYO,
(mustafahatipler@gmail.com)

size that would destroy all the economic gains, -like all of economic crises- was less destructive thanks to the precautions and measures taken on short hand. In particular, the measures of financial nature are the main reason why Turkey's economy is less affected by the global financial crises.

Key Words: *Global financial crisis, Economy, Employment, Inflation.*

1. G R

Amerika Birle ik Devletleri (ABD)'nde 2007 yılında konut piyasasında ba layan çöküntü finansal piyasalarda büyük bir istikrarsızlı a neden olmu , bu durum daha sonra, likidite krizine dönü erek dalga dalga bütün dünyaya yayılan büyük bir krizin zeminini olu turmu tur. Finansal küresel adıyla anılan bu krizin kökeninde, tarihin en büyük gayrimenkul kredilendirmesi yanlı ları vardır. Piyasa yapısı, denetim eksiklikleri ve bu süreçte izlenen politikalar sonuçta öngörülemeyen olumsuzluklara yol açmı tır. Finansal piyasalarda ya anan bu kriz nedeniyle, varlık fiyatlarında ya anan hızlı dü ü , finansal kurulu ların sermayelerinin erimesine yol açmı tır. Bu sermaye erimesi, birçok finansal kurulu un, iflas ya da bir ekilde devlet müdahalesiyle kar ı kar ıya kalma durumuyla sonuçlanmı tır. Bunun son örne i olarak ya anan, bazı spanyol bankalarına spanyol devletinin el koymas ı olmu tur.

2007 yılında ABD'de ba layan küresel finansal kriz 2008 yılı Eylül ayından itibaren derinlik ve yaygınlık kazanarak yıkıcı etkilerle yoluna devam etmi tir. Bu yıkıcı etkilerin bir ba ka ve ana nedeni; piyasaların krizi sadece finansal kriz olarak algılama hatası olmu tur. Oysa kriz, finansal özellikleri göstermesine ra men aynı zamanda bir reel sektör krizidir. Nitekim ilerleyen zaman içinde, küresel finansal krizin reel sektör üzerindeki etkileri ortaya çıkmı tır.

Küresel finansal krizin yol açtı ı en sorun da ortaya çıkan güven kaybıyla, küresel ekonominin uzun yıllar sonra büyük oranda daralma e ilimine girmi olmasıdır. üphesiz Türkiye ekonomisi de, dünya ekonomisi içinde yer alan bir ekonomi olarak, sözü edilen küresel finansal krizden etkilenmi tir. Türkiye 3. Orta Vadeli Program (OVP) içinde yakalandı ı krize kar ı, maliye ve para politikalarıyla mücadele etmi tir. Bu anlamda özellikle 4. OVP' nin temel hedefi, güçlü maliye ve para politikalarıyla küresel finansal krizin ülke ekonomisine vermesi muhtemel zararları minimize etmek olmu tur.

Bu küçük ve sınırlı çalı mada, önce küresel finansal kriz ele alınmı ,

çıkışı, nedenleri ve sonuçları ortaya konmuştur. Sonra krizin Türkiye ekonomisine etkileri incelenmiş ve Türkiye ekonomisinde son durum grafik ve tablolarla ortaya konmuştur.

2. TARİHSEL SÜREÇ ÇİNDE EKONOMİK KRİZLER ve KÜRESEL FİNANSAL KRİZ

Dünya tarihinde özellikle kapitalistik ekonomi sürecinde önemli krizler yaşanmıştır. Krizlerin temel ekonomileri çöküntüye uğrattığı yoksa çöküntüye uğrayan ekonomilerin temel krizler yoluyla çıkışa geçtikleri hala bir bilinmeyen bir denklemdir. Ancak bilinen 2007 Küresel Finansal Krizi'nin 1929 dünya ekonomik bunalımından sonra dünya ekonomisinin yaşadığı en büyük kriz olduğu gerçektir. Küresel Finansal Kriz'i bu açıdan etkin ve büyük kılan, onun kendine has özelliği olması, uluslararası ekonominin bilinen seviyesinin dışında olması ve gelirin de il, borcun talep okunu tetiklemesi olmasıdır.

2.1 Ekonomik Krizlerin Tarihsel Süreci

Dünya ekonomik düzeni, son yüzyıl içinde oldukça ciddi ekonomik krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Bu krizlerin en önemlisi ve en acı olanı 1929 yılında yaşanan Dünya Ekonomik Krizi'dir. 1929 krizinde, borsa tam çökmüş ve bu çöküş kısa süre içinde tüm dünyaya yayılmıştır. Krizin etkisi, devam eden on yıl boyunca sürmüştür.

1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin etkisi o denli büyük olmuştur ki, krizden yaklaşık dört yıl sonra, on üç milyondan fazla insan işsizden olmuştur (Galbraith, 2009: 177-190). Krizden tam dokuz yıl sonra bile, yani 1938 yılında, işsizlik sorunu çözülememiştir. 1938 yılında, dünyadaki beşinci en büyük işsizlik konumunda olmuştur. Aynı dönem içinde fiyatlar % 25 civarında düşüş göstermiştir. 1929 Dünya Ekonomik Krizi, etkileri ve sonuçları açısından; başta ABD olmak üzere pek çok ülkede ciddi yaralar açmış ve bu yaraların tedavisi uzun zaman almıştır (Öztürk ve Gövdere, 2010: 377-397). 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nden sonra, yakın dönemde kriz kavramı, yaklaşık yirmi yıl öncesinde yaşadığımız içinde çok daha fazla yer almıştır. Özellikle 1990'lı yıllarda, dünyada finans piyasalarındaki küreselleşme ve finansallaşma süreci ile birlikte, teknolojiye, özellikle bilgi teknolojisinde gerçekleşen yeniliklerin hızla gelişimi, ortaya çıkan krizlere farklı boyutlar katmıştır. Bu yenilikler; sermaye akımlarının hızlanmasını

kolayla tırırken, krizlerin yaygınlaşmasını ve hızlanmasını da sağlamıştır (Öztürk ve Gövdere, 2010: 377-397).

Her ne kadar, bugüne kadar yaşanan ekonomik krizlerin pek çok ortak özelliği olmakla beraber, birbirinin aynı olmadığı gerçeği, göz çarpan en önemli husustur. Özellikle son yıllarda ortaya çıkan finansal krizlerin ortak özelliği gelişmekte olan ülkelerde büyük ekonomik yaralar açtığı gibi, gelişmiş ülkelerde de büyük ekonomik yaralar açmasıdır. Ayrıca, teknolojik gelişmelerin aynı zamanda, bir anda büyük olumsuzlukların adı haline geldiği de unutulmamalıdır (Etilmez, 2008: 9).

Son yirmi yıl içinde yaşanan krizlerin anatomik değerlendirilmesinde ortaya çıkan tablo enteresandır. Öyle ki: 1990'ların başında, 1992-1993 yıllarında Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde ortaya çıkan Döviz Kuru Mekanizması (ERM) Krizi; gelişmiş ülkelerde çıkan krizlere bir örnektir. Gerçekte bir para krizi olan bu kriz sıkı para politikalarından kaynaklanan bir krizdir. 1994-1995 Meksika Krizi; aşırı tüketimden kaynaklanan bir krizdir. 1997-1998 Asya Krizi ise, aşırı yatırım krizi özelliğini taşımaktadır.

Bu üç krizin farklı yapılarının yanı sıra, ortak özellikleri de söz konusudur. Bu üç kriz de; temel makro ekonomik değişkenlerdeki sorunlardan dolayı, daha çok sabit, yarı-sabit ve ortak bir para birimine bağlı döviz kuru istemlerinden, reel döviz kurundaki aşırı değerlenmeden, uluslararası likidite yetersizliğinden ve yoğun sermaye girişi ve çıkışlarından kaynaklanmıştır (Öztürk ve Gövdere, 2010: 377-397). Meksika Krizi ve Asya Krizi'nde bankacılık kesiminin sorunları da ayrıca önemli rol oynamıştır. 1990'lı yılların bir başka önemli krizleri de 1999 Brezilya Krizi ve 2000-2001 Türkiye Krizi'dir. Bu krizlerin de benzer ve ortak yanları mevcuttur. 1999 Brezilya Krizi'nin ana nedeni makroekonomik temellerdeki bozukluklar olmasına karşın 2000-2001 Türkiye Krizi'nin de benzer yanları mevcuttur.

1998 Rusya Krizi'nin nedenleri olarak, geniş bütçe açıkları, kur riski, yabancı kredilerde kısa vadeli borçların aşırı artması, finans sektöründe ve bankacılık sektöründe altyapı ve denetim mevzuatının eksikliği, maaş ve ücret ödemelerinde bütçe disiplininin kaybolması ve buna bağlı olarak sosyal güvenlik ödemelerine bağlı borçların artması, petrol ve gaz ürünlerinin fiyatlarında aşırı düşmeler sayılabilir. 1999 Arjantin Krizi'nin nedenleri arasında ise, aşırı değerlenmiş döviz kuru, Peso'nun ihracatta rekabet gücünü kaybetmesi, kamu harcamalarındaki artış, vergi gelirlerindeki düşüş ve yüksek oranda işsizlik sayılabilir.

2.2 Küresel Finansal Kriz

Dünya Mali Krizi ismiyle de adlandırılmış olan ve son dört yılımızı derinden etkileyen ve daha ne kadar etkileyeceği tam olarak bilinmeyen 2007–2008 Küresel Finansal Krizi'nin kaynağı; ABD'de, 2007 yılı Ağustos ayında başlayan “mortgage krizi”¹dir. Bu krizin en belirgin yanı sıra, piyasa yapısı, denetim eksiklikleri ve bu süreçte izlenen politikaların sonuçta öngörülemeyen olumsuzluklara yol açmış olmasıdır. Çok kısa sürede tüm dünyaya yayılan bu finansal kriz, geçmişte yaşanan finansal krizlerle pek çok ortak özellik taşımaktadır. Son yaşanan küresel finansal kriz, önceki krizlerin pek çoğunda olduğu gibi üç temel yıkıcı faktöre sahiptir. Bu faktörleri sırasıyla: Finansal yeniliklerin yanlış yönetilmesi, varlık fiyatları balonu ve finansal kurumların bilançolarında bozulma, şeklinde saymak mümkündür.

2.2.1 Küresel Finansal Kriz'in Ortaya Çıkması

Finansal yeniliklerin finansal sistemin daha etkili olabilmesi için yeterli ve gerekli potansiyele sahip olduğu düşünülür. Ancak yaşanan son olayda bu unsurlar (subprime mortgage kredilerinde) yıkıcı bir etkiye neden olmuştur. Bu yıkıcı etkiler nedeniyle, konut fiyatlarındaki yükseliş devam ettiği sürece (subprime) mortgage kredilerinin ödenmeme riski düşüklüğe inen için konut fiyatlarındaki balon riskli borç vermeyi cesaretlendirmiş ve bu da subprime mortgage piyasalarındaki sigortalama standartlarındaki bozulmayı hızlandırmıştır. Aslında 2007 yılında, ABD'de konut fiyatları balonu patladı o zaman, finansal sistemdeki sıkıntı da kendini göstermiştir. Bundan dolayı da konut fiyatlarındaki yaşanan düşüş pek çok subprime borçlusunun, sahip olduğu evin değerinin mortgage kredisinin altında kalmasına neden olmuştur. Oysa bu durum, mortgage kredisinin ödenmeme riski de yükselmeye başlamış olduğu anlamına gelmekteydi. Subprime mortgage kredilerinin ödenmeme riskindeki artış daha sonraki yapısal kredi

¹Subprime Krediler; Fannie Mae (ABD Federal Ulusal Mortgage Kurumu) ve Freddie Mac (ABD Federal Konut Kredileri ve Mortgage Kurumu) konularına uymayan bugün için % 5 olan prime rate üzerinde yüksek faizle verilen kredileri ifade etmektedir.

üretimindeki sorunları da ortaya çıkarmı tır.

Bir ba ka gerçek de, subprime kredilerdeki sözü edilen sorunların 2001 yılında ya anan resesyondan hemen önce ortaya çıkmı oldu u ve bu problemlerin 2002–2005 yılları arasındaki ekonomik canlılıktan dolayı hızla giderilebildi idir. 2005 yılının ikinci yarısında mortgage faiz oranlarında ba layan artı , konut piyasasında ortaya çıkan kötüle menin ilk sinyali olmu tur. Sonuçta, konut sektörü 2007 yılının ilk yarısında, artan gecikme ve haciz sorunlarıyla birlikte yeniden sorunlar ya amaya ba lamı tır. 2007 yılının dördüncü çeyre inde mortgage kredilerinde toplam ödenmeme oranı, 2007 yılının ilk çeyre ine göre, yakla ık % 35 oranında artmı tır. Bu geli meler 2007 sonlarına do ru ortaya çıkan çöküntü ile beraber, mortgage kredi standartlarının daha da sıkıla tırılmasını tetiklemi tir. Kredilendirmedeki daha katı standartlar, konut alımına olan talebi daha da daraltmı tır. Hacizler, piyasadaki konut arzını arttırmak yoluyla konut fiyatlarında a a ı do ru baskıyı arttırmı ve 2007 yılı Eylül ayında müstakil aile konut satı ları, 1998 yılı ocak ayından sonraki en dü ük seviyeye inmi tir. ABD’de de ba layan krizin, ABD ekonomisindeki hikâyesi bundan ibarettir.

Bu krizin ayırt edici bir ba ka özelli i; olu um eklinin bilinen i leyi in dı nda gerçekleşmi olmasıdır. öyle ki; bu krizde asıl sorun; likidite sıkı ıklı ı de il, paraya sahip olanların, bu parayı geri ödeyebilece i noktasında belirsizlik olanlara (kredi eklinde) vermek konusunda isteksiz davranmasıdır. Bir di er ayırt edici özellik ise, gelirin de il borcun talebi tetikleme olmasıdır. Örne in hane halkı borçlanması, 1980’de Gayri Safi Yurt çı Hasıla (GSY H)’nın % 50’si iken, bu rakam 2000’de % 71’e, 2007’de % 100’e yükselmi tir (Öztürk ve Gövdere, 2010: 377–397).

ABD’de ya anan bu durum, di er birçok krizde oldu u gibi sadece finansal sektörle sınırlı kalmamı di er sektörlerle de sıçramı tır. Bu ekilde toplam talebin üçte ikisinden fazlasını olu turan ABD tüketimi ve dünya talebinin önemli bir kısmı çökmü tür (Foster, 2008: 51).

2.2.2 Küresel Finansal Kriz ve ABD’nin Mortgage Kredileri

Bütün dünyada Mortgage Piyasası; mortgage kredisinin düzenlendi i birincil piyasalar ile bu kredilere dayalı olarak olu turulan menkul kıymetlerin alınıp satıldı ı ikincil piyasalardan olu maktadır. Bu piyasa içinde, bireysel yatırımcı, kurumsal yatırımcı ve yatırım bankaları gibi pek

çok katılımcı yer almaktadır. Bu durum ABD mortgage piyasası için de geçerlidir.

ABD'nin mortgage piyasasında, mortgage kredileri, ödeme ekline, faiz yapısına, kredi talebinde bulunanın itibarına göre çeşitli ayrımlara tabi tutulmaktadır. Bu bağlamda mortgage kredileri; Prime ya da A kalite (üst gelir grubu), Alt A (orta gelir grubu) ve Subprime ya da riskli grup (alt gelir grubu) olmak üzere üç temel kategoriye ayrılmaktadır. Bu ayırım, kredi talep eden kişinin dâhil olduğu gruba göre risklerinin belirlenerek, risk yapısına uygun faiz oranları üzerinden kredi kullanılması amacıyla hedefleyen bir ayırımdır. Esas itibarıyla, subprime mortgage kredileri; kredi ile ilgili risk faktörlerinden ya da düşük kredi kalitesinden dolayı ödeyememe olasılığı yüksek olan, ABD'deki alt gelir grubu kişilerin ev sahibi olabilmesi için oluşturulmuştur. Ayrıca, bir diğer önemli husus, birincil piyasa ürünü olan mortgage kredilerinin ikincil piyasada işlem görmesine aracılık eden menkul kıymetle tirme sürecinin, gayrimenkul üzerine ipotek konulduktan sonra, banka tarafından gayrimenkul bedeli karlılıkta menkul kıymet ihraç edilmesi üzerine kurulu olmasıdır. Sistemin özünde, bankalar tarafından kullanılan kredilerin, aracı kurumlara ya da doğrudan olmak üzere yatırım amaçlı yerli ve yabancı yatırımcılara, uzun vadeli olarak satılması yatmaktadır.

Sistemde olan bir başka özellik; mortgage kredisi kullanan tarafın, ödediği faiz giderini, menkul kıymeti elinde bulunduran tarafa faiz geliri olarak aktarmasıdır. Bu şekilde, yapısal olarak, finansal aracı kuruluşlar, hem bilançolarındaki faiz riskini dağıtmakta hem de aracılık ve komisyon geliri elde etmektedirler. Bu yapının özünü, mortgage kredilerinin menkul kıymetle tirilerek finansal sistemin tabana yayılması ve buradan elde edilen fonlarla birincil piyasada konut kredilerinin finansmanının ve sürekliliğinin sağlanmasıdır. Bu noktada denetim eksikliği nedeniyle konut kredilerinin kullanım amacı konut edinme yerine konut spekülasyonlu üne dönüşümüne ve sistemde sorunlar çıkmaya başlamıştır. Özellikle subprime ve diğer kenarlı mortgage kredilerinin nakit akışlarının bozulmasının, bu piyasayla ilgili menkul kıymet piyasalarını da etkilemiştir.

Krizin başlangıç noktası, subprime kredilerin özünü gerektiren riskli krediler grubunda yer almasına rağmen bu riskler yokmuş gibi davranılarak kredilerin kullanılmasıdır. Riski yüksek kişilere, daha yüksek faiz oranları ile mortgage kredisi kullanılmı, faiz oranlarının yükselmesi ile faiz yükü artmış, bunun sonunda faiz ve anapara ödemelerinde aksaklıklar baş-

göstermektedir. Subprime mortgage kredileriyle başlayan kredi krizinin, büyüyen diğer kredi türlerini de etkisi altına alması, mortgage piyasasının tamamının etkilenmesine neden olmuştur. Bu şekilde, 2007 yılında ABD’de konut piyasalarında bir çöküntüyle başlayan Küresel Finansal Kriz; kısa sürede büyük bir istikrarsızlığa neden olmuştur. Bu istikrarsızlık, daha sonra, likidite krizine dönüşerek dalga dalga bütün dünyaya yayılan küresel krizin zeminini oluşturmuştur. Kökeninde tarihin en büyük gayrimenkul ve kredi balonu yatan bu krizi, kredinin de ilama krediye dayanılarak yapılan işlemlerin yarattığı tarihi bir gerçektir.

2.2.3 Küresel Finansal Kriz’in Nedenleri

Yukarıda, olumsuz genel ifadelerle anlatılan Küresel Finansal Kriz’in nedenlerini ana başlıklar altında şu şekilde mümkündür:

a-) Likidite Bolluğu ve Özensiz Krediler: 2000 yılından 2006 yılının sonlarına kadar finansal piyasadaki likidite, sürekli yükselmiştir. Kriz öncesinde bolluğundan bu likiditenin, kârlı operasyonlara dönüşmesi banka sisteminin karlılığına en önemli sorunlardan biri olmuştur. Bankalar herhangi bir işi, bir geliri veya herhangi bir varlığı olmayan kişilere dahi kredi vermeye başlamışlardır. Bu uygulamalar varlık fiyatlarının -özellikle konut fiyatlarının- çok hızlı bir şekilde artmasına yol açmıştır. Bir kısım konut kredisinde başlayan geri ödeme problemleri sonucunda banka portföylerindeki hacizli konut sayısı artmaya başlamıştır. Bankaların bu konutları piyasaya arz etmesi konut fiyatlarında düşüşe yol açmıştır. Bu durumda halen kredisini ödemekte olan bazı konut kredisi kullanıcılarının ellerindeki evlerin değerleri kalan kredi ödemelerinin net bugünkü değerinin altında kalmıştır. Bu durumda kalan kişiler evlerinin anahtarlarını bankalara göndererek kredi geri ödemelerinden vazgeçmişlerdir.

Bu kredi geri ödemelerinin bankalar tarafından diğer mali kuruluşlara satılması sonrasında dolayı ortaya çıkan zararlar, domino etkisiyle bir mali kuruluştan diğerine bulaşmış ve kuruluşların iflasına yol açmıştır.

b-) Menkul Kıymetle Tirme: Menkul kıymetle tirme; nakit akışlarının bir havuzda toplanması ve yatırımcılara satılmak üzere mali bir varlık olarak menkul kıymetler üretilmesidir. Küresel Finansal Kriz öncesi, ABD’de, likiditenin bol olduğu 2000-2006 döneminde, bireyler, menkul kıymetle tirme sayesinde, normalden fazla kredi kullanmışlardır. Risk paylaşımı, yüksek getirisi tahmini, bankaların yasal sermaye yükümlülüklerini

yerine getirmelerinde kolaylık sağlaması, risk taşımadan ya da daha fazla mevduata ihtiyaç duymadan bankaların yeni kredileri finanse etmelerinin sağlanması menkul kıymetle tirmeyi özendiren hususlardır.

Menkul kıymetle tirmenin Küresel Finansal Kriz'in nedenlerinden biri olarak değerlendirilmesinin ana sebebi; bu sayede riskin bir kurumdan diğerine aktarılmasının kolaylaşmasıdır (Aslan, 2008: 7). Örneğin, mortgage kredisi veren bir banka kredilerin geri ödemelerini menkul kıymetle tirmeyi kısmen veya tamamen bir yatırım bankasına veya bir mortgage kuruluşa satmaktadır. Bu mekanizma, kriz durumunda, mali sistemi, hem kırılğan bir hale getirmiş hem de zararlara neden olmuştur.

c-) Saydamlık Eksikliği: Bilindiği gibi, ABD'de birbirinden ayrı her fonksiyon için ayrı bir mali kurum/mali araç oluşturulmuştur. Bu kurum ve araçlar birbiri ile irtibatlı ve girift ilişkilerde sahiptir. Bu zor yapı nedeniyle sıradan yatırımcılar için her gün de yenilenen ve farklı olan finansal araçları takip etmek mümkün değildir. Bundan dolayı da saydamlık sorunu yaşanmaktadır.

Saydamlıktaki diğer eksiklik "asimetrik bilgi" diye adlandırılan olgudur. Bu halde, bilgi, yatırımcılara firmalara ve diğer aktörlere farklı hızlarla ve farklı biçimlerde ulaşmaktadır. Birçok ampirik araştırma, Küresel Finansal Kriz'le, saydamlık eksikliği arasında ters yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Saydamlık arttıkça daha az finansal kriz oluşmaktadır.

Bu krizde ana etkenlerden biri, banka ve brokerların sahip oldukları varlıkların neler olduğunu, bu varlıkların değerinin ne olduğunu hatta bunların muhatabının kimler olduğunu hususunda gerektiği kadar şeffaf olmamaları yatmaktadır.

d-) Derecelendirme Kurullarının Hataları: Yine bilindiği üzere bankalarla ve diğer mali kurullarla ilgili notlar veren rating kurulları yine bu firmalar tarafından finanse edilmektedir. Hal böyle olunca, derecelendirme kurullarının objektif değerlendirme yapmaları da azalmakta hatta yok olmaktadır.

Ayrıca derecelendirme kurullarının firmaların finansal problemlerini her zaman, zamanında ve doğru olarak tespit edemediği de bir gerçektir. Bunun en güzel örneği Enron şirkettir. Derecelendirme kurulları, Enron'un iflas başvurusundan çok kısa bir süre öncesine kadar firmanın problemleri olduğunu tespit edememiştir.

Derecelendirme kurullarının sadece temerrüt riskini

derecelendiriyor olması da yapısal olarak ayrı bir sorun kaynağıdır. Halbuki likidite riski ve rating de i tirme riskinin de ölçülmesi gerekmektedir. Ya anan son küresel finansal kriz öncesinde derecelendirme kuruluşlarının etkin olmadıkları da bilinmektedir. Sıkıntıya girmiş firmaların kredi notları ancak küresel finansal kriz başladıktan sonra düürülmü tür.

e-) Düzenleyici-Denetleyici Kuruluşların Eksiklikleri: Küresel Finansal Kriz’de, düzenleyici- denetleyici kuruluşları da i en risk ortamına karşı önlem almakta gecikmişlerdir. öyle ki: Kriz öncesinde, ABD’de birçok eyalet ayrı riskli mortgage borçlarının menkul kıymetle tirilerek satılmı önlemeye çalışmış ancak ABD Hazinesi bazı büyük bankaların istekleri doğrultusunda federal yasalar çı nendi i gerekçesiyle buna karşı çıkmış tır.

Ba ka bir olay da, HEDGE (Serbest Yatırım Fonları) Fon regülasyon talepleri ile ilgilidir. ABD Sermaye Piyasası Kurulu (SEC), 1 ubat 2006 tarihi itibarıyla Yatırım Danışmanlığı Kanunu kapsamında kayıt yükümlülü ü getirerek, varlıkları 25 milyon USD veya yatırımcı sayısı 15’i aşan HEDGE fonlarının yöneticilerinin kayıt altına girmesini istemi ancak bu yeni kural bir HEDGE Fon yöneticisi tarafından mahkemeye taşınmış ve Bölgesel Yüksek Mahkeme, Haziran 2006’da SEC’nin yeni düzenlemesini iptal etmiş tir. Küresel Finansal Kriz’de bu durum da etkin olmuş tur.

2.3 Sonuçları Bakımından Küresel Finansal Kriz

Dünya ekonomisi ba ta ABD olmak üzere derinden etkileyen Küresel Finansal Kriz’in sonuçlarını tamamen kestirmek mümkün de ilse de u ana kadar ortaya sonuçlar unlardır:

a-) Konut Fiyatlarında Dü ü : Konut fiyatlarındaki yükselişler Küresel Finansal Kriz’in nedenlerinden birisi iken konut fiyatlarının dümesi bu krizin sonuçları arasında yer almaktadır. Konut kredilerinin bir kısmının geri dönmemesi sonucu konut piyasası yukarıda belirtti imiz kısır döngüye girmiş ve ABD’de 2007 yılının başından itibaren konut fiyatlarında önemli dü üler yaşanmış tır.

b-) Artan İstihlak: Küresel Finansal Kriz, İstihlak oranlarını önemli ölçüde etkilemiş tir. Özellikle ABD ve gelişmiş ekonomilerde yukarı yönlü trend göze çarpmaktadır. Türkiye’de ise 2006 ve 2007 yıllarında % 10’ların altına düşen İstihlak oranları, kriz sonrasında tekrar yüzde 10’un üzerinde

seyretmeye başlamıştır.

c-) Para Piyasalarına Enflasyonist Etki: Küresel Finansal Kriz nedeniyle dünya ekonomisinde ciddi bir enflasyon etkisi yaşanmıştır. Bununla beraber krizin başlangıç yıllarında enflasyondaki yükselmenin başlıca kaynakları da olduğu da bir gerçektir. Özellikle petrol ve gıda fiyatlarındaki yükselmeler önemli miktarda enflasyonist etkiye yol açmıştır. Aynı şekilde, hızla artan enerji talebi, gelişmekte olan ülkelerde enflasyon oranlarını yükseltmiştir.

d-) Regülasyonlar ve Müdahaleci Yaklaşımlar: Küresel Finansal Kriz'in gelişmiş ekonomilerde bir başlıca sonucu regülasyon taleplerinin artması şeklinde olmuştur. Krizden sonra piyasanın tüm sorunlarını kendiliğinden çözeceği veya self-regülasyonlarla yetinilmesi gerektiği düşünüldüğü için hükümetlerin müdahaleci yaklaşımını benimsemiştir (Aslan, 2008: 7).

e-) Büyüme Oranlarında Düşüş: Küresel Finansal Kriz'in reel ekonomiye yansımaları nedeniyle hem ABD ve Avrupa gibi gelişmiş dünyada hem de gelişmekte olan ülkelerde büyüme oranlarında azalmalar görülmüştür. Bu düşüşlerin ekonomilerde daralmalara neden olacağı açıktır.

3. KÜRESEL FİNANSAL KRİZİN TÜRK YE EKONOMİSİNDE SON ETKİLERİ ve RAKAMLARLA TÜRK YE EKONOMİSİNDE SON DURUM

Gelişmiş ülkelerin finansal piyasalarında başlayıp, 2008 yılı sonlarında bütün dünyayı kapsayacak şekilde büyüyen Küresel Finansal Kriz, 2009 ve 2010 yılında reel ekonomi üzerindeki etkilerini derinleştirerek sürdürmüştür. 2009 yılının ilk çeyreğinde, Küresel Finansal Kriz'in olumsuz etkileri gelişmekte olan ülkelerde daha belirgin bir şekilde hissedilmeye başlandı. Bu dönemde alınan bütün ekonomik tedbirler küresel anlamda bir iyileşmenin gerçekleşebilmesi için yeterli başarıyı sağlayamamıştır.

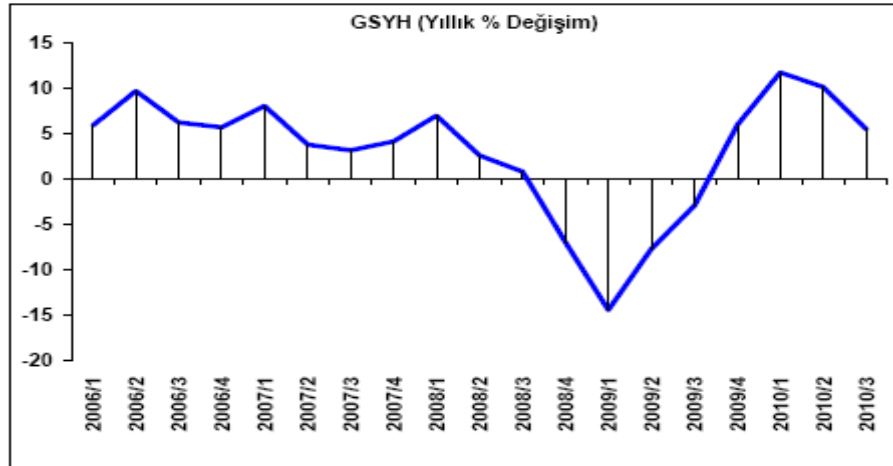
Şüphesiz Türkiye ekonomisi de diğer ülkelerin etkilendiği gibi Küresel Finansal Kriz'den etkilenmiştir. Çünkü Türkiye ekonomisi, dışa açık bir ekonomidir ve bu yüzden de ihracat pazarlarının daralmasının etkisiyle yüz yüze gelmiştir. Küresel Finansal Kriz'in Türkiye ekonomisine etkileri büyümeden istihdama kadar birçok alanda farklı farklı hissedilmiştir. Bu etkiler arasında ayrı başlıklar altında ele alınmış ve Türkiye ekonomisinin son durumu tablolar yardımıyla açıklanmıştır.

3.1 Küresel Finansal Kriz ve Türkiye’de Gayri Safi Yurt İçi Hasıla

Küresel Finansal Kriz nedeniyle, Türkiye’de GSY H’da büyüme oranları 2008 yılının 2. çeyre inden itibaren belirgin bir şekilde yavaşlamış ve ilmine girmiştir. 2008 yılının son çeyre i ile 2009 yılında ekonomik faaliyetlerde oldukça sert bir gerileme yaşanmış ve görülmüştür (TÜİK 2010).

2010 yılında, ekonomi toparlanma dönemine girmiştir ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre, ilk çeyrekte % 11.7, ikinci çeyrekte % 10.3 ve üçüncü çeyrekte % 5.5 oranında bir büyüme gerçekleşmiştir. Bu durumu açıklayan Grafik 2.1.’de açık olarak görülmektedir (Türkiye İstatistik Kurumu, İktisadi Araştırmalar Bölümü(a), 2011: 7-20). 2010 yılının ilk dokuz aylık dönemi itibariyle GSY H, geçen yılın aynı dönemine göre reel olarak % 8.9 oranında bir artış gerçekleşmiştir (Karagöl, 2011)

Grafik 3.1.Türkiye ekonomisinde gayri safi yurt içi hasıla

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, İktisadi Araştırmalar Bölümü (a), 2011: 7-20.

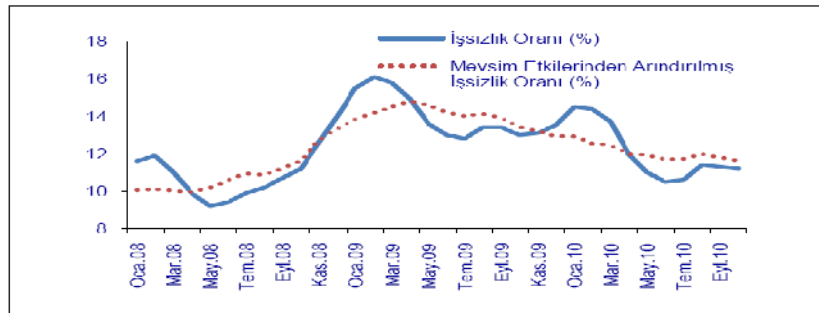
3.2 Küresel Finansal Kriz ve Türkiye’de İstihdam

Türkiye ekonomisinde, 2008 yılının son çeyre i ve sonrasındaki iktisadi faaliyetlerdeki daralmanın temel sebebi, Küresel Finansal Kriz’e

ba lı olarak ortaya çıkan ihracata dayalı üretim yapan sanayi sektöründe meydana gelen küçülmedir. Bu durum, tarım d ı ı istihdamda bozulmayı hızlandırmı , i gücüne katılım oranındaki belirgin artışın etkisiyle de i sızlık oranlarında tarihi bir yükselişin yaşanmasına neden olmu tur. Özellikle 2008 ve 2009 yılında ekonomik faaliyetlerdeki yavaşlamanın etkisiyle birlikte, i gücü piyasasına ilişkin olumsuz çizginin, bir önceki döneme göre kötüleşerek devam etti i ve i sızlık oranlarında sert artışların yaşandı ı görülmü tür. Bu dönemde toplam i sızlık oranı ilk çeyrekte yıllık % 4.2 puan yükselerek % 16.1 oranında gerçekleşmiştir. i sızlık oranında meydana gelen artışın % 1.8 puanı istihdamdaki gerileme, % 2.4 puanı ise i gücüne katılım oranındaki artıştan kaynaklanmıştır (Yılmaz, 2009).

Grafik 2.2.'de de gösterildi i gibi, 2010 yılında, istihdam alanında düzelme yaşanmıştır. Bu düzelmenin etkisiyle, i sızlık, 2010 Eylül ayı itibarıyla 11,3, Ekim ayında ise bir önceki yılın aynı dönemine göre % 1,8 puanlık düşükle %11,2 düzeyinde gerçekleşmiştir. Mevsim etkilerinden arındırılmış i sızlık oranı da bir önceki aya göre 0,2 puan azalmış %11,6 düzeyine gerilemiştir. Tarım d ı ı i sızlık oranı ise %14,1 oranında gerçekleşmiştir (Türkiye Bankası İktisadi Araştırmalar Bölümü(a), 2011: 7-20)

Grafik 3.2. Türkiye ekonomisinde i sızlık oranı

Kaynak: Türkiye Bankası İktisadi Araştırmalar Bölümü (a), 2011: 7-20.

3.3 Küresel Finansal Kriz ve Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (T.C.M.B.) Uygulamaları

Küresel Finansal Kriz, 2008 yılının son çeyre inden itibaren derinle erek küresel finansal sisteminin tamamını etkisi altına aldı oldu undan geli mekte olan ülkelerin risk primlerinde yüksek oranda artı lar gözlenmi tir. Genel olarak bakıldı nda, risk primlerindeki bu bozulmanın, dü ük kredi notuna sahip ülkelerde daha belirgin oldu u görölmektedir.

Küresel Finansal Kriz'in bu konuda, dünya ekonomisi üzerindeki olumsuz etkilerine kar ın Türkiye'de bunun tam tersi bir durumun söz konusudur. Bu dönemde, kredi notu en dü ük geli mekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye; risk primindeki bozulmaları sınırlı tutmu tur. Bu durumun gerçekte mesinde, Türkiye'de hane halkının döviz borçlulu unun dü ük seviyede olması, sa lam bir finansal yapı ve buna ba lı olarak Küresel Finansal Kriz sürecinde risk primindeki bozulmanın görece olarak sınırlı kalması etkili olmu ve bu nedenle T.C.M.B. yüksek oranda faiz indirimlerine gidebilmi tir. Öyle ki T.C.M.B., bu süreçte, geli mekte olan ve enflasyon hedeflemesi uygulayan ülkeler arasında politika faizlerini en fazla dü üren merkez bankası olmu tur (Öztürk ve Gövdere, 2010: 377-397). Bu ba lamda, 2008 yılı Kasım ayından 2009 yılı A ustos ayına kadar ki süreçte, takip edilen politika gere i, faiz oranları toplam 900 baz puan indirilmi tir. Faiz oranları Kasım 2008'deki % 16.25 düzeyinden A ustos 2009'da % 7.75 düzeyine indirilmi tir (Yılmaz, 2009).

Tablo 3.1. Türkiye ekonomisinde cari i lemler dengesi

(milyon \$)	Kasım 2010	Aralık 2009- Kasım 2010	Ocak -Kasım 2009 (I) 2010 (II)		Değişim (II) (%)
Cari İşlemler Dengesi	-5.933	-44.885	-11.038	-41.620	277,2
Dış Ticaret Dengesi	6.368	52.454	21.424	48.984	128,6
Lizim Dengesi	000	13.562	15.961	13.091	18,0
Turizm (net)	1.021	15.861	16.445	15.203	-7,9
Gelir Dengesi	-468	-7.642	-7.432	-9.940	-6,6
Cari Transferler	100	1.645	1.857	1.203	-35,2
Sermaye ve Finans Hesapları	3.801	40.585	7.260	38.100	424,8
Doğrudan Yatırımlar (net)	550	5.044	6.550	4.889	25,1
Portföy Yatırımları (net)	1.050	15.850	851	16.514	1.840,5
Hisse Senetleri	730	4.892	2.188	4.253	94,4
Diğer Senetler	1.170	14.368	1.309	15.566	1.089,2
Diğer Yatırımlar (net)	4.137	32.309	1.302	29.048	
Krediler		6.759	15.247	4.449	
Bankacılık Sektörü	1.338	11.150	-6.310	8.971	-
Bankacılık Dışı Sektörler	-11	-5.367	-9.691	-5.329	-46,0
Mevduat	759	12.285	4.502	12.281	158,0
Rezerv Varlıklar (net)	1.948	12.620	1.161	11.351	
Net Hata ve Noksan	2.132	4.300	3.778	3.530	-6,6

Kaynak: Türkiye bankası ktisadi Ara tırmalar Bölümü (a), 2011: 7-20.

Tablo 2.1'den de anlaşılabildiği gibi; Türkiye ekonomisinde cari açık, Ekim 2009'dan bu yana 2010 yılında da genişlemesini sürdürmüştür., 2010 yılı Kasım ayında 5,9 milyar USD düzeyinde cari açık bir önceki yılın aynı dönemine göre yaklaşık üç kat artarak 41,6 milyar USD'ya ulaşmıştır. 2010 yılı ilk on bir ayına ait olan dönemde, cari açığın üzerinde gerçekleşen sermaye girişlerinin etkisiyle TCMB rezervlerini artırmaya devam etmiş ve rezervlerdeki artış 11 milyar Amerikan Doları (USD) civarında gerçekleşmiştir.

Türkiye ekonomisi, Küresel Finansal Kriz'in olumsuz etkisinin kırılması düşüncesiyle, TCMB Para Politikası Kurulu, 20 Ocak'ta politika faizi olan 1 hafta vadeli repo ihale faiz oranlarını 25 baz puan düşürerek % 6,25 düzeyine indirmiştir. TCMB, zorunlu karlılık oranlarını vadesiz hesaplarda 400 baz puan, 1 ve 3 ay vadeli mevduatta 200 baz puan, mevduat/katılım fonundaki yükümlülüklerde ise 100 baz puan artırmıştır (Türkiye Bankası İktisadi Araştırmalar Bölümü(a), 2011: 7-20).

3.4 Küresel Finansal Kriz ve Türkiye'de Enflasyon ve Paranın Değeri

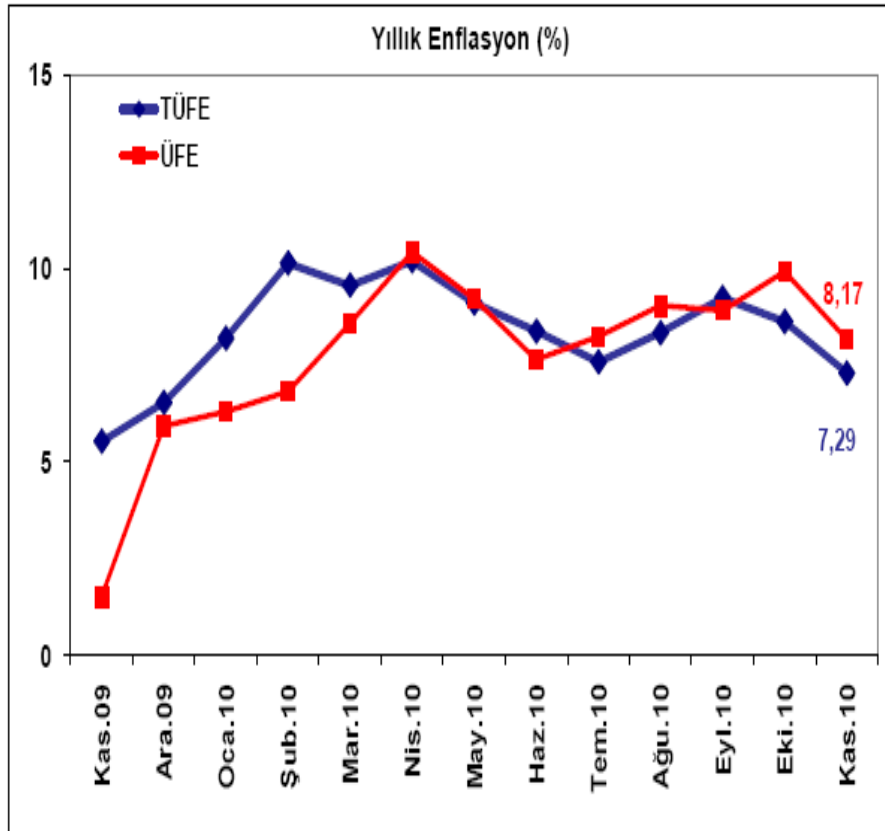
Türkiye'de, 2007 yılında, Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) % 8.4 iken 2008 yılı sonunda % 10.1'e yükselmiş ve yıl sonu hedefi etrafında oluşan belirsizlik aralığının üst sınırı üzerinde kalmıştır. 2009 yılının 2. çeyreğinde ise TÜFE artışı oranı % 0.77 olmuş ve ilk çeyreğe kıyasla 2.16 puan azalarak yıllık bazda % 5.73 seviyesine gerilemiştir.

Tüketici enflasyonu üzerindeki maliyet yönlü etkilerin değerlendirilmesi açısından önem taşıyan Üretici Fiyatları Endeksi (ÜFE) yıllık değişimi, 2007 yılında % 5.94 iken, 2008 yılı sonunda % 8.11'e yükselmiştir (TCMB, 2010). Yılın ilk yarısında uluslararası emtia piyasalarındaki gelişmelere paralel bir şekilde yüksek seviyelerde artış gösteren üretici fiyatları yılın ikinci yarısında düşüşe geçmiştir. Bu düşüşte ana metal sanayi ve petrol ürünleri fiyatlarındaki azalış etkili olduğu görülmektedir.

Küresel Finansal Kriz'in çıktığı günden bu güne kadar yaşanan süreçte, küresel risk algılamalarında gözlenen iyileşme, gelişmekte olan ülke para birimlerinin değer kazanmasını sağlamıştır. Bu dönemde Türk Lirası'nın değer değişimleri bakımından diğer gelişmekte olan ülkelerin para birimleriyle arasında belirgin bir ayrışma olmadığı gözlenmiştir. 2009

yılında ise enflasyon 1968'den sonraki en düşük düzeyi olan % 6,5'a gerilemiştir. Enflasyonist baskıların hafiflemesi, Merkez Bankası'nın kısa vadeli faiz oranlarını düşürmesine imkân vermiş, politika faizleri 2009 yılı içinde toplam 8,5 puan düşürülmüştür. 2010 yılında Türkiye ekonomisi Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) artılarından ve enerji fiyatlarındaki dalgalanmalardan da etkilenmiş ve yıllık enflasyon, tüketici fiyatlarında (TÜFE) % 6.4 olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 3.3. Türkiye ekonomisinde enflasyon çizgisi

Kaynak: Türkiye Bankası İktisadi Araştırmalar Bölümü(a), 2011: 7-20.

Gerek Grafik 2.3’de gerekse Tablo 2.2’de yer alan ilgiler ışığında, Türkiye ekonomisinde enflasyon, 2009 yılında, ÜFE’ye göre, % 6.30 seviyesinde TÜFE’ye göre ise % 6.16 seviyesinde gerçekleşirken 2010 yılında da ÜFE’ye göre % 8.52 seviyesinde, TÜFE’ye göre ise % 8.57 seviyesinde gerçekleşmiştir.

Tablo 3.2. Türkiye ekonomisinde enflasyon

ENFLASYON (%)									
		ÜRETİCİ FİYAT ENDEKSİ (2003=100)				TÜKETİCİ FİYAT ENDEKSİ (2003=100)			
		Aylık	Yıl Sonuna Göre	Yıllık	Yıllık Ortalama	Aylık	Yıl Sonuna Göre	Yıllık	Yıllık Ortalama
2010	Ocak	0,58	0,58	6,30	1,14	1,85	1,85	8,19	6,16
	Şubat	1,66	2,25	6,82	1,20	1,45	3,32	10,13	6,38
	Mart	1,94	4,24	8,58	1,63	0,58	3,93	9,56	6,53
	Nisan	2,35	6,69	10,42	2,52	0,60	4,55	10,19	6,87
	Mayıs	-1,15	5,47	9,21	3,50	-0,36	4,17	9,10	7,20
	Haziran	-0,50	4,93	7,64	4,30	-0,56	3,59	8,37	7,41
	Temmuz	-0,16	4,77	8,24	5,33	-0,48	3,09	7,58	7,59
	Ağustos	1,15	5,98	9,03	6,18	0,40	3,50	8,33	7,83
	Eylül	0,51	6,52	8,91	6,89	1,23	4,77	9,24	8,16
	Ekim	1,21	7,80	9,92	7,71	1,83	6,69	8,62	8,45
	Kasım	-0,31	7,47	8,17	8,27	0,03	6,72	7,29	8,59
	Aralık	1,31	8,87	8,87	8,52	-0,30	6,40	6,40	8,57
2011	Ocak	2,36	2,36	10,80	8,89	0,41	0,41	4,90	8,28
	Şubat (T)	1,25	3,64	10,35	9,19	0,80	1,22	4,23	7,77

Kaynak: Türkiye bankası İktisadi Araştırmalar Bölümü (b), 2011.

3.5 Küresel Finansal Kriz ve Maliye-Bütçe Durumu ve Türkiye Ekonomisinde Son Durum

Türkiye’de 2002 yılından bu tarafa uygulanan kamu maliyesi politikaları, borç stokunun milli gelire oranını azaltmak ve bu ekilde para politikasının etkinli ini arttırmayı amaçlamı tır. Bu amacı gerçekte tirmede, toplam kamu Faiz Dı ı Fazla (FDF) hedefi, maliye politikasının en önemli parametresi olmu tur.

Küresel Finansal Kriz nedeniyle, 2007 yılından itibaren bütçe açıklarında tekrar artı yönünde bir e ilimin ortaya çıktı ı görülmü tür. 2008 yılında merkezi yönetim bütçe gelirleri % 9.7, faiz dı ı harcamalar ise % 12.9 seviyesinde artı göstermi tir. Toplam harcamalarda meydana gelen artı ise % 10.7 seviyesinde gerçekte mi tir. Buna ba lı olarak gelirlerin harcamaları kar ılama oranı bir önceki yıla göre % 0.9 puan gerilemi tir. 2009 yılının ilk dört ayında ise 2008 yılının aynı dönemine göre, harcamalar; % 24.5, gelirler ise % 4 artı göstermi tir (Yılmaz, 2010).

Kamu net borç stokunun GSY H’ya oranı 2008 yılı sonu itibariyle %28.6 olarak gerçekte mi tir. Bu azalı ta, 2008 yılında kamu net borç stokunun, önceki yılların aksine artmasına ra men, GSY H’daki artı ın daha hızlı olması etkili olmu tur (Hazine Müste arlı ı, 2009:17).

Krizin etkisi 2009 yılında derinle mi ve sabit fiyatlarla GSY H, %4,7 küçülmü tür 2009 yılında kamu net borç stokunun GSY H’ya oranı % 47 oranında gerçekte mi tir. ç borç stokunun GSY H’ya oranı 6 puan artarak % 35’e, dı borç stokunun GSY H’ya oranı ise 2 puan artarak yüzde 12’ye yükselmi tir. Merkezi yönetim bütçe açı ı, ekonomik faaliyetin daralması ve vergi indirimlerinin etkisiyle büyümü , kamu kesimi açı ının GSY H’ya oranı yüzde 1,6’dan yüzde 6,4’e yükselmi tir.

Tablo 3.3.Türkiye ekonomisi bütçe uygulamaları

(milyar TL)	Aralık 2010	Yıllık % Değişim	Ocak-Aralık 2009	Ocak-Aralık 2010	Yıllık % Değişim	Bütçe Tahmini	Gerçekleşme/ Bütçe Tahmini (%)
Harcamalar	37.858	32,0	268.219	293.628	9,5	286.981	102,3
Faiz Harcamaları	1.838	76,4	53.201	48.296	-9,2	56.750	85,1
Faiz Dışı Harcamalar	36.020	30,3	215.018	245.332	14,1	230.231	106,6
Gelirler	21.747	-2,4	215.458	254.028	17,9	236.794	107,3
Vergi Gelirleri	17.958	-1,3	172.440	210.532	22,1	193.324	108,9
Diğer Gelirler	3.789	-7,1	43.018	43.496	1,1	43.471	100,1
Bütçe Dengesi	-16.110	151,5	-52.761	-39.600	-24,9	-50.187	78,9
Faiz Dışı Denge	-14.273	166,1	440	8.697	1.876,3	6.563	132,5

Kaynak: Türkiye bankası ktisadi Ara tırmalar Bölümü (a), 2011: 7–20.

2010 yılı Aralık ayında, bütçe harcamaları yıllık bazda % 32 artarken, gelirlerin %2,4 azalmasının etkisiyle bütçe TL16 milyar TL açık vermiştir. Tablo 2.3.'e göre, 2010 yılı genelinde ise, özellikle vergi gelirlerindeki güçlü artışın desteğiyle bütçe açığı, yılsonu hedefinin altında kalmı ve faiz dışı dengede yılsonu hedefi aşılmıştır. 2010 yılı Aralık ayında, bütçe harcamalarındaki hızlı artışta, mal ve hizmet alımları ile sermaye giderlerinde yaşanan dönemsel artışlar etkili olduğu düşünülebilir. 2010 yılı Aralık ayı 2009 yılı Aralık ayı ile karşılaştırıldığında bütçe harcamaları içerisinde yüksek paya sahip olan cari transferler ile sermaye giderlerinin yanı sıra borç verme ve sermaye transferlerinde yüksek oranlı artışlar olduğu gözlemlenmiştir (Türkiye bankası ktisadi Ara tırmalar Bölümü(a), 2011:7-20).

Tablo 2.4, Türkiye ekonomisinin 2010 yılı sonu ve 2011 yılı başındaki durumunu ortaya koymaktadır.

Tablo 3.4. Türkiye ekonomisinin son göstergeleri

EKONOMİK GÖSTERGELER TABLOSU										
BÜYÜME	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010/Ç1	2010/Ç2	2010/Ç3	
GSYH (milyon \$)	390.387	481.497	526.429	648.754	742.054	617.611				
Büyüme Oranı (%)	9,4	8,4	6,9	4,7	0,7	-4,7	11,8	10,2	5,5	
ENFLASYON (%)	2004	2005	2006	2007	2008	2009	Kas.10	Ara.10		
ÜFE (yıllık)	15,34	2,66	11,58	5,94	8,11	5,93	8,17	8,87		
TÜFE (yıllık)	9,35	7,72	9,65	8,39	10,06	6,53	7,29	6,40		
DÖVİZ KURLARI	2004	2005	2006	2007	2008	2009	Kas.10	Ara.10	Oca.11	
TÜFE Bazlı Reel Kur Endeksi	103,5	120,9	111,7	130,9	114,7	116,6	131,4	126,0		
\$/TL	1,3421	1,3430	1,4131	1,1647	1,5123	1,5057	1,4863	1,5460	1,5833	
Euro/TL	1,8268	1,5904	1,8586	1,7102	2,1408	2,1603	1,9624	2,0491	2,1716	
Euro/\$	1,3558	1,1840	1,3196	1,4589	1,3978	1,4316	1,2977	1,3377	1,3685	
ÖDEMELER DENGESİ (milyar \$)	2004	2005	2006	2007	2008	2009	Kas.10 ¹⁹			
Toplam Mal İhracatı	66.535	78.365	93.612	115.361	140.800	109.646	106.493			
Toplam Mal İthalatı	91.271	111.445	134.669	162.156	193.821	134.540	157.477			
Dış Ticaret Dengesi	-22.736	-33.080	-41.057	-46.795	-53.021	-24.894	-48.984			
Carli İşlemler Dengesi	-14.431	-22.198	-32.193	-38.311	-41.946	-14.297	-41.630			
YURTDIŞINDAN SAĞLANAN KREDİLER (milyar \$)	2004	2005	2006	2007	2008	2009	Kas.10 ¹⁹			
Bankalar	5.708	9.248	5.814	5.609	3.017	-4.131	8.571			
Uzun Vade	2.361	6.544	9.766	7.272	694	-1.342	927			
Kısa Vade	3.347	2.704	-3.952	-1.663	2.323	-2.789	8.049			
Diğer Sektörler	5.106	9.875	18.812	25.951	23.678	-9.751	-5.329			
Uzun Vade	4.765	9.508	18.317	25.737	22.744	-9.507	-6.255			
Kısa Vade	341	367	495	214	934	-222	926			
BÜTÇE GERÇEKLEŞMELERİ (milyar TL) ¹⁹	2004	2005	2006	2007	2008	2009	Kas.10	Ara.10		
Harcamalar	152.093	159.687	178.126	204.068	227.031	268.219	255.770	293.628		
Falç Harcamaları	56.491	45.680	45.963	48.753	50.661	53.201	46.459	48.296		
Falç Dışı Harcamalar	95.601	114.007	132.163	155.315	176.369	215.018	209.312	245.332		
Gelirler	122.919	152.784	173.483	190.360	209.598	215.458	232.281	254.028		
Vergi Gelirleri	100.342	119.627	137.480	152.835	168.109	172.440	192.574	210.532		
Diğer Gelirler	22.577	33.157	36.003	37.525	41.490	43.018	39.707	43.496		
Bütçe Dengesi	-29.173	-6.903	-4.643	-13.708	-17.432	-52.761	-23.489	-39.600		
Falç Dışı Denge	27.318	38.777	41.320	35.045	33.229	440	22.969	8.697		
MERKEZİ YÖNETİM TOPLAM BORÇ STOKU (milyar \$)	2004	2005	2006	2007	2008	2009	Kas.10	Ara.10		
İç Borç Stoku	167,3	162,4	178,9	219,2	181,7	219,2	236,0	228,2		
Dış Borç Stoku	68,6	64,6	66,6	67,1	69,8	74,1	77,1	77,9		
Toplam	235,8	247,1	245,5	286,3	251,5	293,2	313,2	306,1		

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, İktisadi Araştırmalar Bölümü (a), 2011: 7-20.

4. SONUÇ

Küresel Finansal Kriz; subprime mortgage kredilerine ba lı bir uluslar arası bankacılık krizidir. Bu kriz büyüme hızlarının dü ü üne ve toplam talep yetersizli ine ve sonuçta durgunluk ve enflasyonist e ilimlere yol açmı tır.

2007 yılında, ABD’de konut piyasasında ba layan çöküntü, finansal piyasalarda büyük bir istikrarsızlı a neden olmu ve daha sonra likidite krizine dönü erek dalga dalga bütün dünyaya yayılan küresel krizin zeminini olu turmu tur. Bu krizin kökeninde tarihin en büyük gayrimenkul ve kredi balonu yatmaktadır. Ancak bu krizi, kredinin de il ona dayanılarak yapılan i lemlerin yarattı ı, yüksek hacimli türev ürünlerinden kaynaklanan bir çe it kriz olarak tanımlamak mümkündür. Piyasa yapısı, denetim eksiklikleri ve bu süreçte izlenen politikalar sonuçta öngörülemeyen olumsuzluklara yol açmı tır. Finansal piyasalarda ya anan bu kriz, neticesinde varlık fiyatlarında ya anan hızlı dü ü finansal kurulu ları sermayelerini eriterek bilançolarında çok büyük hasarlar meydana getirmi tir. Bu süreçte birçok finansal kurulu iflas etmi ve birço u da devlet müdahalesine maruz kalmı tır.

2008 yılı Eylül ayından itibaren derinlik ve yaygınlık kazanan finansal krizin etkileri hızlı ve yıkıcı bir ekilde ortaya çıkmı ve halen devam etmektedir. Ya anan krizi, sadece bir finansal kriz olarak görmek büyük bir hatadır. Kriz, finansal kriz özellikleri göstermesine ra men aynı zamanda bir reel sektör krizidir. Krizin ortaya çıkı ından günümüze kadarki süreçte finansal krizin reel sektör üzerindeki etkileri de ortaya çıkmaya ba lamı tır. Küresel ekonomi, Küresel Finansal Kriz neticesinde ortaya çıkan güven kaybıyla, uzun yıllar sonra ciddi daralma e ilimine girmi tir.

Türkiye mali disiplini ve kamu borç yönetimini oldukça ba arılı uygulayan, milli gelire oranla net kamu borç yükü fevkalade dü ük sa lam kamu maliyesine sahip bir yükselen piyasa ekonomisidir. Temel kırılgnlık alanları; yüksek reel faiz sonucu kamu borcu faiz ödemelerinin bütçesine oranının % 25 gibi yüksek bir düzeyde olması, dalgalı ve dü ük kur politikası, enerji ve gıda fiyatlarındaki artı sonucu geli en enflasyonist e ilimlerdir.

Sonuç olarak; geli mi ülkelerin finansal piyasalarında ba layarak 2008 yılı dördüncü çeyre inden itibaren bütün dünyayı kapsayacak ekilde geni leyen Küresel Finansal Kriz’in, 2009 yılının ilk çeyre inde reel ekonomi üzerindeki etkilerinin derinle ti i, ikinci çeyre inde de bu etkisini sürdürdü ü görülmü tür. Özellikle 2009 yılının ilk çeyre inde, küresel

krizin olumsuz etkileri geli mekte olan ülkelerde daha belirgin bir ekilde hissedilmi tir. Bu süreçte, geli mi ülkelerde alınan bütün ekonomik tedbirler küresel bazda bir iyile menin gerçekleşebilmesi için yeterli ba arıyı sa layamamı tır. ktisadi faaliyetin küresel ölçekte hızlı bir ekilde yava lamasıyla birlikte büyüme oranları da belirgin olarak gerilemi tir. ktisadi faaliyetlerdeki bu yava lama ve beraberinde ortaya çıkan hızlı i sizlik artı ı finansal kesim üzerinde oldukça ciddi bir baskı meydana getirmi tir.

Küresel ekonomide artan sorunlarla birlikte, Türkiye’de de GSY H büyüme oranları 2008 yılının ikinci çeyre inden itibaren belirgin bir ekilde yava lama e ilimine girmi tir. 2008 yılının son ve 2009 yılının ilk çeyre inde ise ekonomik faaliyette oldukça sert bir gerileme ya andı ı görülmektedir. Bu gerileme 2010 yılında durmu ve 2010 yılı toparlanma yılı olarak geçmi tir.

Türkiye ekonomisi de di er ülkelerin etkilendi i gibi küresel krizden etkilendi mi tir. Türkiye ekonomisi dı a açık bir ekonomidir ve ihraç pazarlarının daralmasının etkisi ile yüz yüzedir. Bununla birlikte, özellikle petrol ihraç eden ülkelere yapılan ihracattaki azalmanın oranı daha azdır. Buradan bir ülkenin ihracatta ülke ve ürün yelpazesini geni letmesinin önemi bir kez daha anla ılmaktadır.

Türkiye, Küresel Finansal Kriz’e kar ı, 5018 sayılı yasaya ba lı kalarak orta vadeli programlarla mücadele etmi tir. Sa lam bir maliye politikası esasına dayanan bu programlı planlı çalı malar, özellikle 2010–2012 (4.) OVP, küresel finansal krizin olumsuz etkilerini yok edecek hedeflerle uygulamaya konmu tur. Elbette Küresel Finansal Kriz’in olumsuz etkilerini tamamen yok etmek imkânsızdır. Ancak, alınan tedbirlerin mali nitelikte olması ve zamanında alınmı olması, Küresel Finansal Kriz’in Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisini çok ciddi oranda azaltmı tir.

Türkiye’nin bütün sorunlarına ra men, Küresel Finansal Kriz kar ısında, ald ı ı ve tavizsiz olarak uyguladı ı önlem ve tedbirlerle krizin olumsuz etkilerini minimize etmeyi ba armı tır. Kriz’in, dünya ekonomisi üzerindeki, bütün olumsuz sonuçlarının yanında, Türkiye ekonomisinin gücünün anla ılmı olmasını sa laması ayrı bir özelliktir.

KAYNAKÇA

Aslan, Hadiye, *potekli Konut Finansman Sisteminde Kriz*, BDDK 8, Kurulu Yıl Dönümü Konferans Notu, Ankara 2008.

E ilmez, Mahfi, *Küresel Finansal Kriz*, Remzi Kitabevi 1. Baskı, stanbul 2008.

Foster, Bellamy John , *Neoliberalizm ve Kriz*, (Çev. Barı Baysal, Çi dem Çıdamlı, Deniz im ek Levent Aydeniz) , Kalkedon Yayınları, 1.Basım, stanbul 2008.

Galbraith, John Keneth , *Büyük Kriz 1929* (Çev. Elif Nihan Akba) , Pegasus Yayınları 1. Basım, stanbul 2009.

Hazine Müste arlı 1, Kamu Borç Yönetimi Raporu, No: 48, Ankara 2009.

Karagöl, Erdal, “Ekonomide 2011 Yılı Perspektifi”, www.setav.org (Eri im Tarihi 20.2.2011), 2011.

Öztürk, Serdar ve Gövdere, Bekir, “Küresel Finansal Kriz ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”, *SDU ktisadi ve dari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 15 sayı 1, Isparta 2010.

TCMB, <http://www.tcmb.gov.tr> (Eri im Tarihi 25.19.2010).

TÜ K, <http://tüik.gov.tr> (Eri im Tarihi 25.1.2010).

Türkiye bankası ktisadi Ara tırmalar Bölümü (a) (2011 ubat): “Dünya ve Türkiye Ekonomisindeki Geli meler”, www.isbank.com.tr (Eri im Tarihi 20.2.2011).

Türkiye bankası ktisadi Ara tırmalar Bölümü (b) (2011 Ocak): “Dünya ve Türkiye Ekonomisindeki Geli meler”, www.isbank.com.tr (Eri im Tarihi 20.2.2011).

Yılmaz, Durmu , *2009 Temmuz Enflasyon Raporu Basın Toplantısı*, Ankara, www.tcmb.gov.tr (Eri im Tarihi 25.10), 2009.

www.hazine.gov.tr (Eri im Tarihi 20.2.2011).

TOPSIS YÖNTEMİ İLE AVRUPA BİRLİĞİNE ÜYE VE ADAY ÜLKELERİN EKONOMİK GÖSTERGELERE GÖRE SIRALANMASI

Ünal H. ÖZDEN*

ÖZET

Çalışmada, AB'ye üye ve aday ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ekonomik göstergeler kullanılarak çok kriterli karar verme tekniklerinden birisi olan TOPSIS yöntemi ile sıralanması amaçlanmıştır. TOPSIS yöntemi, ELECTRE yöntemine alternatif olarak geliştirilmiş ve çok kriterli karar verme problemlerinin çözümünde en çok kullanılan yöntemlerden biridir. Bu yöntem ile alternatiflerin en iyi çözüme (pozitif ideal çözüme) görece yakınlıklarını dikkate alarak sıralanmasını sağlamak ve karar vericilere bir çözüm önerisi sunulmaktadır. Çalışmada AB'ye üye ve aday ülkelerin ekonomik gelişmişliklerine (performanslarına) göre sıralanması için Maastricht Kriterleri de dikkate alınarak (Kamu Borçları/GSYİH), (İşsizlik Oranı%), (Bütçe Açığı/GSYİH), (İhracat/İthalat), GSYİH/Nüfus) ve (Enflasyon) gibi ekonomik göstergelerin (kriterler) 2009 yılı verileri kullanılmıştır. Çalışmada Maastricht Kriterleri kullanıldığı için ekonomik göstergelerin (kriterlerin) görece önemleri (ağırlıkları) eşit olarak belirlenmiştir. Sonuç olarak analizde AB'ye üye ve aday ülkeler ilgili kriterler doğrultusunda sıralanmış ve Türkiye'nin bu sıralama içerisindeki yeri belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çok kriterli karar verme, Sıralama, TOPSIS, Avrupa Birliği Ülkeleri.

* Doç. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi İstatistik Bölümü Öğretim Üyesi.

TOPSIS METHOD WITH THE EUROPEAN UNION MEMBER STATES OF THE CANDIDATE AND MAPPING OF ECONOMIC INDICATORS

ABSTRACT

In the study, levels of development of the EU member and candidate countries by using economic indicators, which is one of multi-criteria decision-making techniques with TOPSIS method is to ranking. TOPSIS method, Electre developed as an alternative method to solve problems, and multi-criteria decision-making is one of the most widely used methods. With this method, the best solution alternatives (positive ideal solution), taking into account the relative order of proximity to decision makers and provides a proposed solution is presented. EU member and candidate countries to study the economic development (performance) to be sorted according to the Maastricht criteria by taking into account (Public Debt / GDP), (Unemployment Rate%), (Budget Deficit / GDP), (Export / Import), GDP / Population) and (inflation), such as economic indicators (criteria) used 2009 data. Maastricht criteria for the economic indicators used in this study (criteria), the relative importance (weights) has been set equal. As a result, the analysis and ranked according to the criteria of the EU member and candidate countries, in this ranking Turkey's place were determined.

Key Words: *Multi-criteria decision making, Sorting, TOPSIS, European Union Countries.*

1. GİRİŞ

Sistem faaliyetlerinin istenen amaçlara ulaşip ulaşmadığı, hizmetlerinin verimli, etkin, ekonomik ve karlı bir düzeyde gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği performans ölçümleri ile araştırılmaktadır (Sayıştay, 2002: 9). Sistem olarak nitelendirilebilecek ülkelerin performans ölçümü de; kaynak kullanımında ekonomiklik, etkenlik, verimlilik ve karlılık gibi ilkelere ne düzeyde ulaşılabilirdiğinin ölçülmesi, sorunların tespiti ve iyileştirme için gerekli önlemlerin alınmasını içeren bir yaklaşımdır. Daha basit bir ifade ile performans ülkelerin mali, beşeri ve fiziki kaynaklarını amaçları doğrultusunda ne kadar etkin ve verimli kullandığını belirleyen bir kavramdır.

Günümüz rekabet ortamında, ülkelerin ekonomik performanslarının geliştirilmesi için doğru kararların alınması çok önemlidir. Doğru karar verme de, iyi bir yönetimin en önemli unsurlarından birisidir. Çünkü, kararlar sistemin problemlerini nasıl çözümlendiğini, kaynaklarını nasıl

kullandığını ve hedeflerine nasıl ulaştığını gösterir (Daft, 1991: 179). Son yıllarda belirlenen kriterlere uygun en iyi alternatifin seçilmesi için kullanılacak çok sayıda karar verme yöntemi geliştirilmiştir. Bu yöntemler farklı özelliklere göre farklı şekilde sınıflandırılmaktadır (Triantaphyllou, 2000: 3-4.). Ancak bu sınıflandırmalar kesin çizgilerle yapılamamaktadır. Çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemlerinin genel bir sınıflandırması 1992 yılında Chen ve Hwang tarafından yapılmıştır (Chen, Hwang, Beckmann ve Krelle, 1992.).

Karar verme, karar sürecinde kullanılan kriter sayısına göre ikiye ayrılabilir. Birincisi, çözüm alternatiflerinin değerlendirilmesinin bir kritere göre yapıldığı tek kriterli karar verme, diğeri ise birden fazla kriter çerçevesinde değerlendirmelerin yapıldığı çok kriterli karar vermedir.

Gerçek dünyada problemler birden çok kritere dayanan problemlerdir. Bununla birlikte, karar üzerinde etkili olacak bazı kriterler birbirleri ile çelişebilir. Kriterlerin çeliştiği durumlarda, karar almak daha da güç hale gelir. Belirsizliğin olduğu, çok kriterli ve bu kriterlerin birbirleriyle çeliştiği durumlarda çok kriterli karar verme yöntemleri kullanılmaktadır (Harker, ve Vargas, 1987: 1383–1403). ÇKKV yöntemleri, karar verme sürecine destek olmak ve genellikle çelişen kriterlere göre farklı özelliklere sahip alternatifler kümesinden bir ya da daha fazla alternatifin seçimi veya bu alternatiflerin belirlenen amaç doğrultusunda performanslarına göre en iyiden en kötüye doğru sıralanmasında kullanılmaktadır (Deng, Yeh ve Willis, 2000: 963–973; Hsieh, Lu ve Tzeng, 2004: 573-584; Tiryaki ve Ahlatçioğlu, 2005: 1-14). Bunun yanı sıra diğer karar verme yöntemlerinden farklı olarak çok kriterli karar verme yöntemlerinde sadece nicel (kantitatif) değil aynı zamanda nitel (kalitatif) kriterler de kullanılabilir. Ayrıca, aynı probleme aynı varsayımlar ve aynı karar vericilerle ÇKKV yöntemlerinden birisi uygulandığında bile farklı sonuçlar elde edilebilmektedir (Zanakis, Solomon, Wishart, ve Dubliss, 1998: 507–529).

Bu çalışmanın amacı AB'ye üye ve aday ülkelerin, ekonomik göstergeleri kullanılarak gelişmişliklerine göre çok kriterli karar verme yöntemlerinden birisi olan TOPSIS yöntemiyle sıralamak ve elde edilen bilgiler çerçevesinde değerlendirmeler yapmaktır.

2. TOPSIS

Çalışmada AB'ye üye ve aday ülkelerin ekonomik performanslarına göre sıralanması çok kriterli karar verme yöntemlerinden TOPSIS yöntemi

ile yapılacağından bu kısımda bu yöntem açıklanacaktır.

TOPSIS yöntemi, ELECTRE yöntemine alternatif olarak geliştirilmiş ve çok kriterli karar verme problemlerinin çözümünde en çok kullanılan yöntemlerden biri olmuştur. TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution) yöntemi, alternatiflerin en iyi çözüme (pozitif-ideal çözüme) görece yakınlıklarını dikkate alarak sıralanmasını sağlamakta ve karar vericilere bir çözüm önerisi sunmaktadır Opricovic ve Tzeng, 2004: 445-455).

Yöntem ilk olarak Hwang ve Yoon (1981) tarafından alternatiflerin pozitif-ideal çözüme en kısa mesafe ve negatif-ideal çözüme en uzak mesafe düşüncesinden yola çıkılarak oluşturulmuştur. Daha sonra Zeleny (1982) tarafından da uygulanmış, Yoon (1987: 272-286) ve Hwang, Lai ve Liu (1994: 486-500) tarafından geliştirilmiştir (Kaya, ve Kahraman, (2006).

TOPSIS yöntemi kullanılarak, belirli kriterler doğrultusunda alternatif seçeneklerin (kriterlerin aldığı maksimum ve minimum değerlere göre) ideal çözüme uzaklıkları değerlendirilerek sıralama yapılmaktadır (Eleren ve Karagül, 2008: 1-14). TOPSIS yönteminde, ideal (en iyi) çözüm için gerekli olan yakınlık bulunurken, hem pozitif-ideal çözüme uzaklık, hem de negatif-ideal çözüme uzaklık dikkate alınmış olur. Ideal ya da pozitif ideal çözüm olarak ifade edilen en iyi çözüm, fayda kriterini maksimize eden, maliyet kriterini ise minimize eden çözümdür. Diğer taraftan, negatif ya da anti ideal çözüm ise maliyet kriterini maksimize eden, fayda kriterini minimize eden çözümdür (Wang, ve Elhag, 2005: 1-11).

Yöntemde ideal çözüm, tüm kriterler göz önüne alındığında seçilen alternatifin bu kriterleri ideal seviyelerde yerine getirmesidir. Bununla birlikte bazen ideal çözüm ulaşılmaz olabilir. Bu durumda ideale en yakın nokta ideal çözüm olarak kabul edilir. Coombs (1964) aynı zamanda her alternatifin ideal kriter seviyesinin olduğunu ve bir alternatifin bu noktadan uzaklaştıkça karar vericiye olan faydasının da azaldığını ifade etmiştir.

TOPSIS ile tüm alternatiflerin pozitif ve negatif-ideal çözümden olan görece uzaklıkları Euclid uzaklığı yardımıyla hesaplanır ve her bir kriterin tekdüze bir şekilde artan ya da azalan fayda eğilimine sahip olduğu varsayılır. Yöntem, pozitif-ideal çözüme en yakın olan alternatifi en iyi alternatif olarak kabul ettiğinden, görece uzaklıkların karşılaştırılmasıyla tüm alternatifler sıralanabilmektedir (Cheng, Huang, 2002: 975-990; Tong, Wang, Chen ve Chen, 2004: 443-444; Janko, ve Bernroider, 2005). Ancak ideal nokta (çözüm) o andaki teknolojik veya mali sınırlılıklara v.s. göre değişebileceğinden, bu sıralama da bunlara bağlı olarak değişebilecektir.

Pozitif-İdeal Çözüm:

$$A^* = (x_1^*, \dots, x_j^*, \dots, x_n^*)$$

x_j^* değeri, j 'nci kriterin tüm alternatifler için en iyi değerdir.

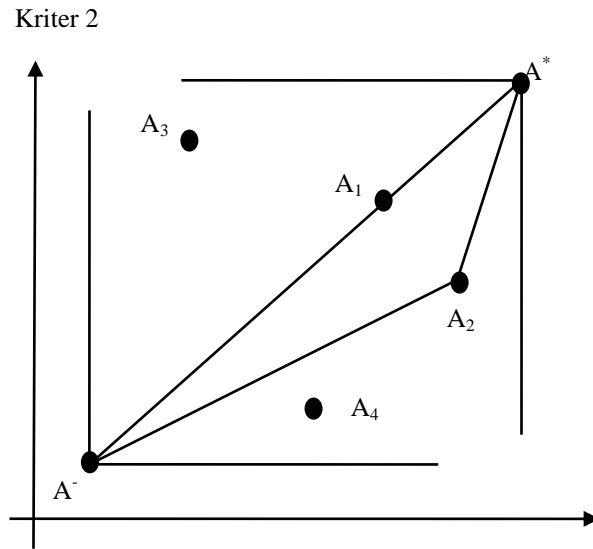
Negatif-İdeal Çözüm:

$$A^- = (x_1^-, \dots, x_j^-, \dots, x_n^-)$$

x_j^- değeri, j 'nci kriterin tüm alternatifler için en kötü değerdir.

TOPSIS yönteminde, alternatif sayısı m ve kriter sayısı n olan çok kriterli karar verme problemi n -boyutlu uzayda m adet nokta ile gösterilebilmektedir. Şekil 1'de iki kriterli ve 4 alternatifli bir probleme ilişkin durum gösterilmiştir.

Bu yöntemde pozitif-ideal çözüme en yakın mesafede olan alternatifin aynı zamanda negatif-ideal çözüme en uzak mesafede olan alternatif olduğu varsayılmaktadır (Chen, 2000: 1-9). Ancak bazen Şekil 1'de görüldüğü gibi, bu iki nokta aynı olmamaktadır. Şekilde A_1 pozitif ideal çözüm A^* 'ya en yakın noktadaki alternatiftir, fakat negatif ideal çözüm A^- 'ye en uzak noktadaki alternatif varsayım gereği A_1 olması gerekirken Şekil 1'de görüldüğü gibi A_2 alternatifi olmaktadır.

Şekil 1: Pozitif-İdeal ve Negatif-İdeal Çözümler

Karar problemlerinde sıklıkla kullanılan TOPSIS yönteminin bazı önemli özellikleri aşağıda verilmiştir (Zanakis, Solomon, Wishart, ve Dubliss, 1998: 507–529; Yeh, 2003:289-296; Yurdakul, ve İç, 2003: 1-18).

- İçeriği yalın ve anlaşılabilir.
- Hesaplama yeteneği güçlüdür.
- Sayısal değerler kullanılabilirdiğinden alternatifler arasındaki farklılıklar ve kriterlerin birbirlerinden ne kadar farklı oldukları konusunda iyi bir görüş elde edilebilmektedir (Spee, 2005).
- Karar alternatiflerinin ilişkisini belirlerken bunu basit bir matematiksel formda sunabilir.
- Alternatiflerin belirli kriterler doğrultusunda ve kriterlerin alabileceği maksimum ve minimum değerler arasında ideal duruma göre karşılaştırılmasına olanak tanır.
- Nitel bir dönüştürme yapılmaksızın, doğrudan verilere uygulanabilmektedir.
- Sağlam temelli mantık yapısı, pozitif-ideal ve negatif-ideal çözümleri aynı anda dikkate alan, uygulanması kolay bir yöntemdir.

2.1 TOPSIS Yönteminin Aşamaları

TOPSIS yöntemi ile çözüm 11 aşamadan oluşmaktadır. Bu 11 aşama aşağıda açıklanmıştır (Triantaphyllou, 2000: 18).

Aşama 1- Problemin Tanımlanması: TOPSIS yönteminin ilk aşamasında diğer bütün karar verme yöntemlerinde olduğu gibi, seçime veya sıralamaya konu olan problem tanımlanır. Problemin tanımlanmasıyla karar verici/vericilerin ulaşmak istediği hedef (nihai genel amaç) belirlenmiş olur.

Aşama 2- Kriterlerin Tanımlanması: Bu aşamada, problemle ilgili olarak seçilecek veya sıralanacak olan alternatiflerin sahip olması gereken kriterler (özellikler) açıklanır. Kriterlerin tanımlanması aşamasında, konuyla ilgili kişilerin veya uzmanların görüşleri alınarak alternatiflerin seçiminde veya sıralanmasında dikkate alınması gereken kriterlerin listesi oluşturulur. Kriterlerin sayısı problemin tipine bağlı olarak değişebilmektedir (Koçak, 2003: 70).

Aşama 3- Alternatiflerin Belirlenmesi: Bu aşamada hedefe ulaşmak için seçim veya sıralama yapılırken, dikkate alınması gereken tüm alternatifler belirlenir.

Aşama 4- Karar Matrisinin Oluşturulması: TOPSIS yönteminin bu aşamasında belirlenen karar kriterleri ve alternatifler ile ilgili karar matrisi

oluşturulur.

$$X = \begin{pmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \cdot & \cdot & \dots & \cdot \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{pmatrix}$$

Karar matrisinin satırlarında üstünlükleri sıralanmak istenen alternatifler (karar noktaları), sütunlarında ise karar vermede kullanılacak kriterler (değerlendirme faktörleri) yer alır ve yukarıdaki matrisdeki gibi ifade edilir.

Karar matrisi Tablo 1'de olduğu gibi tablo şeklinde de gösterilebilir. Karar matrisindeki veya Tablo 1'deki x_{ij} değerlerinin her biri, i 'inci alternatifin j 'inci kriter için performans değerini göstermektedir

Tablo 1: TOPSIS Yöntemi Karar Matrisi

Alternatifler	Kriterler			
	C_1	C_2	...	C_n
A_1	x_{11}	x_{12}	...	x_{1n}
A_2	x_{21}	x_{22}
...
A_m	x_{m1}	x_{m2}	...	x_{mn}
Kareler	$b_1 = \sum_{k=1}^m x_{k1}^2$	$b_2 = \sum_{k=1}^m x_{k2}^2$...	$b_n = \sum_{k=1}^m x_{kn}^2$
Toplamı				

Aşama 5- Karar Matrisinin Normalleştirilmesi: Bu aşamada, farklı kriter boyutları boyutsuz kriterlere dönüştürülmektedir. Burada amaç, ölçü biriminden bağımsız olarak karşılaştırma yapılabilmesi için karar matrisi değerlerinin normalleştirilmesidir. Alternatif sayısı m , kriter sayısı n ile gösterildiğinde, normalleştirilmiş karar matrisi R ile ifade edilir ve i 'inci alternatifin j 'inci kriter için normalleştirilmiş değeri r_{ij} ile gösterilir. R matrisinin r_{ij} değerleri aşağıdaki denklemdeki formülden yararlanarak hesaplanır.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^m x_{kj}^2}}$$

Denklemden de anlaşılacağı gibi R matrisinin r_{11} değerini hesaplamak için, karar matrisi X 'in x_{11} değeri, matrisin 1. sütun değerlerinin kareleri

toplamının (b_j $j=1, 2, \dots, n$) kareköküne bölünerek elde edilir. b_j , değerlerinin hesaplanmasında aşağıdaki formül kullanılır.

$$b_j = \sum_{k=1}^m x_{kj}^2$$

Hesaplamalar sonunda R matrisi,

$$R = \begin{pmatrix} r_{11} & r_{12} & \dots & r_{1n} \\ r_{21} & r_{22} & \dots & r_{2n} \\ \cdot & \cdot & \dots & \cdot \\ r_{m1} & r_{m2} & \dots & r_{mn} \end{pmatrix}$$

şeklinde gösterilir. Normalleştirilmiş karar matrisi (R), Tablo 2'de gösterildiği gibi tablolaştırılabilir.

Tablo 2: TOPSIS Yöntemi Normalleştirilmiş Karar Matrisi

Alternatifler	Kriterler			
	C_1	C_2	...	C_n
A_1	$r_{11} = \frac{x_{11}}{\sqrt{b_1}}$	$r_{12} = \frac{x_{12}}{\sqrt{b_2}}$...	$r_{1n} = \frac{x_{1n}}{\sqrt{b_n}}$
A_2	$r_{21} = \frac{x_{21}}{\sqrt{b_1}}$	$r_{22} = \frac{x_{22}}{\sqrt{b_2}}$
...
A_m	$r_{m1} = \frac{x_{m1}}{\sqrt{b_1}}$	$r_{m2} = \frac{x_{m2}}{\sqrt{b_2}}$...	$r_{mn} = \frac{x_{mn}}{\sqrt{b_n}}$

Aşama 6- Kriterlerin Ağırlıklarının Belirlenmesi: Çok kriterli karar vermede, alternatifler arasından seçim yapılırken veya alternatifler sıralanırken birçok kritere göre bu işlem gerçekleştirilir. Alternatiflerin seçimi veya sıralanmasında, karar verici açısından kriterlerin karar üzerindeki ağırlığı (önemi) farklı olabilir. Bu ağırlık farklılıklarını TOPSIS çözümüne yansıtılabilmek için V matrisi oluşturulur. Ayrıca kriterlere verilen ağırlıklar kişiden kişiye de değişebilmektedir (Opricovic ve Tzeng, 2003: 635-652). Bu nedenle ağırlıkların iyi bir şekilde belirlenebilmesi için uzman kişi veya kişilerin görüşlerine başvurulabilir. Bu ağırlıklar birden çok kişi (grup) tarafından belirleniyorsa kişilerin tercihlerinin aritmetik ortalaması

veya geometrik ortalaması kullanılabilir (Saaty, 2000: 1-5).

Kriter sayısı n olduğunda, karar vericiler tarafından belirlenen her bir kritere karşılık gelen kriter ağırlıkları $v_j (=w_1, w_2, \dots, w_n)$ Tablo 3'deki gibi gösterilebilir.

Tablo 3: TOPSIS Yöntemi Kriter Ağırlıkları

Kriterler	C_1	C_2	...	C_n
Ağırlıklar	w_1	w_2	...	w_n

Burada kriter ağırlıklarının toplamının 1'e eşit olması gerektiği unutulmamalıdır.

$$\sum_{j=1}^n w_j = 1$$

Aşama 7- Normalleştirilmiş Karar Matrisinin Ağırlıklandırılması :
Beşinci aşamada belirlenen normalleştirilmiş karar matrisindeki her bir değer altıncı aşamada belirlenen ilgili sütundaki kriterlere ait ağırlıklar ($w_1, w_2, w_3, \dots, w_n$) ile çarpılarak ağırlıklı normalleştirilmiş karar matrisi (V) bulunur. Ağırlıklı normalleştirilmiş karar matrisi değerleri (v_{ij}),

$$v_{ij} = r_{ij} \cdot w_j$$

formülüyle hesaplanır ve bu matris,

$$V = \begin{bmatrix} v_{11} & v_{12} & \dots & v_{1n} \\ v_{21} & v_{22} & \dots & v_{2n} \\ \cdot & \cdot & \dots & \cdot \\ v_{m1} & v_{m2} & \dots & v_{mn} \end{bmatrix}$$

şeklinde ifade edilir.

Ağırlıklı normalleştirilmiş karar matrisi Tablo 4'deki gibi de gösterilebilmektedir.

Tablo 4: TOPSIS Yöntemi Ağırlıklı Normalleştirilmiş Karar Matrisi

Alternatifler	Kriterler		
	C_1	C_2	C_n
A_1	$v_{11} = w_1 \cdot r_{11}$	$v_{12} = w_2 \cdot r_{12}$	$v_{1n} = w_n \cdot r_{1n}$
A_2	$v_{21} = w_1 \cdot r_{21}$	$v_{22} = w_2 \cdot r_{22}$...
...
A_m	$v_{m1} = w_1 \cdot r_{m1}$	$v_{m2} = w_2 \cdot r_{m2}$	$v_{mn} = w_n \cdot r_{mn}$

Aşama 8- İdeal ve Negatif-ideal Çözümlerin Belirlenmesi: Pozitif ideal çözüm A^* , negatif-ideal ise A^- ile gösterildiğinde, pozitif ve negatif ideal çözümlere ilişkin alternatifler aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır

$$A^* = \left\{ \left(\max_i v_{ij} \mid j \in J \right), \left(\min_i v_{ij} \mid j \in J^I \right), i = 1, 2, \dots, m \right\} = \{v_{1*}, v_{2*}, \dots, v_{n*}\}$$

$$A^- = \left\{ \left(\min_i v_{ij} \mid j \in J \right), \left(\max_i v_{ij} \mid j \in J^I \right), i = 1, 2, \dots, m \right\} = \{v_{1-}, v_{2-}, \dots, v_{n-}\}$$

$J = \{j=1, 2, 3, \dots, n \text{ ve } j \text{ fayda sağlayan kriteri ifade etmektedir}\}$

$J^I = \{j=1, 2, 3, \dots, n \text{ ve } j^I \text{ maliyete/kayba neden olan kriteri ifade etmektedir.}\}$

TOPSIS yöntemi pozitif-ideal ve negatif-ideal çözümleri Tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 5: TOPSIS Yöntemi Pozitif-İdeal ve Negatif-İdeal Çözümler

Alternatifler	Kriterler		
	C_1	C_2	C_n
A_1	$v_{11}=W_1 \cdot r_{11}$	$v_{12}=W_2 \cdot r_{12}$	$v_{1n}=W_n \cdot r_{1n}$
A_2	$v_{21}=W_1 \cdot r_{21}$	$v_{22}=W_2 \cdot r_{22}$...
...
A_m	$v_{m1}=W_1 \cdot r_{m1}$	$v_{m2}=W_2 \cdot r_{m2}$	$v_{mn}=W_n \cdot r_{mn}$
A^* (Pozitif ideal)	$v_1^* = \text{Maks } v_{i1}$	$v_2^* = \text{Maks } v_{i2}$	$v_n^* = \text{Maks } v_{in}$
A^- (Negatif ideal)	$v_1^- = \text{Min } v_{i1}$	$v_2^- = \text{Min } v_{i2}$	$v_n^- = \text{Min } v_{in}$

Eğer bir kriter fayda kriteri ise ideal çözüm için maksimum v_j , maliyet kriteri ise minimum v_j pozitif-ideal kümesine alınır. Diğer bir ifade ile j 'inci kriter fayda sağlayan bir kriter ise alternatifler arasından bu kriter değerinin en yüksek olduğu alternatifi, maliyete ilişkin bir kriter ise alternatifler arasından bu kriter değerinin en düşük olduğu alternatifin tercih edilmesi rasyonel davranış biçimidir. Bu nedenle, A^* en çok tercih edilmesi gereken alternatifi ya da ideal çözümü göstermektedir. Benzer şekilde, A^- en az tercih edilmesi gereken alternatifi ya da negatif-ideal çözümü göstermektedir.

Aşama 9- Ayırma Ölçümünün Hesaplanması: Bu aşamada, n boyutlu Euclid (öklid) uzaklık yöntemi, her bir alternatifin ideal çözümden ve negatif-ideal çözümden ayırım uzaklığı ölçümüne uygulanmaktadır. Her bir alternatifin ideal çözümden öklid anlayışına göre uzaklığı S_1^* ile

gösterildiğinde, bu uzaklıkların hesaplanması için, aşağıdaki formülden yararlanılmaktadır.

$$S_{i^*} = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_{j^*})^2}, \quad i = 1, 2, 3, \dots, m$$

Benzer şekilde, her bir alternatifin negatif-ideal çözümden öklid anlayışına göre uzaklığı S_{i^-} ise, aşağıdaki formülle hesaplanmaktadır.

$$S_{i^-} = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_{j^-})^2}, \quad i = 1, 2, 3, \dots, m$$

TOPSIS yöntemi ideal ayırım ölçüleri Tablo 6'da özetlenmiştir.

Tablo 6: TOPSIS Yöntemi İdeal Ayırım Ölçüleri

Alternatifler	İdeal Ayırım Ölçüleri	
	S_{i^*}	S_{i^-}
A_1	$S_{1^*} = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{1j} - v_{j^*})^2}$	$S_{1^-} = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{1j} - v_{j^-})^2}$
A_2	$S_{2^*} = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{2j} - v_{j^*})^2}$	$S_{2^-} = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{2j} - v_{j^-})^2}$
...
A_m	$S_{m^*} = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{mj} - v_{j^*})^2}$	$S_{m^-} = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{mj} - v_{j^-})^2}$

Aşama 10- İdeal Çözüme Görece Yakınlığın Hesaplanması: Bu aşamada her bir alternatifin (A_i) ideal çözüme (A^*) görece yakınlıkları hesaplanır. Alternatif i 'nin ideal çözüme yakınlığı, C_{i^*} ile gösterilir ve aşağıdaki formül kullanılarak hesaplanır.

$$C_{i^*} = \frac{S_{i^-}}{S_{i^*} + S_{i^-}}, \quad (i = 1, \dots, m)$$

Diğer taraftan, alternatif i 'nin ideal çözüme yakınlığı (C_{i^*}), $0 \leq C_{i^*} \leq 1$ arasında değer alır. Bunun yanı sıra, eğer $A_i = A^*$ ise $C_{i^*} = 1$, $A_i = A^-$ ise $C_{i^-} = 0$ olur.

Tablo 7: Alternatiflerin İdeal Çözümüne Görece Yakınlıkları

Alternatifler	S*
A ₁	$C_{1*} = \frac{S_{1-}}{S_{1*} + S_{1-}}$
A ₂	$C_{2*} = \frac{S_{2-}}{S_{2*} + S_{2-}}$
...	...
A _m	$C_{m*} = \frac{S_{m-}}{S_{m*} + S_{m-}}$

Aşama 11- Alternatiflerin Sıralanması: Son aşamada alternatifler var olan kriterler çerçevesinde hesaplanan ideal çözüme yakınlık değerlerine (C_{j*}) göre sıralanır. En iyi alternatif, ideal çözüme en yakın olan alternatiftir. Ayrıca, ideal çözüme en yakın herhangi bir alternatifin aynı zamanda negatif-ideal çözüme en uzak alternatif olduğunun varsayıldığı unutulmamalıdır.

3.AB'YE ÜYE VE ADAY ÜLKELERİN EKONOMİK GÖSTERGELERE GÖRE TOPSIS YÖNTEMİ İLE SIRALANMASI

Avrupa Birliği'nin temelini, II. Dünya Savaşı sonrasında sanayi bakımından özellikle önemli iki temel hammadde olan kömür ve çelik sektörünü güçlendirmek ve bunları uluslar üstü bir otorite ile kontrol ederek barışı sürdürmek amacıyla 18 Nisan 1951'de kurulan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu oluşturmaktadır. Bu topluluk 1951'de Belçika, Almanya, Fransa, Hollanda, Lüksemburg ve İtalya arasında imzalanan Paris Antlaşması (1951) ile kurulmuştur. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'na yine bu ülkelerin imzaladığı 25 Mart 1957 tarihli Roma Antlaşması ile Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (Euratom) eklenmiş ve bu anlaşmayla, aynı tarihte Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) kurulmuştur. 1958'de yürürlüğe giren Roma Antlaşması üye ülkeler arasında öncelikle gümrük birliğinin sağlanması öngörülmüştür. 9-10 Aralık 1991 tarihinde imzalanarak 1 Kasım 1993'de yürürlüğe giren Avrupa Birliği Antlaşması olarak da bilinen Maastricht Antlaşması'nın yürürlüğe girmesi sonucu, var olan Avrupa Ekonomik Topluluğu'na Avrupa Birliği adını almıştır. Maastricht Antlaşması'nda Ekonomik ve Parasal Birliği'nin (EPB) aşamaları, bu süreçte izlenecek ekonomik ve parasal politikalar ile bunların gerektirdiği

kurumsal değişiklikler ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Bu düzenleme çerçevesinde EPB ile üye ülke ekonomileri arasındaki farklılıkların giderilebilmesini ve aday ülkelerin de bu koşulları sağlamaları için ekonomik göstergeler açısından yaklaşma kriterleri tespit edilmiştir. Bu koşullara uyulmaması durumunda uygulanacak yaptırımlar belirlenmiştir.

Avrupa Birliği ya da kısaca AB, yirmi yedi üye ülkeden oluşan ve toprakları büyük ölçüde Avrupa kıtasında bulunan siyasi ve ekonomik bir örgütlenmedir. Yaklaşık 500 milyonluk nüfusuyla Avrupa Birliği, dünyanın nominal gayrisafi yurtiçi hasılasının %30'luk bölümünü oluşturmaktadır. Bu çalışmada AB'ye üye ve aday ülkelerin TOPSIS yöntemi kullanılarak ekonomik performanslarına göre sıralanması amaçlandığından analizde kullanılacak ekonomik göstergeler Maastricht kriterleri dikkate alınarak seçilmiştir. Maastricht kriterleri enflasyon, kamu borçlarının GSYİH'ya oranı, bütçe açığının GSYİH oranı, faiz oranları ve devalüasyonla ilgili ekonomik kriterlerdir.

4. ARAŞTIRMANIN AMACI, SINIRLILIKLARI, ÖNEMİ VE YÖNTEMİ

Yapılan çalışmada 2009 yılı itibari ile AB'ye üye ve verisi eksik olmayan 27'si üye 2'si aday olmak üzere 29 aday ülkenin çok kriterli karar verme yöntemlerinden TOPSIS yöntemi kullanılarak ekonomik performansları ölçülerek, adı geçen ülkelerin ekonomik performanslarına göre sıralanması amaçlanmıştır.

Ekonomik performansların belirlenmesinde kriter olarak kullanılan göstergelere ilişkin veriler; EuroStat web sitesinden (<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/themes>) alınmıştır. Ayrıca çalışmanın yapıldığı tarihte bu ülkelerin hepsinin 2010 yılına ilişkin ekonomik göstergeleri açıklanmadığından alternatif sayısını azaltmamak adına yalnızca hali hazırda dünyada ve özellikle Avrupa'da devam eden kriz öncesine ait 2009 yılı verileri kullanılmıştır. Yapılan analizde bu verilerin kullanılması kriz öncesi ekonomik açıdan güçsüz olan veya krize girme ihtimali olan ülkelerin saptanması açısından bir ön bilgi vermesi önem taşımaktadır.

Tablo 8: Avrupa Birliği'ne Üye ve Aday Ülkeler

Kurucular (1958)	2004'ten Önce Katılanlar	2004'te Katılanlar	2007'de Katılanlar
Almanya (K)	Avusturya (15)	Çek Cumhuriyeti (25)	Bulgaristan (27)
Belçika (K)	Danimarka (15)	Estonya (25)	Romanya (27)
Fransa (K)	Finlandiya (15)	Güney Kıbrıs (25)	
Hollanda (K)	İngiltere (15)	Letonya (25)	Aday Ülkeler
İtalya (K)	İrlanda (15)	Litvanya (25)	Türkiye (A)
Lüksemburg (K)	İspanya (15)	Macaristan (25)	Hırvatistan (A)
	İsveç (15)	Malta (25)	
	Portekiz (15)	Polonya (25)	
	Yunanistan (15)	Slovakya (25)	
		Slovenya (25)	

Çalışmada dünyada önemli bir ekonomik güce sahip olan AB ülkeleri ve bu birliğe aday olan ülkeler alternatif olarak analize alınmıştır. Ancak 2009 yılında henüz aday olmamış ve sonradan aday olmuş ülkeler ile 2009 yılında verileri eksik olan aday ülkeler analize dahil edilmemiştir. Bu durumda 27'si üye ve 2'si aday ülkeye olmak üzere toplamda 29 ülke alternatifler olarak yer verilmiştir. 2009 yılında AB'ye üye ve verisi eksik olmayan aday ülkeler üyelik tarihlerine göre tabloda verilmiştir. Tabloda yer alan (K) 1958 yılında kurucu olarak birlikte yer alan ülkeleri, (15) 2004'den önce birliğe katılan ülkeleri, (25) 2004 yılında birliğe katılan ülkeleri, (27) 2007 yılında birliğe katılan ülkeleri ve (A)'da 2009 yılında birliğe aday olan ülkeleri göstermektedir.

Bir ülkenin ekonomik performansı bir çok göstereye bağlıdır. Ancak uygulama konusu AB'ye üye ve aday ülkelerin ekonomik performansları olması nedeniyle ekonomik performansların ölçümünde Avrupa Birliği'ne üye olmak için ülkelerin yerine getirmesi veya sağlaması gereken ekonomik göstergeleri içeren Maastricht Kriterleri dikkate alınmış ve analizde 6 ekonomik gösterge (kriter) kullanılmıştır. Analizde kullanılan bu kriterler (Kamu Borçları/GSYİH), (İşsizlik Oranı%), (Bütçe Açığı/GSYİH), (İhracat/İthalat), (GSYİH/Nüfus) ve (Enflasyon) olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte, farklı kriterler kullanıldığında çalışmanın sonuçlarının farklı çıkacağı unutulmamalıdır. Ayrıca, araştırmada yer alan ekonomik performans kriterleri ve bu kriterlerin performansa etkisinin olumlu (pozitif) yönde mi (kriter değerinin en büyük olması istenir) ya da olumsuz (negatif)

yönde mi (kriter değerinin en küçük olması istenir) olduğuna ilişkin bilgiler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 9: Kriter Olarak Kullanılan Ekonomik Göstergeler

Kriterler	Performansa Olan Etki
Kamu Borçları/GSYİH	Negatif Etki
İşsizlik Oranı %	Negatif Etki
Bütçe Açığı/GSYİH	Negatif Etki
İhracat/İthalat	Pozitif Etki
GSYİH/Nüfus	Pozitif Etki
Enflasyon	Negatif Etki

Çalışmada ÇKKV yöntemleri ile performans değerlendirmesi yaparken performansa negatif etkisi olan kriterlere ilişkin veriler dönüştürme yapılarak pozitif etki sağlayan kriterler gibi analize dahil edilmiştir. Bu dönüştürme işlemi için literatürde iki yaklaşım kullanılmaktadır. Bunlardan ilki j'inci kriterin yüksek olması olumsuz (negatif etki yapan) durumu (örneğin maliyet kriteri ise) gösteriyor ise; bu kriterin değerinin küçük olması isteneceğinden, bu kritere ilişkin alternatif değerleri (x_{ij}) bire bölünerek dönüştürülmüş değer $x'_{ij} = 1/x_{ij}$ olarak elde edilir ve analize katılır. İkinci yaklaşımda ise; j'inci kriterin alternatiflere ilişkin maksimum değerinden diğer değerler çıkartılır ($x'_{ij} = maks_i x_{ij} - x_{ij}$) ve bu yeni dönüştürülmüş değerler (x'_{ij}) analizde pozitif etki yapan (olumlu) kriter değerleri gibi kullanılır. Bu çalışmada Tablo 9'da gösterilen ve performansa negatif etkide bulunan kriterlere ilişkin değerler ikinci yaklaşım kullanılarak dönüştürülmüş ve analizler bu dönüştürülmüş değerlerle gerçekleştirilmiştir (Özden, 2009).

Çalışmada üye ve aday ülkelerin yerine getirmeleri gereken Maastricht ekonomik kriterleri kullanıldığından kriterler eşit olarak ağırlıklandırılmıştır. Bunun yanı sıra analizde 6 kriter kullanıldığı için her bir kriterin ağırlığı 1/6 olarak belirlenmiştir. Çalışmanın daha da geliştirilmesi için Saaty'nin geliştirmiş olduğu önem ölçeği kullanılarak da ağırlıklandırmalar yapılabilir.

5. BULGULAR

Belirlenen alternatifler (AB'ye üye ve aday ülkeler) ve kriterler (ekonomik göstergeler) doğrultusunda TOPSIS yöntemi ile ülkelerin ekonomik performanslarının değerlendirilip sıralanmasına yönelik hesaplamalar MS Excel eklentisi olan SANNNA 2007 programı kullanılarak yapılmıştır. Yapılan hesaplamalardaki ara işlem sonuçları çok yer tutacağından burada verilmemiştir.

Tablo 11'de yer alan bilgilerin açıklamaları birbirlerine benzer şekilde yapıldığından ve analizde yer alan ülkelere ilişkin sonuçların hepsinin tek tek açıklanması oldukça uzun süreceğinden; burada yalnızca, Lüksemburg, Türkiye ve Yunanistan'a ilişkin sonuçlar açıklanacaktır.

Yapılan analiz sonucunda Tablo 11'de görüldüğü gibi Kamu Borçlarının GSYİH'ya oranında negatif ideal çözümü Yunanistan, pozitif ideal çözümü Estonya temsil etmektedir. Diğer bir ifade ile bu kriter dikkate alındığında performansı en kötü olan ülke Yunanistan (0), en iyi olan ülke de Estonya'dır (0,0477). Bilindiği üzere Yunanistan günümüzde bir borç krizi içinde bulunmaktadır. Türkiye'nin bu kritere göre performans değeri (0,0325)'dir. Tüm kriterlere göre performansı en iyi olan Lüksemburg'un ise bu kritere göre performans değeri (0,0448)'dir.

İşsizlik oranına bakıldığında en kötü performansa sahip olan ülke İspanya'dır. İspanya şu anda Avrupa'da işsizlik oranının en yüksek olduğu ülkedir. İşsizlik kriterine göre performansı en iyi olan ülke ise (0,0458) ile Hollanda'dır. İşsizliğe göre Türkiye'nin performans değeri 0,0176; Lüksemburg'un ise 0,0414'tür.

Bütçe Açığınının GSYİH'ya oranında en düşük performansa sahip olan ülke 0,0 ile İrlanda, en iyi performansa sahip olan ülkeler ise 0,0464 ile İsveç ve Lüksemburg'tur. Türkiye'nin performansı ise 0,0297'dir. Bilindiği üzere İrlanda'da da şu an bütçe açığı nedeniyle kriz yaşanmaktadır.

Tablo 11: TOPSIS Yöntemi Pozitif-İdeal ve Negatif-İdeal Çözümler, İdeal Ayrım Ölçüleri ve Alternatiflerin İdeal Çözüme Görece Yakınlıkları

Alternatifler	MAX	MAX	MAX	MAX	MAX	MAX	S _i ⁺	S _i ⁻	C _i
	Kamu Borçları/ GSYİH	İşsizlik Oranı	Bütçe Açığı/ GSYİH	İhracat/i thalat	GSYİH/ Nüfus	Enflasyon			
Almanya (K)	0,0213	0,0337	0,0378	0,0401	0,0345	0,0369	0,0678	0,0802	0,5420
Avusturya (15)	0,0237	0,0423	0,0371	0,0318	0,0386	0,0357	0,0661	0,0825	0,5553
Belçika (K)	0,0122	0,0324	0,0285	0,0349	0,0369	0,0381	0,0734	0,0730	0,4987
Bulgaristan (27)	0,0447	0,0359	0,0361	0,0230	0,0054	0,0230	0,0975	0,0737	0,4305
Çek Cumhuriyeti (25)	0,0365	0,0362	0,0292	0,0357	0,0154	0,0345	0,0833	0,0756	0,4756
Danimarka (15)	0,0341	0,0385	0,0395	0,0377	0,0474	0,0315	0,0544	0,0895	0,6220
Estonya (25)	0,0477	0,0135	0,0430	0,0296	0,0121	0,0369	0,0910	0,0794	0,4658
Finlandiya (15)	0,0331	0,0314	0,0409	0,0343	0,0378	0,0285	0,0657	0,0803	0,5499
Fransa (K)	0,0194	0,0273	0,0234	0,0287	0,0345	0,0375	0,0771	0,0668	0,4642
Güney Kıbrıs (25)	0,0274	0,0407	0,0282	0,0053	0,0249	0,0369	0,0910	0,0704	0,4361
Hırvatistan (A)	0,0365	0,0285	0,0459	0,0164	0,0121	0,0248	0,0953	0,0710	0,4269
Hollanda (K)	0,0263	0,0458	0,0309	0,0373	0,0407	0,0321	0,0631	0,0840	0,5710
İngiltere (15)	0,0234	0,0333	0,0100	0,0243	0,0298	0,0248	0,0874	0,0577	0,3974
İrlanda (15)	0,0245	0,0196	0,0000	0,0613	0,0420	0,0484	0,0755	0,0883	0,5391
İspanya (15)	0,0294	0,0000	0,0107	0,0257	0,0269	0,0394	0,0951	0,0583	0,3801
İsveç (15)	0,0339	0,0311	0,0464	0,0362	0,0368	0,0266	0,0660	0,0832	0,5576
İtalya (K)	0,0043	0,0327	0,0309	0,0325	0,0296	0,0333	0,0837	0,0669	0,4444
Letonya (25)	0,0359	0,0029	0,0186	0,0261	0,0097	0,0182	0,1067	0,0492	0,3156
Litvanya (25)	0,0388	0,0138	0,0186	0,0299	0,0093	0,0127	0,1033	0,0531	0,3395
Lüksemburg (K)	0,0448	0,0414	0,0464	0,0285	0,0901	0,0381	0,0348	0,1226	0,7789
Macaristan (25)	0,0193	0,0256	0,0354	0,0354	0,0109	0,0139	0,0973	0,0584	0,3752
Malta (25)	0,0232	0,0353	0,0361	0,0177	0,0167	0,0273	0,0925	0,0641	0,4093
Polonya (25)	0,0303	0,0314	0,0248	0,0303	0,0095	0,0139	0,0981	0,0579	0,3711
Portekiz (15)	0,0202	0,0269	0,0168	0,0205	0,0187	0,0436	0,0936	0,0610	0,3946
Romanya (27)	0,0410	0,0356	0,0206	0,0248	0,0065	0,0042	0,1053	0,0614	0,3684
Slovakya (25)	0,0365	0,0192	0,0258	0,0334	0,0136	0,0327	0,0902	0,0655	0,4208
Slovenya (25)	0,0365	0,0388	0,0303	0,0328	0,0204	0,0327	0,0798	0,0761	0,4884
Türkiye (A)	0,0325	0,0176	0,0297	0,0241	0,0072	0,0000	0,1092	0,0510	0,3185
Yunanistan (15)	0,0000	0,0273	0,0028	0,0100	0,0245	0,0303	0,1086	0,0453	0,2943
Ağırlık	0,1667	0,1667	0,1667	0,1667	0,1667	0,1667			
A*	0,0477	0,0458	0,0464	0,0613	0,0901	0,0484			
A-	0,0000	0,0000	0,0000	0,0053	0,0054	0,0000			

İhracatın ithalata oranına bakıldığında ise en düşük performansa sahip olan ülke 0,0053 ile Güney Kıbrıs, en iyi performansa sahip olan ülke ise 0,0613 ile İrlanda'dır. Türkiye'nin performansı ise 0,0241'dir. Bu kritere göre Lüksemburg'un performans skoru ise 0,0285'tir.

GSYİH'nin Nüfusa oranına yani kişi başı milli gelir kriterine en düşük performans 0,0054 ile Bulgaristan'a aittir. En yüksek kişi başına milli gelir

performansına sahip olan ülke ise 0,0901 ile Lüksemburg'tur. Türkiye'nin performansı ise 0,0072'dir.

Enflasyon kriterine göre en düşük performansa sahip olan ülke Türkiye(0,00), en yüksek performansa sahip olan ülke 0,048 ile İrlanda'ya aittir. Yani Avrupa'da en yüksek enflasyon Türki'dedir. Lüksemburg'un enflasyon kriterine göre performansı ise 0,0381'dir.

Tablo 12: AB'ye Üye ve Aday Ülkelerin Ekonomik Performans Kriterlerine Göre Sıralama Sonuçları

Sıra	Alternatifler	C _i	Sıra	Alternatifler	C _i
1	Lüksemburg (K)	0,7789	16	Bulgaristan (27)	0,4305
2	Danimarka (15)	0,622	17	Hırvatistan (A)	0,4268
3	Hollanda (K)	0,5709	18	Slovakya (25)	0,4208
4	İsveç (15)	0,5576	19	Malta (25)	0,4093
5	Avusturya (15)	0,5553	20	İngiltere (15)	0,3973
6	Finlandiya (15)	0,5499	21	Portekiz (15)	0,3946
7	Almanya (K)	0,542	22	İspanya (15)	0,3801
8	İrlanda (15)	0,5391	23	Macaristan (25)	0,3752
9	Belçika (K)	0,4987	24	Polonya (25)	0,3711
10	Slovenya (25)	0,4884	25	Romanya (27)	0,3684
11	Çek Cumhuriyeti (25)	0,4756	26	Litvanya (25)	0,3395
12	Estonya (25)	0,4658	27	Türkiye (A)	0,3185
13	Fransa (K)	0,4642	28	Letonya (25)	0,3156
14	İtalya (K)	0,4443	29	Yunanistan (15)	0,2943
15	Güney Kıbrıs (25)	0,4361			

Yapılan analiz tek tek kriterlere göre performansları değil de ÇKKV yöntemlerinden TOPSIS yöntemine göre yapıldığından bütün kriterler ağırlıklarına göre dikkate alındığında (ki bu çalışmada ağırlıklar eşit verilmiştir) genel performanslara göre elde edilen sıralama Tablo 12'de verilmiştir. Buna göre ideal çözüme en yakın ülke (performansı en yüksek olan ülke) 0,7789 ile Lüksemburg'tur. Buna karşın performansı en düşük ülke de 0,2943 ile Yunanistan'dır. Bu sonuçta günümüzdeki global krizde Yunanistan'ın Avrupa'daki ekonomik olarak en zor durumda olan ülke olmasının bir öncü göstergesi olarak düşünülebilir. Yapılan çalışmada genel ekonomik performansa göre 0,3185 ile Türkiye 29 ülke arasında 27'inci sırada yer almıştır.

6. SONUÇ

Son yıllarda birbirleri kriterlerin çeliştiği durumlarda, karar almak daha da güç hale gelmiştir. Belirsizliğin olduğu, birden fazla kriterli ve bu kriterlerin birbirleriyle çeliştiği durumlarda çok kriterli karar verme yöntemleri kullanılmaktadır. Bu çalışmada çok kriterli karar verme yöntemlerinden TOPSIS yöntemi ile AB'ye üye ve aday ülkelerin 2009 yılına ilişkin 6 ekonomik göstergesi kullanılarak ekonomik performansları ölçülmüş ve bu performanslara göre ülkeler sıralanmıştır. Yapılan analiz sonucunda ekonomik performansı en yüksek olan ülke Lüksemburg, en düşük olan ülke Yunanistan olarak saptanmıştır. 29 Ülke arasında Türkiye 27'inci sırada yer almıştır. Çalışmada ekonomik göstergeler belirlenirken AB'nin Maastricht kriterlerinden yararlanılmıştır. Bu sonuç, günümüzdeki global krizde, Yunanistan'ın Avrupa'daki ekonomik olarak en zor durumda olan ülke olmasının bir öncü göstergesi olarak düşünülebilir. Ayrıca, yine krizden en çok etkilenen İspanya'nın İşsizlik konusunda, İrlanda'nın ise bütçe açığı konusunda ciddi sıkıntıların olduğunu yapılan analiz sonucunda söylemek mümkündür. Bu durumda yapılan analizin kriz öncesi hangi ülkelerde ekonomik sorunların çıkabileceği konusunda bilgiler verdiği görülebilmektedir. Türkiye'nin ise ekonomik durumunun bir çok göstergeye göre iyi olmasına karşın enflasyonda negatif ideale en yakın olması nedeniyle sıralamadaki yeri düşük çıkmıştır.

Araştırmada kullanılan ekonomik göstergeler (kriterler) artırıldığında/azaltıldığında veya değiştirildiğinde araştırma sonuçları değişebileceği unutulmamalıdır. Bunun yanı sıra kriterlerin ağırlıkları eşit olarak verilen analizde, önem düzeylerine göre ağırlıklar farklı olarak belirlenirse ülkelerin sıralamasının değişmesi muhtemeldir.

Bundan sonraki çalışmalarda farklı ÇKKV yöntemleri kullanılarak karşılaştırmalı analizler yapılması konuya katkı sağlayacaktır. Ayrıca yıllar itibari ile değişen koşullar nedeniyle bu tür çalışmaların yapılması yani ülkelerin performanslarının sistematik olarak ölçülmesi ve değerlendirilmesi olası kriz dönemlerinden önce karar vericilerin önlemler alması konusunda yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

Chen, C. T., "Extensions of the TOPSIS for Group Decision Making Under Fuzzy Environment", *Fuzzy Sets and Systems*, Vol: 114, 2000, s.1-9.

Chen, S. C. and C. L. Hwang, M. J. Beckmann ve W. Krelle, *Fuzzy Multiple Attribute Decision Making: Methods and Applications*, New York: Springer-Verlag, 1992.

Cheng, S., Chan, C. W. ve G. H. Huang, ‘‘Using Multiple Criteria Decision Analysis for Supporting Decisions of Solid Waste Management’’, *Journal of Environment Science Health*, Vol: 37, No: 6, 2002, s.975-990.

Chu, M. T., Shyu, J., Tzeng, G. H. ve R. Khosla, ‘‘Comparison Among Three Analytical Methods for Knowledge Communities Group-Decision Analysis’’, *Expert Systems with Applications*, Vol: 33, 2007, s.1011–1024.

Coombs, C. H. A, *Theory of Data*, UK: John Wiley and Sons, 1964.

Daft, R.L., *Management*, 2nd Edition, USA: The Dryden Press, 1991, s.179.

Deng, H., Yeh, C. H. ve R. J. Willis, ‘‘Intercompany Comparison Using Modified TOPSIS with Objective Weights’’, *Computers&Operations Research*, Vol: 27, 2000, s. 963-973.

Eleren, A. ve M. Karagül, ‘‘1986–2006 Türkiye Ekonomisinin Performans Değerlendirmesi’’, *Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 1, 2008, s.1–14.

Harker, P. ve L. Vargas, ‘‘The Theory of Ratio Scale Estimation: Saaty's Analytic Hierarchy Process’’, *Management Science*, Vol: 33, No: 11, 1987, s.1383–1403.

Hsieh, T. Y., Lu, S. T. ve G. H. Tzeng, ‘‘Fuzzy MCDM Approach for Planning and Design Tenders Selection in Public Office Buildings’’, *International Journal of Project Management*, Vol: 22, 2004, s.573-584.

Janko, W. ve E. Bernroider, Multi Criteria Decision Making: An Application Study of ELECTRE and TOPSIS, Çevrimiçi, Erişim: <http://www.wai.wu.wien.ac.at/~bernroid/lehre/seminare/ws04/A7TOPSIS0107503.pdf>, (12.12.2005), 2005, s.1-36.

Kaya, Y. ve C. Kahraman, Çok Amaçlı Karar Verme Yöntemlerinden TOPSIS ve ELECTRE Yöntemlerinin Karşılaştırılması, Havacılık ve Uzay Teknolojileri Enstitüsü, İstanbul, Çevrimiçi, Erişim: <http://www.hho.edu.tr/huten/20032004%20SEMINER%20INTERNET/YILMAZ%20KAYA/YILMAZ%20KAYA%20%5BPW%20POINT%5D.pdf>, (05.09.2008), 2006.

Koçak, A., Yazılım Seçiminde Analitik Hiyerarşi Yöntemi Yaklaşımı ve Bir Uygulama, Cilt: 3, Sayı: 1-2, 2003, s.70.

Lai, Y. J., Liu, T. Y. ve C. L. Hwang, ‘‘TOPSIS for MODM’’, *European Journal of Operational Research*, Vol: 76, No: 3, (1994), s.486–500.

Opricovic, S. ve G. H. Tzeng, ‘‘Defuzzification with in a Multicriteria Decision Model’’, *International Journal of Uncertainty*, Vol: 11, No: 5, 2003, s.635–652.

Opricovic, S. ve G. H. Tzeng, ‘‘Compromise solution by MCDM methods: A comparative analysis of VIKOR and TOPSIS’’, *European Journal of Operational Research*, Vol: 156, 2004, s.445–455.

Özden, Ü. H., Türkiye’deki Mevduat Bankalarının Performansları: Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Analiz, Detay Yayıncılık, Ankara 2009.

Saaty, T., The Analytic Hierarchy and Analytic Network Processes, Ankara: MCDM XV-th International Conference, 2000, s.1-5.

SANNA for Windows, Çevrimiçi, Erişim: <http://nb.vse.cz/~jablon/sanna.htm>, 12.10.2008.

Sayıştay, Sayıştay'ın Performansının Ölçümüne İlişkin Öneri Raporu, Ankara: Sayıştay Yayını, 2002, s.9.

Spee, B., Multi-Criteria Decision Making An Application Study of ELECTRE & TOPSIS, Çevrimiçi, Erişim: <http://www.ai.wu.wien.ac.at/~bernroid/lehre/seminare/ws04/A7-TOPSIS0107503.pdf>, (05.10.20011), 2005.

Tiryaki, F. ve M. Ahlatçioğlu, Fuzzy Stock Selection Using a New Fuzzy Ranking and Weighting Algorithm, *Applied Mathematics and Computation*, 2005, s.1–14.

Tong, L. I., Wang, C. H., Chen, C. C. ve C. T. Chen, ‘‘Dynamic Multiple Responses by Ideal Solution Analysis’’, *European Journal of Operational Research*, Vol: 156, 2004, s.433-444.

Triantaphyllou, E., Multi-Criteria Decision Making Methods: A Comparative Study (Applied Optimization, Volume 44), Kluwer Academic Publishers, 2000, s.18.

Tzeng, G. H., Lin, C. W., Opricovic, S., ‘‘Multi-Criteria Analysis of Alternative-Fuel Buses for Public Transportation’’, *Energy Policy*, Vol: 33, 2005, s.1373-1383.

Wang, Y. M. ve T. M. S. Elhag, Fuzzy TOPSIS Method Based on Alpha Level Sets with An Application to Bridge Risk Assessment, *Expert Systems with Applications*, 2005, s.1-11.

Yeh, C. H., ‘‘The Selection of Multi-attribute Decision Making Methods For Scholarship Student Selection’’, *International Journal of Selection and Assessment*, Vol: 11, No: 4, 2003, s.289-296.

Yoon, K., ‘‘A Reconciliation Among Discrete Compromise Solutions’’, *Journal of Operational Research Society*, Vol: 38, No: 3, 1987, s.272–286.

Yurdakul, M. ve Y. T. İç, ‘‘Türk Otomotiv Firmalarının Performans Ölçümü ve Analizine Yönelik TOPSIS Yöntemini Kullanan Bir Örnek Çalışma’’, *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt: 18, No: 1, 2003, s.1–18.

Zanakis, S. H., Solomon, A., Wishart, N. ve S. Dubliss, ‘‘Multi-attribute Decision Making: A Simulation Comparison of Select Methods’’, *European Journal of Operational Research*, Vol: 107, 1998, s.507-529.

Zeleny, M., *Multiple Criteria Decision Making*, New York: McGraw-Hill, 1982.

TANZİMAT DÖNEMİNDEN LATİN HARFLERİNİN KABULÜNE KADAR TÜRKÇE'DE ESTETİK ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Tuncay ÖZTÜRK*

ÖZET

Türkiye'de estetik disiplini ve sanat tarihi çalışmalarının tarihçelendirilmesi, mevcut bilgi birikiminin güvenilir bir dökümünün yapılabilmesi önem arz eden bir çalışma alanıdır. İyşesiz, sahip olunan eserlerin eski harfli olanlarının günümüz Türkçesine taşınması da bu minvalde değerlendirilmesi gereken bir konudur.

Estetik disiplinine ve sanat tarihi çalışmalarına ait Türkçe literatürün genel çizgileriyle aktarıldığı çalışmalara, az da olsa, sahip bulunmaktayız. Bu çalışmalardan yola çıkarak, Tanzimat Döneminden Latin harflerinin kabulüne kadar olan dönemde ortaya konulmuş olan çalışmaları ve içeriklerini tanıtmaya çalıştık. Amacımız, bu süreci belirleyen temel kaynakları tespit etmek olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Estetik, Tanzimat, Servet-i Fünûn, Millî Edebiyat.

ESTETICS STUDIES CONDUCTED IN TURKEY FROM TANZİMAT REFORM ERA TO LATIN ALPHABET RECOGNITION

ABSTRACT

Historiography of studies of aesthetics and art disciplines in Turkey is important in order to chronologically archive available knowledge in these academic areas. Undoubtedly, efforts to translate older works into contemporary Turkish also should be rated in the same importance.

Although they are insufficient, we have some outlining studies of the histories of aesthetics and art disciplines in hand. We tried to introduce the studies that have been conducted from Tanzimat Reform Era to Latin alphabet recognition in Turkey, by referencing mentioned studies. Our purpose has been to identify incentives of this process.

Key Words: Aesthetics, Tanzimat, Servet-i Fünûn, Millî Edebiyat.

* Ö r.Gör.Dr.,Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi, ts.ozturk@hotmail.com

1. GİRİŞ

Ülkemizde estetik üzerine yapılan çalışmaların mutlaka ele tiri bir de erlendirilmesi yapılmalıdır. Öncelikle bu konuyu ele alan eserlerin kaynaklarına bakıldığında, yerli birikime yönelik çalışmaların azlığı gözden kaçmamakta, yapılan çalışmaların daha ziyade Batılı kaynaklardan beslendiği görülmektedir.

*Cumhuriyetin 50. Yılı Çinde Estetik*¹ adlı çalışmada Smail Tunalı, Cumhuriyet döneminde estetik üzerine yazılan eserleri ve makaleleri tespit etmiş ve kronolojik bir döküm hâlinde vermiştir. Bu yapılırken de ‘harf devrimine’ kadar olan dönem ve ‘harf devriminden’ sonraki dönem ekinde ikili bir ayrıma gidilmiş ve Cumhuriyet’e kadar olan dönem bir hazırlık aşaması olarak dikkate alınmıştır. Biz de burada, Tunalı’nın bu tasnifinde “hazırlık aşaması” olarak nitelendirdiği döneme ilişkin çalışmalar üzerinde duracak ve çalışmamızı Tanzimat’tan Latin harflerinin kabulüne kadar olan dönem ile sınırlandıracaktır.

Estetik, sanat tarihi ve sanat felsefesi konularında bize ait yerli bir düşünün teorik arka planını yansıtan bazı çalışmaların görülmeye başlanması belirtmemiz gerekmektedir. Önemli bir problematik olarak kabul edilen bu mesele bizim çalışmamızın da temel çıkış noktasını oluşturmaktadır.

2. TÜRK YE’DE ESTETİK VE PROBLEMLERİLE İLGİLİ BAZILARILANLAR

Yukarıdaki giriş mahiyetindeki ifadelerin ardından ülkemizde bazı düşünür ve yazarların estetik konusuna temel teşkil edebilecek çetirli görüş ve düşüncelerini de erlendirmeye geçebiliriz.

Meseleye tarihî bir bakış getirmesi bakımından Recep Duymaz’ın *Estetik ve Yaklaşımımızdaki Kuramsal Kopukluk*² adındaki yazısını, Osmanlı “belagat ve bediiyat”ı eksenli eserlere kadar uzanması yönünden önemli buluyoruz. Bu çalışmada, meselenin ana noktasına işaret etmesi açısından oldukça faydalı bir çıkış noktasına ulaşmakta ve çalışmada bu sahada beliren temel eksiklik bir “kuramsal kopukluk” olarak adlandırılmaktadır:

¹ Smail Tunalı, “Cumhuriyetin 50. Yılı Çinde Estetik”, *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağanı*, İstanbul 1973, s. 223-270.

² Recep Duymaz, *Estetik ve Yaklaşımımızdaki Kuramsal Kopukluk*, *Dergâh*, S. 205, Mart 2007, s.10.

“Osmanlı e itim sisteminde sanatın, bu arada edebiyatın kuramsal yönü, belâgat ve bedîyat disiplinleri çerçevesinde anlatılıyor ve ö retiliyordu. Bu ve benzeri adlarla yazılmış kitaplar, Osmanlı Türklerinin edebiyat ve sanat nazariyesine dair dü üncelerini sergiliyorlardı. Modern zamanlara gelinceye kadar, bu disiplinlerde Arap ve Farslardan gelen görü ler, ku kusuz, belirleyici olmu lardır.”³

Duymaz’a göre, modern dönemlere girilmesiyle birlikte, Avrupa (Batı) ile kurulan ili kiler neticesinde, estetik sahasına ait “büyük bir kuramsal birikimle kar ıla [an]” Türk fikriyatı, artık gözünü bu birikime dikmi , bu yöndeki mesaisinin temelini bu birikimden hareketle olu turmaya ba lamı tır. Dolayısıyla kendi yerel dü ünce ürünleri hesaba katılmamı , bu da söz konusu kopuklu u beslemi tir. Duymaz, bu noktada; *“Akademik çevrelerimizde esteti in dört temel kavramına dair yapılan kuramsal çalı malarda Batı’daki estetik birikimin yanında, on dokuzuncu yüzyıldan Cumhuriyetimizin ilk yıllarına kadarki dönemde ortaya konulan birikimden de yararlanılması, bu kopuklu u giderecek, onlara ku kusuz bir derinlik ve zenginlik kazandıracaktır.”⁴* sözleriyle konuya açıklık getirmektedir.

Osmanlı esteti inin Osmanlı dü ünce yapısıyla ba ına dikkatleri çeken Süleyman Hayri Bolay, Osmanlı dü üncesinin üretim artlarının sadece kurumsal bir yapıdan ibaret olmadı ını, meselenin çok kapsamlı bir çerçevede ele alınması gerekti ini ifade etmektedir:

“Osmanlı dü üncesi sadece medrese alimlerinin üretti i dü üncelerden ibaret olamaz. Bunlara ilâveten mutasavvıflar/sûfîler, medreseli olan ve olmayan alimler, airler, musıkî inas gibi çe itli sanatkârlar, teknik elemanlar, mühendisler, meslek ve zenaat erbabi tarafından üretilen dü ünce ekilleri de Osmanlı dü üncesini te kil eder. Burada tarihî, iktisadî, hukukî, siyasî, teknik, dinî, felsefî dü ünce ekilleri bu sınıflamaya dahil oldu u gibi, masallardaki, destanlardaki, hikâyelerdeki, atasözlerindeki, deyimlerdeki dü ünce tarzları da bu sınıflamaya dahildir.”⁵

19. asırdan itibaren Batı ile etkile imin, çe itli kurumlar ve anlayı lardaki de i imin sonucu olarak, geleneksel belagat anlayı ının yerini modern estetik algısının ve ilgisinin almasına yol açtı ını yukarıda

³ Duymaz, *agm.*, s.10.

⁴ Duymaz, *agm.*, s.10.

⁵ Süleyman Hayri Bolay, *Osmanlılarda Dü ünce Hayatı ve Felsefe*, Akça Yay., Ankara 2005, s.14.

vurgulamı tık. Duymaz, Türkçede bu nevi çalı maların sınırlı da olsa yapıldı mı ileri sürmektedir:

“Yine de XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kendi anadilimizle yazılmı edebiyat eserlerine dayalı sanat, edebiyat ve bediyyat/estetik kitaplarının yazılmaya ba lanması, kendimize özgü sanat, edebiyat ve bediyyat nazariyesi/kuramı olu turmak arzusunun bir ifadesi olarak görülebilir.”⁶

Duymaz, bir Türk esteti ine giden yolda, “edebiyat nazariyesi/kuramı” alanındaki çalı maların “henüz ke fedilmemi bir hazine” olduklarını ve bu eserlerle birlikte, ancak “sanatsal birikim ve felsefe gelene iyle beslen[erek]” Türk esteti inin olu turulabilece ine vurgu yapmakta ve Batı’nın kuramsal bilgisini özümstedikten sonra beslenece imiz kaynakları u ekilde sıralamaktadır:

“1. Ba ta edebiyat olmak üzere bütün güzel sanat dallarımızda ba langıçtan günümüze kadar vücuda getirilmı sanat eserlerimiz,

2. Edebiyat nazariyesi/kuramı kitaplarımız,

3. Arka planda bunları besleyen Türk- slâm felsefesi.”⁷

Recep Duymaz’ın bu tespitlerine paralel bir yakla mı da Süleyman Hayri Bolay’da görmekteyiz. Bolay, *Osmanlı Dü ünmesine Nasıl Bakmalı ve Nasıl Yakla malı?* ba lı ı altında bir “yöntem sorunu”ndan bahseder. “Bütün bu geçmi e dair ara tırmaların” yapılabilmesinin bazı artları gerektirdi ini belirtir. Bu artlar sırasıyla; “Kaynakların ilmî ne ri”, “Osmanlı dü ünçesinin hayatla ba lantısı”, “Ara tırmacının bilgisi ve seviyesi”, “slâmı bilmek”, “slâm dü ünçesi gelene ine vakıf olmak”, “Arapça bilmek”, “yi Osmanlı Türkçesi bilmek.”⁸ ekinde ifade edilmektedir.

Ömer Naci Soykan’ın Türkiye’deki estetik çalı malarının hangi çizgide ilerlemi oldu una ili kin a a ıdaki görü leri konumuz ba lamında önemli bir noktayı aydınlatmaktadır:

“[B]üyük estetik kuramlarının ço unlukla Alman kökenli olması kar ısında, estetik görü leri daha çok air-edip çevrelerinde olu an zamanın Fransız dü ünçesine yönelik Türk dü ünçesi, ‘usta’larının yolunu izlemi , sözü geçen kuramlarla ancak son zamanlarda tanı abilmı tir.”⁹

⁶ Duymaz, *agm.*, s.11.

⁷ Duymaz, *agm.*, s.15.

⁸ Bolay, *age.*, s.16.

⁹ Ömer Naci Soykan, “Türkiye’de Estetik Dü ünçe: Bir Tarihçe Denemesi”, *Türkiye’den Felsefe Manzaranı-1*, 3.bs., Küyerel Yayınları, stanbul, Nisan 1998, s.67.

Soykan'ın yukarıdaki alıntıda kullandığı “sözü geçen kuramlar” ifadesi Avrupa’da, özellikle de Almanya’da, ortaya konulan estetikle ilgili teorik birikime yöneliktir. Burada; A. G. Baumgarten, I. Kant, F. Schiller, F. W. Schelling, G.W. F. Hegel, K. Rosenkranz, G.T. Fechner gibi isimlere dikkat çekilmektedir.¹⁰

19. asırdan itibaren genel hatları siyasi, sosyal ve kültürel değişimlere göre belirlenen fikir dünyamıza ait felsefi/estetik alandaki kuramsal çalışmaların bir panoramasını çeşitli kaynaklardan hareketle sunmaya geçebiliriz.

2.1. Tanzimat Döneminde Estetik Çalışmaları

Suut Kemal Yetkin'in Estetik ve Sanat Anlayışı adındaki doktora tezinde Kahraman Bostancı, *Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatında Estetik* başlığı altında, bu dönemin estetikle ilgili durumunu derlendirmektedir. Bostancı, Tanzimat döneminde doğrudan estetikle ilgili bir eserin bulunmadığını, ancak, edebi tenkit türündeki çeşitli çalışmalarda “estetik in bazı sorunlarına” değinildiğini ifade etmektedir.¹¹

Ayrıca bu dönemde, Batı’da görülen Klasizm, Romantizm ve Realizm akımlarını kapsayan eserlerin gündeme girme olmaları yeni tartışmalara yol açmıştır. Beir Ayyazolu’nun ifadeleri dönemin karakteristiğini yansıtmaları bakımından önemli görünmektedir: “Türk aydınlarının Batı merkezli bu edebiyat cereyanları üzerindeki tartışmaları onların tecessüsünü estetikle yöneltmiş ve tercüme faaliyetlerine paralel olarak estetikle ilgili çalışmalar geliştirmişlerdir.”¹²

Tanzimat döneminde estetik konusunun ikinci derecede tutulduğu, daha çok “eski-yeni” ikili tartışılmasına dayanan tartışmaların öne çıkarıldığı bir gerçektir. Başka bir söyleyle, bu dönem tenkidi merkeze alan bir dönem olmuştur.¹³

¹⁰ Soykan, *age*, s.63-67.

¹¹ Kahraman Bostancı, *Suut Kemal Yetkin'in Estetik ve Sanat Anlayışı*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Edirne Temmuz 2001, s.33.

¹² Beir Ayyazolu, *Türkiye’de Sanat Tarihi ve Estetikle İlgili İlk Çalışmalar*, *Erdem*, C.5, S.15, 1989, s.983.

¹³ bk. Bostancı, *age.*, s.33; Bilge Ercilasun, *Servet-i Fünûn’da Edebî Tenkit*, MEB Yay., İstanbul 1994.

Tanzimat döneminin ikinci devresinin yazarlarından biri olan Recâizâde Mahmut Ekrem, “ilk kez ‘güzellik’ meselesini ciddiyetle ele al[dı ı]” *Talîm-i Edebiyat* adlı eserinde, “edebiyat nazariyâtı”na dair “klasik belâgat kitaplarıyla Fransızca retorik kitapları”ndan yararlanmış tır.¹⁴

Duymaz da Talîm-i Edebiyat’ın önemine de inmekte ve eserin amacını;

“Recaizâde Mahmut Ekrem, bir dilin, dilbilgisi kurallarının önceden belirlenmeyip o dili kullanan halkın konu malarından ve o dille yazan edebiyatçıların eserlerinden çıkarıldı ını belirtir. Aynen bunun gibi bir edebiyatın bir bakıma nazariyeleri/kuramları demek olan belâgatının/retori inin de o edebiyatın metinlerinden çıkarılmasının do ru oldu una i aret eder. Talîm-i Edebiyat’ında bunu yapmaya çalı tı ını söyler.” ekinde dile getirmektedir.¹⁵

Bostancı, Recâizâde Mahmut Ekrem’in *Talîm-i Edebiyat* dı nda kalan çalı malarının da estetik alanına dahil edilebilece ini; “ Estetik tabiat ve sanatta güzelli i ara tırır. Güzel sanatlar arasında yer alan edebiyat ve edebiyatın bir türü olan iir de esteti in alanına girer. Bu itibarla Recâizâde Mahmut Ekrem’in Talîm-i Edebiyat dı ndaki yazılarında yer alan tabiat, iir, resim ve mûsikî üzerindeki dü üncelerinin esteti in kapsamına girdi ini söyleyebiliriz.” ifadeleriyle ortaya koymaktadır.¹⁶

Tanzimat döneminde belâgat sahasında ortaya çıkmı olan ve de erini de Türkçenin -o dönem Osmanlıcasının- söz varlı ından örneklere

¹⁴ Bostancı, *age.*, s.34.

¹⁵ Duymaz, *agm.*, s.15: Recaizade Ekrem’in konumuzla ilgili dü ünceleri öyledir: “Acaba evvelimde bir lisanın kavâid-i âdiye ve edebiyesi, tayîn ve tedvîn olunur da sonra halk o kavâide tevîkan söz söyler ve üdebâ dahi âsârını ona göre mi yazar? Yoksa ibtida halk bir lisan ile mütekellim olur ve üdebâsı dahi o lisanda âsârını meydana asar da ba’de fusahanın tarz-ı tekellümünden kavâid-i lisan ve üdebânın âsâr-ı bedâsından dahi kavâid-i edeb mi istinab ve istihrac olunur?...”

üphe yoktur ki do ru olan ikincisidir. Bu halde bizim Osmanlıca bir lisan ise onun hakkında dahi bu kaide-i tabîiye câri olmak ve binaenaleyh lisanımızın sarf ve nahvi ve beyan ve bedî (yani belâgatı) dahi kendisinden çıkarılmak lâzım gelirdi.

te müellif-i hakîr bu hakikati daima derhatır eylesinenden dolaydır ki - u hâtimeyle kısm-ı evveli rehîn-i tamam olan- eser-i nâçizânesine derc etti i kavâid-i edebiyeyi, âsâr-ı kalemiyeleri, edebiyat-ı Milliyemize bihakkın eref veren, eâzım-ı üdebâmızın âsâr-ı bedâsından ahz ve vaz’ eder gibi yazmaya çalı mı tır.” (Recaizade) Mahmut Ekrem, *Talîm-i Edebiyat*, stanbul 1330/1911, s. 381-382’den akt.: Duymaz, *agm.*, s.15, 8 no’lu dipnot.

¹⁶ Bostancı, *age.*, s.35.

dayandırılmı olmasından alan Ahmet Cevdet Pa a'nın, hayli ilgi gören eseri *Belâgat-ı Osmâniyye*, bu yönüyle Türkçenin de, o zamana kadar üzerinde durulmadı ı anla ılan bedii boyutunu vermesi, bu boyutun farkına varması olması açısından önemli bir eserdir. Bu eseri günümüz Türkçesine kazandıran Turgut Karabay ve Mehmet Atalay, yazdıkları “Önsöz”de, Ahmet Cevdet Pa a'nın “ileri bir görüşle Türkçenin de bir belâgatı oldu u dü üncesi[nden]” hareketle eserine bu adı vermi oldu unu belirtmektedirler.¹⁷ Ayrıca, Ahmet Cevdet Pa a'nın eserde temellendirdi i dü ünceleri Türkçenin mantı nı dikkate alarak yapmı oldu unu, “orijinal” oldu unu ve “yerli özellikler” ta ıdı nı da vurgulamaktadırlar.¹⁸

Belâgat-ı Osmaniye, hazırlayanların tespitlerine göre, ilk kez 1881 yılında İstanbul'da basılmıştır. Birçok kez basılan bu eserin her baskısında Ahmet Cevdet Pa a çe itli eklemeler ve çıkarmalardan oluştu an de i ikliklere de gitmiştir.¹⁹

Ahmet Cevdet Pa a'nın eserinden yaklaşık on yıl sonra yayımlanan ve bir başka Osmanlı pa ası olan Sakızlı Ohannes Pa a'nın *Fünûn-ı Nefîse Târihi Medhali*²⁰ adlı eseri de estetik sahasının ülkemizdeki tarihi açısından önemli bir yere sahiptir. Bizde ilk sanat tarihi kitabının yayımı, Mahmut Esat'a ait roman gibi yazılmış *Tarih-i Sanayi* (1305-1889)'dir. Sakızlı Ohannes'in *Fünûn-ı Nefîse Târihi Medhali* ise daha çok bir estetik kitabıdır.²¹

Fünûn-ı Nefîse Târihi Medhali iki kısımdan oluşmakta ve madde başlıklarıyla bölümlere ayrılmaktadır. “Birinci Kısım” altı alt başlıktan müteekkildir: “1. Sanatın Esas ve Mahiyeti” (s.23-26), “2. “dealizm” ve “Realizm” Usûlü” (s.26-33), “3. Sanatın Özel Nitelikleri” (s.33-40), “4. Zevk Güzelli i” (s.40-45), “5. Hüner ve Dehâ” (s.45-48), “6. Üslûp” (s.48-51). Çalı manın “ ikinci Kısım”ı ise be alt başlık içermektedir: “1. Do ru ve E ri Çizgi” (s.53-57), “2. Plastik Sanatların Aslı ve Birbirleriyle Olan Münasebeti” (s.57-66), “3. Mimarlık Sanatı ve Bunun Özel Nitelikleri”

¹⁷ Ahmet Cevdet Pa a, *Belâgat-ı Osmâniyye*, haz.Turgut Karabay-Mehmet Atalay, Akça Yay., Ankara 2000, age., s.VII.

¹⁸ Ahmet Cevdet Pa a, age., s.VII.

¹⁹ Ahmet Cevdet Pa a, age., s.VII.

²⁰ Eser, Kahraman Bostancı tarafından günümüz harflerine çevrilerek ve dili sadeleştirilerek yeniden yayımlanmıştır: *Güzel Sanatlar Tarihine Giri*, Hece Yay., Ankara, Eylül 2005.

²¹ Adnan Turani, “ slâm Ülkelerinde Sanat”, *Sanat Edebiyat*, S.2, Ankara, Kasım 1974, s.85.

(s.66-79), “4. Heykeltıraşlık veya Musavvirlik Sanatının Özel Nitelikleri” (s.79-94), “5. Ressamlık veya Nakış” (s.94-104).

Çalımanın “Önsöz”ünde de Bostancı’nın belirttiği üzere, “[E]stetik ve güzel sanatlarla ilgili müstakil bir eser olan *Fünûn-ı Nefîse Târihi Medhali* modern tarzda yazılmış önemli bir eserdir.”²²

Bu eserde, plastik sanatların türlerine yönelik birçok terim ve açıklama mevcuttur. “Ayrıntılı olarak Asur, Mısır ve Yunan sanatı üzerinde duran Sakızlı Ohannes, Selçuklu, Beylikler Dönemi ve Osmanlı sanatlarından hemen hemen hiç söz etmez.”²³ Kahraman Bostancı’nın belirttiği gibi, “Yazıldığı ve basıldığı tarihten (1308/1891) bu yana yüz yıllarca geçen bir süre geçmesine rağmen *Fünûn-ı Nefîse Târihi Medhali*’nin dili sade ve anlaşılabilir kalmıştır.”²⁴

Günümüz Türkçesine *Güzel Sanatlar Tarihine Giriş* olarak çevirebileceğimiz bu eser, Sakızlı Ohannes’in “Mekteb-i Fünûn-ı Nefîse-i Âhâne”de okuttuğu estetik derslerindeki notlarının bir araya getirilmesinden oluşmuştur.²⁵

Kaynardakı, Sakızlı Ohannes’in kitabında, daha sonraki dönemlerde Arapça kökenli; “ilm-i hüsn”, “hikmet-i bedai” ve “bediiyat” gibi terimlerin kullanılmasına rağmen onun bizzat “estetik” terimini tercih ettiğini belirtmektedir.²⁶

Kahraman Bostancı, Arslan Kaynardakı’nın Sakızlı Ohannes’in bizde estetik kavramının ilk kullanılan kişi olduğunu ve bu görüşünün hatalı olduğunu dikkat çekmektedir:

“*Arslan Kaynardakı*’nın estetik terimine ilk kez, *Sakızlı Ohannes’in 1891’de yayımladığı Fünûn-ı Nefîse Tarihine Medhal (Fünûn-ı Nefîse Tarihi Medhali olmalı)* kitabında rastlandı”²⁷ konusundaki tespitine ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Böyle bir yargı, süreli yayınların geniş ve titizlikle yapılacak incelemelerinin sonucunda verilebilir. *Fünûn-ı Nefîse Tarihi Medhali*’nin yayımlanmasından önce Abdülhalim Memduh’un *Muhit Mecmuasında (1305/1889)* yayımlanan “Estetik” başlıklı bir yazı dizisi

²² Ohannes, *age.*, s.8.

²³ Ohannes, *age.*, s.8.

²⁴ Ohannes, *age.*, s.8.

²⁵ Ohannes, *age.*, s.16.

²⁶ Kaynardakı, *agm.*, s.123.

²⁷ Arslan Kaynardakı, *Türkiye’de Sanat Felsefesinin Gelişimi ve Bu Gelişiminde Sanat Ontolojisinin Yeri*, p. 10, İroglu’ya Saygı, Ada Yay., İstanbul, Aralık 1987, s.123.

vardır. (Numro:1, s. 6-9, Numro: 4, s. 57-61, Numro: 5, s. 77-80).
Abdülhalim Memduh söz konusu makalesinde esteti in tanımını yaptıktan sonra, onun bize giri indeki gecikmeye öyle dikkati çeker:²⁸

“Sanayi ve âsâr-ı tabiiyye ve bâ-husus sanayi-i nefîsedeki mahâsin ü letâfeti tedkik etmek fenni olan ‘estetik’ asr-ı hâzırın terakkiyât-ı cedidesi ile gayetü’l-gaye tevsî olunarak, sanayi-i nefîse erbâbının bir rehber hutut-ı harekâtı sırasını geçmi tir.

(...)

Bu kadar nâfi bir fennin henüz daire-i matbuâtımıza idhâl edilmesi imdiye kadar te’essüfümüzü, emsâli gibi tahrik eden halâtın bulunmasından, ber-vech-i zîr tebyîn-i kavâidine cür’et olunuyor (Muhit, 1305, Numro: 1, s. 6,9).”²⁹

2.2. Servet-i Fünûn Döneminde Estetik Çalı maları

Bu kısımda estetik konusunun açık bir ekilde Batılı dü ünürlere ve onların eserlerine dayalı olarak ele alındı ı ve estetik teriminin yaygınlık kazandı ı dönem olan Servet-i Fünûn devrinin (1896-1901) genel yakla ımlarını, çe itli çalı malardan hareketle de erlendirmeye çalı aca ız.

Servet-i Fünûn dönemi estetikle ilgili konuların tartışılması ve yaygınlaşması bakımından oldukça hareketli bir seyir izlemi tir:

“On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren kendi edebiyat ve sanat eserlerimizin birikimine dayalı [...] nazariye/kuram kitapları yazılırken, bir yandan da Batı’dan gelen estetik kelimesi sanat ve edebiyat dergilerimizde sık sık görülmeye ba lar. Türk edebiyatı tarihinde Batıdan gelen esteti e kar ı ilk ciddi ilgi Servet-i Fünûn döneminde uyanmıştır. Hüseyin Cahit Yalçın (1874-1957), Cenap ahabettin (1870-1934), Süleyman Nesip (1866-1917) ve Tevfik Fikret (1867-1915) bu dönemde esteti in çe itli problemlerine dair yazılar yazmışlardır.”³⁰

Arslan Kaynarda , bu dönemlerde (19. asrın sonu) estetik meselelerine daha çok Servet-i Fünûn yazarlarının ilgi duydu unu ifade etmektedir.³¹

²⁸ Kahraman Bostancı, “Abdülhalim Memduh’un Estetikle İlgili Bir Makalesi”, *Arkeoloji ve Sanat*, S.107, Mart-Nisan 2002, s.31-40.

²⁹ Ohannes, *age.*, s.17, 14 no’lu dipnot.

³⁰ Duymaz, *agm.*, s.15.

³¹ Kaynarda , *agm.*, s.123.

Servet-i Fünûn döneminin üretken kalemlerinden biri olan Hüseyin Cahit önce estetik kelimesine Türkçe bir karşılık bulmaya çalışmış mıdır. Hüseyin Cahit, önce kelimeyi terim ve kavram olarak ele alır.³² Onun, Türkiye’de estetikle ciddi olarak ilgilenen ilk yazar olduğunu söylenebilir.³³ Önerilmiş olan “ilm-i ihtisâsât”, “ihtisâsât”, “ilm-i hüsn” ve “âsâr-ı nefîsenin felsefesi” karşılıklarını çeşitli bakımlardan ele tirdikten sonra, kendisinin bulduğu karşılığı önerir: “Hikmet-i bedâî”. Daha sonra yazılarında estetik bütünlüğü unsurlarından biri olan “güzel”e dair düşüncelerini anlatmaya geçer.³⁴ “Hikmet-i Bedâîye Dâîr” adındaki makalesinde: “Kısaca estetik ‘ilm-i hüsn’dür. Konusu sanat ve sanat eserleridir. O hâlde estetik de ‘âsâr-ı nefîsenin felsefesi’ demektir. Te bunun için Türkçemize de ‘hikmet-i bedâî’ terkihiyle tercüme edilmiştir.”³⁵ ekindeki yaklaşımla konunun kavramsal gelişimine dair bir panorama çizer.

Adı geçen makalesinde Hüseyin Cahit, Eflatun’dan Sainte Augustin’e, Schelling’e, Pascal’dan Boileau’ya ve nihayetinde Hippolyte Taine’e uzanan bir yelpazede “güzellik” olgusunu derlendirmeye tabi tutar:³⁶

“...H. Câhid, Taine’in estetik ve güzellik anlayışını, diğer filozoflarınkiyle mukayese eder, Taine’i onlardan üstün ve makul bulur.”³⁷

Hüseyin Cahit’e göre, Taine’i bu denli cazip kılan yön ne idi? Bilge Ercilasun bir çalışmada konuyu şöyle özetlemektedir:

“Taine’in görüşlerini benimseyen H. Câhid’e göre güzellik tarif edilmemeli, sanat eserlerinden ve sanat eserini meydana getiren sebeplerden hareket ederek güzele ulaşılmalıdır. Estetiğin esası; güzelin tarifini yapmak, kavram ve mahiyetini araştırmak değil, sanatkâr ve eserler, bunlar[ı] yaratan araçları araştırmak olmalıdır. Bu sûretle mimarlık, resim, heykeltıraşlık, şiir, müzik gibi envâr-ı san’attan kâffesinin muhtelif memleketlerde, muhtelif asırlarda sebab-i zuhurlarıyla sebab-i tevessü’ ve tenevvüleri, sebab-i inhitatları tâyin olunarak bu müteaddid, bu muhtelif emsile ve vesâik-i târihiyye ile her san’atın tabiatı târif, erâit-i mevcûdiyeti irâe edilince sanâyi-i nefîsenin ve umûmiyetle san’atın izâhât-ı tâmmesi,

³² Ercilasun, *age.*, s.99.

³³ Soykan, *age.*, s.68.

³⁴ Bilge Ercilasun, *Servet-i Fünûn’da Edebî Tenkit*, MEB Yay., İstanbul 1994, s.99-104; Hasan Akay, *Servet-i Fünûn şiir Estetiği*, Kitabevi Yay., İstanbul 1998, s.185-189’den akt.: Duymaz, *agm.*, s.15.

³⁵ Servet-i Fünûn, S.371, 9 Nisan 1314, s.103’den akt.: Ercilasun, *age.*, s.99.

³⁶ Ercilasun, *age.*, s.99-103.

³⁷ Ercilasun, *age.*, s.101.

yâni bir sanâyi-i nefîse felsefesi, bir hikmet-i bedâyi bulunmu olur ki Hippolyte Taine nazarında estetik, i te bu mânâyı müfiddir."³⁸

Hüseyin Cahit'in, "Hikmet-i Bedayie Dair"³⁹ adlı "uzun yazı"sı 1897'de Servet-i Fünûn'da yayımlanmıştır. Bu yazıda, "Estetik" kelimesinin terim olarak ele alındığını belirten Kaynarda, "güzel" olgusunun ne olduğu tartışılmaktadır. Batı düşüncesinin (Eski Yunan, İngiliz ve Fransız) birikimlerinden örneklerle oluşturulan yazıda Hippolyte Taine'in sanat felsefesi üzerinde durulmaktadır.⁴⁰

Kaynarda'ya göre, Hippolyte Taine'i konu alan bir başka Servet-i Fünûn yazarı da "Hayat ve Kitaplar" adlı eserin sahibi Ahmed uayb olmuştur. uayb, adı geçen eserinde, Taine'in "sanat ve ele tiri" konularıyla ilgili düşüncelerini de ertlendirir.⁴¹

Servet-i Fünûn dönemi yazarlarından Cenap Şahabettin, Süleyman Nesip, Mehmet Rauf ve Tefvik Fikret'in⁴² sanat ve güzellik konuları üzerine yazılan yazıların belirten Kaynarda, "1895'te André Theuriet'den çevrilen Hüsn ü Ân (Çev: Ahmet Hsan)"ın da "estetikle ilgili bir kitap" olduğunu erteder.⁴³

Ayrıca yine bu dönemin estetikle ilgili literatürünü belirlemesi açısından Ömer Naci Soykan'ın bir tespitine de yer vermemiz gerekmektedir:

*"Bu derginin (Servet-i Fünûn) 1895'te çıkan cildinde Revue Scientifique'den A. Sadık'ın naklettiği "Güzellik ve zerafette mübalâ a" adlı yazı göze çarpıyor."*⁴⁴

Bu yıllarda Batı'da ortaya çıkan estetik akımlarının da takip edildiğini ifade eden Kaynarda, Şahabettin Süleyman'ın Rübab dergisinde "Bir Kitab-ı Fünûn" başlıklı yazısında Charles Lalo'nun kitabına dikkat çektiğini dile getirmektedir.⁴⁵

³⁸ Ercilasun, *age.*, s.102-103.

³⁹ Kaynarda, *agm.*, s.123; Duymaz, *agm.*, s.15.

⁴⁰ Kaynarda, *agm.*, s.123.

⁴¹ Kaynarda, *agm.*, s.124: "Hayat ve Kitaplar"ın yeni harflerle yayımı için bk. Ahmed uayb, *Hayat ve Kitaplar*, haz.: Erdoğan Erbay, Salkım Söğüt Yay., Ankara 2005, 314 s.

⁴² Bostancı, bu isimlere: Halit Ziya ve Behir Fuad'ı da ekler. *age.*, s.37.

⁴³ Kaynarda, *agm.*, s.124.

⁴⁴ Soykan, *age.*, s.68.

⁴⁵ Kaynarda, *agm.*, s.124.

Hüseyin Cahit'in dı ında "güzellik" meselesi üzerinde duran Servet-i Fünûnculardan biri de Cenab ahabeddin'dir. Servet-i Fünûn'da yayımlanan "Musâhabe-i Edebiye: Menâfi-i Edebiye"⁴⁶ adındaki yazısında Cenab ahabeddin, Bilge Ercilasun'un özetiyle;

"[G]üzelli in gayesi, yalnız sanat güzelliklerine eri mektir. O, eski insanlardaki güzellik kavramının zamanla de i ti ini söyler. Eski zamanda insanlı ı hayran bırakan sanat eserlerinin tesir unsuru azamet ve irtifa idi. Ehramlar önünde diz çökülür, büyük da ların büyük kuvvetler ta ıdı nı (ta ıdı na olmalı) inanılırdı. Bugün ise böyle bir inanı n tesiri kalmamı tır. nsanlar, sanat eserinden aldıkları terbiye neticesinde güzelli i, hacim ve cesametle birlikte kavramak hissini unutmu lardır. imdi bütüin sanat eserlerinde, hakikatin taklidinden ziyade, rikkat ve nezâhate do ru bir hareket görülüyor."⁴⁷ görü lerini ta ımaktadır.

Bir ba ka Servet-i Fünûncu Süleyman Nesib de, Servet-i Fünûn'un 30 Nisan 1314 tarihli 374. sayısında "Makale-i Mahsusa" adlı yazısıyla "güzelli in mahiyeti" üzerinde durmaktadır.⁴⁸

Bilge Ercilasun, Servet-i Fünûn'da ne redilen ve sanat konusunu kapsayan yayımların da u ekilde kategorile tirebileceklerini belirtir:

- a) Sanatın men ei ve mahiyeti (1. Taklit ve dehâ, 2. Tabiat-i Esasiye)
- b) Sanatın gayesi, ehemmiyeti, çe itleri
- c) Sanat ve Çevre"⁴⁹

Yukarıdaki konuları ele alan yazılara göz atıldı ında Servet-i Fünûn devri estetik çalı malarında Hüseyin Cahit, Tefik Fikret, Süleyman Nesib adlarının ön plana çıktığı görülmektedir.

2.3. Millî Edebiyat Döneminde Estetik Çalı maları

Çalı mamızın bu bölümünde, dü ünçe hayatımızda ve edebiyatımızda "yerli" ve "millî" olana vurgunun arttı ı, milliyetçilik ideolojisinin hâkim bir konuma yükseldi i dönem olan Millî Edebiyat devrinin estetikle ilgili çalı malarını de erlendirece iz.

Millî Edebiyat döneminin en önemli dü ünürü konumundaki Ziya Gökalp'ın, sanat ve estetik konusundaki görü lerini Türkçülük-milliyetçilik

⁴⁶ Servet-i Fünûn, S.329, 19 Haziran 1313, s.259-260'dan akt.: Ercilasun, *age.*, s.103.

⁴⁷ Ercilasun, *age.*, s.103.

⁴⁸ Ercilasun, *age.*, s.103-104.

⁴⁹ Ercilasun, *age.*, s.104.

ba lamında de erlendiren Soykan; “Gökalp’tan do allıkla, henüz do mamı böyle bir sanat üzerinde kurulacak bir estetik de beklenemezdi; o, ancak ‘gelecekteki’ bu sanatın temel ilkelerini önerebilirdi” demektedir.⁵⁰

Recep Duymaz bu dönemin genel bir de erlendirmesini yapmakta ve Millî Edebiyat yazarlarının *Genç Kalemler*’de ba layan çabalarının yeni bir yaklaımı büyüttü ünü dile getirmektedir. Duymaz; Ali Canip (1887-1967), Ömer Seyfettin (1884-1920) ve Ziya Gökalp (1876-1924)’ın *Genç Kalemler*’de “yeni bir dil, edebiyat, sanat, bedîyat/estetik anlayışı” ortaya koymaya çabaladıklarını ve “kuram ile uygulamayı birlikte yürüt[tüklerini]”⁵¹ dile getirmektedir.

Millî Edebiyat dönemi yazar ve dü ünürleri arasında estetikle ilgili en “geni perspektifli” bakı ve yaklaımı gösteren yazar üphesiz Ali Canip olmu tur. Ali Canip, “estetik problemiyle ilgilenmi, bu konuda derinlemesine ara tirmalar yapımı” bir ahsiyettir.⁵²

⁵⁰ Soykan, *age.*, s.75.

⁵¹ Duymaz, *agm.*, s.15.

⁵² Bilge Ercilasun, “Sanat ve Estetik (Güzellik-Bedii Haz)”, *kinici Me rutiyet Devrinde Tenkit: 1. Türkçü Tenkit*, Türk Kültürünü Ara tırma Enstitüsü Yay., Ankara 1995, s.233; Rıza Filizok, *Ali Canip’in Hayatı ve Eserleri Üzerinde Bir Ara tırma*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, zmir 2001; Filizok, Ali Canip’in estetikle ilgili makalelerini u ekilde listelemektedir: Ali Canip, “Bediyyat Derslerinden: San’atta Güzellik Nedir?”, *Donanma Mecmuası*, No.101.-51., 11 Haziran 1331 (24 Haziran 1915), s. 809-810.; Ali Canip, “Bediyyât Derslerinden: Sanatta Mektep”, *Donanma Mecmuası*, No. 103.-53., 25 Haziran 1331 (8 Temmu 1915), s. 841-842; Ali Canip, “Bediyyât Bahisleri: Bedi’i Haz: 1- Tahayyür-Kızıltoprak, 26 Te rîn-i Evvel 1333”, *Yeni Mecmua*, C.I, S.18, 8 Te rîn-i Sâni 1917, s. 353.; Ali Canip, “Bediyyât Bahisleri: Bedi’i Haz: 2- Tecazüb-La Sympathie”, *Yeni Mecmua*, C.I, S.19, 15 Te rîn-i Sâni 1917, s. 367; Ali Canip, “Bediyyât bahisleri: Bedi’i Haz: 3-Hayatiyyet Hissi-Le sentiment de Vitalité”, *Yeni Mecmua*, C.I, S.21, 29 Te rîn-i Sâni 1917, s. 406.; Ali Canip, “Bediyyât Bahisleri: Bedi’i Haz: 4-Hazzın Bedi’i hayatta Mevkii”, *Yeni Mecmua*, C.I, S. 26, 3 Kânûn-ı Sâni, 1917, s. 505.; Ali Canip, “Lâ-bedii Hisler”, *Yeni Mecmua*, C.II, S. 51, 3 Kânûn-ı Sâni, 1918, s. 467; Ali Canip, “Bediyyât Derslerinden: San’atta Güzellik Nedir?”, *Donanma Mecmuası*, No. 101. -51., 11 Haziran 1331 (24 Haziran 1915), s. 809-810; Ali Canip, “Bediyyât Bahisleri: Bedi’i Haz: 2-Tecazüb-La Sympathie”, *Yeni Mecmua*, C.I, S. 19, 15 Te rîn-i Sâni 1917, s. 367; Ali Canip, “Bediyyât Bahisleri: Bedi’i Haz: 3 Hayatiyyet Hissi-Le sentiment de Vitalité”, *Yeni Mecmua*, C.I, S.21, 29 Te rîn-i Sâni 1917, s. 406; Filizok, *age.*, s.167-177.

Ali Canip; “Batı felsefesinden ve retori inden” yararlanmı , buradan hareketle de birçok makale üretmiştir. Ali Canip, önce “Bediyyat Derslerinden” başlıklı altında Donanma mecmuasında⁵³ ardından da “Bediyyat Bahisleri” başlıklı altında Yeni Mecmua’da seri hâlde makale yayımlamıştır.

Ali Canip, *Bahçe* mecmuasında “Sanat Hakkında” ve “Yine Sanat Hakkında” başlıklı yazılarında,⁵⁴ realizm-sanat irtibatını gündeme getirmektedir. Genç Kalemler’de 1911’de çıkan “Millî Lisan ve Millî Edebiyat” adlı yazısında ise, “sanatın seçkinliği” konusuna değinmekte ve âdeta manifesto üslubuyla bir topluluk adına konu maktadır:

*“Arkada larımın içinde sanat fayda içindir, diyecek kadar dar dü ünceli kimse yoktur. Hepsi sanat perisinin istiklâlini müdafaa eden gençler ve anane bilmez ruhlardır. Pek iyi bilirler ki bir iirin sihrini, ulviyetini otuz milyon halk takdir edemez. Sanat imdiye kadar aristokrat, asıl ya amı ve imdiden sonra da yine öyle ya ayacaktır. Onun en hakîki gayesinin bedîî bir haz oldu unu da kimseden ö renmek ihtiyacında de ildirler.”*⁵⁵

Ali Canip, Genç Kalemler’de çıkan “bdaiyet” adlı yazısında “sanatta yaratıcılık” konusuna dikkatleri çekmekte ve sanat eserlerinin “hâricin mefkûrele tirilmesinden de il mefkûrelerin maddîle tirilmesinden” ne et ettiklerini belirtmektedir.⁵⁶

“Donanma” mecmuasında çıkmış olan “Sanatta Güzellik Nedir?” yazısında, Gustave Le Bonn, Bergson ve Veron’un sanat eserinin görünüşüne dair yaklaşımlarından hareketle güzellik bahsi de erlendirilmektedir. Ona göre; “Sanatta güzellik, hadsin ke iflerinden ibarettir.... Büyük sanatkârlar bizim ruhumuzda ancak kendi ke ifleriyle heyecan husule getirirler.”⁵⁷

Bilge Ercilasun, Ali Canip’in sanat/estetik konuları üzerine e ildi i yazılarını bir tasnife tabi tutarken, onun yazılarını iki merhale hâlinde ele almaktadır:

⁵³ Filizok, *age.*, s. 167.

⁵⁴ Ercilasun, *age.*, s.233.

⁵⁵ Ercilasun, *age.*, s.233.

⁵⁶ Ercilasun, *age.*, s.234.

⁵⁷ Ercilasun, *age.*, s.234-235; ayrıca, Rıza Filizok’a göre, Ali Canip; “Bergson, Gustave Le Bon, Charles Lalo ve Eugène Véron’un fikirlerinden yararlanarak sanatta güzelli in sanatkârın idrak tarzından do du unu ileri sürer.” Filizok, *age.*, s.168.

- 1- *Genç Kalemler*'de çıkan *Sanat ve Edebiyat* başlıklı seri yazıları.
- 2- 1917'de *Yeni Mecmua*'da çıkan *Bedî Haz* adlı seri yazıları.⁵⁸

Ali Canip'in yazılarını ele aldıktan sonra Bilge Ercilasun, Ömer Seyfettin'in de "Güzellik ve Esâtir" adındaki yazısıyla estetik meselesini irdelediğini ve "Güzelliğin tabiatta olmadığını, insan ruhunda olduğunu ve bazı şartlara bağlı bulunduğunu belirttiğini" ifade eder. Yine Ömer Seyfettin'in "güzellik"le alakalı görüşlerinden yola çıkarak, dönemin ruhunu yansıtabilecek tarzda bir genellemeyle; "Burada yazar güzelliğin millî bir özellik taşıdığını, bir âdiyet duygusundan doğduğunu belirtmektedir. Bu da Millî Edebiyatçıların anlayışına uygun bir görüştür."⁵⁹ eklinde konuyu de erlendirmektedir.

Türk sanat/estetik düüncesinde, modern dönemlere denk dü en çabaları de erlendirirken, "Filozof" lakaplı Rıza Tevfik'i ve onun felsefe ve estetik serüvenindeki haklı yerini vurgulamadan geçmenin doğru olmadığını ifade etmemiz gerekmektedir. Cumhuriyet dönemi felsefecilerinin birçoğunun hocası olma gibi önemli bir mevki bulunan Rıza Tevfik (1869–1949)'in, a a ıda gösterilen çalımlarına göz attığımızda, de erini görmek mümkün olacaktır:

1. *Felsefe Dersleri* (stanbul 1914), 2. *Mufassal Kâmûs-ı Felsefe* (2 Cilt, stanbul 1916, 1920), 3. *Abdülhak Hâmid ve Mülâhazât-ı Felsefiyesi* (stanbul 1918), 4. *Estetik* (stanbul 1920), 5. *Bergson Hakkında Felsefe Müderrisi Doktor Rıza Tevfik Beyefendi'nin Dârü'l-Fünûn Dersleri* (stanbul 1921), 6. *Rubâiyyât-ı Ömer Hayam* (Hüseyin Dâni ile birlikte, stanbul 1922), 7. *Serâb-ı Ömrüm* (Leşko a 1934), 8. *Tevfik Fikret, Hayatı, Sanatı, Ahşiyeti* (stanbul 1945), 9. *Ömer Hayam ve Rûbaileri* (stanbul 1945).⁶⁰

Rıza Tevfik'in sanat ve edebiyat felsefelerini kapsayan ilk çalımları hakkında Abdullah Uçman ı tespitleri yapmaktadır:

"*Filozof Rıza Tevfik Bey'in estetik, sanat felsefesi ve bunun bir alt dalı olarak dü üniülebilecek edebiyat felsefesi ile ilgili ilk yazıları ise, 1896 yılında ö rencisi Nureddin Ferruh'a hitaben yayımladı ı 'Sanat ile Fennin Münâsebeti Hakkında' başlıklı yedi mektupla başlandı; bu mektuplarda, söz konusu makalenin adından da anlaşılabileceği üzere, 'fen' ve 'ilim' ve*

⁵⁸ Ercilasun, *age.*, s.235.

⁵⁹ Ercilasun, *age.*, s.242.

⁶⁰ Remzi Demir, *Philosophia Ottomanica: Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde Türk Felsefesi*, C.III, Lotus Yay., Ankara, 2007 s.165-166.

özellikle de bunların tamamını kapsayan ‘hikmet’ olmadan yapılan sanatın [veya burada yazılan iirin] ruhsuz olacağı savunulmuştur.”⁶¹

Rıza Tevfik, bu çalımlarına estetiği de dâhil etmekte gecikmemi ve 1909 yılında *Bahçe* mecmuasında estetiğin temel problemlerini kapsayan seri yazılarla bu konu hakkında düünce üretimini yoğunlaştırmıştır:

“On beş kısım halinde yayımladığı ‘Hüsn ve Mâhiyeti’ başlıklı makalesinde felsefenin önemli bir alanı olan estetiği bazı yönleriyle tanıtmıştır; ona göre, ‘hüsn ve kubh’, güzellik ve çirkinlik enfüsüdür, yani sübjektiftir; Tabiat’ta müstakil olarak ‘hüsn ve kubh, hayır ve şer, zulüm ve adl, hayat ve memât’ ekinde ‘a’yân-ı mevcûde’ (entités) bulunmaz; bunlar doğrudan doğruya ‘ben’e, yani insan ruhuna ait şeylerdir, bu nedenle, ‘hüsn’ denilen şey aslında, bizim ruhumuzda hâsıl olan bir ‘te’essür-i mahsûs’un ismidir.”⁶²

Remzi Demir, Rıza Tevfik’in estetik çalımlarını ele alıp derlendirenken, onun ders notlarının bir toplamı olan *Estetik* adlı çalımasını alanında ilk Türkçe eser olarak zikretmektedir:

“[M]uhtemelen felsefenin bu dalını konu edinen ilk Türkçe eser olan *Estetik*’te, özellikle bir ‘ilim’ yani bilgi alanı olarak estetiğin yerini tartıştı ve sonra Alman filozofu Baumgarten’in *Aesthetica* (1750) adlı yapıtından tercüme yoluyla estetiği ile ilgili genel fikirlerini tanıtmıştır; ardından felsefe alanında olduğu gibi, estetik alanında da yeni bir örneği kurgulayan ve bu sâyede Hegel (1770–1831) ve Schopenhauer’a (1788–1860) kadar birçok filozofu etkileyen Kant’ın (1724–1804) üzerinde durduğu ve estetiğin bazı sorunlarını serimlemiştir; aradan yirmi yıla yakın bir süre geçtikten sonra, Filozof Rıza Tevfik Bey, bu konuya yeniden dönmüştü ve 1941 senesinde *Yeni Sabah* gazetesinde yayımladığı ‘Estetik’ başlıklı otuz iki kısımlık dizisi makalesiyle bu alandaki çalımlarına son vermiştir.”⁶³

Rıza Tevfik’in estetikle alakalı yazılarının bir bölümü Abdullah Uçman tarafından, *Rıza Tevfik’in Sanat ve Estetikle İlgili Yazıları-I*⁶⁴ adıyla yayımlanmıştır.

Ali Utku ve Erdoğan Erbay tarafından, Rıza Tevfik’in *Dârülfünûn*’da verdiği felsefe dersi notlarının tahta basma ve matbu baskılarından

⁶¹ Abdullah Uçman, *Rıza Tevfik’in İirleri ve Edebî Makaleleri Üzerinde Bir Araştırma*, Kitabevi Yay., İstanbul 2004, s.188-189’den akt.: Demir, *age.*, s.167.

⁶² Demir, *age.*, s.173.

⁶³ Demir, *age.*, s.173-174.

⁶⁴ Abdullah Uçman, *Rıza Tevfik’in Sanat ve Estetikle İlgili Yazıları-I*, Kitabevi Yay., İstanbul, Kasım 2000.

sadele tirilerek yayıma hazırlanan çalı mada,⁶⁵ Mâ-ba'de't-tabî'yyat Derslerine Â'id Vesâ'ik, Dârülfünûn Matbaası, stanbul, 1335/1919 (Ta basma); Mâ-ba'de't-tabî'yyat Dersleri: Ontoloji Mebâhisi, Dârülfünûn Matbaası, stanbul 1336/1920 (Ta basma); Estetik (Esthetic), Dârülfünûn Matbaası, stanbul, 1336/1920 (Ta basma); Bergson Hakkında, Dârülfünûn Matbaası, stanbul, 1337/1921 (Ta basma); ki Mühim Vesîka-i Felsefiye (1), Peyâm-ı Edebî, nr. 16-61, 27 Te rîn-i Sâni 1335/1919; ki Mühim Vesîka-i Felsefiye (2), Peyâm-ı Edebî, nr. 17-62, 4 Kânun-ı Evvel 1335/1919 adlarındaki özgün metinler yer almaktadır.

Çalı mada yayımcıların, “Sunu ” ba lı ı altında, “Feylesof Rıza Tefvik Bey: Dârülfünûn Kürsüsünden Felsefe Dersleri” adlı yazıları ve Abdullah Uçman’ın “Rıza Tefvik’in Edebî ve Felsefî Portresi Üzerine Bir Deneme” adındaki yazısı yer almaktadır. “Sunu ”un ardından, “Çeviriyazı” ba lı ı altında, notların günümüz alfabetine aktarılması ekileri bulunmaktadır. Bu be ba lık altındaki notlardan “ ki Mühim Vesîka-i Felsefiye” yazısının Abdullah Uçman tarafından yayına hazırlanıp, sadele tirildi ini de belirtmemiz gerekmektedir. Çalı manın son ana ba lı ı olan “Sadele tirme” bölümünde de, bu be ba lık altındaki ders notlarının günümüz okurlarının faydalanabilmesine imkân taniyacak ekilde sadele tirildiklerini görmekteyiz.

Yayımcıların, “Feylesof Rıza Tefvik Bey: Dârülfünûn Kürsüsünden Felsefe Dersleri” ba lıklı yazısında Rıza Tefvik’in önemli çalı malarına de inilmekte ve onun, 26 Kânun-ı Sâni 1334’de (Ocak 1918) Mehmed Ali Aynî’nin yerine Dârülfünûn Edebiyat Medresesi felsefe ve estetik müderrisli ine atandı ı bilgisi verilmektedir.⁶⁶ Rıza Tefvik bu görevi, 4 Nisan 1922 tarihine kadar sürdürmü tür. Bizim de konumuz olan estetik bahsi ile ilgili olarak da bu “Sunu ”tan u bilgilere ula ıyoruz: Bu ders notları arasında yer alan *Estetik* de, Rıza Tefvik’in bir sonraki a amada kitapla tırmayı/müstakil bir kitap hâline getirmeyi dü üdü ü projesinin bir “Mukaddime”si mahiyetindedir.⁶⁷ Bu projenin geni kapsamlı bir ürüne yönelik oldu unun bariz i aretlerini görebilmemiz açısından a a ıdaki alıntının aydınlatıcı bir i levi oldu unu dü ünüyoruz:

“Estetik notlarının, felsefe meselelerinden özellikle esteti e kariyeri boyunca özel ilgi göstermi olan Rıza Tefvik’in gerek 1896/1922 yılları

⁶⁵ Rıza Tefvik, *Dârülfünûn Felsefe Ders Notları*, Sadele tiren ve Yayıma haz.: Ali Utku- Erdo an Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya 2009.

⁶⁶ Rıza Tefvik, *age.*, s.7-8.

⁶⁷ Rıza Tefvik, *age.*, s.19.

arasında *Bahçe, Rübâb, Servet-i Fünûn, Peyâm-ı Sabah* gibi dergilerde yayınlanan makaleleriyle (*Estetik'te erken makalelerinin temel referansından, özellikle de Eugène Véron'dan yararlandı nı söyleyebiliriz*), ancak iki cildi yayınlanabilen *Mufassal Kâmûs-ı Felsefe'nin "Art"*, (*MFc.I, s. 379-397*), "*Beau*" (*MF c.I, 661-772*) ve "*Beaux arts*" (*MF c.I, 722-787*) gibi maddeleriyle ve gerekse sürgünden sonra 1940-1949 yılları arasında özellikle *Yeni Sabah'da* yayınladı ı sanat ve estetikle ilgili 80 civarında makaleyle birlikte dü ünülmesi gerekir."⁶⁸

Ömer Naci Soykan, Rıza Tevfik'in estetik konusundaki de erini; " 'do ada güzel-sanatta güzel' sorunsalının sanatın belirleyicili i yönünden ortaya konu undaki dü ünçe olgunlu unun imdiye dek ele aldı ımız dü ünürlerin hiçbirinde bulunmadı nı söyleyebiliriz." ekinde dile getirmektedir.⁶⁹

Rıza Tevfik'in gayretlerinin meyvesinin alınamamı olması, bizim estetik sahasında çok önemli bir eserden mahrum oldu umuzun resmi olarak durmaktadır. Böyle bir birikimle ortaya konulabilecek bir eserin felsefe/estetik tarihimizin seyrini de de i tirebilecek çapta olaca nı tahmin edebiliriz.

brahim Alaettin Gövsa, 1925 yılında, *Bedî Terbiye*⁷⁰ adıyla yayımladı ı estetikle ilgili kitabında, estetik ve e itim arasındaki ili kiye odaklanmı tır. Kitap, bugünkü harflerle yayına hazırlayan Kolcu'nun "Ön

⁶⁸ Rıza Tevfik, *age.*, s.20.

⁶⁹ Soykan, *age.*, s.73.

⁷⁰ brahim Alaettin Gövsa, *Bedî Terbiye*, Resimli Gazete Ne riyatı, stanbul, 1341(1925); *Estetik E itim* adıyla, bugünkü harflerle yayıma haz.: Abdurrahman Kolcu, Salkımsö üt Yayınları, Konya 2006, Gövsa'nın eseri u ba lıkları kapsamaktadır: "Nâ irin Mukaddimesi, Bediiyât ve Sanatın Menba'ı-Sanat Her Ferde Bir htiyaçtır, Bedî Terbiyede En Mühim art-Spencer'in Tenkitleri-Yarım Edebî Bilgilerin Tehlikesi-Bedî Terbiye Hayatın Her Türlü Tezahürâtuna amil Olmalıdır, Hayat-ı Bediiyet-Ahlak ve Güzellik-Tatbikî Misaller-Ticaret ve Sanatta Umumî Mesaide, aile ve Millet Hayatında Mümtaziyet ve Zarafetin Tesirleri, Sanat ile Hayatın Telifi-Fen ve Sanat-Spencer'in Re'yi-Çocuklarda Zevk-Muhitin Zevk Üzerine Tesiri-Be ikten Mezara Kadar Zevk ve Güzellik Avamili-'Darwin'in Esefleri, Mektepte Sanat ve Zevk-Avrupa'daki Hareketler-Mektep Binaları-Haricî Tezyinât ve Bahçe-Dâhilî Tezyinât Mektep E ya ve Levazımı-Mükafât Kâ ıtlarında Zarafet, Kitaplar ve Zevk-i Selîm-Kitap Sergi ve Müsabakaları-Mektep Kitaplarını Güzelle tiren Amiller-Çocuk Defterlerinde ve Vazife Kâ ıtlarında tina-yı Zarafet, Bedî Terbiye ve Resim, Bedî Terbiye ve Musiki, Çocuk Edebiyatı, Çocuk Edebiyatı (Mabat)"

Söz”de belirtti i ekliyle; “nsanların güzelli e ve sanata yöneliklerinin arkasında yer alan nedenleri sorgula[yan]”, estetik konusunu, “Eski Yunan’dan Romalılara ve 20. yüzyılın ilk çeyre ine kadar uzanan süreçte” de erlendiren bir çalı madır.⁷¹

Bu kitapta Gövsa’nın ortaya koymaya çalı tı ı ana dü ünçe, Kolcu’nun ifadeleriyle söylesek: “Estetik e itimin, hayatın her türlü tezahüratına amil olması gerekti i” ekinde belirginle mektedir.⁷²

Ziyâeddin Fahri Fındıko lu’nun 1927 yılında yayımlanan *Bediyyât*⁷³ adındaki eserini de bu noktada anmakta yarar görüyoruz. Alfabe de i ikli i öncesine denk dü en *Bediyyât*’ını Fındıko lu, Fransızca kaynaklardan yararlanarak yazmı ve liseler için bir ba vuru eseri olarak hazırlamı tır.⁷⁴

Fındıko lu’nun eseri; 1. Medhal: *Bediyyât*’ın Tarihçesi, 2. Birinci Fasıl: Güzellik, 3. kinci Fasıl: Sanat, 4. Üçüncü Fasıl: *Bediyyât* Meseleleri’ni kapsamaktadır. Ayrıca kitabın sonunda; *Hata ve Sevap Cetveli*, *sm-i Haslar* ve *Fihrist* de bulunmaktadır.⁷⁵

Ziyâeddin Fahri Fındıko lu’nun bu eserinde dayandı ı temel prensip *içtimâi san’at* görü üdür. Bostancı bu durumu u ekilde dile getirmektedir: “*Kitabın ba ndan sonuna kadar bu görü âdeta bir leit-motive olarak yer alır.*”⁷⁶

1928 yılında Latin harflerinin kabulünden sonra Türkiye’de estetik alanında yayımlanan eserlerin sayısında dikkat çekici bir artı olmu tur. Tespit edebildi imiz kadarıyla bu harflerle yayımlanan ilk estetik kitabı, Mustafa Namık’ın 1930 yılında liselerin üçüncü sınıfları için hazırlayıp yayımladı ı *Bediyyat* adlı eseridir.⁷⁷

Mustafa Namık, *Bediyyat*’ın *Mukaddeme*’sinde, estetikle ilgili ilk derslerini Üsküdar Erkek Lisesinde 1927-1928 yılları arasında vermi oldu unu belirtmektedir. *Bediyyat*’ın çekirde i olan bu dersler ba lamında

⁷¹ Gövsa, *age.*, s.4.

⁷² Gövsa, *age.*, s.4.

⁷³ Ziyâeddin Fahri [Fındıko lu], *Bediyyât*, Maarif Vekâleti, Devlet Matbaası, Ankara 1927.

⁷⁴ Bostancı, *age.*, s.65.

⁷⁵ Bostancı, *age.*, s.66.

⁷⁶ Bostancı, *age.*, s.67.

⁷⁷ Mustafa Namık, *Bediyyat*, Sühulet ve Cihan Kütüp[h]aneleri, stanbul, 1930: Bu esere dikkati çeken bir yazı için bk. Kahraman Bostancı, “Servet-i Fünûn Duyarlılı nı Yansıtan Bir Mecmua: Â iyân ve Dizini”, *Yeni Türk Edebiyatı Ara tırmaları*, S.4, Temmuz-Aralık 2010, s.199-229; 2 no’lu dipnot, s.227.

tutulan notlardan meydana gelmiştir. Bu yıllarda, Mustafa Namık'ın kaynakları olarak, P. Janet, L. Dugas ve A. Rey göze çarpmaktadır. Daha sonra bu kaynaklara C. Lalo da dâhil edilmiştir.⁷⁸

Bediiyat, "Mukaddeme" ile başlamakta, ardından, "Bediiyatın Mevzuları" ve "Bediiyatın Tarikeleri" başlıklı kısımları gelmektedir. "Ruhîyatçı Bediiyat" ana başlığı altında; "Sanat ve Hayat", "Bediiyat ve Mürakabe", "Gayri Müteemmil ekiller" ve "Teemîî ekiller" alt başlıkları kullanılmaktadır. "Çıtımîyatçı Bediiyat" ana başlığı altında; "Fertçi Bediiyat ve Çıtımîyat", "Sanatın Ma'erî Tekilatı" ve "Sanatın Ma'erî Tekâmülü" alt başlıkları gelmektedir. "Güzel Sanatlar" ana başlığı altında; "Sanatların Tasnifi" alt başlığı verilmektedir. Bu iki yüz yirmi beş sayfalık eser, "Lûgatçe" ve "İstîlâh" listeleri verilerek tamamlanmaktadır.⁷⁹

Bu kitaptan bir yıl sonra hem Cemil Sena hem de Suut Kemal Yetkin estetikle ilgili eserlerini yayımlamışlardır.

Türkiye'de estetiğin tarihi ile ilgili olarak yukarıda yapmaya çalıştığımız derlendirmeleri tamamlamadan önce, bu alanda gelinen noktayı göstermesi bakımından, Ömer Naci Soykan'ın aşağıdaki tespitine yer vermenin faydalı olacağını düşünmekteyiz:

*"Türkiye'de estetik düşünce süreci, Smail Tunalı'nın yapıtlarıyla olgunluk dönemine erişmiştir."*⁸⁰

3. SONUÇ

Türk düşüncesinin estetikle alakalı duyu, düşünme ve tavrının ortaya konulması, gerçek manada kendi birikimini geliştirmesi ve terminolojisini evrensel ölçüde hayata geçirmesi gerekmektedir. Felsefeyi düşünce üretimi olarak alırsak, estetiği de felsefenin güzel üzerine yönelmiş düşünce disiplini (kimilerine göre bilimi) olarak görmek yanlış olmaz. Sanat ise bu meydana bir üretim, bir pratik olarak vücut bulmaktadır. Estetik disiplin, bu pratik ürünlerin yani sanat eserlerinin varlığına, varoluş biçimine ve unsurlarına yönelik bir felsefî yaklaşımı göstermektedir.

Tanzimat döneminde estetik, daha çok belagat üzerinden ve edebi tenkit türünde eserler vasıtasıyla ele alınmaktaydı. Bu dönemin sonlarına doğru tartışılan estetiğin temeli olan "güzel" ekseninde yürütülmüş tür. Servet-i Fünûn dönemi ise, Batı düşüncesinin estetik konusundaki

⁷⁸ Mustafa Namık, *age.*, s.3.

⁷⁹ Mustafa Namık, *age.*, s.3.

⁸⁰ Soykan, *age.*, s.78.

çalışmalarına tamamen yön verdi i, hâkim oldu u bir dönem olmu tur. Estetik, kavram ve terim olarak bu dönemde yaygınlık kazanmış tır. Ana yaklaşım tarzı bakımından bu dönem çalışmalarında Fransız pozitivizmi oda nında bir seyir görülmektedir. Millî Edebiyat döneminde ise, estetikle ilgili yaklaşımları “yerli”, “millî” olana yapılan vurgu yönlendirmiş tir. Asıl belirleyici unsurun milliyetçilik oldu u bu dönemde, “hâlihazır” eleştirilirken, “âtî”nin sanatına dair bir vizyon geliştirilmeye çalışılmakta, teori ile pratik e zamanlı olarak ortaya konulmaktadır. Erken Cumhuriyet dönemine gelindi inde ise, mesele “revizyon” boyutuyla ele alınmış , estetik konusu da daha çok yeniden yapılandırılacak bir fenomen olarak görülmüş ve tedrisatın temel unsurları arasında yer almış tır. Latin harflerinin kabulünden önce ve sonra estetik alanında u raven dü ünürler, liseler ve üniversiteler için ders kitabı kapsamında konuya yer vermiş lerdir.

Söz konusu ettiğimiz dönemler boyunca, estetik teriminin farklı ifade biçimleriyle karışılmaya çalışılmış ını görmekteyiz. Estetik terim halinde yerle ininceye kadar; “bediiyat”, “bedii”, “belagat”, “ilm-i ihtisâsât”, “ihtisâsât”, “ilm-i hüsn”, “âsâr-ı nefisenin felsefesi” ve “hikmet-i bedâyi” gibi terimlerle adlandırılmış tır.

Batılı manada çizilmiş sınırlarla bize ait estetik algıyı, estetik dünyayı kâmil manasıyla ortaya koyamayacağımız açıktır. Ancak, bugün estetik denilince bu bilime/disipline adını koyan Batı dü ününcesi akla gelmekte, onun metotları devreye girmektedir. Buradaki açmaz da böyle doymaktadır. Tanzimat’tan beri Batılı bir formasyona yönelmiş ve buradan feyiz almaya alışmış bir dü ününcesi pratiğinin geçmi tecrübelerle uzak kalmış olması ve bir inkâr devrine girilmiş olması geçmi le yeninin mukayese artlarını öldürmüş tür. Batılı modellerle hayata bakmaya alışmış bir zihnin “pozitivist” ve “modernist” bir paradigmanın eseri oldu u, kabul edelim veya etmeyelim, a ikârdır (Bugün Batı içerisinde yine yukarıdaki algı dünyasına muhalif bir söylemin hayli güçlü bir biçimde varlık kazandığı bilinmektedir.). Bu olguların hesaba katılması kaydıyla; medeniyetlerin, kültürlerin birbirleriyle etkileşime girdikleri, birbirlerini besledikleri de bir hakikattir. Bu bilinçle diyebiliriz ki, bütün bu tecrübeler bize u nu öğretmektedir: Nasıl bir kopukluk ortaya çıkmış sa bunlar tespit edilerek süreklilik sağlanabilir. Tarihî süreçler kendi tutarlılıkları içerisinde ortaya konulabilir. Etkilerin boyutları ve yöntemleri tarihî de işim süreçleri içerisinde tespit edilebilir. Anakronizme dü ünmeden, e zamanlı olarak meseleler ortaya konulabilir ve zihinsel kopukluklar telâfi edilebilir. Daha do ru bir söyleyişle, nasıl bir

mirasa sahip oldu umuzu bilmek, gelecekte yapılacak olanlar için çok önemli bir çıkı noktası olabilir.

KAYNAKÇA

Ahmet Cevdet Pa a, *Belâgat-ı Osmâniyye*, haz. Turgut Karabay-Mehmet Atalay, Akça Yayınları, Ankara 2000.

Ayvazo lu, Be ir, ‘‘Türkiye’de Sanat Tarihi ve Estetikle İlgili İlk Çalışmalar’’, *Erdem*, C.5, S.15, 1989.

Ayvazo lu, Be ir, *Ak Esteti i*, Ötüken Ne riyat, 5.bs., stanbul 1997.

Bolay, Süleyman Hayri, *Osmanlılarda Dü ünçe Hayatı ve Felsefe*, Akça Yay., Ankara 2005, s.14.

Bostancı, Kahraman, Suut Kemal Yetkin’in Estetik ve Sanat Anlayışı, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Edirne, Temmuz 2001.

Bölükbaşı, Rıza Tefvik, *Dârülfünûn Felsefe Ders Notları*, Sadeleştirilen ve Yayına haz.: Ali Utku- Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya 2009.

Bölükbaşı, Rıza Tefvik, *Abdülhak Hamid ve Mülâhazat-ı Felsefiyesi*, haz. Abdullah Uçman, stanbul Üniversitesi Yayınları, stanbul 1984.

Demir, Remzi, *Philosophia Ottomanica: Osmanlı İmparatorluğu Dönemi’nde Türk Felsefesi*, C.III, Lotus Yay., Ankara 2007, s.165-166.

Duymaz, Recep, ‘‘Estetik ve Yaklaşımımızdaki Kuramsal Kopukluk’’, *Dergâh*, S. 205.

Ercilasun, Bilge, *Servet-i Fünûn’da Edebî Tenkit*, MEB Yayınları, stanbul 1994.

Ercilasun, Bilge, *İkinci Me rutiye Devrinde Tenkit: 1. Türkçü Tenkit*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1995.

Fındıklıo lu, Ziyâeddin Fahri, *Bediiyât*, Maarif Vekâleti, Devlet Matbaası, 1927.

Filizok, Rıza, *Ali Canip’in Hayatı ve Eserleri Üzerinde Bir Araştırma*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 2001.

Gövsal, İbrahim Alaettin, *Bedîî Terbiye*, Resimli Gazete Ne riyatı, stanbul 1341(1925), (*Estetik E litim*), Yayına haz.: Abdurrahman Kolcu, Salkımsö küt Yayınları, Konya 2006.

Kaynardar, Arslan, *Türkiye’de Sanat Felsefesinin Gelişimi ve Bu Gelişimde Sanat Ontolojisinin Yeri*, İsmail Paşa Saygı, Ada Yayınları, stanbul Aralık 1987.

Mustafa Namık, *Bediiyat, Sühulet ve Cihan Kütüphaneleri*, stanbul 1930.

Sakızlı Ohannes Pa a, *Fünûn-ı Nefise Târihi Medhali (Güzel Sanatlar Tarihine Giri)*, Yayına haz. Kahraman Bostancı, Hece Yayınları, Ankara Eylül 2005.

Soykan, Ömer Naci, *Türkiye'den Felsefe Manzaraları-1*, 3.bs., Küyerel Yayınları, stanbul Nisan 1998.

Tunalı, smail, “Cumhuriyetin 50. Yılı çinde Estetik”, *Cumhuriyetin 50. Yılına Arma an*, stanbul 1973, s. 224.

Uçman, Abdullah, *Rıza Tevfik'in iirleri ve Edebî Makaleleri Üzerinde Bir Ara tırma*, Kitabevi Yayınları, stanbul 2004.

Uçman, Abdullah, *Rıza Tevfik'in Sanat ve Estetikle lgili Yazıları-I*, Kitabevi Yayınları, stanbul Kasım 2000.

E T M SEKTÖRÜNDE H ZMET KAL TES ALGILAMALARINA L K N YABANCI D L KURUMLARINDA B R ARA TIRMA

Duygu TAL H*
rem Figen GÜLENC**

ÖZET

Hizmetler sanayile mi ülkelerde ekonomi ve istihdamda büyük paya sahiptir. Bu gerçe e ba lı olarak, hizmetlerin geli tirilebilmesi amacıyla, hizmet kalitesini açık bir ekilde tanımlama ve ölçme gereklili i ortaya çıkmı tır. Güler yüzle sunulan hizmet, mü teri memnuniyeti için yeterli sayılırken, hizmet sektörünün son yıllarda en hızlı büyüyen sektör olması, beraberinde rekabetin artmasını sa lamı , bu durum da i letmelerin mü teri memnuniyetine yönelik ara tırmalarını yo unla tırmasına neden olmu tur.

Çalı ma, Kocaeli li'nde faaliyet gösteren farklı yabancı dil e itim kurumlarında ö renim gören toplam 150 kursiyer ile gerçekleştirilmi ve kalite ölçme aracı olarak SERVQUAL ölçe inin algılama soru önermelerinden yararlanılmı tır. Elde edilen veriler analiz edilerek kursiyerlerin, kurumların hizmetlerine ili kin algıları de erlendirilmi tir.

Anahtar Kelimeler: Hizmet kalitesi, E itimde kalite, SERVQUAL yöntemi.

A RESEARCH IN FOREIGN LANGUAGE INSTUTIONS RELATED TO SERVICE QUALITY PERCEPTIONS IN EDUCATION SECTOR

ABSTRACT

Services have a large share in economy and employment of the industrialized countries. Depending on this fact, the necessity of clearly defining and measuring quality of service has emerged to improve the services. Whereas traditionally giving service with a smiling face is accepted as sufficient for the customer satisfaction now it has become compulsory for the companies to intensify their researches on the customer satisfaction as service sector has become the fastest growing sector in recent years along with the increased competition.

* Ö r.Gör., Yalova Üniversitesi Yalova MYO Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü

** Yrd.Doç.Dr., Kocaeli Üniversitesi .B.F letme Bölümü

The study has been conducted with 150 trainees that have been studying in various foreign language institutions operating in Kocaeli province and as a quality measurement; tool perception question hypothesis of SERVQUAL scale was used. The data obtained has been analyzed and trainee's perceptions of institutions' services were evaluated.

Key Words: *Service quality, Education quality, SERVQUAL method.*

1. GİRİŞ

Küreselleşme ile bilgi ve iletişim teknolojisindeki ilerlemeler, gerek ulusal gerekse uluslararası ticaretin ve rekabetin daha da çetin olmasına neden olmuştur. Toplumsal yaşamın yaygınlaşması, teknolojik gelişmeler ve insanların refah düzeyinin artmasına paralel olarak tüketici bilincinde meydana gelen değişimler doğrudan olarak hizmet sektörünün önemini her geçen gün daha çok ön plana çıkarmaktadır.

Değerleri sürekli değişen bugünün ekonomisinde bir işletmenin başarılı olabilmesi için müşteriye kusursuz hizmet vermesi gerekmektedir. Her ne kadar ürün kalitesi müşteri hizmetlerinin önemli bir parçası ise de müşteriye hizmet etmek sadece yüksek kaliteli ürünler üretmek olarak algılanmamalıdır. Hizmet kalitesini ölçmek için geliştirilmiş, hizmet üreten işletmeler için yeni ufuklar açan oldukça yeni ve faydalı birçok metod bulunmaktadır. Bu ölçüm metodları sayesinde sektör içinde işletmenin hangi seviyede hizmet sunduğu ölçülebileceği gibi, işletmenin periyodik olarak hizmet kalitesinin ölçümüyle sürekli kontrolü ve iyileştirilmesi gözlemlenmektedir. Çalışmalar arasında en fazla kabul göreni, Parasuraman, Zeithaml ve Berry tarafından geliştirilen SERVQUAL modelidir.

Tüm bu anlatılanların ışığında bu çalışmanın amacı, hizmet kalitesinin ne olduğu ve algılanan hizmet kalitesinin nasıl ölçüleceğini araştırmak ve yabancı dil eğitim kurumlarında hizmet kalitesini müşterilerin (kursiyerler) gözüyle değerlendirmektir. Bunları yapabilmek için de hizmet, kalite, hizmet kalitesi ve eğitim sektöründe kalite kavramları açıklanmış ve hizmet kalitesinin ölçümüne yönelik olarak SERVQUAL modeli hakkında bilgi verilmiş, araştırma sonucunda elde edilen bilgiler analiz edilerek değerlendirilmiştir.

2. HİZMET SEKTÖRÜNDE KALİTE

Hizmet, tüketici ihtiyaçlarının tatmin edilmesi amacıyla meydana getirilen, maddi niteliği olmayan bir üründür. Aynı zamanda hizmeti

zaman, yer, biçim ve psikolojik yararlar sa layan ekonomik faaliyet olarak tanımlamak mümkündür. Bir ba ka tanımda ise hizmetler, tüketicilerin mülkiyetle ili kisi olmaksızın satın aldıkları faydalar olarak tanımlanmaktadır. Goetsch ve Davis hizmeti, “Hizmet ba ka birisi için i icra etmektir” ekinde tanımlarken Colier , “Üretildi i yerde tüketilen bir i veya eylem, bir performans, sosyal olay veya çaba” olarak tanımlamaktadır (Devebakan, 2003: 39).

Philip Kotler ve Gary Armstrong’un tanımlarında ise daha kapsamlı bir yakla ım göze çarpmaktadır: “Hizmet bir tarafın di erine sundu u, temel olarak dokunulamayan ve herhangi bir eyin sahipli iyle sonuçlanmayan bir faaliyet ya da faydadır. Üretilmesi ise, fiziksel bir ürüne ba lı olabilir ya da olmayabilir” (Öztürk, 2007: 4-5).

Kalite kavramı, insanların ve sistemlerin “hata yapması” ve “mükemmel ula ma iste i” gerçe inden ortaya çıkmı tır (Gümü o lu, Akbaba, Tavmergen, Akan, 2007: 39). Geleneksel anlamda yakla ıldı ında kalite kavramı, standartlara uyum ya da fonksiyonlara uygunluk olarak ele alınmaktadır. Ancak günümüzde kavram, bu tanımlara sı mayacak derecede yeni boyutlar kazanmı tır (<http://enm.blogcu.com>).

Ellis’in tanımında kalite, kendi ba ına belirsiz bir terimdir: ama standartlar ve mükemmellik kelimeleriyle bir araya gelince güçlü bir anlam ifade eder.

Fields’e göre, belirtilen veya belirlenen bir gereksinimin kar ılanmasında bir ürün veya hizmetin üstünde ta ıması gereken özelliklerin tümü kalitedir. Yine aynı yıl Greenwood’dan benzer bir tanım gelmi ve kalite, belirlenmi ve yerine getirilmesi onaylanmı mü teri gereksinimlerinin tatmini olarak tanımlanmı tır (Köksal, 2003: 22).

Günümüzde i letmelerin çok yo un bir rekabet ortamında faaliyet gösterdikleri dikkate alınırsa, mükemmel hizmet kalitesinin stratejik bir araç olarak kabul edilmesinde yarar vardır. Çünkü rakiplerine kar ı rekabet avantajı sa lamak isteyen i letmelerin, belirli konularda ayırt edici bir üstünlü e sahip olması gerekir. te bu alanlardan birisi de hizmet kalitesidir (Nakip, Varinli, Güllü, 2006:374) .

Ko ulsuz mü teri memnuniyeti, hayal de il, ba arılması gereken bir hedeftir. Bunu ba armak için, irketin insan kayna ını, çalı anlardan ve mü terilerden olu mu bir bütün olarak algılamak gerekmektedir. Bu dü ünçeye göre mü teri, artık uzaklarda bir yerde bizden alı veri yapan biri olmaktan çıkar; hizmet sisteminin bir parçası haline gelir. Bu anlamda mü teri, hizmet ve/veya ürün satın aldı ı irkette hak sahibi olarak

görülmelidir. Çünkü mevcut hizmet sisteminin en büyük artı de erini o sa lamaktadır (Gürdal, 2005:4-6). Bu noktada, mü teri mutlulu u hem ana hedef, hem de ana girdi olarak sisteme katılmalıdır. Bunun için de hizmet kalitesi do ru tanımlanmalıdır (Ta kıran Mohammad, 2007: 31-32).

Mükemmel hizmet kalitesinin sa lanması için, “mü terilerin ne istedi inin” bilinmesi ile “irketin sa layabilece i hizmet” arasındaki ili kinin iyi kurulması gerekmektedir. Ba ka bir deyi le, mü teri ihtiyaçları ile olmazsa olmaz i esasları arasındaki ili kinin iyi belirlenmesi gerekmektedir (Öztekin, 2005: 36-39).

3. E T M SEKTÖRÜNDE KAL TE

Toplumların sosyal, ekonomik ve siyasal yönden geli mesinde e itim ya amsal bir öneme sahiptir. Bilginin üretimi, kullanımı ve toplumsal geli meye olan etkisi ele alındı nda e itim, toplumların en öncelikli konularının ba ındadır (Avcı ve Sayılır, 2006: 123).

Türk e itim sisteminin temel sorunları sistemin bütün olarak i leyi ne ba lıdır. Sistem ile bütün olarak ilgilenmedikçe münferit alanlarda yapılacak iyile tirme çalı malarından istenen sonuçları almak beklenmemelidir.

Bu nedenle sık sık ölümlerin oldu u bir akvaryumda hep hasta balıkları de il aynı zamanda kirli olan suyu de i tirmenin de gereklili i gibi e itim sistemimizi ça ın ihtiyaçlarını kar ılayabilmek ve e itim sistemini verimli hale getirebilmek için e itime ayrılan kaynakların miktarını arttırmak, ö retmen sayısını yükseltmek gerekir (<http://www.psikolojikdanisma.net>).

E itimde kalite, e itimsel ve ö retimsel tüm çalı malarda en kaliteli ve mükemmel seçkinli i yakalamak için bir kurumun bütün çalı anlarının sürekli geli im kültürünü benimsedi i bir felsefe olarak tanımlanabilir (Bridge, 2003: 27).

E itimde kalitenin artırılması için, e itim yönetimi üzerinde de önemle durulması gerekir. E itim yönetiminde yapılması gereken en öncelikli faaliyet, de erlendirme neticesinde ortaya çıkacak mevcut ihtiyaçların sistemli ve planlı olarak düzenlenecek kurum ve kurulu larda ba arı ile uygulanan yönetim tekniklerini yakından inceleyerek deneyimlerden yararlanmaktır (Takan, 2001: 43-47). E itimde kalite; do ru e itimin, do ru zamanda, do ru ki ilere, do ru mekanda, do ru e iticilerle verilmesi ile gerçekte tirilebilir (im ek, 2000: 99-101).

4. TÜRK YE'DE YABANCI D L E T M

Teknolojik gelişmenin, kültürel değişimin daha ilerisinde olduğu 21. yüzyılda yabancı dil bilmenin, öğrenmenin önemi tartışılmaz. Çağın teknolojisini, bilimini öğrenmek, anlamak, sahiplenmek ve üretmek zorunda olan, Avrupa Birliği üyesi olma hedefinde ve yolundaki Türkiye'de bu durum diğer ülkelerden daha da ciddiyetle ele alınması gereken bir konudur. Artık bir yabancı dilin yeterli olmadığı günümüzde, entelektüel bir meslekle meşgul olduğumuzda, bilgisayar ve yabancı dil bilmek, çağın yeti mek, onu yakalayabilmek için olmazsa olmaz koşuttur.

Türkiye'de yabancı dil bilmenin önemi ve zorunluluğu önüne sürülerek eğitim yapılanmasında da değişiklikler yapılmıştır. Yabancı dil öğrenmenin yabancı dille öğrenimle gerçekleştirebileceği düşünüülerek, gerek ortaöğretim gerekse yükseköğretimde yabancı dille öğrenim yapan eğitim kurumları açılmıştır. Bu kurumlara alınan öğrencilerin hem vasatın çok üzerinde oldukları, hem de bu okulların teknik donanımları göz ardı edilerek, bu okullardan yeti en öğrencilerin yabancı dili diğer öğrencilere göre daha çabuk ve iyi öğrendikleri ve de çok başarılı oldukları iddiasıyla bu tür kurumların sayısı zamanla daha da çoğalmaktadır (Çelebi, 2006: 286-287).

5. ARA TIRMA METODOLOJİSİ

5.1 Evren ve Örneklem

Araştırmanın ana kitleliğini yabancı dil eğitimi kurumlarında öğrenim gören kursiyerler olmaktadır. Bu çerçevede farklı yabancı dil eğitimi kurumlarından toplam 150 kursiyer ile kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak anket formu aracılığıyla yüz yüze görüşmeler yapılmış ve 150 geçerli anket formu elde edilmiştir.

5.2 Veriler ve Toplanması

Verilerin toplanmasında Parasuraman ve diğerleri tarafından geliştirilen ve de hizmet sektörlerinde kullanılıp, geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş olan SERVQUAL ölçeğinin algılama soru önermelerinden oluşturulan ölçek kullanılmıştır. Ölçekte ayrıca katılımcıların hizmet kalitesi boyutunun önem derecelerini tespit etmeye olanak sağlayan bir bölüm ile sosyo-ekonomik ve demografik sorulara yer verilmiştir. Ölçeğin oluşturulan soru önermeleri 5 boyutta beş noktalı likert tipi

ölçek sorusu olarak sorulmu tur (1=Kesinlikle Katılmıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum).

5.3 Hizmet Kalitesi Ölçeği

Parasuraman vd., hizmet kalitesi kavramına daha geniş perspektiften yaklaşarak öncelikle onu tanımlamaya ve onu etkileyen faktörleri bulmaya, daha sonra da her hizmet türüne uygulanabilecek genel bir model geliştirmeye çalışmışlardır. Yazarlara göre hizmet kalitesi tüketicilerin hizmetten beklentilerini elde edip edemediklerine göre artmakta ya da azaltmaktadır. Tüketici beklentileri ve hizmetin sunumu arasındaki farklılıklar hizmetin kalitesini düşürecektir. Çünkü tüketicinin istediği ile hizmeti sunanın verdiği arasındaki farklılıklar doğrudan olarak hizmetten beklenenin iki taraf açısından da verilmemesi anlamına gelmektedir. Böylelikle, hizmetin kalitesinde düşüme meydana gelmektedir (Cerit, 2006: 20-21).

SERVQUAL, mükemmel hizmet kalitesini sağlamanın anahtarının müşterilerin beklentilerini tam olarak karşılamak veya beklentilerinin üstüne çıkmak olduğunu savunan bir ölçüm metodudur (Yılmaz, Çelik, Depren, 2007:238). Bu yöntemde hizmetten beklenen her bir özellik başlangıç olarak kabul edilmekte ve anket soruları bu nokta baz alınarak oluşturulmaktadır. Bu teknik, bugünkü performans durumunu ve müşterilerin kalitenin boyutlarına karşı işletmeden beklentilerini ölçmede kullanılmaktadır. Beklenenlerle algılananların arasında fark olup olmadığının ölçülmesinde kullanılan bu teknik ile müşteri tatmin düzeyi belirlenebilmektedir (Bütün, 2000: 65-66).

Tablo 1. SERVQUAL boyutlarının önem derecesi

Fiziksel Özellikler	11%
Güvenilirlik	32%
Heveslilik	22%
Güven	19%
Empati	16%

Kaynak: Leonard L.Berry, A. Parasuraman, Valerie A.Zeithaml, Improving Service Quality in America: Lessons Learned, Academy of Management Executive, Vol,8, No.2, 1994, p.33

Berry, Parasuraman ve Zeithaml'ın 1989 yılında 5 ayrı hizmet sektöründe ve 1900 müşteri üzerinde yaptığı çalışmada kullanılan 5 boyutun önem derecesi Tablo 1'de belirtilmiştir.

Tablo 2'de ise hizmet kalitesini oluşturan boyutların içerdiği önermeler yer almaktadır. Buna göre fiziki görünüm boyutu 1, 2, 3 ve 4. önermeleri, güvenilirlik boyutu 5, 6, 7, 8 ve 9. önermeleri, heveslilik boyutu 10, 11, 12 ve 13. önermeleri, güven boyutu 14, 15, 16 ve 17. önermeleri ve empati boyutu ise 18, 19, 20, 21 ve 22. önermeleri içerir.

Tablo 2. Hizmet kalitesini oluşturan boyutlar ve içerdikleri önermeler

Boyut No	Boyut Kodu	Boyut Adı	Boyuta Ait Önermeler
1	B1	Fiziksel Özellikler	1,2,3,4
2	B2	Güvenilirlik	5,6,7,8,9
3	B3	Heveslilik	10,11,12,13
4	B4	Güven	14,15,16,17
5	B5	Empati	18,19,20,21,22

Kaynak: Kerem Ciddi, "Hizmet Kalitesinin Ölçümü ve Servis Yönetimi ile Bir Uygulama" (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2004) s. 28

Fiziksel Özellikler Boyutu: Fiziksel bir ürünün mevcut olmayışı sebebiyle, müşteriler genellikle de erlendirmelerini yaparken, hizmeti çevreleyen somut varlıkları da erlendirirler. Bir firmanın somut varlıkları; halılar, masalar, ışıklandırma, duvarlarının renkleri, broşürler, günlük yazı malar ve firmanın personelinin dış görünümü gibi de diğer nesnelere oluşur.

Güvenilirlik Boyutu: Güvenilirlik boyutu, firmanın müşteri için tutarlılığı ve güvenilirliğini yansıtır. Firma, zaman içinde aynı kalite düzeyinde hizmet sağlayabiliyor mu veya kalite her aldığı veri te büyük oranda de iyor mu? Firma, verdiği sözleri tutuyor mu, kayıtları tam olarak tutuyor mu ve ilk denemede hizmeti doğru biçimde sunabiliyor mu? Örnek olarak kablolu yayın firmaları verilebilir.

Heveslilik Boyutu: Heveslilik, firma çalışanlarının, hizmet etmeye hevesliliği ve hazırlığıyla ilgilidir. Bu boyut; müşterilerin istekleri, problemleri, şikayetleri ve sorularına karşı çabuk ve dikkatli çözümler getirmeyi gerektirir. Heveslilik; bir hizmet firmasının, hizmetlerini zamanında yerine getirmeye karşı olan bağlılığını yansıtır.

Güven Boyutu: SERVQUAL'in güven boyutu, firmanın i i iyi bilmesi, mü terilere kar ı nezaket göstermesi ve hizmetlerindeki güvenlikle ilgilidir. i bilmek, firmanın hizmet sunumundaki bilgi ve becerisini ifade eder.

Güvenlik, aynı zamanda güven boyutunun önemli bir bile enidir. Güvenlik bir mü terinin, tehlike, risk veya üpheden kurtulma olma hissini yansıtır. (Öztekin, 2005: 38-42).

Empati Boyutu: Bu kavram, hizmet i letmesinin ve çalı anlarının kendilerini mü teri yerine koyup, onun iste i do rultusunda hizmetin nasıl sunulması gerekti ini dü ünerek hareket etmesini ifade eder (slamo lu, Candan, Aydın, Hacıfendio lu, 2006: 148). Sezgi hassasiyeti olan firmaların çalı anları, kendi firmalarının bir mü terisi olmanın nasıl bir duygu oldu unu unutmazlar. Buna ek olarak, sezgi hassasiyeti olan firmalar mü terilerin ihtiyaçlarını anlar ve hizmetlerini mü teriler tarafından kolayca ula ılabilecek hale getirir. (Öztekin, 2005: 38-42).

5.4 Ara tırmanın Hipotezleri

A a ıda sıralanan hipotezlerde söz konusu algıların e itim kurumuna ba lı olarak de i imi arasındaki ili kiler test edilmi tir.

H₁ = Kursiyerlerin hizmet kalitesi boyutlarına ait önermelere ili kin algılamaları ya larına ba lı olarak farklılık gösterir.

H₂ = Kursiyerlerin hizmet kalitesi boyutlarına ait önermelere ili kin algılamaları cinsiyetlerine ba lı olarak farklılık gösterir.

H₃ = Kursiyerlerin hizmet kalitesi boyutlarına ait önermelere ili kin algılamaları e itim düzeylerine ba lı olarak farklılık gösterir.

H₄ = Kursiyerlerin hizmet kalitesi boyutlarına ait önermelere ili kin algılamaları e itim kurumuna ba lı olarak farklılık gösterir.

6. VER ANAL Z

6.1 Güvenilirlik

Güvenilirlik; bir ölçme aracında (testte) bütün soruların birbirleriyle tutarlılı ını, ele alınan olu umu ölçmede türde li ini ortaya koyan bir kavramdır. Güvenilirlik analizi, toplam puanlar üzerine kurulu ölçeklere (Likert ölçe i, Q-Tipi ölçek) dayalı araçların güvenilirli ini ortaya koymaya yarayan Cronbach Alfa katsayılarını hesaplar(Özdamar, 1999: 512-522).

Tablo 3 . Hizmet kalitesi boyutlarının güvenilirlik de erleri

BOYUTLAR	CRONBACH ALPHA
Fiziksel Özellikler	= 0,70
Güvenilirlik	= 0,77
Heveslilik	= 0,72
Güven	= 0,58
Empati	= 0,78

Bulgular gerek genel olarak, gerekse de boyutlar bazında güvenilir oldu una i aret etmektedir.

Tablo 4: Algı anketi güvenilirlik de eri

Cronbach Alfa	N
,869	22

SERVQUAL algı ölçe inin iç tutarlılı nın incelenmesi sonrasında ise = ,869 gibi yüksek sayılabilecek düzeyde bir güvenilirlik de eri elde edilmi tir.

Bu iki analiz sonrasında mevcut 22 maddelik ölçek yapısı korunmu ve müteakip analizler bu yapı kullanılarak gerçekleştirilmi tir.

6.2 Geçerlilik

Geçerlilik, bir test veya ölçe in ölçülmek istenen eyi ölçme derecesidir. Hizmet kalitesi ölçe i Parasuraman vd. tarafından bilimsel yöntemler ile geli tirildi inden ve teorik altyapısı oldu undan ölçe in içerik geçerlili i (content validity) açısından geçerli oldu u dü ünülmü tür. Hizmet kalitesi ölçe i ara tırmada kullanılmadan önce çe itli akademisyenler ve uzman ki iler ile görü ülerek de erlendirilmi tir. Önce ngilizceden Türkçeye çevirisi yapılmı , daha sonra Türkçeden ngilizceye tekrar çevirisi yapılarak uygun çeviri yapıldı ı de erlendirilmi ve deneklerin her birinin her sorudan aynı anlamı çıkardıkları görülmü tür. Böylece ölçe in yüz geçerlili i (face validity) açısından da uygun oldu u sonucuna varılmı tir.

6.3 Faktör Analizi

Faktör Analizi, çok de i kenle ifade edilen bilgileri daha az de i ken ya da faktörle ifade edebilmek için kullanılan çok de i kenli bir istatistik tekni dır. Faktör Analizinin amacı, çok de i kenli bir olayda birbirleri ile ili kili de i kenleri bir araya getirerek az sayıda yeni ili kisiz de i ken bulmaktır.

Hizmet kalitesini olu turan boyutlar ve bunların içinde yer alması gereken ifadeler SERVQUAL’da farklı hizmet sektörleri için istatistiksel açıdan ço u zaman güvenilir ve geçerli bulunmu olmasına ra men burada sadece önermelerin toplanaca ı boyutları ve bu boyutların sayısını görebilmek amacıyla a a ıdaki hipotez yardımıyla ke ifsel faktör analizi yapılmı tır. Kalite boyutlarını tespit etmek için yapılan ke ifsel faktör analizinde Varimax Rotasyonu kullanılmı tır.

Verilerin faktör analizine uygunlu unu de erlendirmek için hesaplanan KMO ve Bartlett Testi sonuçları Tablo 5’de verilmi tir. De i kenler arasındaki kısmi korelasyon büyüklü ünü test eden KMO testi de eri 0,804 çıkmı tır. Bu sonuç 1’ e yakın oldu u için oldukça iyidir. Faktör modelinin uygunlu unu test eden Bartlett testinin sonucu da 1196,263 ve $p=0,000$ güven seviyesinde önemli bulunmu ve dolayısıyla verilerin faktör analizine uygun oldu u sonucuna varılmı tır.

Tablo 5. KMO and bartlett testi

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy	,804
Bartlett’s Test of Approx. Chi-Square Sphericity	1196,263
df	231
Sig.	,000

Ke ifsel faktör analizi sonucunda ortaya çıkan faktör grupları, faktör gruplarına kar ılık gelen sorular ve ilgili istatistiki de erleri Tablo 6’da verilmi tir. Sonuç olarak, gerçekleştirilen uygulamada model geçerli (5 faktörlü yapı uygun) ve sonuçlar tutarlı yani güvenilir bulunmu tur.

Tablo 6. Kursiyerlerin algılarına yönelik gerçekleştirilen faktör

fadeler	Faktör Açıklanan Yükleri Varyans (%)	Cronbach Alpha
Faktör 1: Fiziksel Özellikler	28,567	0.70
1.X kurumu modern görünümü lü bir donanıma sahiptir.	0,781	
2.X kurumunun fiziksel donanımı albenili ve çekicidir.	0,806	
3.X kurumunda verilen hizmetle ilgili yeterli araç – gereç bulunmaktadır.	0,656	
4.X kurumu personeli giyimine özen gösterir.	0,649	
Faktör 2 : Güvenilirlik	10,025	0.77
5.X kurumunda hizmetle ilgili verilen sözler yerine getirilir.	0,771	
6.X kurumundaki e itimciler her zaman anlayı lı ve sempattir.	0,709	
7. X kurumundaki e itimciler güvenilirdir.	0,573	
8.X kurumunda hizmetler söz verilen zamanda yerine getirilir.	0,417	
9.X kurumunda e itimle ilgili tüm kayıtlar eksiksiz ve do ru tutulur.	0,762	
Faktör 3 : Heveslilik	8,053	0.72
10.X kurumundaki e itimciler her zaman ö rencilerine ve velilerine bilgi verir.	0,647	
11.X kurumundaki e itimciler her zaman beklenen e itimi verir.	0,453	
12.X kurumu personeli ö rencilerine kar ı ilgili ve yardım etmek için isteklidir.	0,48	
13.X kurumu personeli ö rencilerine her a amada zaman ayırır.	0,446	
Faktör 4 : Güven	5,768	0.58
14.X kurumu personeli güvenilirdir.	0,459	
15.X kurumunda ö renciler kendilerini güvende hisseder.	0,721	
16.X kurumu personeli her zaman kibar davranır.	0,704	
17.X kurumu personeli her zaman ö rencileri hakkında bilgi sahibidir.	0,567	
Faktör 5 : Empati	5,371	0.78
18.X kurumundaki e itimciler ö rencilerine özel ilgi gösterir.	0,604	
19.X kurumu personeli ö rencilerine özel ilgi gösterir.	0,773	
20.X kurumu personeli ö rencilerinin ihtiyaçlarının neler oldu unu bilir.	0,753	
21.X kurumundaki e itimciler ö rencilerinin menfaatlerini her zaman ön planda tutar.	0,793	
22.X kurumunda ö renciler için uygun e itim gün ve saatleri ayarlanır.	0,509	

Ölçüm aracıdaki 22 ifade, faktör analizi tablosunda be faktör altında toplanmıştır. Bu boyutlar hizmet kalitesine ait fiziksel özellikler,

güvenilirlik, heves, güven ve empatidir. Faktör Analizi sonucu belirlenen boyutlar ve bunların öz de erleri ve varyansı açıklama yüzdeleri Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Faktörlerin öz de erleri ve varyansı açıklama yüzdeleri

Faktörler	Öz De erler	Açıklama Yüzdesi	Birikimli Yüzde
Fiziksel Özellikler	6,285	28,567	28,567
Güvenilirlik	2,206	10,025	38,592
Heveslilik	1,772	8,053	46,645
Güven	1,269	5,768	52,413
Empati	1,182	5,371	57,784

Tablo 7’de görüldü ü üzere, toplam de i imin % 28,567’sini 1. faktör olan *Fiziksel Özellikler*, % 10,05’ini 2. faktör olan *Güvenilirlik*, % 8,053’ünü 3. faktör olan *Heveslilik*, % 5,768’ini 4. faktör olan *Güven* ve % 5,371’ini ise 5. faktör olan *Empati* içerir. Ayrıca be faktörün toplamı, toplam de i imin % 57,784’ünü içermektedir.

6.4 Anova Analizi

Bu bölümde kursiyerlerin ö renim gördükleri yabancı dil kurumlarına ili kin hizmet kalitesi algılamaları aritmetik ortalama ve standart sapma istatistikleri yardımıyla boyutlar bazında incelenmiştir. Ayrıca kursiyerlerin de erlendirmelerinin ya , cinsiyet, e itim düzeyi ve e itim kurumu de i kenlerine ba lı olarak farklıla ma durumu sınanmıştır. Bu ekilde kursiyerlerin demografik özelliklerinin hizmet kalitesi algılamaları üzerindeki etkileri belirlenmeye çalışılmıştır.

Tablo 8. Kursiyerlerin yabancı dil e itim kurumlarına ili kin boyutlar bazındaki hizmet kalitesi algıları

N=150	Minimum	Maximum	Ortalama	Standart Sapma
Fiziksel Özellikler	2,50	5,00	3,6567	,52420
Güvenilirlik	2,00	5,00	4,0122	,52823
Heveslilik	1,75	5,00	4,0867	,55863
Güven	2,00	5,00	4,1867	,43174
Empati	2,20	5,00	4,1040	,52723

Boyutlar bazında incelendi inde kursiyerlerin ortalama algı puanları, fiziksel özellikler boyutuna ili kin 3,65, güvenilirlik boyutuna ili kin 4,01, heves boyutuna ili kin 4,08, güven boyutuna ili kin 4,18 ve empati boyutuna ili kin 4,10'dur. Ölçekten alınabilecek maksimum puanın 5 oldu u ve 4 seçene inin “Katılıyorum” ifadesine kar ılık geldi i göz önüne alındı nda kursiyerlerin yabancı dil kurumlarına algılarının olumlu düzeyde oldu u söylenebilir.

Tablo 9. Hizmet kalitesi boyutları açısından ya gruplarına göre kursiyerlerin ortalama algı skorları

		N	Ortalama
Fiziksel Öz.	8-16 Ya Grubu	80	3,6313
	17-25 Ya Grubu	54	3,7546
	26-34 Ya Grubu	14	3,4821
	35 +	2	3,2500
	Toplam	150	3,6567
Güvenilirlik	8-16 Ya Grubu	80	3,9590
	17-25 Ya Grubu	54	4,1057
	26-34 Ya Grubu	14	3,9571
	35 +	2	4,0000
	Toplam	150	4,0122
Heveslilik	8-16 Ya Grubu	80	4,1188
	17-25 Ya Grubu	54	4,0278
	26-34 Ya Grubu	14	4,1429
	35 +	2	4,0000
	Toplam	150	4,0867
Güven	8-16 Ya Grubu	80	4,2531
	17-25 Ya Grubu	54	4,1111
	26-34 Ya Grubu	14	4,0714
	35 +	2	4,3750
	Toplam	150	4,1867
Empati	8-16 Ya Grubu	80	4,2625
	17-25 Ya Grubu	54	3,9481
	26-34 Ya Grubu	14	3,8143
	35 +	2	4,0000
	Toplam	150	4,1040

Kursiyerlerin hizmet kalitesi boyutlarına ait önermelere ilişkin hizmet kalitesi algılamalarının yaşlarına bağlı olarak değişimi amaçladığı hipotez yardımıyla veriler üzerinde tek yönlü varyans analizi (one way anova) yöntemi kullanılarak test edilmiştir.

$H_1 =$ Kursiyerlerin hizmet kalitesi boyutlarına ait önermelere ilişkin algılamaları yaşlarına bağlı olarak farklılık gösterir.

Kursiyerlerin hizmet kalitesi boyutlarına ait önermelere ilişkin yaşlarına göre hizmet kalitesi algılamaları Tablo 9'daki aritmetik ortalama değerlerine göre incelendiğinde fiziksel özellikler ve güvenilirlik boyutu altında yer alan önermeler açısından 17-25 yaş grubundaki kursiyerlerin, heveslilik boyutu altında yer alan önermeler açısından 26-34 yaş grubundaki kursiyerlerin, güven ve empati boyutu altında yer alan önermeler açısından ise 8-16 yaş grubundaki kursiyerlerin algı değerlerinin diğerlerine göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 10: ANOVA tablosu (yaş)

Hizmet Kalitesi Boyutları	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Ortalama Kare	F değeri	Anlamlılık Değeri	
Fiziksel Öz.	Gruplar Arası	1,327	3	,442	1,630	,185
	Gruplar içi	39,616	146	,271		
	Toplam	40,943	149			
Güvenilirlik	Gruplar Arası	,727	3	,242	,866	,461
	Gruplar içi	40,011	143	,280		
	Toplam	40,738	146			
Heveslilik	Gruplar Arası	,329	3	,110	,347	,792
	Gruplar içi	46,169	146	,316		
	Toplam	46,498	149			
Güven	Gruplar Arası	,918	3	,306	1,664	,177
	Gruplar içi	26,855	146	,184		
	Toplam	27,773	149			
Empati	Gruplar Arası	4,518	3	1,506	5,959	,001*
	Gruplar içi	36,899	146	,253		
	Toplam	41,418	149			

Kursiyerlerin hizmet kalitesi boyutlarına ait önermelere ili kin algılamalarının, ya larına ba lı olarak de i ip de i medi ini kontrol etmek için yapılan varyans analizinde ortalama algı skorlarının kursiyerlerin ö renim gördükleri e itim kurumuna göre de i ti i görülmü tür. Ancak, varyans analizi anlamlılık de erlerinin fiziksel özellikler boyutuna ait 0,185, güvenilirlik boyutuna ait 0,461, heveslilik boyutuna ait 0,792 ve güven boyutuna ait 0,177 olarak bulunması nedeniyle bu de i iklik istatistiki açıdan anlamlı bir de i iklik olarak yorumlanmamaktadır. Buna kar ılık empati boyutuna ait anlamlılık de eri 0,05'den küçük oldu u için kursiyerlerin bu boyut altındaki önermelere ili kin algılamaları ile ya ları arasında istatistiki açıdan anlamlı bir de i iklik oldu u sonucuna varılmı , dolayısıyla H_7 hipotezi kabul edilmi tir.

Tablo 11. Hizmet kalitesi boyutları açısından cinsiyetlerine göre kursiyerlerin ortalama algı skorları

		N	Ortalama
Fiziksel Öz	Erkek	70	3,7321
	Bayan	80	3,5906
	Toplam	150	3,6567
Güvenilirlik	Erkek	70	4,0145
	Bayan	80	4,0103
	Toplam	150	4,0122
Heveslilik	Erkek	70	4,1000
	Bayan	80	4,0750
	Toplam	150	4,0867
Güven	Erkek	70	4,2464
	Bayan	80	4,1344
	Toplam	150	4,1867
Empati	Erkek	70	4,1286
	Bayan	80	4,0825
	Toplam	150	4,1040

Kursiyerlerin hizmet kalitesi boyutlarına ait önermelere ili kin algılamalarının cinsiyet açısından de i ip de i medi ini test etmek için a a ıdaki hipotez yardımıyla veriler üzerinde t-testi uygulanmı tır.

$H_2 =$ *Kursiyerlerin hizmet kalitesi boyutlarına ait önermelere ili kin algılamaları cinsiyetlerine ba lı olarak farklılık gösterir.*

Kursiyerlerin hizmet kalitesi boyutlarına ait önermelere ilişkin, cinsiyetlerine göre hizmet kalitesi algılamaları Tablo 11'deki aritmetik ortalama değerlerine göre incelendiğinde boyutlara ait tüm önermeler açısından erkek kursiyerlerin algı değerlerinin bayan kursiyerlere göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 12. T-testi sonuçları

		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)
Fiziksel Öz.	Varyansların eşitliği varsayımı	,420	,518	1,659	148	,099
	Varyansların eşitsizliği varsayımı			1,672	147,920	,097
Güvenilirlik	Varyansların eşitliği varsayımı	,092	,762	,048	145	,961
	Varyansların eşitsizliği varsayımı			,049	144,692	,961
Heveslilik	Varyansların eşitliği varsayımı	2,896	,091	,273	148	,786
	Varyansların eşitsizliği varsayımı			,276	147,742	,783
Güven	Varyansların eşitliği varsayımı	1,025	,313	1,594	148	,113
	Varyansların eşitsizliği varsayımı			1,609	147,988	,110
Empati	Varyansların eşitliği varsayımı	1,796	,182	,533	148	,595
	Varyansların eşitsizliği varsayımı			,540	147,468	,590

Kursiyerlerin hizmet kalitesi boyutlarına ait önermelere ilişkin algılamalarının, cinsiyetlerine bağlı olarak değerlendirilmediğini kontrol etmek için yapılan varyans analizinde ortalama algı skorlarının kursiyerlerin cinsiyetlerine göre değerlendirildiği görülmüştür. Ancak boyutlara ait varyans analizi anlamlılık değerlerine bakıldığında tüm değerlerin 0,05'den büyük olduğu görülmüştü ve kursiyerlerin hizmet kalitesi boyutlarına ait önermelere ilişkin algılamaları ile cinsiyetleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla H_2 hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 13. Hizmet kalitesi boyutları açısından eğitim düzeyine göre kursiyerlerin ortalama algı skorları

		N	Ortalama
Fiziksel Öz.	İlkokul	12	3,3958
	Ortaokul	30	3,7167
	Lise	43	3,6686
	Önlisans	24	3,4479
	Üniversite	35	3,8286
	Lisansüstü	6	3,6250
	Total	150	3,6567
Güvenilirlik	İlkokul	12	3,7167
	Ortaokul	30	3,9400
	Lise	43	4,0537
	Önlisans	24	4,1043
	Üniversite	35	4,0457
	Lisansüstü	6	4,1333
	Total	150	4,0122
Heveslilik	İlkokul	12	3,9167
	Ortaokul	30	4,2000
	Lise	43	4,1395
	Önlisans	24	4,0417
	Üniversite	35	4,0000
	Lisansüstü	6	4,1667
	Total	150	4,0867
Güven	İlkokul	12	4,2708
	Ortaokul	30	4,1750
	Lise	43	4,3256
	Önlisans	24	4,0938
	Üniversite	35	4,0857
	Lisansüstü	6	4,0417
	Total	150	4,1867
Empati	İlkokul	12	4,2500
	Ortaokul	30	4,1800
	Lise	43	4,3442
	Önlisans	24	3,9000
	Üniversite	35	3,8914
	Lisansüstü	6	3,7667
	Total	150	4,1040

Kursiyerlerin hizmet kalitesi boyutlarına ait önermelere ilişkin algılarının eğitim düzeylerine bağlı olarak değişimi ağıdaki hipotez

yardımıyla veriler üzerinde tek yönlü varyans analizi (one way anova) yöntemi kullanılarak test edilmiştir.

$H_3 =$ Kursiyerlerin boyutlara ait önermelere ilişkin algıları e itim düzeylerine bağlı olarak farklılık gösterir.

Kursiyerlerin hizmet kalitesi boyutlarına ait önermelere ilişkin, e itim düzeylerine göre hizmet kalitesi algılamaları Tablo 13'teki aritmetik ortalama değerlerine göre incelendiğinde fiziksel özellikler boyutu altında yer alan önermeler açısından e itim düzeyi üniversite olan kursiyerlerin, güvenilirlik boyutu altında yer alan önermeler açısından e itim düzeyi lisansüstü olan kursiyerlerin, heveslilik boyutu altında yer alan önermeler açısından e itim düzeyi ortaokul olan kursiyerlerin, güven boyutu altında yer alan önermeler açısından e itim düzeyi lise olan kursiyerlerin ve empati boyutu altında yer alan önermeler açısından ise e itim düzeyi ilkokul olan kursiyerlerin algı değerlerinin diğerlerine göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 14. ANOVA tablosu (e itim düzeyi)

Hizmet Kalitesi Boyutları	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Ortalama Kare	F değeri	Anlamlılık Düzeyi	
Fiziksel Öz.	Gruplar Arası	3,017	5	,603	2,291	,049
	Gruplar içi	37,927	144	,263		
	Toplam	40,943	149			
Güvenilirlik	Gruplar Arası	1,598	5	,320	1,151	,336
	Gruplar içi	39,140	141	,278		
	Toplam	40,738	146			
Heveslilik	Gruplar Arası	1,202	5	,240	,764	,577
	Gruplar içi	45,296	144	,315		
	Toplam	46,498	149			
Güven	Gruplar Arası	1,609	5	,322	1,771	,122
	Gruplar içi	26,164	144	,182		
	Toplam	27,773	149			
Empati	Gruplar Arası	6,173	5	1,235	5,044	,000
	Gruplar içi	35,245	144	,245		
	Toplam	41,418	149			

Kursiyerlerin hizmet kalitesi boyutlarına ait önermelere ilişkin algılamalarının, eğitim düzeylerine bağlı olarak değerlendirilmediğini kontrol etmek için yapılan varyans analizinde ortalama algı skorlarının kursiyerlerin eğitim düzeyine göre dağılımı görülmüştür. Ancak, varyans analizi anlamlılık değerlerinin güvenilirlik boyutuna ait 0,336, heveslilik boyutuna ait 0,577 ve güven boyutuna ait 0,122 olarak bulunması nedeniyle bu dağılımı istatistiksel açıdan anlamlı bir dağılım olarak yorumlanmamaktadır. Buna karşılık fiziksel özellikler ve empati boyutuna ait anlamlılık değerleri 0,05'den küçük olduğu için kursiyerlerin bu boyutlar altındaki önermelere ilişkin algılamaları ile eğitim düzeyleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir dağılım olduğu sonucuna varılmıştır, dolayısıyla H_3 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 15. Hizmet kalitesi boyutları açısından eğitim kurumuna göre kursiyerlerin ortalama algı skorları

		N	Ortalama
Fiziksel Öz.	Ça da Bilimler	50	3,4850
	Dilko	50	3,7900
	Eber	50	3,6950
	Toplam	150	3,6567
Güvenilirlik	Ça da Bilimler	50	3,8542
	Dilko	50	4,0694
	Eber	50	4,1080
	Toplam	150	4,0122
Heveslilik	Ça da Bilimler	50	3,9200
	Dilko	50	4,0950
	Eber	50	4,2450
	Toplam	150	4,0867
Güven	Ça da Bilimler	50	4,1500
	Dilko	50	4,1850
	Eber	50	4,2250
	Toplam	150	4,1867
Empati	Ça da Bilimler	50	4,1920
	Dilko	50	3,9400
	Eber	50	4,1800
	Toplam	150	4,1040

Kursiyerlerin boyutlara ait önermelere ilişkin algılamalarının öğrenim gördükleri eğitim kurumuna bağlı olarak değerlendirilmediğini hipotez

yardımıyla veriler üzerinde tek yönlü varyans analizi (one way anova) yöntemi kullanılarak test edilmiştir.

$H_4 =$ Kursiyerlerin hizmet kalitesi boyutlarına ait önermelere ilişkin algıları öğrenim gördükleri eğitim kurumuna bağlı olarak farklılık gösterir.

Kursiyerlerin hizmet kalitesi boyutlarına ait önermelere ilişkin, öğrenim gördükleri eğitim kurumuna göre hizmet kalitesi algılamaları Tablo 15'teki aritmetik ortalama değerlerine göre incelendiğinde fiziksel özellikler boyutu altında yer alan önermeler açısından Dilko yabancı dil kurumunda öğrenim gören kursiyerlerin, güvenilirlik, heveslilik ve güven boyutu altında yer alan önermeler açısından Eber yabancı dil kurumunda öğrenim gören kursiyerlerin ve empati boyutu altında yer alan önermeler açısından ise Çarşı Bilimler yabancı dil kurumunda öğrenim gören kursiyerlerin algı değerlerinin diğerlerine göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 16. ANOVA tablosu (eğitim kurumu)

Hizmet Kalitesi Boyutları		Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Ortalama Kare	F değeri	Anlamlılık Değerleri
Fiziksel Öz.	Gruplar Arası	2,436	2	1,218	4,649	,011*
	Gruplar içi	38,508	147	,262		
	Toplam	40,943	149			
Güvenilirlik	Gruplar Arası	1,818	2	,909	3,363	,037*
	Gruplar içi	38,920	144	,270		
	Toplam	40,738	146			
Heveslilik	Gruplar Arası	2,646	2	1,323	4,435	,013*
	Gruplar içi	43,852	147	,298		
	Toplam	46,498	149			
Güven	Gruplar Arası	,141	2	,070	,375	,688
	Gruplar içi	27,633	147	,188		
	Toplam	27,773	149			
Empati	Gruplar Arası	2,021	2	1,010	3,770	,025*
	Gruplar içi	39,397	147	,268		
	Toplam	41,418	149			

Kursiyerlerin hizmet kalitesi boyutlarına ait önermelere ilişkin algılamalarının, öğrenim gördükleri eğitim kurumuna bağlı olarak değişiminde medyan kontrol etmek için yapılan varyans analizinde ortalama algı skorlarının kursiyerlerin eğitim kurumuna göre değişimi görülmüştür. Ancak, güven boyutuna ait varyans analizi anlamlılık değerinin 0,688 olarak bulunması nedeniyle bu değişimlik istatistik açıdan anlamlı bir değişimlik olarak yorumlanmamaktadır. Buna karşılık fiziksel özellikler, güvenilirlik, heveslilik ve empati boyutlarına ait anlamlılık değerleri 0.05'den küçük olduğu için kursiyerlerin bu boyutlar altındaki önermelere ilişkin algılamaları ile öğrenim gördükleri eğitim kurumu arasında istatistik açıdan anlamlı bir değişimlik olduğu sonucuna varılmış, dolayısıyla H_4 hipotezi kabul edilmiştir.

7.SONUÇ

Yabancı dil eğitim kurumlarında verilen hizmetin kalitesini ölçmek amacıyla yapılan çalışmada tarama modelinde gerçekleştirilmiştir. Farklı üç yabancı dil eğitim kurumunda öğrenim gören 150 kursiyer çalışmanın örneklemini oluşturmuştur. Araştırma verilerinin toplanmasında SERVQUAL hizmet kalitesi anketinden faydalanılmıştır.

Yapılan araştırma sonucunda *hizmet kalitesi boyutlarının önem derecelerine* ilişkin sonuçlar aşağıdaki şekilde gerçekleştirilmiştir:

Genel olarak ele alındığında en önemli boyut heveslilik olarak ortaya çıkmıştır. Buradan çıkarılabilecek en önemli sonuç, kursiyerlerin hizmeti değerlendirmedeki birinci faktörün heveslilik olduğuudur. Kursiyerler aldıkları eğitim süresince personel ve eğitimcilerden kendilerine karşı her zaman bekledikleri eğitimi vermelerini, ilgili ve yardım etmek için istekli olmalarını beklemektedir. En önemsiz boyut ise eğitim oranla fiziksel özellikler ve güven olarak bulunmuştur. Buradan da yabancı dil eğitiminin verildiği ortamın modern görünümü bir donanıma sahip olması, personel ve eğitimcilerin kursiyerlere sürekli kibar davranmaları ve onlar hakkında her türlü bilgiye sahip olmalarının kursiyerler tarafından önemsenmediği sonucuna varılabilir. Özetle kursiyer için önemli olan, öğrenim gördükleri ortamın görünümü ve personel ve eğitimcilerin kendilerine davranışlarından çok bekledikleri eğitimi onlara en iyi şekilde sunabilmeleridir.

Ölçüm aracındaki 22 ifade, faktör analizi tablosunda beş faktör altında toplanmıştır. Elde edilen boyutlar çalışmanın bağımsız değişkenlerini

olu turmaktadır. Bu boyutlar hizmet kalitesine ait fiziksel özellikler, güvenilirlik, heves, güven ve empatidir.

Kursiyerlerin öğrenim gördükleri kurumlara ilişkin hizmet kalitesi algılamalarına ait toplam değişimin % 28,567'sini 1. faktör olan *Fiziksel Özellikler*, % 10,05'ini 2. faktör olan *Güvenilirlik*, % 8,053'ünü 3. faktör olan *Heveslilik*, % 5,768'ini 4. faktör olan *Güven* ve % 5,371'ini ise 5. faktör olan *Empati* içerir. Ayrıca beş faktörün toplamı, toplam değişimin % 57,784'ünü içermektedir. Sonuç olarak, gerçekleştirilen uygulamada model geçerli (5 faktörlü yapı uygun) ve sonuçlar tutarlı yani güvenilir bulunmuştur.

Boyutlar bazında incelendiğinde kursiyerlerin ortalama algı puanları, fiziksel özellikler boyutuna ilişkin 3,65, güvenilirlik boyutuna ilişkin 4,01, heveslilik boyutuna ilişkin 4,08, güven boyutuna ilişkin 4,18 ve empati boyutuna ilişkin 4,10'dur. Ölçekten alınabilecek maksimum puanın 5 olduğu ve 4 seçeneğinin "Katılıyorum" ifadesine karşılık geldiği göz önüne alındığında kursiyerlerin yabancı dil kurumlarına algılarının olumlu düzeyde olduğu söylenebilir.

SERVQUAL ölçeğinin, günümüz hizmet işletmelerinin algılanan hizmet kalitesi düzeylerini belirlemede bir standart olarak kullanılmaya başlandı görülmektedir. Öte yandan hizmet kalitesini ölçmek yeterli değildir. Hizmet kalitesini iyileştirmek de gerekmektedir. Yabancı dil eğitim kurumları katılımcıların beklentilerini karşılamaya yönelik olarak hizmet kalitelerini iyileştirmek için çeşitli çalışmalar yapmalıdırlar. Kalite ölçümü, iyileştirme çalışmalarına başlanmalıdır.

Eğitim kurumlarında hizmet kalitesini ölçmede daha genel sonuçlara ulaşmak için daha büyük örneklem grubuyla çalışmalar yapılabilir. Uyarlanmamış SERVQUAL anketi, karşılaşılabilecek problemlerin tespiti için, belirlenmiş örneklemin hepsine uygulanmadan önce pilot bir uygulama seçilerek bir ön test ile denenebilir. Bu, zaman ve maliyet avantajının yanı sıra anketin belirlenmiş amaca ulaşmada olumsuz etkilerden arındırılmasını sağlar.

Yabancı dil kurumları yöntemi uygulamayı düzenli aralıklarla tekrarlayıp belli niteliklerin bolumluk skorlarını takip ederek gelişmelerini izleyebilir. Yapılan araştırmaya devamlı ölçüm gerektiren bir uygulamadır. Ayrıca yabancı dil kurumlarının rakip kurumların SERVQUAL puanlarına göre rekabet politikasına yön vermeleri de mümkündür. Günümüz rekabetçi ortamında hizmet kalitesine yönelik algıların bu şekilde ölçülmesi ve rakip

kurumlar göz önüne alınarak de erlendirilmesi önemli bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

Ülkemizde yabancı dil e itim kurumları çok acil olarak hizmet kalitelerini ölçmeye ba lamalı ve verdikleri hizmetleri ö renci gözüyle de erlendirmelidir. Unutulmamalıdır ki “Kaliteyi sadece mü teriler de erlendirir.”

KAYNAKÇA

Avcı Umut-Ali Sayılır, “Hizmet Kalitesi Çerçevesinde Çalı anların Rolüne Ve Yeterliliklerine li kin Kar ıla tırmalı Bir nceleme” , *Ticaret ve Turizm E itim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, 2006, s.123.

Bridge, Berna, *E itimde Toplam Kalite Yönetimi Uygulamaları*, 1.Baskı, Beyaz Yayınları, stanbul 2003, s.6.

Bütün, Hale, “Hizmet letmelerinde Kalitenin Önemi Ve Servqual Tekni i ” , *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:1, 2000, ss. 65-66

Cerit, Muhammet Mustafa, “*Servqual Yöntemiyle Web Tabanlı Hizmet Kalitesinin Ölçülmesi*”, (Basılmamı Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, ss. 20 – 21.

Ciddi, Kerem, *Hizmet Kalitesinin Ölçümü ve Servqual Yönetimi le Bir Uygulama*, (Basılmamı Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü), 2004 s. 28.

Çelebi, Mustafa Durmu , “Türkiye’de Anadili E itimi Ve Yabancı Dil Ö retimi” , *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 21, Yıl: 2006/ 2, ss. 286 – 287.

Devebakan Nevzat-Mehmet Aksaraylı, “Sa lık letmelerinde Algılanan Hizmet Kalitesinin Ölçümünde Servqual skorlarının Kullanımı Ve Özel Altınordu Hastanesi Uygulaması”, *Dokuz Eylül Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 5, Sayı:1, Ocak – Mart, 2003, s.39.

E itimde Tarihi Geçmi Reformlar, http://www.psikolojikdanisma.net/egitimdetarihi_gecmis_reformlar.htm, 21/02/2008.

Gümü o lu evkinaz-Atilla Akbaba- ge Pınar Tavmergen-Perran Akan, *Hizmet Kalitesi: Kavramlar, Yaklaşımlar ve Uygulamalar*, 1.Baskı, Kalemdar Ofset, Ankara 2007, ss.16-18.

Gürdal, Gültekin, *Servqual Yöntemiyle Süleyman Demirel Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Hizmet Kalitesi Ölçümü*, (Basılmamı Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, ss.4-6.

Hizmet Yönetimi ve Hizmet Kalitesi, <http://enm.blogcu.com/5121871>,
Erişim Tarihi: 14/07/2007

slamo lu A. Hamdi-Burcu Candan-Kenan Aydın- enol
Hacıfendio lu, *Hizmet Pazarlaması*,1.Baskı, Beta Basım, İstanbul 2006,
s.20.

Köksal, Hayal, *Kalite Gerçeği*, Akademi İstanbul Yayıncılık, Ocak
2003, s.22

Leonard L.Berry-A. Parasuraman-Valerie A. Zeithaml, “Improving
Service Quality in America: Lessons Learned”, *Academy of Management
Executive*, Vol,8, No.2, 1994, p.33.

Nakip Mahir- nci Varinli-Kenan Güllü, “Süpermarketlerde
Çalışanların Ve Tüketicilerin Hizmet Kalitesi Beklentilerinin Ve
Algılamalarının Karşılaştırılmasına Yönelik Bir Araştırma”, *Atatürk
Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 20 , Sayı :2, Eylül 2006,
s.374.

Özdamar, Kazım, *Paket Programları ile Statistikselsel Veri Analizi-1*,
2.Baskı, Kaan Kitapevi, Eskişehir 1999, ss. 512-522.

Öztekin, Hamdi Anıl, *Hizmet Kalitesinin Ölçülmesi ve Sabiha Gökçen
Havaalanında Servis Kalite Uygulaması*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi),
Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, ss. 9-12.

Öztürk, Sevgi Ayşe, *Hizmet Pazarlaması*, Geliştirilmiş 7. Baskı, Ekin
Yayınevi, Eskişehir 2007, ss. 4-5.

İmrek, Muhittin, *Sorularla Toplam Kalite Yönetimi Ve Kalite
Güvence Sistemleri*, 1. Baskı, Alfa Basım Yayın Dağıtım, İstanbul 2000, ss.
99 – 101.

Takan, Mehmet, *Bankalarda Toplam Kalite Yönetimi*, Geliştirilmiş 2.
Baskı, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2001, ss. 45-46.

Taşkın, Mohammad, Gülsün, *Sağlık Hizmetlerinde Kalite Yönetimi,
Servis Kalite Analizi ve Değerlendirilmesi ve Ankara Ulus Devlet Hastanesinde
Uygulama*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü, 2007, ss. 5-6.

Yılmaz Veysel-H.Eray Çelik-Burçin Depren, “Devlet ve Özel Sektör
Bankalardaki Hizmet Kalitesinin Karşılaştırılması: Eskişehir Örneği”, *Doğru
Üniversitesi Dergisi*, sayı: 8, 2007, s. 238.

S GARA TÜKETİM ÜZERİNE EKONOMETRİK BİR MODEL

Dicle TA PINAR CENG Z*

ÖZET

Özellikle gelişmiş ülkelerde insanların sağlık konusunda bilinçlenmeleri sayesinde sigara tüketimi her geçen yıl azalmaya başlamıştır. Aynı zamanda halkın bilinçlenmesi ile bu tür ülkelerde tüketicilerin üreticilere açtıkları ve kazandıkları davalar her geçen gün artmaktadır. Bu durum karşısında sigara üreticileri de hedeflerini, gelişmiş ülkelere aralarında Türkiye'nin de bulunduğu gelişmekte olan ülkelere doğru yönlendirmişlerdir. Sigara tüketiminin de talep arz ilişkisi içinde olduğu düşünülerek, Türkiye sigara üreticilerinin hedefi olmaktan ancak sigara talebinin düşmesi ile kurtarabilecektir. Bu çalışmada Türkiye'de 1996 yılından itibaren getirilen sigara tüketimi yasakları ile tüketimin 2000'li yıllar itibarıyla düşüşüne gösterilmek istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sigara tüketimi, Ekonometrik model.

A ECONOMETRIC MODEL ON THE CONSUMPTION OF TOBACCO

ABSTRACT

Awareness about the health of people in developed countries began to decline due to the consumption of cigarettes each year. At the same time, by the public awareness of consumers, opened cases to the producers is increasing every day in these countries. In this situation, producers change their goal direction from developed countries to developing countries which including Turkey. Tobacco consumption is also thought to be in relation to supply the demand. In this case, a decrease in tobacco consumption in Turkey to avoid becoming a target of cigarette manufacturers. In this study we tried to show, There has been a diminution on tobacco consumption in Turkey via smoking bans since 1996.

Key Words: Tobacco consumption, Econometric models.

* Doç.Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İstatistik Bölümü

1. G R

Günümüzde sigara tüketimi, gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru kaymaktadır. Gelişmiş ülkelerde, eğitim, halkın bilinçlenmesi ve artarda gelen yasaklar ile sigara tüketimi düşmeye başlamıştır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO), gelişmiş ülkelerde sıkı an tütün endüstrisinin de ilgi odağının gelişmekte olan ülkelere doğru yöneldiğine dikkat çekmektedir. Diğer taraftan sigara üreticileri tütün üretimlerini gelişmekte olan ülkelere kaydırmaktadırlar. ABD Gıda ve Tarım Bakanlığı'nın (FAO) raporuna göre de dünyada 100 ülkede tütün üretilmektedir. Üretimde en başta Çin, Hindistan, Brezilya, ABD, Türkiye, Zimbabve ve Malezya gelmektedir. FAO raporda üretim kısıtlamasının olmayışı ve üretim fiyatlarının düşüklüğü gelişmiş ülkelerden tütün tedariğini artarmasına dikkat çekilmektedir.

Tüketiciler açısından değerlendirildiğinde ise, gelişmiş ülkelerde sigara ve tütün ürünlerinin tüketilmesine yönelik çıkan yasaklar kadar, üretilmesine ilişkin de adımların atılması gerekliliği ortadadır. ABD'de sigara üreticilerine açılan yüzlerce dava bulunmaktadır. 46 eyaletin başsavcıları, hastalıklara yakalananları temsilen sigara üreticilerine dava açmış, 206 milyar dolar tazminat kazanmışlardır. Türkiye'de ise bu konu ile ilgili dava sayısı son derece az olmakla birlikte kazanılan bir dava yoktur.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programında gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye için sigara tüketimi ile ilgili atılmış en iyi adım, hükümet tarafından 7 Kasım 1996 tarihinden itibaren sigara tüketiminin adım adım yasaklanması olmuştur. 3 Ocak 2008 den itibaren de sigara tüketimi geniş kapsamlı olarak yasaklayan kanun kabul edilmiştir. Bu kanuna göre, ikamete mahsus konutlar hariç tüm binaların kapalı alanlarında; taksi hizmeti verenler dahil olmak üzere karayolu, demiryolu, denizyolu ve havayolu toplu taşıma araçlarında; özel lokantalar ile kahvehane, kafeterya, birahanelerde tütün ürünlerinin kullanımı yasaklanmıştır.

Sigara ve tütün piyasasında Türkiye hiç ümitsiz dikkat çeken pazarlar arasında yer almaktadır. Sağlık üzerindeki negatif etkisi kesin olan sigaranın ülke bazında tüketiminin azalması ve özellikle yabancı üreticilerin Türkiye ile ilgili "büyük pazar" hayallerinin bozulması ancak Türkiye'de sigara tüketiminin düşmesi ile gerçekleşebilecek bir durumdur. Getirilen yasakların delinebilmesi, konu ile ilgili yok denilecek kadar az dava açılması, açılan davalardan tüketici lehine sonuçların çıkmaması gibi durumlar, dünya sigara tüketimi piyasasında Türkiye'nin iyi bir pazar

olabileceği imajını doğurmaktadır. Tüm bunlara rağmen sigara tüketiminin özellikle yasakların etkisi ile azalmaya başlaması ise, bu konuda sevindirici bir unsur olabilecektir. Çalışmada, Türkiye'deki 1980 yılından itibaren sigara tüketimi incelenmeye çalışılmıştır. Bu konu ile daha önce yapılan çalışmalara ek olarak 2000'li yıllarda tütün ürünlerini kullanımına getirilen yasaklamaların etkisi ile 2010 yılına kadar sigara tüketiminde bir azalma olup olmadığı, bu yıllardan itibaren sigara tüketiminde ümit verici bir yapısal kırılma olup olmadığı araştırılmaya çalışılmıştır.

2.S GARA TÜKETİM MODELİ

2.1. Kullanılan Değişkenler

Çalışmada 1980–2010 yılları arasında sigara tüketimi (Q) bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Bağımsız değişken olarak ise 15 yaş üstü nüfus ($X_1=1000$ kişi) (X_1), Gayri Safi Milli Hasıla (1987 fiyatları ile) (X_2) ve şehir nüfusu (X_3) alınmıştır.

Sigara tüketiminde tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de 15 yaş üstü nüfus önemli bir rol oynamaktadır. Modelde X_1 olarak ifade edilen bu değişkenin sigara tüketimi ile arasında pozitif bir ilişki olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla β_1 katsayısının pozitif işaretli ve anlamlı çıkması beklenmektedir.

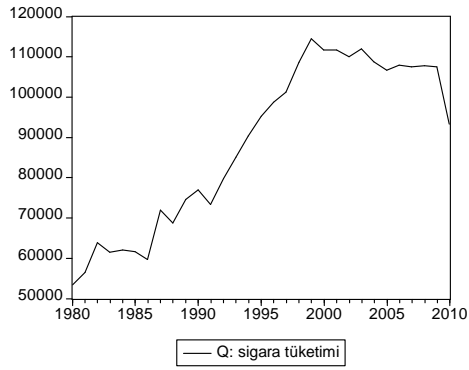
Bir ekonominin üretim ile ilgili faaliyet hacminin ölçüsü GSMH ile belirlenir. GSMH, bir ekonomide belirli bir sürede (genellikle bir yıl) üretilen tamamlanmış mal ve hizmetlerin gayri safi miktarlarının parasından tutarları toplamıdır¹. GSMH'da meydana gelen artış bir refah seviyesinde artma olarak yorumlanabilir. Buna paralel olarak da gelişmişlik göstergesi olarak düşünülebilir. Refah seviyesinin artması toplumda tüketimin artmasına neden olmaktadır. Ancak burada söz konusu tüketim maddesi sigara ve tütün ürünleri olduğu için, gelişmişlikle birlikte GSMH'nın artışının son dönemlerde sigara tüketiminde fazla açıklayıcı bir değişken olamaması beklenmektedir.

Ekonomik anlamda şehirleşme tarım ve hayvancılıkla uğraşan nüfusun baskın olarak sanayi olmak üzere, tarımdışı faaliyetlere (sektörlere) kaymasıdır. şehirleşme insanların sosyal ve kültürel açıdan değişimine yol

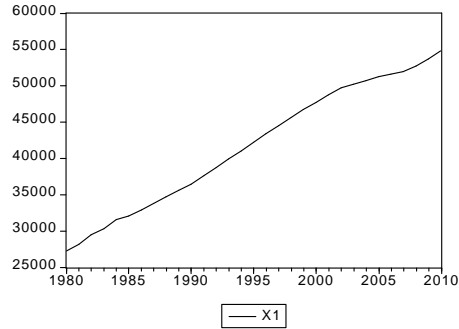
¹ DÜNER, .H., ve DULUPÇU, M.A., İktisada Giriş, Türkmen Kitapevi, 2007, s. 196.

açar. ehirle me artmasının sigara tüketiminin artmasına sebep olabilece i dü üncesi ile X_3 de i kenine ili kin regresyon parametresi β_3 katsayısının da pozitif çıkması beklenmektedir.

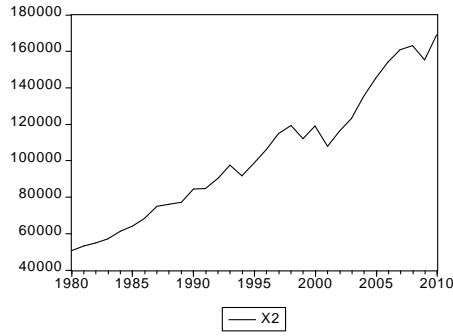
Sigara tüketimi ba ımlı olmak üzere ele alınan 4 de i kene ili kin grafikler a a ıdaki gibidir.

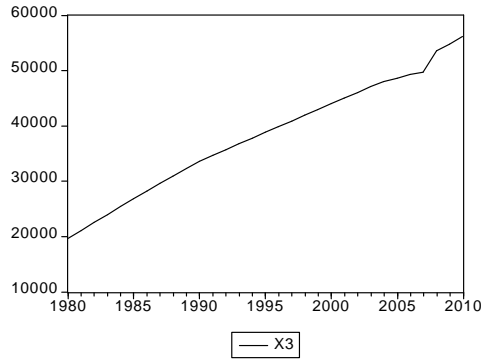
Grafik1: Sigara tüketimi

Grafik2: 15 ya üstü nüfus

Grafik3: GSMH

Grafik4: ehirle me

Grafik 1'de görüldü ü gibi sigara tüketiminde 2000'li yıllardan itibaren do rusalık bozulmakta ve dü ü meydana gelmektedir. Dolayısıyla bu de i kenin logaritmik dönü üümü modele dahil edilmesi do rusalık açısından daha do ru olacaktır. Di er taraftan ba ımsız de i kenlerin hepsinde trendin varlı ı grafikten görülebilmektedir. Dolayısıyla öncelikle bu de i kenlerdeki trendin etkisi gösterilecek, ardından trendden arındırılmı artık de erleri logaritmik modele dahil edilerek model tahmin edilmeye çalı ılacaktır.

2.2. Uygulanan Ekonometrik Modeller ve Bulgular

1980–2010 yılları arasında sigara tüketimini etkileyen de i kenleri inceleme amacıyla kurulan ekonometrik model (1) ‘deki gibi kurulmu tur.

$$\text{Log}Q_t = \alpha_0 + \alpha_1 \text{RX}_{1t} + \alpha_2 \text{RX}_{2t} + \alpha_3 \text{RX}_{3t} + \dots (1)$$

Zaman serisi verileri ile çalı ılaca ından öncelikle dura anlık yapısı incelenmi ve Augmented Dicky Fuller (ADF) testi ile Birim Kök Testi uygulanmı tur. Bu teste göre, zaman serisi birim kök içermiyorsa dura an, birim kök içeriyorsa dura an de ildir. Çünkü de i kenlerin dura an olmaması sahte ili kiye neden olup R² de erinin yüksek olmasına yol açabilir, ayrıca dura an olmayan serilerle yapılan regresyonda parametrelerin anlamlılı ına bakmak istatistiksel olarak do ru olmayacaktır.

Sigara tüketimini gösteren logQt serisinin dura anlı ını incelemek için yapılan birim kök testi sonuçları Tablo1’de verilmi tir.

Tablo 1: LogQt ve LogQt-1 serilerine ait ADF istatistikleri

	ADF	p
Qt	-2,136483	0,2326
Qt-1	-4,195614	0,0028

Tabloya göre LogQt serisinin birim kökü oldu u dolayısıyla dura an olmadı ına 0,05 anlam düzeyinde karar verilebilir. LogQt_{t-1} serisi birim kök açısından incelendi inde (Tablo1) bu serinin birim kökü olmadı ı dolayısıyla 0.05 anlam düzeyinde dura an oldu u kabul edilebilir. Dolayısıyla modelde dura anlı ın sa lanması amacıyla ba ımlı de i kenin logaritmasının birinci farkları kullanılacaktır. Bu a amada daha önce (1) de tanımlı model (2) de tanımlandı ı ekle dönü türülmü tür.

$$\text{Log}Q_{t-1} = \alpha_0 + \alpha_1 \text{RX}_{1t} + \alpha_2 \text{RX}_{2t} + \alpha_3 \text{RX}_{3t} + \dots (2)$$

Ba ımsız de i kenlerin trendden arındırılmaları için her bir ba ımsız de i kenin trend modelleri kurulmu ve bu modellerde trend katsayıları anlamlı bulundu u için kalıntıların olu turdukları seriler ana modele eklenmi tir. Her bir de i ken için trend modelleri(3), (4) ve (5) de verildi i gibidir.

$$X_1 = \alpha_1 + \alpha_2 T + \alpha_3 \text{EKK} \quad \text{kalıntılar serisi } \text{RX}_{1t}$$

$$X_1 = 27608,98 + 945,5347 T + \alpha_3 \dots (3)$$

$$\text{sh: } (276,7862) \quad (15,84873)$$

$$\text{t: } (99,7484) \quad (59,6599)$$

$$\text{p: } 0,000 \quad 0,000$$

$$\begin{aligned}
 X_2 &= \alpha_2 + \beta_2 T + \epsilon_2 \quad \text{EKK kalıntılar serisi } RX_{2t} \\
 X_2 &= 45063.96 + 3854.293 T + \epsilon_2 \quad \dots(4) \\
 \text{sh:} & (2342,805) \quad (134,1486) \\
 \text{t:} & (19,235) \quad (28,7315) \\
 \text{p:} & 0,000 \quad 0,000
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 X_3 &= \alpha_3 + \beta_3 T + \epsilon_3 \quad \text{EKK kalıntılar serisi } RX_{3t} \\
 X_3 &= 21165,46 + 1140,243T + \epsilon_3 \quad \dots(5) \\
 \text{sh:} & (298,2683) \quad (17,078) \\
 \text{t:} & (70,96) \quad (66,76) \\
 \text{p:} & 0,000 \quad 0,000
 \end{aligned}$$

(3), (4) ve (5) numaralı modellerden elde edilen kalıntı serileri RX_{1t} , RX_{2t} ve RX_{3t} olarak adlandırılmış ve (2) numaralı model Tablo 2'deki gibi tahmin edilmiştir.

Tablo 2: $\log Q_{t-1} = \alpha_0 + \beta_1 RX_{1t} + \beta_2 RX_{2t} + \beta_3 RX_{3t}$ modelinin tahmin sonuçları

Bağımlı Değişken: LOG(Q(-1))				
Metod: EKK				
1981-2010				
Değişkenler	t	sh	t	p
C	11.35930	0.046880	242.3062	0.0000
RX1	9.66E-05	8.24E-05	1.172328	0.2517
RX2	1.16E-06	1.02E-05	0.114173	0.9100
RX3	-2.41E-05	6.31E-05	-0.381020	0.7063
R-kare	0.085822	Ortalama bağımlı var.		11.35889
Düzeltilmiş R-kare	-0.019660	Bağımlı Değişkenin st. Sap.		0.253730
Regresyon sh	0.256212	Akaike bilgi kriteri		0.237943
Kalıntı KT	1.706759	Schwarz kriteri		0.424769
Log olabilirlik	0.430860	F-istatisti t		0.813616
Durbin-Watson ist.	0.065851	P (F-statistic)		0.497967

Kurulan modelde katsayıların anlamsız çıktığı görülmüştür. Bağımlı değişken sigara tüketiminin grafiği incelendiğinde 2000'li yıllardan itibaren grafiğin düşmeye geçtiği gözlenmiştir. Bu yıllardan itibaren sigara tüketiminde bir yapısal kırılmanın olup olmadığı Chow testi ile incelenmiştir ve sırasıyla 2000-2007 yılları arasında bir kırılmanın olup olmadığı incelenmiştir. Chow testi sonuçları Tablo3'de verildiği gibidir.

Tablo3: 2000-2007 arası Q_t için Chow testi sonuçları

	F	p
2000	52,19	0,0000
2001	47,78	0,0000
2002	47,70	0,0000
2003	45,67	0,0000
2004	38,50	0,0000
2005	32,96	0,0000
2006	30,53	0,0002
2007	22,02	0,0007

Çıkan sonuçlara göre 2007 yılında kırılmanın gözlemlenmeye ba layabilece i çıkmı tır. Ancak bu yıldan 2010'a kadar yeterli gözlemin olamaması yapısal kırılmayı tam olarak ortaya çıkaramamı tır. Bu durumda ileriki yıllarda verilerin devamı üzerinde daha anlamlı kırılma tesbit edilebilece i dü ünülmektedir. (2) nolu modele, 2007 yılı öncesi ve sonrasını göstermek üzere modele bir kukla de i ken eklendi inde a a rdaki model tahmin edilmeye çalı ılmı tır.

$$\text{Log}Q_{t-1} = \alpha_0 + \beta_1 \text{RX}_{1t} + \beta_2 \text{RX}_{2t} + \beta_3 \text{RX}_{3t} + \beta_4 D + \dots (6)$$

Elde edilen model tahmini Tablo 4'de verilmi tır.

Tablo4: $\text{Log}Q_{t-1} = \alpha_0 + \beta_1 \text{RX}_{1t} + \beta_2 \text{RX}_{2t} + \beta_3 \text{RX}_{3t} + \beta_4 D +$ modelinin tahmin sonuçları

Ba ımlı De i ken: LOG(Q(-1))					
Metod: Least Squares					
1981 2010					
de i kenler	i	sh	t	p.	
C	11.26754	0.037087	303.8116	0.0000	
RX1	0.000280	6.72E-05	4.165000	0.0003	
RX2	4.16E-07	7.12E-06	0.058417	0.9539	
RX3	-8.53E-06	4.43E-05	-0.192608	0.8488	
D	0.666607	0.125731	5.301843	0.0000	
R-kare	0.569673	Ortalama ba ımlı var.		11.35889	
Düzeltilmi R-kare	0.500821	Ba . De .nin st. Sap.		0.253730	
Regresyon sh	0.179267	Akaike bilgi kriteri		-0.448871	
Kalıntı KT	0.803415	Schwarz kriteri		-0.215339	
Log olabilirlik	11.73307	F-istatisti i		8.273850	
Durbin-Watson ist.	0.567154	P (F-statistic)		0.000215	

Tablo 4’de de görüldü ü gibi 2007 yılından itibaren dönemsel etkiyi göstermek üzere yerle tirilen kukla de i kenin katsayısı ve RX1 de i kenin katsayısı 0,05 anlamlılıkla istatistiksel olarak önemli bulunmu ancak di er iki de i ken istatistiksel olarak önemli bulunmamı tır. Her ne kadar Chow testinde kırılmanın 2007 yılından itibaren önemli hale gelebilece i çıkmı sa da Qt’nin 2000 yılından itibaren e iminin yön de i tirmesi dikkate alınarak, dönemsel etkiyi gösteren kukla de i ken 2000 yılı öncesi ve sonrasını göstermek üzere yeniden düzenlenmi ve a a ıdaki (7) numaralı model Tablo 5’de görüldü ü gibi tahmin edilmi tir.

$$\text{Log}Q_{t-1} = \alpha_0 + \alpha_1 \text{RX}_{1t} + \alpha_2 \text{RX}_{2t} + \alpha_3 \text{RX}_{3t} + \alpha_4 D + \dots (7)$$

Tablo5: $\text{Log}Q_{t-1} = \alpha_0 + \alpha_1 \text{RX}_{1t} + \alpha_2 \text{RX}_{2t} + \alpha_3 \text{RX}_{3t} + \alpha_4 D$ modelinin tahmin sonuçları

Ba ımlı de i ken: LOG(Q(-1))

Metod: EKK

1981-2010

De i kenler	i	sh	t	p.
C	11.17632	0.031548	354.2684	0.0000
RX1	0.000180	4.27E-05	4.221108	0.0003
RX2	1.33E-05	5.32E-06	2.506415	0.0191
RX3	0.000116	3.56E-05	3.248580	0.0033
D	-0.483708	0.055131	-8.773859	0.0000
R-kare	0.775894	Ortalama ba ımlı var.	11.35889	
Düzeltilmi R-kare	0.740037	Ba . De .nin st. Sap.	0.253730	
Regresyon sh	0.129368	Akaike bilgi kriteri	-1.101297	
Kalıntı KT	0.418403	Schwarz kriteri	-0.867765	
Log olabilirlik	21.51946	F-istatisti i	21.63861	
Durbin-Watson ist.	1.479265	P (F-statistic)	0.000000	

Tablo5’de görüldü ü gibi kurulan modelde katsayılar anlamlı ve i aretleri tahmin edildi i gibi bulunmu tur. Dolayısıyla sigara tüketimi için kurulan (7) numaralı modelin 1980–2010 yılları arasındaki sigara tüketimini etkileyen faktörler açısından en iyi model oldu u söylenebilir.

3. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Türkiye’de 1980–2010 yılları arasındaki sigara tüketimi ve etkileyen faktörlerin incelenmeye çalışıldı. Bu çalışmada, ele alınan dönemde sigara tüketimi üzerinde, 15 yaş üstü nüfus, GSMH ve şehirle menin etkisinin yanında 2000’li yıllarla birlikte yürürlüğe giren sigara ve tütün ürünleri kullanma üzerine yasakların da etkili olduğu düşünülmektedir, uygun olabilecek modeller denenmiştir. Sonuç olarak elde edilen modelde 1996 yılından itibaren adım adım konulan yasakların özellikle 2000 yılından itibaren tüketimde doğurucu bir etki göstermeye başladığı ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte asıl etkinin Chow testi ile gösterilebildiği gibi 2007 yılından itibaren ortaya çıkmaya başladığı gözlenmektedir. Ancak bu etki istatistiksel olarak ileriki yıllarda daha belirgin bir şekilde gösterilebileceği düşünülmektedir.

Türkiye’de 1996 yılından itibaren kademeli olarak sigara ve tütün tüketimine getirilen yasakların 2000’li yıllardan itibaren tüketimde doğurucu bir etki gösterdiği (4) numaralı model ile gösterilebilmektedir. Burada Kukla değişkeninin katsayısının negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması 2000 yılından sonra tüketimde düşüşün olmasının eklinde yorumlanmaktadır.

Diğer taraftan GSMH sigara tüketimi için istatistiksel olarak anlamlı bir değişken olarak belirlenmiştir. Ancak daha önce de bahsedildiği gibi GSMH’deki artış refah seviyesinin artması ve tüketimin artmasını gösterebileceği gibi, gelişmişlikteki artış olarak da yorumlanabilir. GSMH değişkeninin katsayısının anlamlılık derecesi yaklaşık olarak 0,02 çıkmıştır. Dolayısıyla bu katsayıda istatistiksel olarak anlamlı bir katsayıdır ve GSMH’de meydana gelen artışın sigara tüketiminde de artışa sebep olduğu söylenebilir. Ancak bu katsayının anlamlılığının 0,02 olması daha düşük bir anlamlılıkla GSMH’de meydana gelen artışın sigara tüketiminde anlamlı bir istatistiksel artışa sebep olamayacağı eklinde yorumlanabilir. Türkiye’ye ait modelde böyle bir durum; refah düzeyi artsa bile sigara tüketimindeki istatistiksel olarak anlamlı bir artış olamayacağı eklinde düşünülebilir.

Şehirle menin katsayısı da diğerleri gibi istatistiksel olarak anlamlı ve beklendiği gibi pozitif yönde çıkmıştır. Dolayısıyla şehirle menin sigara tüketiminde artırıcı bir rol oynamaktadır.

Sonuç olarak Türkiye’de 1980–2010 yılları arasında incelenen sigara tüketiminde ele alınan değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlı olmasının yanında; sigara tüketimine getirilen yasakların tüketimde bir düşüşe sebep olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak bu düşüşün istatistiksel olarak daha belirgin bir şekilde ancak ileriki yıllarda gösterilebileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Chaloupka, F.J., Hu, T.W., Warner, K.E., Jacobs, R. And A.A. Yürekli, “The Taxation of Tobacco Products,” *Tobacco Control in Developing Countries*, editors P.Jha ve F. Chaloupka, Oxford University Pres, 2000.

Damodar, N. Gujurati, *Temel Ekonometri*, Literatür yayıncılık, stanbul 1999.

Dickey, D.A. ve W.A. Fuller, “Distribution of the Estimators of Autoregressive Time Series with a Unit Root,” *Journal of the*, 1979.

Dikmen, Nedim, “2000 Yılında Dünya Tütün Üretimi ve Talebi”, *FMC ktisat Dergisi*, Sayı: 314, Mayıs 1991, ss. 48 49.

Dikmen, Nedim, “Türkiye’de Sigara Tüketimi ve Tüketimi etkileyen faktörler üzerine Bir Model Çalıması” *ktisadi ve dari Bilimler Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 1, Nisan 2005.

DÜ ER , .H., ve M.A. DULUPÇU, *ktisada Giri* , Türkmen Kitapevi, 2007.

Güri , Selahattin ve Ebru Ça layan, *Ekonometri*, Der yayınları, Yayın No: 282, stanbul 2000.

<http://www1.worldbank.org/tobacco>

<http://www.tcmb.gov.tr/>

<http://www.die.gov.tr/>

<http://www.tekel.gov.tr/>

Michel, L. Katz ve S.Rossen Harvey, *Micro Economics*, Irwin/McGraw-Hill Companies, North America 1998.

Önder, Zeynep, “The Economics of Tobacco in Turkey: New Evidence and Demand Estimates”, *World Bank, Economics of Tobacco Discussion Papers*, No. 2.(<http://www1.worldbank.org/tobacco/publications.asp>), 2002.

Phillips, P. ve P. Peron, “Testing for a Unir root in Time Series Regression.” *Biometrika*, 75, 1988, pp–335–346.

Sahin, Akkaya; Pazarlıoğlu, M. Vedat., *Ekonometri – I* , 4. baskı, Berk masa üstü yayıncılık, zmir 1998.

U.S. Department of Health and Human Services, *National Household Survey on Drug Abuse*, Washington DC. 1996.

William, H. Greene, *Econometric Analysis*, New York University, Prentice Hall (Pearson Education International), New York 2003.

THE WELFARE OF WOMEN AND CHILDREN DURING THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS

Ay e TEKDAL F LD *

ABSTRACT

This paper explores the multiple dimensions of labour and gender inequalities in employment, occupation, earnings, and poverty in the global economic crisis. The gendered patterns of labour recruitment, occupational segregation, and the gender gap in pay affecting the life of women and children will be overviewed. It will also try to discuss and expand the dominant effects of the current economic crisis on the wellbeing of women and children, and today's state responsibilities.

The Global Employment Trends report states that the gender impact of the economic crisis in terms of unemployment rates is expected to be more detrimental for females than for males in most regions of the world. The economic crisis is expected to increase the number of unemployed women by up to 22 million in 2009 (ILO Report, 2009).

Since welfare provisions are the first budgetary cuts made by governments forced with increasing debt burdens, women and their children are the most threatened by the inroads on the subsistence economy.

According to Overseas Development Institute's (ODI, March 2009) Background Note new estimates from the World Bank (World Bank, 2009) suggest that slower economic growth owing to the current economic crisis will trap 46 million more people than expected on less than US\$1.25 a day; an extra 53 million will be pushed into \$2 day poverty.

Millions will plunge into poverty. The Most vulnerable ones, women and children will experience the negative consequences more rapidly and with more severity. Vulnerabilities depend on both gender and age, and are multidimensional. Women are the first to lose jobs, having to work harder to seek additional income, spending less time on nurture and care.

Key Words: *Gender inequalities, Labour recruitment, Occupational segregation, Global economic crisis.*

* Dr., Acres, Beacon College (Tutor), tekfil@hotmail.co.uk

KÜRESEL EKONOMİK KRİZLER DÖNEMİNDE KADIN VE ÇOCUKLARIN ESENLERİ

ÖZET

Bu çalışmada, istihdamda toplumsal cinsiyet eşitsizliğini, meslek, kazanç ve küresel ekonomik krizin yarattığı yoksulluğu çok boyutlu olarak incelemektedir. İstihdamda gözlenen cinsiyete bağlı ayrımcılık, mesleki ayrımcılık ve de cinsiyete bağlı ücret farklılığının kadın ve çocukların yaşamlarına olan etkilerini gözden geçirecektir. Aynı zamanda, içinde bulunduğumuz ekonomik krizin kadın ve çocukların refahı üzerine olan belirgin etkilerini ve günümüz devletlerinin sosyal sorumluluklarını da tartışmaktadır.

Küresel istihdam eşitlikleri raporu, dünyanın bir çok bölgesinde ekonomik krizin işsizlik oranı açısından kadınları erkeklerden daha olumsuz etkileyeceğini göstermektedir. International Labour Organization (ILO) raporu, ekonomik kriz sonucu, 2009 yılında işsiz kadın sayısının 22 milyon artacağını göstermektedir.

Artmakta olan borç yükünden dolayı, hükümetler ilk bütçe kesintilerini sosyal yardıma ayrılan kaynaklardan yapmaktadırlar, dolayısıyla kadın ve çocuklar sosyal destek/yardıma bağlı ekonomilerde daha çok tehdit altındadırlar.

Overseas Development Institute'nin (ODI) 2009'daki notunda, Dünya Bankasının (Dünya Bankası, 2009) tahminlerine göre, şu andaki krizden dolayı, yavaşlayan ekonomik büyüme hızı, beklenilenden 46 milyon daha fazla insanı günlük USD1.25 kazanç sınırının altına düşürecek; ayrıca 53 milyon kişiye günlük USD 2 ile yaşamalarını sürdürmek zorunda kalacaklardır.

Milyonlarca insan ailesi yoksulluğa sürülecektir. En fazla savunmasız olanlar, yani kadınlar ve çocuklar, olumsuz sonuçları çok daha hızlı ve zorlu olarak yaşayacaklardır. Bu savunmasızlık yavaş ve toplumsal cinsiyete bağımlı ve çok boyutlu bir olgudur. İlk kaybedenler kadınlardır, dolayısıyla kaybolan ek geliri yerine koyabilmek için daha fazla çalışmak, ailelerine ve çocuklarına ayırdıkları zamani azaltmak zorundadırlar. Bunun olumsuz sonuçları uzun vadede toplumsal alanda kendini gösterecektir.

Anahtar Kelimeler: *Toplumsal cinsiyete bağlı eşitsizlik, istihdam, Mesleki ayrımcılık, Dünya ekonomik krizi.*

The current global financial crisis is still unfolding and no one knows whether the world economy has yet hit the bottom. Financial and economic crises not only involve monetary costs but also impact human rights and it is still too early to comprehend the full social implications of the crisis. During the Asian crisis, 19 million Indonesians and 1.1 million Thais fell below the poverty line as real earnings slumped and jobs disappeared (World

Bank, 2007). The 2001-2002 financial crisis in Argentine increased the national poverty rate by 15 percentage points (Cruces and Wodon, 2003), and the 1998-1999 crisis in Ecuador increased poverty by 13 percentage points (Hall and Patrinos, 2005). The impact on the real economy and on the lives of people would be even more serious than the impact on the financial market. The current global financial crisis, on top of recent food price increases, will have serious gender specific consequences for women in poor countries and their children. While women (and men) in most developing countries are vulnerable to risk of poverty and hardship, exposure to gender specific negative impacts are particularly high in a subset of countries. These are countries where pre-existing high infant mortality rates and low rates of female schooling, combined with decelerating growth rates, substantially raise the vulnerability of women and girls to the deleterious effects of the crisis. Their situation is even more precarious in the sub-set of countries where limited fiscal resources constrain governments' ability to cushion human impacts.

As the leading Washington think tank president Nancy Birdsall put it "the five billion people living in developing countries are innocent victims of the global economic crisis" (BIRDSALL, 2009: p. 4) The World Bank report in 2009 estimates that with a slowdown in global economic growth, 53 million more people could be left in poverty, and 200.000 to 300.000 more babies could die each year between now and 2015 if the crisis persists. When we speak of the poorest of the poor we are almost always speaking about women. Poor men in the developing world have even poorer wives and children. And there is no doubt that recession, the debt crisis and structural adjustment policies have placed the heaviest burden on poor women, who earn less, own less and control less. As Amartya Sen wrote in the 2003 report of the Commission on Human Security "... a sudden downturn can make the lives of the vulnerable thoroughly and uncommonly deprived. There is much economic evidence that even if people rise together as the process of economic expansion proceeds, when they fall, they tend to fall very divided"(SEN, 2003: p.8). Poorer people are affected more than others because they have fewer buffers, and because the range and effectiveness of their buffers are inadequate. The poor predominantly possess unskilled labour and engage in the informal sector. This restricts their ability to cope by switching jobs, and expose them to unregulated labour markets. They lack assets, such as bank deposits and land, and have only limited and

expensive access to credit. In addition, economic downturns push poor households into a vicious cycle of poverty. They are forced to respond with measures that keep them poor: reducing the number and quality of meals, postponing health related expenditure and withdrawing children from school. These actions lead to lower future income earning potential for current and future generations, resulting in persistent poverty (SHAMIKA, 2009: p.4).

“According to gender and development theory (Sen and Grown, 1987; Rathberger, 1990; Kabeer, 1991; Bakker, 1994; Connelly, Murray, MacDonald, and Papart, 1995; Marchand and Papart, 1995; Marchand, 1996), much of the work that women do, namely, domestic and caring work, is unpaid and unrecognized” (MEYER, 2003: pp.351-383) Women are also excluded from certain kinds of highly skilled work due to their lack of access to education and training and their domestic obligations. In addition, women are segmented into jobs associated with domesticity and servicing, an extension of their household roles. Around the world, hierarchical gender ideologies serve to cheapen the direct costs of labour to capital by defining key segments of the population (notably women and children) as supplementary or devalued workers .At one level, the pictures appear remarkably consistent;” in country after country, industrial employers identify the inherently desirable qualities of their preferred labour force: "nimble-fingered," often youthful, and deferential female workers. Wherever they locate? From Indonesia to Israel , Mexico to Malaysia global factories reproduce similar models of organization wherein women dominate the lowest levels both of pay and authority, whereas men occupy most positions of supervisory and managerial rank . Indeed, it is the hegemonic capacity of patriarchal norms to define women’s labour as not only "cheap" but socially and economically worth less (and therefore less worthy of equitable pay and other treatment) that makes a gendered labour force so crucial to the accumulation strategies of global capital” (MILLIS,2003: pp.41-62)

Women jobs pay lower wages, in partly because women tend to have a higher rate of part-time employment. Since the mid-twentieth century, part-time employment has increased more than full-time employment in most advanced industrialized countries (OECD Employment Outlook, 1990). One reason for the increasing importance of part-time work is that it offers a more flexible working week than most full-time jobs. Part-time jobs, however, usually pay less in total and hourly income, provide less security and advancement opportunity, and give fewer benefits. Thus, part-time

employment may be desirable for the employer and the employee because of its flexibility, but it may be undesirable for the worker for some of the same reasons that make it cheaper for the employer. An obvious reason why women would predominate in part-time employment is that they continue to have family responsibilities beyond their paid work. Especially if they have alternative sources of income and other benefits from a husband's employment and/ or a welfare state, they may choose reduced employment hours as a way of managing their domestic and labour-market work, across a range of advanced industrialized countries, marriage (or cohabitation) and parenthoods have basically the same negative effects on the likelihood of women's holding full-time jobs. In most developing countries part time works are often not covered by social safety nets (ROSENFELT and BIRKELUND, 1995: pp.111-134). In countries without social safety nets, the impact on women is even more severe. Female-headed households are at greatest risk, with few if any savings to weather the crisis, and limited ownership of wealth and other assets, as compared to men.

In developing countries, women still constitute the majority of temporary, casual, seasonal, and contract labourer, and low skilled workers. These workers are the most vulnerable to job loss because they are unlikely to be covered by formal unemployment insurance or social protection schemes. Lacking education and skills, they tend to be less mobile across sectors than better educated workers. As women represent a large proportion of the workers in the informal economy, their poverty deepens when formal sector workers switch to the informal economy during crisis, as it depresses the wages of the informal economy (SEGUINO, 2009: p.4).

ILO, 2009; and UNESCAP, 2007; reports states that men and women may be affected differently because of the gender specific inequalities in the labour markets and prevailing norms about men and women's role in the economy and society. The reasons are:

- Because of the precarious labour market arrangements discussed above, women workers are considered as part of the "flexible" workforce that can be easily discarded during economic downturns. In Asian crisis affected countries, displacement in unskilled jobs, and less educated, less skilled worker categories were much higher than the professional and better educated categories. While labour flexibility makes enterprises and countries more resilient to downturns, social cost to the affected households would be

considerable;

- Due to the mix of education and skill set required, men and women may concentrate in different industries. For example, women constitute the majority of low skilled, labour intensive manufacturing industries, such as textiles and apparels, leather products, and electronics. While men's occupation types are more diverse, they constitute an overwhelming majority in capital intensive industries and construction;
- The notion that men are "breadwinners" of a family lead to unequal treatment of men and women in terms of dismissal, social security entitlements and rehiring." A global survey conducted in 2005 found that almost 40 per cent of those interviewed agreed that when jobs are scarce, men have more right to a job" (<http://www.worldvaluesurvey.org>). Such practices were observed during the Asian crisis;
- During difficult times, family often rely on women for care for the sick, elderly and the extended family, despite women being already engaged in paid work. It would mean longer work hours and heavier work load for women;
- When societies are in danger of collapse, for example, during severe economic turmoil as experienced by some Asian countries in 1997, there is evidence of significant rises in suicide and crime rates; abuse and violence against women; and ethnic tensions. Women bear the brunt of these social fallouts. Also, girls and women may end up being trafficked to cities and neighbouring countries with a promise of a job and pushed into prostitution; and
- The coping strategies of the poor in terms of cutting down on meals, health care spending, and withdrawing children from schools, invariable affect women and girls the most.(ILO, 2009; UNESCAP, 2007)

The effects on women and therefore children will also be transmitted through cuts in public sector budgets, due to falling tax revenues and foreign aid. Aid budgets in Italy, France and Ireland are already being cut and the Global Fund to fight AIDS, Tuberculosis and Malaria is facing US\$5 billion budget shortfall for 2009-2010. With up to 50 per cent of public health spending in some developing countries supported by Official Development Assistance (ODA), any reduction in development aid will have direct

consequences on health services in these countries (Kaiser Network, 2009) When, as a result of the economic crisis and adjustment policies, government and local health and education expenditures are reduced, the first victim is the poor women and children. The long run costs to society of under investment in children in previous crisis are well documented. The following excerpt from UNICEF's report (CORNIA, 1987) gives an idea of the results:

After six consecutive years of decline or stagnation, the capacity of many individuals, households and governments to resist crisis has significantly weakened, while the effects of years of poor nutrition, less accessible health care, and declining educational opportunities has accumulated to the point at permanent damage has already been done to the physical and mental capacity of much of the future labour force.... These effects are of a long term nature and cannot be dismissed as part of the short term belt tightening, necessary for growth restoration. For example:

- Indiscriminate cuts in government health expenditure, often part of an adjustment programme, lead to declines in the health status of the population.... e.g. delays in the implementation of the Expanded Programme of Immunisation in Sao Paulo State (Brazil) that led to an outbreak of deadly communicable diseases among children.... and the sharp deterioration in indicators such as incidence of infectious diseases and disease-specific mortality rates in Ghana followings cuts in primary health care expenditure
- A radical reduction in real food subsidies in Sri Lanka, while diverting resources to Investment activities as part of new adjustment package, led to an increase in third degree malnutrition among the children of poorest. In Chile, in 1983, the cancelation of a budget financed child-feeding programme, part of an overall attempt to reduce the fiscal deficit, led to a statistically significant nation-wide increase in child mortality which resumed its downward decline as soon as the programme was reintroduced.(UNICEF,1987)

To design of policy responses to cope with the current global crisis in developing countries should invest in increasing women's income in poor households as a priority strategy, especially in those countries where women are most vulnerable to the negative gender-specific effects of the crisis and where fiscal space is constrained. This should help women and children and should work to help contain infant malnutrition and additional infant deaths.

The loss of women's income has long term negative implications for

the welfare of poor households (that may be greater than a similar loss in men's income) because of both the contributions women make to current household income and their 'preference' to invest scarce resources on child well-being and, therefore on future development." In Bangladesh, Brazil, Kenya and South Africa, among other countries, rigorous studies unequivocally show that children's welfare (nutritional status, schooling attendance) in households improves more when income is in women's hands rather than in men's." (BUVINIC, 2009: p.5)

As economic crises spread, what should be the policy responses? Good policymaking requires an understanding of the precipitating factors that led to crisis. A second key is to ensure an effective response to obtain clarity on what the critical immediate targets of policy should be. Addressing the economic crisis requires a direct focus on women's well-being. Women are likely to be targeted first for jobs layoffs, but have the fewest reserves with which to shield themselves and their children from the drop in income. Targeting public sector spending in activities that employ women benefits not only them but also their children. It is also an investment in long run growth. We must learn the lessons of the experience of the Asian crisis and structural adjustment responses that favoured orthodox stabilization policies with massive human costs. As Stephanie Seguino points out, the essential consideration is "to keep the eye on the ball: employment, sustainability and gender" (SEGUINO, 2009: p.6).

To protect the poor and vulnerable, especially women, we need to pay particular attention to:

- maintaining development aid budgets;
- providing finance for stimulus packages for developing countries;
- maintaining commitment to global priorities such as combating the global warming
- crisis or the food crisis or the energy crisis
- expanding economic opportunities for poor women, therefore, should be a core theme of public works and other employment schemes, safety nets, and financial sector operations. In particular, micro-finance institutions should be capitalized so that they continue to offer credit and other financial services to poor borrowers, the majority of whom are women;
- maintain support to social priorities so as not to compromise on long term development and to offset the unequal burden on women.

Priorities should not only be on infrastructure projects which create jobs for men but social investments in care services which reduce the pressure on unpaid work. Already, global voices such as that of the United Nations Committee on the Elimination of Discrimination against Women are warning of the likely impacts of the financial crisis on the pursuit of gender equality and are urging Governments to respond to these gender specific effects and include women in the process of devising responses to the crisis. (UN News Centre, 2009)

There is no better way to end this presentation by saying that, all stakeholders must play their role in addressing the gender implications and impact of the financial and economic crisis on women. Less we risk losing even the little gains we had began to realise economic empowerment of women and above all in working towards realising the human rights of women.

- Ending global poverty begins with women
- When you teach a woman to fish, everybody eats.
- When women thrive, families and communities thrive
- Governments needs to regulate the market processes- We cannot continue to have the private sector to decide what is possible because their interest is on profits, not human rights

Women in poverty are not asking for new rhetoric or promises. They want action that will bring them economic empowerment, respect for their rights and their role in development. And above all, women have to be part of decisions that affects their lives.

REFERENCES

Birdsall, Nancy, How to unlock the \$1 trillion that developing countries urgently need to cope with the crisis, Centre for Global Developments Notes, <http://www.cgdev.org/content/general/detail/1421143/>, (February 17, 2009).

Buvinic, Mayra, The gender perspectives of the financial crisis, World Bank, UN Commission on the status of Women 53rd session, New York 2-13 March 2009.

Cornia, Giovanni Andréa, "Economic decline and Human Welfare in the First Half of the Eighties" Adjustment with a Human Face, UNICEF, 1987.

Cruces, G., and T. Wodon, "Transient and chronic poverty in

turbulent times: Argentina 1995-2002,” *Economics Bulletin*, vol.9, no.3, 2003, pp.1-12.

Hall, G., and H. Patrinos, *Indigenous Peoples, Poverty and Human Development in Latin America: 1994-2004*, World Bank, New York 2005.

ILO, “Asia in the global economic crisis: impacts and responses from a gender perspective.” Technical Note prepared for the meeting on responding to the economic crisis- coherent policies for growth, employment and decent work in Asia and Pacific, Manila 18-20 February 2009 (Bangkok, Geneva, ILO), b- UN Economic and Social Commission for Asia and the Pacific. “Economic and Social Survey of Asia and the Pacific 2007” (Bangkok, UNESCAP), 2007.

International Labour Office (ILO), *Global Employment Trends for Women report*, 2009.

Kaiser Network, “PBS Program Examines Impact of Global Economic Crisis on Health Funding”, http://www.kaisernetwork.org/Daily_reports/rep_index.cfm?DR_ID=56879, (Feb 10, 2009).

Meyer, Lisa B., ” Economic Globalization and Women’s Status in the Labour Market: A Cross-National Investigation of Occupational Sex Segregation and Inequality”, *The Sociological Quarterly*, Vol. 44, No. 3, (Summer, 2003), pp. 351-383.

Mills, Mary Beth, “Gender and Inequality in the Global Labour Force”; *Annual Review of Anthropology*, Vol. 32, 2003, pp. 41-62.

OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development), *OECD Employment Outlook*, Paris: Office for Economic Co-operation and Development, 1990.

Rosenfeld, Rachel A. and Birkelund, Gunn Elisabeth, ‘‘Women’s Part-Time Work: A Cross-National Comparison’’, *European Sociological Review*, Vol. 11, No. 2, Sep., 1995, pp. 111-134.

Seguino, Stephanie, The gender perspectives of the financial crisis, UN Commission on the status of Women 53rd session, New York 2-13 March 2009.

Sen, Amartya, *Developments, rights and human security*, Commission on Human Security report 2003, 2003.

Shamika, Sirimanne, The gender perspectives of the financial crisis, UN Commission on the status of Women 53rd session, New York 2-13 March 2009.

The Overseas Development Institute Background Notes, March 2009

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Aralık 2011 Cilt 13 Sayı 2 (297-308)

(This Note has been produce with the support of UNICEF UK and the Chronic Poverty research Centre.).

UNICEF, Adjustment with a Human Face, 2008.

UN News Centre, “Women must be included in solving global economic meltdown, UN says,” <http://www.un.org/apps/news/story.asp>, (Feb. 6, 2009).

World Bank, East Asia&Pasific Update-10 Years after the Crisis, World Bank, Washington, D.C., 2007.

World Value Survey, <http://www.worldvaluesurvey.org>, Accessed February 22, 2009.

IGDIR BÖLGESİNDE YENİ URARTU KAYA MEZARLARI

Yasin TOPALOĞLU*

ÖZET

Iğdir ili, ülkemizin en doğusunda yer almaktadır. İklimi, su kaynakları ve stratejik konumu nedeniyle tarih boyunca daima önemli bir yerleşim yeri olmuştur. Bölgedeki ilk çalışmalar K. Kökten tarafından yapılmış ve Gökçeli Höyük buluntularıyla Mezolitik Çağ'a kadar götürülmüştür. Iğdir tarih boyunca belki de en önemli konumuna Demir Çağ'ında Urartu ile ulaşmıştır. Bu bakımdan Iğdir bölgesinde Urartu dönemine ait çok sayıda merkez bulunmaktadır. Belki de bu merkezlerden en önemlilerinden biride kaya mezarlarıdır. Tüm Urartu coğrafyasında tespit edilen kaya mezarı sayısı çok azdır. İmdiye kadar Iğdir Bölgesinde bilinen tek kaya mezarı ise Karakoyunlu kaya mezarıdır. Buna ilave olarak yaptığımız saha çalışmaları ile dört yeni kaya mezarı daha tespit edilmiştir. Buldukları coğrafya ve yapısal özellikleri ile bu yeni kaya mezarları gerek Urartu için gerekse Iğdir bölgesi ayrı bir önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Iğdir, Aras nehri, Demir çağı, Urartu, Kaya mezarı.

NEW ROCK-CUT TOMBS URARTIAN IN IĞDIR AREA

ABSTRACT

Iğdir Province most eastern of Turkey's. Climate, water resources and position in history is important to always. K. Kökten made the first studies in the region. History of Iğdir, Mesolithic Era begins with Gökçeli Mound. Iğdir, the Urartian period in history to reach the most important. Therefore, the center has a large number of Iğdir John. Perhaps one of the most important of these centers is the rock tombs. There are very few rock-cut tombs were found in all the geography of Urartian. So far the only known rock-cut tombs in the Karakoyunlu rock tomb of Iğdir. In addition, 4 new rock-cut tombs have been identified by our survey. Geography and structure of this new rock-cut tomb of special significance for Iğdir and Urartian.

Key Words: Iğdir, Aras river, Iron age, Urartian, Rock-cut tombs.

*Yrd.Doç.Dr.,Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi,
tyasin@atauni.edu.tr

1. G R

I dır, Do u Anadolu Bölgesi'nin Erzurum-Kars Bölümü'nde ve ülkemizin en do udaki ilini olu turmaktadır. lin, kuzey ve kuzeydo unda Aras Nehri ve bu nehrin olu turdu u Ermenistan, batı ve kuzeybatısında Ka ızman (Kars) ve Digor (Kars), güneyinde Do ubayazıt (A rı) ve Ta lıçay (A rı), do u ve güneydo usunda ise Nahçıvan ile ran yer almaktadır. I dır, 3.539 km² yi bulan yüzölçümü 800-900 m. rakımı ile Do u Anadolu'nun en verimli ovalarından birisini olu turmaktadır. Fiziki olarak Do u Anadolu'nun en çukur alanlarından (Sürmeli Çukuru) biriyken 5137 m. rakımlı A rı Da ı ile de Anadolu'nun en yüksek noktasını olu turmaktadır. I dır lini tamamen içine alan Sürmeli Çukuru genel anlamda bakıldı nda bir kısmı Ermenistan'da kalan Erivan (Revan) Ovası ile I dır Ovası'nın olu turdu u bölgenin bütününe verilen isimdir. (*Geyiko lu, 1998: 15 vd.; Saraço lu, 1989: 270 vd., 363*) Sürmeli Çukuru'na ra men özellikle I dır'ın güneyinde yo unla an da lık alanda Durak Da ı (2.811 m.), Pamuk Da ı (2.639 m.), Zor Da ı (3.196 m.), Küçük A rı Da ı (3.896 m.) ve Büyük A rı Da ı (5.137 m.) gibi Anadolu'nun önemli yükseltileri de bu bölgede bulunur. (*Güner, 1993: 11 vd. ; Erinç, 1953: 82 vd.; Topalo lu, 2011*)

Bölgenin en önemli akarsuyu, Türkiye'nin de önemli akarsularından biri olan Aras Nehri'dir. I dır Ovasına hayat veren Aras kayna ını Bingöl Da larından almakta Karakale dolaylarından geçerek Çalpala Köyü yakınlarından I dır Ovasına girmektedir. Yakla ık 131 km. boyunca I dır Ovasını suladıktan sonra "Dil Sonu" denilen yerden Türkiye sınırlarını terk eder. Daha do uda Kura Nehri ile birle erek Hazar Denizine dökülür. (*Ketin, 1983: 477 vd. ; Saraço lu, 1983: 36 vd. ; Güner, 1993: 17 vd., 52 vd. ; Topalo lu, 2011*)

I dır, Aras Nehri'nin olu turdu u do u-batı yönlü do al ula ım yolunun önemli bir kav a ıdır. Aras Vadisi Asma, Çilli ve Pamuk geçitleri ile birlikte Hazar Denizi'ne açılan yollar takip edildi inde Orta Asya'ya ula ılmaktadır. I dır-Kars tarihi yolu aynı zamanda Göle (Ardahan) üzerinden Oltu Çayı ile Çoruh Nehri'nin olu turdu u do al yollardan geçerek Hopa'da Karadeniz'e ba lanır. I dır, Ka ızman- Karakurt -Horasan üzerinden ise Erzurum ile batıya ba lanmaktadır. (*Güner, 1993: 310 vd. ; Belli, 1997: 107 vd.; Selen, 1949: 102 vd.)*

I dır Ovasının, çevresine göre daha elveri li iklim artlarına sahip olması, topraklarının tarımsal de erinin bölgeye göre yüksek ve su

kaynaklarının bol olması, tarımsal faaliyetlerin gelişmesini sağlamış, bölgede yeti meyven turuncgiller ve zeytin dışında her türlü meyve- sebzenin yeti mesini neden olmuştur. (Güner, 1993: 247.)

Idır'ın bütün bu özellikleri ile eski çağdan günümüze kadar önemini koruduğu rahatlıkla söylenebilir.

Idır Bölgesi ile ilgili ilk araştırmalar K. Kökten tarafından gerçekleştirilmiştir. Kökten'den sonra tarihi ve arkeolojik açıdan yapılan bilimsel çalışmaları şöyle sıralamak mümkündür. (Kökten, 1943: 601 vd.; Kökten, 1943: 119 vd.; Kökten, 1944: 659 vd.; Kökten, 1948: 194 vd.; Kökten, 1975: 95 vd.)

K. Kökten: Kars Bölgesi Yüzey Araştırmaları, B. A. Kuftin: Melekli Höyük Kazıları, F. Kırzıoğlu: Kars Bölgesi Yüzey Araştırmaları, O. Belli: Urartu Baraj ve Sulama Sistemleri Yüzey Araştırmaları, A. Ceylan: Erzincan-Erzurum-Kars-Idır Yüzey Araştırmaları, H. Buyruk: Idır Kültürel Varlıkları, A. Özfırat, Arı Dağı Yüzey Araştırmaları, Y. Topaloğlu, Kuzeydoğu Anadolu'da Urartu'nun Kültürel Mirası.

İlk araştırmaları yapan Kökten, Idır-Gökçeli Köyü'nde tespit ettiği mikrolit aletleri Mezolitik veya Neolitik Çağ'a tarihlendirmekte ve Idır'ın en eski yerleşim yeri olarak Gökçeli'yi belirtmiştir. Idır Bölgesindeki diğer tarihi veriler ise Kalkolitik, Tunç, Demir ve Orta Çağ'a aittir. (Kökten, 1943: 603; Kökten, 1948: 199; Kökten, 1975: 100 vd.; Ceylan, 2004: 267 vd.; Ceylan, 2005; Ceylan, 2004: 41 vd.) Bu tarihi verilere rağmen Idır belki de en önemli konumuna Demir Çağ'ında ulaşmıştır. İmdiye kadar yapılmış çalışmalar ve bizim son on yılda yürüttüğümüz çalışmaların sonuçları incelendiğinde Demir Çağ'ında ki bu önem tespit edilen merkezlerin çokluğu ile de bir kez daha ortaya konulmaktadır.

Bölgedeki en önemli Demir Çağı yerleşimi belki de kazısı yapılan tek merkez olması nedeniyle Idır Merkez İlçeye bağlı Melekli Höyük'tür. B.A. Kuftin tarafından yapılan kazı çalışmaları sonucunda Urartu dönemine ait önemli bulgular elde edilmiştir. (Kuftin, 1944: 1 vd.; Barnett, 1963: 153 vd.)

Bölgedeki en eski yazılı belgeler ise yine Urartu dönemine aittir. Özellikle bugünkü Idır sınırları içerisinde yer alan Babulak, Kazancı ve Taşburun (Sologert) Yazıtları'nın yanı sıra yakın çevresindeki Sarıkamış, Taşköprü, Yazılıta, Zivin-Süngüta yazıtları da bölgeye yönelik bilgiler vermektedir.

Idır Bölgesi'nde 2002 yılından itibaren A. Ceylan başkanlığında yürütülen yüzey araştırmalarıyla çok sayıda yeni merkez incelenmiştir.

Bu merkezlerin büyük bir kısmını Demir Ça ı kaleleri ve nekropolları olu turmaktadır.

Urartu dönemine tarihlendirilen ve çalı malarımız öncesi bilinen tek merkez Karakoyunlu ilçesindeki Karakoyunlu kaya mezarıdır. Karakoyunlu lçesi'nin 1 km güneyindeki kayalı ın batısında, kolay ula ımlı ve tek odalıdır olan kaya mezarı kare planlı bir yapı ta ımaktadır. Günümüzde giri i büyük ölçüde tahrip edilmi tir.(Çevik, 2000:127; Ceylan, 2004: 268 vd.)

I dır'ın yakın çevresindeki kaya mezarları ise öyledir.

Do ubeyazıt Kaya Mezarı (A rı), Yo unhasan Kaya Mezarı (Kars),Günbuldur (A rı-Diyadin), Atabindi (A rı-Tutak), Dönekta (A rı-Tutak), Dayıpınarı (A rı-Tutak), Aydınso (Erzurum-Karayazı), Marifet (Erzurum-Pasinler), Pasinler K. (Erzurum-Pasinler), Hasanova (Erzurum-Karayazı), Umudum (Erzurum-Merkez), Binecek Kaya Mezarı (Nahçıvan-ahbaz).

(Texier, 1839/42; Lehmann,- Haupt: 1931; Huff, 1968; Piotrovski, 1966; Kleiss-Hauptmann, 1976; I ık, 1995; Salvini, 1995, Darmstadt; Çevik, 2000; Ceylan, 2001; Belli-Ceylan, 2002; Ceylan 2003; Ceylan, 2004; Çilingiro lu, 1980, Çilingiro lu, 1997; Kleiss-Hauptmann, 1976, Erkmen-Ceylan, 2003; Belli- Sevin, 1999; Topalo lu, 2009; Topalo lu, 2011)

2. NCELEME

2.1. Asma Kaya Mezarı

I dır l Merkezi'nin 33 km. güneydo usundaki Asma Köyü'nün hemen ardındaki tepelik kısımda yer almaktadır. Daha önce benzer bir ekilde kapandı ı dü ünülen kaya mezarı bir toprak kayması sonucunda ortaya çıkmı ve köylüler tarafından uzun süre mescit olarak kullanılmı ve kısmen tahrip edilmi tir. Yeni caminin yapılması ile birlikte köylüler tarafından "eski camii" olarak adlandırılmaya ba lanmı tir.

Mezar odasının ön kısmının toprak kayması sonucu büyük ölçüde tahrip olmu tur. 94 x1.93(h) m. ölçülerindeki giri in daha sonra camii olarak kullanıldı ı dönemde düzeltilerek geni letilmi tir. Giri kısmı olarak kabul edebilece imiz bölüm 2.20 m.dir. Bu giri in kuzeydo u duvarında 62- 68 cm. geni li inde iki ni ve güneybatı duvarında da 105-83-56 cm. geni li inde üç ni bulunmaktadır. Ni lerden biri mescit olarak kullanıldı ı dönemde geni letilerek mihrap olarak kullanılmı tir.

Giri kısmından sonra giri kapıları bulunmayan iki oda yer alır. Bu iki odayı birbirinden ayıran 47 cm. geni li inde ve ileriye do ru geni leyan bir bölme bulunmaktadır. Do uda kalan oda batı odasına göre daha küçüktür. Do u odasının kuzey duvarının önünde yerden 10 cm. yükseklikte ba layan 2.13 x 55 x 1.42 m. ölçülerinde bir seki bulunur. Do u odası dikdörtgen bir plan ta ırken iken kuzey duvarı oval yapılmı tır. Mevcut yapının giri inden kuzey duvarına 5.60 m.dir. Do u odasının geni li i ise 2.53 m.dir. Kaya mezarının giri bölümünün duvarları tavanla biti me kısmında 75 cm. derinli inde bir oluk ku atmaktadır.

Asma kaya mezarının iç mimarisinin çok özenli olmadığı ve camii olarak kullanıldığı dönemde de mimarisinde bazı de i iklikler yapıldığı görülmektedir. Köy yerle mesinin ortasında kaldığı için mimarisi di nda di er herhangi bir arkeolojik veri elde edilememi tir. Bu do rultuda duvar yapısı kısmen tahrip olsa da mimari yapısıyla ile Demir Ça ı özelli i ta ımaktadır. Köyün 2,5 km. güneybatısındaki kayalık alanda yapılmı olan kaya odaları Orta Ça 'a tarihlendirilmekteyse de bu kaya odasının kaya mezarı ile ili kisinin olmadığı ve bölgenin Demir Ça ı sonrasında da yerle im gördü ü ekinde açıklanabilir.

2.2. Kızılkule Kaya Mezarı

I dır l Merkezi'nin 39 km. güneybatısındaki Sıçanlı (Kızılkule) Köyü'nün batısındaki yer almaktadır. Kaya mezarının hemen üzerinde aynı ismi ta ıyan bir Demir Ça ı kalesi bulunmaktadır.

Kaya mezarına a a ıya do ru inen basamaklı bir giri le ula ılmaktadır. Tek odalı bir yapıya sahip olan kaya mezarına 1.20 x 75 m. ebatlarındaki kapı ile girilmektedir. Kaya mezarının güneybatı duvarında daha sonra tahrip edilen 30 x 50(h) cm.lik ni ler bulunmaktadır. Günümüzde zemini toprakla doldu u için zemindeki özellikler ne yazık ki tam olarak tespit edilememi tir. Kaya mezarının giri inin hemen batısında ba lanan kutsal alan in ası mezara zarar verece i dü üncesiyle 70 cm. daha geriye çekilerek olu turuldu u görülmektedir. Bu özelli i ile bir planlama problemi ya andığı anla ılmakta ve bırakılan alan ise ta i çili inin anla ılması bakımından ayrı bir önem arz etmektedir. (*Çilingiro lu, 1998: 229 vd.; Sevin, 1994: 58 vd.; Tarhan, 1994: 22 vd.; Dinçol, 1994: 6 vd. ; Ögün, 1974: 443 vd.; Sevin, 1987: 35 vd.; Derin, 1993*). Günümüzde bir kısmı toprakla kapanan bu kutsal alan yakla ık 26 m²'lik bir alan

olu turmaktadır. Bu alanda zemin düzeltilmi oldu u anlaşılmakla birlikte günümüzde bu bölümün üzeri büyük ölçüde toprakla kaplanmıştır.

Duvar içi çili ve ait olduğu kalenin keramik verisi 11'inde kaya mezarının Urartu dönemine ait olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca kaya mezarının yanında yapılan kutsal alanlar Demir Ça'ında sıkça rastladığımız bir inanç sisteminin tipik örneğidir. (*Çilingiro lu, 1998: 233 vd.; I tk, 1987: 497-534; I tk, 1995, Topalo lu, 2009, Topalo lu, 2011*)

2.3. Gökta Kaya Mezarı

İdirlizli Tuzluca İlçesi'nin 13 km. güneybatısındaki Gökta Köyü'nün yaklaşık 1 km. kuzeybatısında yer alan sarp kayalık üzerindedir. Bulunduğu kayalığın aınmaya dirençsiz dolgu yapıları nedeniyle kaya mezarına günümüzde ulaşmak mümkün değildir. En yakın noktadan yaklaşık 10 m. yükseklikte kalan giriş kapısının görülebildiği kadarıyla bir sıra silme ile çevrelenmektedir. Halktan öğrenildiği üzere yakın bir zamana kadar mezara basamaklı bir yol ile çıkılabilen kaya mezarı bir ön avlu ve bir odadan oluşan iki bölmeli bir yapıya sahiptir. Duvarlarında nişlerin bulunduğu ve tabanında oval bir oyuklu olduğu anlaşılmaktadır.

Kaçak kazılarla büyük ölçüde tahrip edilen kaya mezarı ve çevresinden Demir Ça ve Orta Ça Keramikleri tespit edilmiştir. Kaya mezarının yaklaşık 500 m. altından Gökta Deresi akmakta ve bu derenin hemen batısında kaçak kazılar sonucunda ortaya çıkarılmış üç Demir Ça mezarı bulunmaktadır. (*Bingöl, 2002: 175; Ceylan, 2004: 269; Kozbe-Ceylan, et al. 2008; Topalo lu, 2009; Topalo lu, 2011*). Ancak içine girmek mümkün olmadığı için çizimi yapılamamıştır.

2.4. Aaı Akta Kaya Mezarı

İdirlizli Tuzluca İlçesi'nin 24 km. kuzeybatısındaki Aaı Akta Köyü'nde yer almaktadır. Kaya mezarı hemen köyün üzerinde yükselen kayalık üzerinde yer almakta ve üzerinde bir kale ve kutsal alan barındırmaktadır. Kalenin bulunduğu kayalığın güneyinde yerden yaklaşık 15 m. yükseklikteki 100 x 85 cm. lik giriş kapısından girilebilen kaya mezarı günümüze kadar iyi derecede korunarak ulaşmıştır. Tek odalı ve tek sekisi olan kaya mezarı 2.19 m. yüksekliğinde ve 3,10 x 3.13 m. boyutlarındadır. Kaya mezarının içine daha sonraki dönemlerde farklı amaçlarla kullanıldığı gösteren haç motifleri yapılmıştır. Yerden 79 cm yükseklikte bulunan ve 75

cm yüksekli indeki sekinin boyutları 2.56x 1.15 m. dir. Bu seki içeriye do ru daralarak ve 2 m. olmaktadır. (Topalo lu, 2009; Topalo lu, 2011)

3. SONUÇ

Mevcut kaynaklardan I dır bölgesinin Demir Ça ı'nda Urartu egemenli inde altında olu unu bilmekteyiz. Bölgedeki çok sayıdaki kale, yerle me ve özellikle kazısı yapılan Melekli buluntuları bölgede Urartuların baskın bir egemenlik kurduklarını göstermektedir. I dır bölgesinde yapımı oldu umuz ara tırma ve incelemelerde tespit etti imiz dört yeni kaya mezarı da bu egemenli in di er bir göstergesidir. Tespit edilen kaya mezarları bölgesel anlamda Urartu varlı ı göstermesi bakımından önemli olmakla birlikte tüm Anadolu'da imdiye kadar tespit edilmi 27 merkezi geni letmesi bakımından da ayrı bir önem ta ımaktadır. Yapım teknikleri, bakımından ba kentten uzakla tıkça ta i çili inin ve kaya mezarı gelene inin de i imini örneklemesiyle de ayrıca dikkat çekicidir.

I dır bölgesindeki gibi Erzurum, Erzincan ve Kars Bölgesinde de yeni tespitlerimizle Urartu'nun ölü gömme ve kaya mezarı gelene inin daha iyi anla ılabilmesine katkı sa layaca ımızı dü ünmekteyim.

KAYNAKÇA

Barnett, R.D., "The Urartian Cemetery at I dır", *Anatolian Studies XIII*, Ankara, 1963.

Belli, O.- A. Ceylan, "A Bronze Age And Urartian Fortress in the Northeast Anatolia, Yo unhasan", *Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology - TÜBA-AR-5*, 2002.

Belli, O.- V. Sevin, , *Nahçıvan da Arkeolojik Ara tırmalar*, stanbul, 1999.

Belli, O., *Urartular Ça ında Van Bölgesi Yol ebekesi*, (Bas. Dok. Tez.), stanbul, 1997.

Bingöl A., "Karayazı'da Tarihi ve Arkeolojik Ara tırmalar-Historical and Archaeological Researches in Karayazı" *Atatürk Üniversitesi, Fen- edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2,28-29, Erzurum 2002, 173-190.

Bingöl, A.- A. Ceylan-Y. Topalo lu-Y. Güna dı, "2009 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İleri Yüzey Ara tırmaları", 27. *Ara tırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 2009.

Ceylan, A., "Yazılıta Horasan", *Ça layan Aras-I*, Erzurum 2002, 14-15

Ceylan, A., "Do ubayazıt'ın Eskiça Tarihi'ne Bir Bakı (İlk Tunç Ça ı'ndan Demir Ça ı'na).", *Güne in Do du u Yer Do ubayazıt Sempozyumu (13-14 Eylül, 2003)*, stanbul 2004, 41-51.

Ceylan, A., "2002 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İleri Yüzey Ara tırmaları", *21. Ara tırma Sonuçları Toplantısı 2*, Ankara 2004, 263-272.

Ceylan, A., "The Erzincan, Erzurum and Kars Region in The Iron Age", *Anatolian Iron Ages V*, London 2005, 21-29.

Ceylan, A., "2003 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İleri Yüzey Ara tırmaları" *22. Ara tırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 2005, 189-200.

Ceylan, A., "2004 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İleri Yüzey Ara tırmaları", *23. Ara tırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 2006.

Ceylan, A., "2005 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İleri Yüzey Ara tırmaları", *24. Ara tırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 2007.

Ceylan, A., *Do u Anadolu Ara tırmaları Erzurum-Erzincan-Kars-I dır (1998-2008)*, Erzurum 2008.

Ceylan, A., "Ka ızman'da Tarihi ve Arkeolojik Ara tırmalar", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-1*, Kars 2008, 75-81.

Ceylan, A., Kuzeydo u Anadolu Yüzey Ara tırmalarının Bir De erlendirilmesi, *A.Ü. Fen-Ed. Fakültesi Sos. Bil. Dergisi.*, Erzurum 2008.

Ceylan-Bingöl-Topalo lu, "2006 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İleri Yüzey Ara tırmaları" *25. Ara tırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 2008.

Ceylan-Bingöl-Topalo lu, "2008 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İleri Yüzey Ara tırmaları" *26. Ara tırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 2009.

Ceylan, A.-Y.Topalo lu, *Demir Ça ı, Do u Anadolu*, Türkiye Arkeolojik Yerle meleri-6a-b, stanbul 2008.

Çevik, N., *Urartu Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri*, Ankara 2000.

Çilingiro lu, A., *Urartu Krall ı-Tarihi ve Sanatı*, zmir 1997.

Çilingiro lu, A., "Diauehi'de Bir Urartu Kalesi, Umudumtepe (Kalortepe)." *Anadolu Ara tırmaları VIII*, 1980.

Çilingiro lu, A., "Urartu'da Tapınma ve Tapınma Yerleri", *Karatepe'de ki İlk*, (ed. G.Arsebük-Machteld- J.Mellink, W. Schirmer), stanbul 1998.

- Derin, Z., Demirçay 'da Do u Anadolu'da Ölü Gömme Gelenekleri, (Bas. Dok. Tez.), zmir 1993.
- Dinçol, A.M., "Cultural and Political Contacts Between Assyrian and Urartu", *Tell Aviv* 21,1, 1994.
- Eriñç, S., *Do u Anadolu Co rafyası*, stanbul 1953.
- Erkmen, M.- Ceylan, A., "Pasinler Kalesi Kazısı 2001", *13. Müze Çalı maları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, Ankara 2003.
- Geyiko lu, H., Selçuklulardan Safevilere Kadar Sa'd Çukuru (Bas. Dok. Tez.), Erzurum 1998.
- Güner, ., *I dır, I dır* 1993.
- Huff, D., "Das Felsgrab von Do ubeyazıt" *stanbuler Mitteilungen* 18, 1968.
- Ik, F., "Die offenen Felsheiligtümer Urartus und Ihre Beziehungen zu Denen der Hethiter und Phryger", *Gruppo Editorial Internazionale*, Roma 1995.
- Ik, F., "irinlikale, Eine unbekannte Urartäische Burg und Beobachtungen zu den Feldsdenkmälern eines schöpferischen Bergvolks Ostanatoliens", *Belleten LI-200*, Ankara 1987, 497-534.
- Ik, F., *Die Offenen Felsheiligtümer Urartus und ihre Beziehungen zu denen der Hethiter und Phryger*, Roma 1995.
- Ketin, ., *Türkiye Jeolojisine Genel Bir Bakı* , stanbul 1983.
- Kleiss, W.-H. Hauptmann, *Topographische Karte von Urartu*, Berlin 1976.
- Kozbe, G. - A. Ceylan - Y. Polat - T. Sivas - H. Sivas - I. ahin - D. Tanrıver, *Türkiye Arkeolojik Yerle meleri- 6a-b Demir Çalı ları*, stanbul 2008.
- Kökten, .K., "Kars Çevresinde Dip Tarih Ara tırmaları ve Yazılıkaya Resimleri, *Atatürk Konferansları V*, 1971-1972, Ankara 1975.
- Kökten, .K., "Kars'ın Tarih Öncesi" *III. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1948.
- Kökten, .K., "Kars'ın Tarih Öncesi Hakkında İlk Kısa Rapor", *Belleten VII*, Ankara 1943.
- Kökten, .K., "Orta, Do u ve Kuzey Anadolu'da Yapılan Tarih Öncesi Ara tırmalar", *Belleten VIII*, Ankara 1944.
- Kökten, .K., "Do u Anadolu Kars Bölgesi Tarih Öncesi Ara tırmaları Dair İlk Not", *Dil Tarih Co rafya Fakültesi Dergisi I-II*, 1943.
- Kuftin, B.A., Urartskij "Kolumbarij" u podosvy Ararrata i Kuro-Araksskij eneolit /An Urartian "Columbarium" on the slopes of Ararat and

the Copper Age of the Kuro- Araxes basin, Vestnik Gosudarstvennogo muzeja Gruzii 13, 1944.

Lehmann, C.F.- Haupt, *Armenien Eins und Jetzt*, Berlin-Leipzig, 1931.

Ögün, B., "Urartu Halk Mezarları", *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Co rafya Fakültesi 50. Yıl Anma Kitabı*, Ankara 1974.

Piotrovski, B.B., *Regno di Van. Urartu*, London 1966.

Salvini, M., *Die Religion der Urartaer*, Darmstadt 1995.

Saraço lu, H., *Do u Anadolu Bölgesi*, stanbul 1989.

Selen, H.S., "Do u Anadolu Yolları ve Manzaraları", *Türk Co rafya Dergisi- VI-VIII / XI-XII*, 1949.

Sevin, V., "Urartu Oda-Mezar Mimarisinin Kökeni Üzerine Bazı Gözlemler", *Anatolian Iron Ages*, zmir 1987.

Sevin, V., "Three Urartian Rock-cut Tombs from Palu", *Tell Aviv 21-1*, 1994.

Tarhan, M.T., "Resent Research at the Urartian Capital Tushpa", *Tell Aviv 21-1*, 1994.

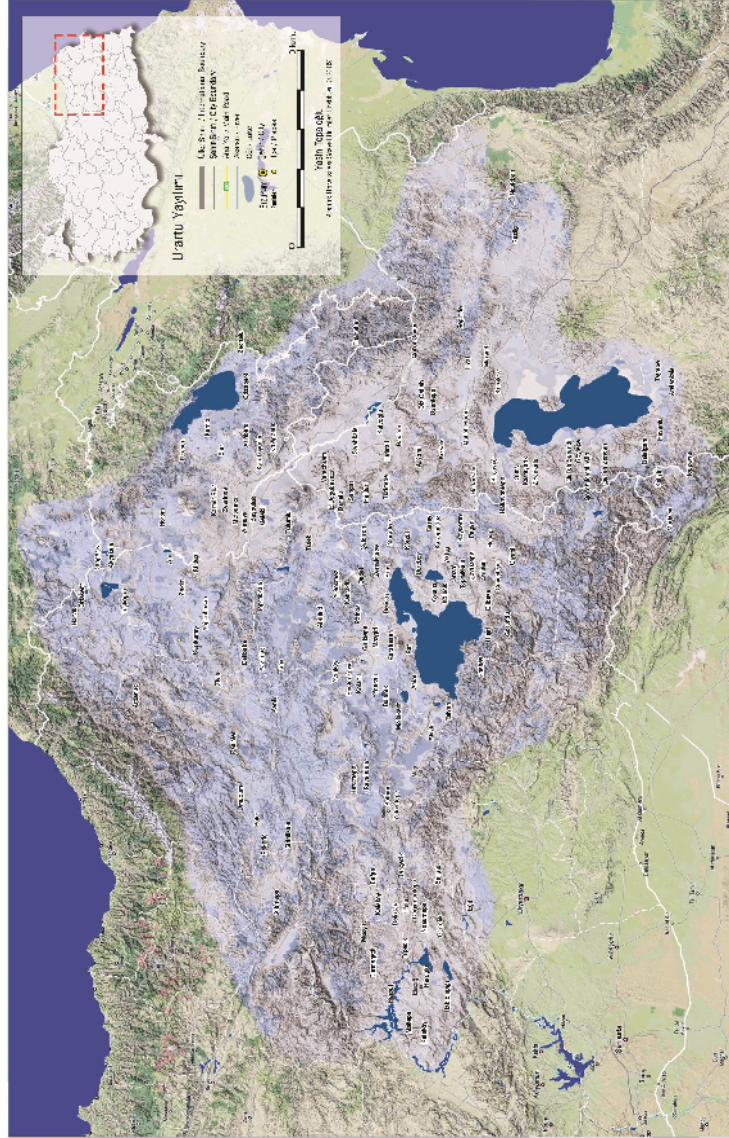
Texier, C., *Description de l'Arménie La Perse Mésopotamie*, Paris1839-1842.

Topalo lu, Güna dı, Bingöl, Ceylan, "2010 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars lleri Yüzey Ara tırmaları", *28. Ara tırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 2012. (Baskıda).

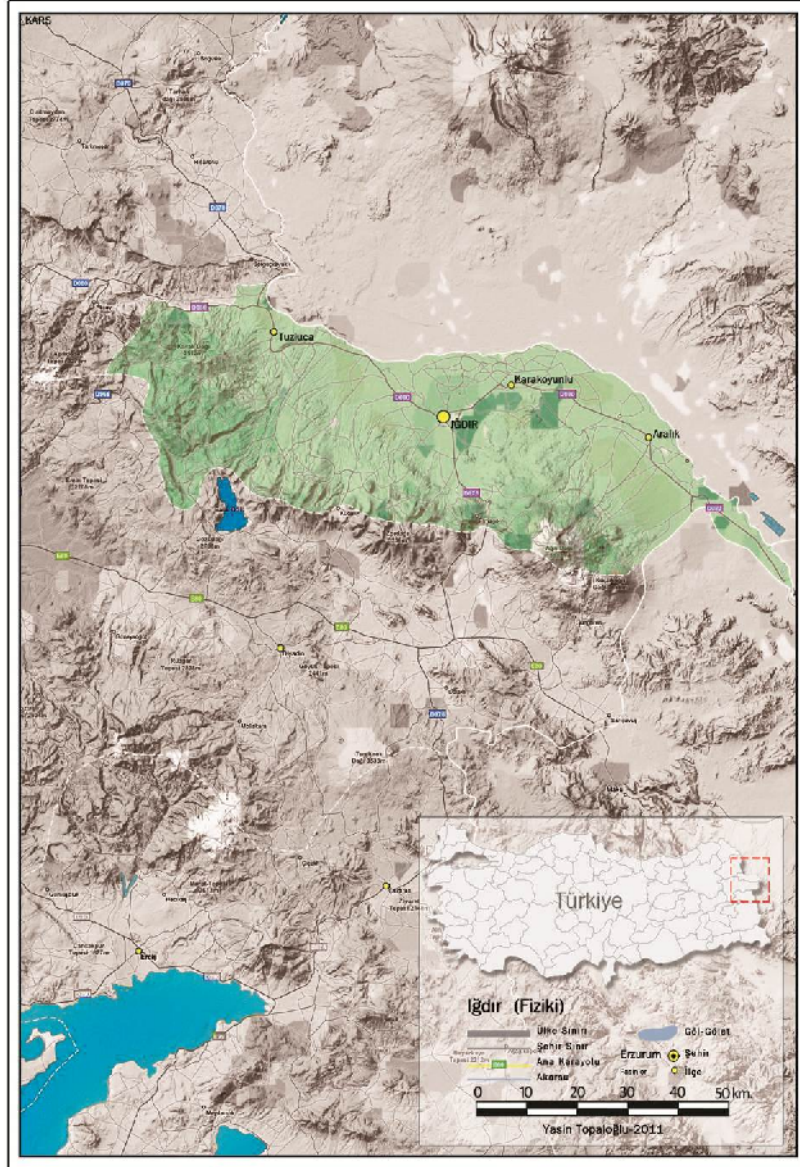
Topalo lu, Y., "Sarıkamı 'ta Tarihi ve Arkeolojik Ara tırmalar", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-I*, Kars 2008, 197-216.

Topalo lu, Y., *Kuzeydo u Anadolu'da Urartu'nun Tarihi Mirası (Kalıntıları). ve Arkeolojik Verileri*, (Basılmamı Doktora Tezi)., Erzurum, 2009.

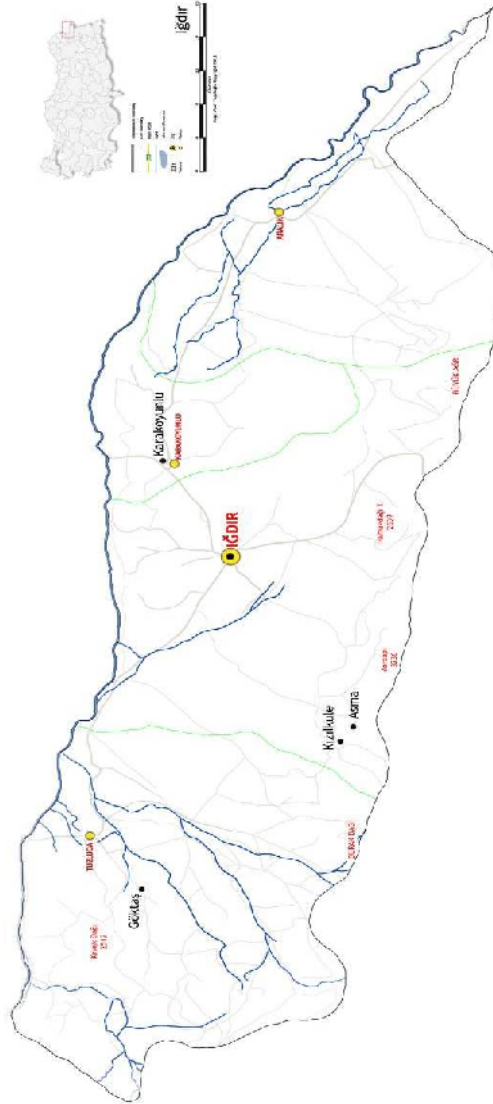
Topalo lu, Y., "I dır Bölgesi Tunç Ça ı Yerle imleri", *M. Özsait-N. Özsait Arma anı*, stanbul 2011.

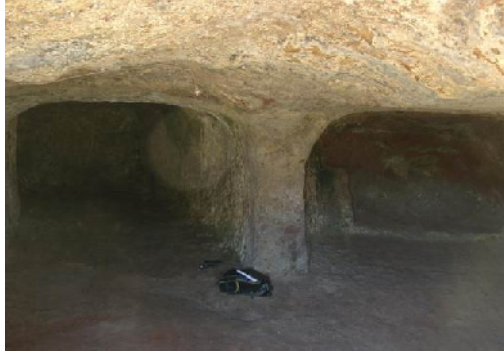
Harita-1 Urartu yayılımı

Harita-2 Iğdır ve çevresinin fiziki durumu

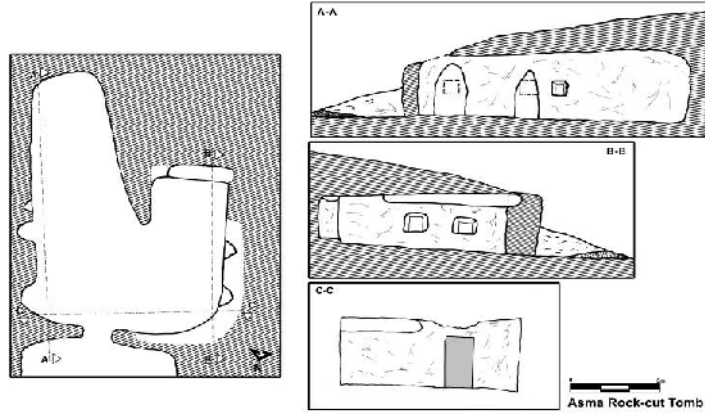
Harita-3 Iğdır bölgesinde tespit edilen yeni kaya mezarları

Resim-1 Asma kaya mezarı

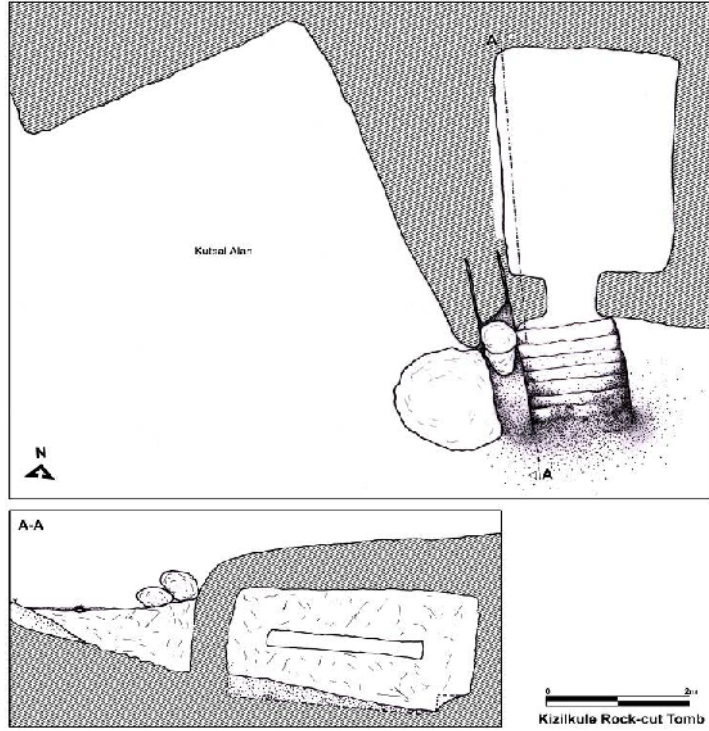
Resim-2 Asma kaya mezarı

Resim-3 Asma kaya mezarı

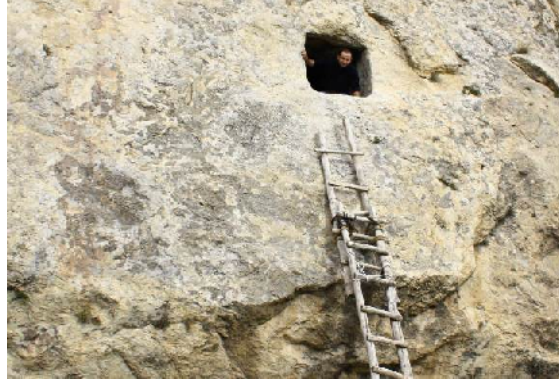
Resim-4 Kızilkule kaya mezarı

Resim-5 Kızilkule kaya mezarı

Resim-6 A a 1 Akta kaya mezarı

Resim-7 A a 1 Akta kaya mezarı

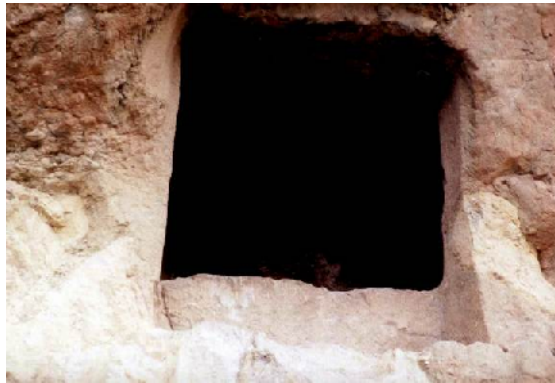
Resim-8 A a 1 Akta kaya mezarı

Resim-9 Gökta kaya mezarı

Resim-10 Gökta kaya mezarı

Resim-11 Gökta kaya mezarı

IMPORTANCE OF FINANCIAL MANAGEMENT KNOWLEDGE IN SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES (SMEs) MANAGING BY WOMEN

Kıymet TUNCA ÇALIYURT*

ABSTRACT

Financial management is indispensable for all companies. Having, reaching and analysing financial information is a vital issue for all successful businesses. Managers should understand the meaning of financial data and follow the regulations which effect financial statement of the company. Most of the studies state that woman entrepreneur make a decision on financial issues by asking her husband, families and friends. Financial decision should be taken according to financial management science. All companies and its financial statements have their own characteristics so decisions should be taken by financial consultants. The aim of this study is to measure the level of financial knowledge of women entrepreneurs in small and medium enterprised (SMEs) managing by women. In Turkey, new Turkish Trade Code (TTC) will be implemented after 2012 which will effect especially accounting and finance applications in SMEs very deeply. In this study, women entrepreneurship who are the owners of SME and member to Women Entrepreneurs Board of Chamber of Trade in Edirne were asked questions about financial management and new trade code by using "face to face interview method". Findings show that women entrepreneurs have an incompetent about new trade code and financial management issues and there is a need for "continuous trade education" for women entrepreneurs.

Key Words: *Women, Entrepreneurship, Financial management, Turkey, SMEs, Education.*

* Doç. Dr., Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
kiymet1442@yahoo.com

**KADINLAR TARAFINDAN YÖNETİLEN ORTA VE KÜÇÜK
ÖLÇEKLE İŞLETMELERDE FİNANSAL BİLGİNİN ÖNEMİ****ÖZET**

Finansal yönetim, tüm işletmeler için vazgeçilmezdir. Finansal bilgiye sahip olmak, ulaşılabilmek ve analiz etmek tüm işletmeler için hayati bir konudur. İşletme yöneticileri finansal bilgiyi anlamalı ve işletmelerinin finansal tablolarını etkileyen hukuksal düzenlemeleri takip etmelidirler. Yapılan bilimsel çalışmaların çoğu kadın girişimcilerin finansal kararları alırken kocalarına, ailelerine ve arkadaşlarına danıştığını belirtmektedir. Finansal kararlar "finansal yönetim bilimine" uygun olarak alınmalıdır. Bütün işletmeler ve bu işletmelerin mali tabloları işleme özel karakteristik taşıdığından kararlar "finansal danışman" tarafından alınmalıdır. Bu çalışmanın amacı kadınlar tarafından yönetilen küçük ve orta boy işletmelerde, kadın girişimcilerin sahip oldukları finansal bilgi düzeyinin ölçülmesidir. Türkiye’de, 2012 yılından sonra yürürlüğe girecek olan yeni Türk Ticaret Kanunu, KOB’lerdeki özellikle muhasebe ve finansal uygulamaları derinden etkileyecektir. Bu çalışmada, Edirne Sanayi ve Ticaret Odası Kadın Girişimciler Kurulunda üye ve KOB sahibi olan kadın girişimcilere "yüz-yüze görüşme methodu" ile finansal yönetim ve yeni ticaret kanunu hakkında sorular yöneltilmiştir. Sonuçlar kadın girişimcilerin yeni Türk Ticaret Kanunu ve finansal konularda yetersiz olduklarını ve kadın girişimciler açısından "sürekli ticari eğitim" in önemli olduğu ortaya konulmuştur.

***Anahtar Kelimeler:** Kadınlar, Girişimcilik, Mali yönetim, Türkiye, KOB’ler, Eğitim.*

ABBREVIATIONS:

FTSE: Financial Times Stock Exchange
GEIS: Financial Times Global Equity Index Series
IASs: International Auditing Standards
IFRS: International Financial Reporting Standards
OECD: Organisation for Economic Co-Operation and Development
SOX: Sarbanes Oxley Act
SMEs: Small and Medium Enterprises
TTC: Turkish Trade Code
USA: United States of America

1. INTRODUCTION

Nothing has been the same for SMEs after 2005. The year 2005 marked the beginning of a new era in global conduct of business, and the fulfillment of a thirty-year effort to create the financial reporting rules for a worldwide capital market. Many countries such as Australia, New Zealand, Russia and South Africa were expected to produce annual financial statements in compliance with a single set of international rules – International Financial Reporting Standards (IFRS). (Epstein and Jermakowicz, 2010: 1) Also in 2009, a new regulation was completed on an important, stand-alone comprehensive Standard for what had been known, during its development, first as SME accounting (tailored Standards for small and medium-sized entities), then as IFRS for private entities, and finally, again as IFRS for SMEs. (Epstein and Jermakowicz, 2010: 21) IFRS for SMEs will be applied in more than 70 countries in 3 years. (Wells, 2011: 5)

In Turkey, special kit for IFRS will be applied to SMEs after new TTC promulgation at the beginning of 2012. Application of IFRS needs background from business faculties and experience in finance area. Additionally, new regulations on Basel will force woman entrepreneur follow new regulations very carefully and understand her financial statement very profoundly. SMEs which are transparent, well managed, having strong financial capital will easily follow new regulations. The new regulated SMEs will have advantage in globalised system against their competitors. The SMEs who have flexible structure and close relations with banks, will be successful in the duration of harmonisation for Basel II. (Terzi, 2011: 81) SMEs will need financial consultants while having decision on risk management, financial analysis, investment decision, capital management, financial planning. The question is here how Turkish women managing SMEs will survive in a new cruel financial system? Do they have enough background knowledge on managerial issues and cooperation to support each other?

Academics and governments appear to be concentrating on encouraging entrepreneurship, because it symbolises innovation and a dynamic economy. (Orhan and Scott, 2001) Women's contribution in economic environment is very important for sustainable economy. However, although 49.7% of the Turkish population is women, only 27.6% of them participates in working life. Working women's ratio was 30.1% in 1990.

(Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2011: 25) Women are going back to their homes because of several reasons. Difficulties in working life, especially being entrepreneur in a male-dominated world, seems to be a dangerous area for women. Everyday, they face with different regulations on managerial issues. For example, in Turkey, new laws on taxation and social security system, new TTC, IFRS and IASs (International Auditing Standards) will be too difficult for women entrepreneurs to understand if they do not have enough knowledge because women does not like to follow managerial issues.

As the number of women contributing in Turkish economy decreases, it is necessary to discuss possible difficulties in managing SMEs in future for women entrepreneurs. The problems of women in business are also an attractive area for academicians. Social, academic and political interests in entrepreneurship have grown over the last few years (Gonzales-Gonzales, 2011; Catalyst, 2004, 2005; Galinsky *et.al.*, 2003). However, Baker stated that despite high participation by females in entrepreneurial activities around the world and awareness of their roles in economic development, there is limited academic attention. (Baker *et.al.*, 1997) Women entrepreneurs need a safe working environment to take a role in economy. In this study, the meaning of women entrepreneur, the reasons for women to start their business, problems of women entrepreneurs, the level of contribution of women in business, current and possible problems of SMEs and the results of the survey will be discussed.

1.1. Problems of Women Entrepreneurs and SMEs

Entrepreneurs are defined as those who “*seek out and identify potentially profitable economic opportunities agents of growth*”. (Organisation for Economic Co-Operation and Development, 1998: 11) A woman entrepreneur is defined as “*a person who has used her knowledge and resources to develop or create a new business opportunity, is now actively involved in managing it, owns at least 50 percent of it and has been in operations for longer than a year*” (Moore and Buttner, 1997)¹

¹ There is difference between entrepreneurship and SMEs that entrepreneurs is the degree to which they engage in the search for growth opportunities. (Farr-Wharton and Brunetto, 2006) so we cant call all womens who manages SMEs as enterpreneur.

Entrepreneurship has traditionally been considered as a male-dominated activity, where the features of a business-oriented person (leadership, risk-taking, rationally, innovation) are associated with the male stereotype (independence, aggressiveness, autonomy, instrumentality, courage) and stand apart from the stereotyped role for women (expressiveness, empathy, kindness, sociability, oriented to caring for others, shyness) (Bruni, Gherardi and Poggio, 2004; Gupta, Turban, Wasti and Sikdar, 2009; Ogbor, 2000). It is easily seen here that business environment is not safe for woman. Thus, why do women start their own businesses?

The reason why people start a business has been one of the most extensively researched topics in the field of small business management. Much of the literature states that it is because of the motivation for self-employment as being driven by personal characteristics, such as the need for achievement or high internal locus of control. (Walker and Webster, 2006) Numerous studies have reported that women and men have different reasons for starting business. (Buttner and Moore, 1997; Gatewood *et.al.* 1995; Scott, 1986; Shane, *et.al.*, 1991) When it comes to women entrepreneurs, it appears that only a small part of entrepreneurial are acknowledged as gender-based. Instead, “pull” and “push” factors are now a common way of explaining different motivations for women to start a business. (Brush, 1990; Buttner and Moore, 1997) Push factors are elements of necessity, such as insufficient family income, dissatisfaction with a salaried job, difficulty in finding a job and a need for a flexible work schedule because of family responsibilities. Pull factors relate to independence, self-fulfilment, entrepreneurial drive and desire for wealth, social status and power. (Ducheneaut, 1997).

However, developments in regulation nationally and internationally also effect women’s contribution to the economy negatively and positively. For example, after the declaration of Sultan on women empowerment, Oman women’s participation has progressively increased from a mere 3.2 in 1993 to almost 18 percent currently (IFC, 2005; Ministry of National Economy, 2003; ILO, 2003). Contrary to social perceptions and stereotypes, Omani women in leading positions are highly motivated and ambitious. Their successful transition to elevated positions can be attributed to their early socialization experiences with valued education, supportive parents (particularly father), and equal treatment with their siblings (Al-Lamky, 2006) and datas show that women have prominent roles in business.

- The National Foundation for Women Business Owners indicated that in 1995, 38% of business owners in the United States were women and they employed a quarter of the labour force.
- According to the United States Bureau of Labor Statistics (2005), 23.3% of the country's (Spain) top executives are women and they account for 45.9% of executives in general. (Peris-Ortiz, 2011) In Spain, which can be considered to occupy an average position among the most developed countries, 29.14% of micro firms (less than 10 workers) are managed by women and 47.21% of self-employed business owners are women. According to data from 2008, women in Spain constitute 43.51% of the labour force. (Peris-Ortiz, 2011).
- Crompton (1996, 23) stated in his research that “women are at the forefront of the “engine of economic growth in Canada”. While there was a 74% increase in male self-employment in the past twenty years, female self-employment grew by 265% (Crompton, 1993: 29) Self-employed women have tripled their numbers, while men have doubled theirs.(Cohen, 1996: 23)

While women's contribution in working life is increasing in other countries, opposite developments in Turkey connates a lot of questions and should be examined very carefully. Few of the reasons of decreasing are as follows;

- Cost of starting business is high for women entrepreneurs that if an entrepreneur woman wants to start her business as a limited company in Turkey, she has to invest minimum 5.000 Turkish Liras and additional cost of bureaucratic transactions will be approximately 9.000 Turkish Liras.
- Starting and being standable in business needs sustainable politics, strategy and continuous education for women entrepreneur, so that they should have knowledge on business management and related issues (financial management – marketing – organisation). However researches indicate that women entrepreneurs do not make business decision by rationalism.
- Another reason of decreasing women's contribution in business life is *glass ceiling*. In 1990, the concept of glass ceiling pervaded the literature to describe the paucity of women and minorities, heading public and private sector organizations (Maume, 2004) The term was earlier used by Morrison *et.al.* (1987) in their fascinating book

Breaking the Glass Ceiling: Can Women Reach the Top of America's Largest Corporations?, that provided a new insight to the issues women face in their journey through the executive echelons of the corporate organizations. Glass ceiling is still a real problem for Turkish women in business life.

Being women in business means being warrior. Additionally, if women manage SME, there will be additional difficulties arising from SME's characteristics. SMEs are very important contributors to all economies has three types; micro, medium and larger(macro). According to the study of Cosh and Hughes, micro firms increased their employment by over 50% whilst small, medium and larger firms each increased jobs by less than 20%. (1996: 6) On 17 October 1997, *The Globe and Mail* included a supplement on small businesses in Canada that small companies were characterized as sites of "economic dynamism" which were now responsible for 90% of all news job in Canada. (Crompton, 1993: 23). Even many researches say SMEs are indispensable for all economies. It is known that fraud cases mostly have been seen in SMEs. Radical and supportive regulations had not been taken for SMEs to make them more reliable till 2005. SMEs are poor and as a result, they mostly focus on operational activities. (Garengo *et.al.*, 2005) because they are more concerned about survival rather than growth. (Gray, 2002) Technical developments, globalisation, legislators, Basel criterias, unregistered economy, increasing in taxation, economic stability, sustainability (economic-environmental-social) (Uzun, 2010), insufficient capital are problems need to be solved by SMEs' management.

1.2. Challenge for Women Entrepreneurs: Upcoming Developments for SMEs in Financial Area

Publicly held companies are usually heavily regulated in the world because of raising their new funds through public shares from investors in the securities markets. Recently, stock exchanges of the countries support SMEs to be publicly held company by promulgating new regulations. Hence, women managing SMEs will face new developments in the near future for funding themselves by selling their shares to the public. In England, Financial Times Stock Exchange (FTSE) Emerging Market Indices are part of the FTSE Global Equity Index Series (GEIS) which includes approximately 1,600 Large, Mid and Small cap securities listed in Advanced Emerging and Secondary Emerging countries. FTSE has divided Emerging

Markets into Advanced Emerging and Secondary Emerging markets for greater granularity. Countries are classified in accordance with FTSE's transparent Country Classification review process. (Financial Times Stock Exchange, 2011) New developments on Turkish SMEs for being publicly held companies also discussed and supported in the website of Capital Markets Board of Turkey (CMBT) and it is stated that it will be helpful for family managing SMEs to handover it to professional top managers for developing corporate governance. (CMBT, 2011) This means in the near future women managing SMEs will be discussed on process for being publicly held company which need innovation.

Innovation, which is positively related to business performance in small firms, whether demonstrated by the introduction of new products, services and processes or by the re-innovation of existing products and processes. (Deakings, 1996; Cosh and Hughes, 1996; Woo and et.al., 1989) Many small firms are not familiar to innovation process because expertise, time and resources need to innovate. Firms, therefore, which can harness all of their internal resources and extend sources of support have a competitive edge in innovation (Martin, 2001). Transforming to publicly company needs a well-managed innovation process needs information, education and consultation for women managing SMEs. The financial situation of the company, rivalry in the sector, image to sell shares are important factors for being in the security market which needs rational financial management. However, many researches stated that women entrepreneurs act even emotionally while making decisions about the sector. Some studies indicate that women exhibit certain distinguishing factors that set them apart from those led by men. For instance, in the vast majority of cases, women get involved in service sector. Female-led businesses tend to be related to occupations that are stereotypically considered feminine, and when compared to male-led businesses, they are characterised by less start-up capital and financial credibility, lower profit, smaller size, and shorter times of business survival.(McManus, 2001; Muravyev, Talavera and Schaefer, 2009; Startiene and Remeikiene, 2008)

1.3. The Importance of Knowledge for Women Entrepreneurs in Managing

Science of management is changing and developing everyday so continuous management education is a need for all types of managers and

companies. Decisions on accounting, finance, marketing and corporate governance issues are also vital for women managing SMEs. However, the result of researches state that women in business are not good at deciding on the right sector, they do not have business skills and they do not have enough education on financial management. Still and Walker (2006: 301) stated in their research that women felt they had the necessary skills to manage people and to look after the operation of the business, especially on a day-to-day business. However, they were much less certain about their financial skills. Okafur and Amalu state that “women entrepreneurship usually focuses on the survival and growth of the enterprises managed to be controlled by women with less attention on those factors that are most likely to result in business failure when they are starting their businesses”. (Okafur and Amalu, 2010) Entering into business as a women offers the omni-challenges of learning how to effectively operate the activities of such business while simultaneously attempting to meet all other expectations that are part of entrepreneurship (Schaefer, 2003) that being women entrepreneurship needs comprehension education on management and its strategy. Despite the high levels of education and training among businesswomen, men tend to hold more specifically business-oriented university and professional qualifications, as well as greater business experience (Mueller, 2004). Business education and application are vital for a standing company. Deciding on investment, preparing financial statements, understanding balance sheet, controlling accounting documents need financial knowledge are also very important for the women managing SMEs. Especially in Turkey traditional families are still more likely to give good education to their sons than daughters, that’s also another reason of women’s educational problem.

1.4. Who Helps Women Entrepreneur while Managing?

Women entrepreneurs have a lot of problems to survive and should develop themselves with well-planned business education system on management issues. Unfortunately, they usually try to solve their problems by asking their husbands, families and friends inspite of consulting to professionals even for accounting and financial issues. Millman and Martin (2007) stated that husbands have alone role in consulting product development, quality, production, customer service and operations management. Couple has a mutual role in decision making, product

development, quality, marketing and administration, strategy, product development. It is easily seen here mostly women have an active role in making decisions that husbands have a more active role in technical issues like product development. Couples sharing ownership, commitment and responsibility for a business are termed “copreneurs” (Barnett and Barnett, 1988; Marshack, 1994; Smith, 2000; Massey and Lewis, 2006) Copreneurship means that there is an equality of roles, efforts and rewards, which bridges both work and home boundaries. Some research, however, suggests that although this might be an ideal view, most copreneurs operate differently, with tensions in the balance of work and home and with an equal sharing of labour and rewards – often based on traditional gendered roles. (Harris and Lewis, 2005; Rowe and Hong, 2000; Smith, 2000; Marshack, 1994) According to research of Punnett and her friends (2007: 384) “*having a partner increases the satisfaction that successful women experience. There are two possible explanations for this relationship. It may be that a partner provides help at home and with the family that allows these women to perform at their best. Even where a husband’s contribution at home ...or having a partner provides emotional and psychological support which increases satisfaction.*” For financial management in the SMEs, consulting to husbands or families is not trustable and acceptable if they are not financial consultants.

Social networks on financial issues are a good opportunity for women entrepreneurs for developing themselves. Klyver and Terjesen (2007: 687) reported that women in traditional organizations adapt social networks similar to men in order to succeed. Whereas Fielden stated that joining in social network nationally and internationally, locally and globally is important for development of business. It has been suggested that female entrepreneurs are disadvantaged, in part because of a lack of suitable and effective social networks (Fielden et al., 2003). For fostering their members, association of women entrepreneurs may put a link of educational websites about financial issues like Financial Women Association www.fwa.org.

2. METHODOLOGY

For this study, *face-to-face interview method* was used. Thirty members of Women Entrepreneurs Board in Edirne, which is a member of the Union on Chambers and Commodity Exchanges of Turkey, have been invited for interview. Nine of the members have accepted invitation. (30%)

The board directs and manages the women entrepreneurs in Edirne and attends general board membership meeting in the Chamber of Trade to discuss the problems of the all women entrepreneurs. The Board's vision on business matters has vital importance for the other women entrepreneurs.

For the interview, mail addresses and phone numbers were taken from the Secretary of Chamber of Trade in Edirne. *Verbal statements of respondents* are shown in *italic*. Interview consists of five parts;

- a) Socio Demographic Features
- b) General Information on Company Management
- c) Women's Knowledge on Financial Information
- d) Women's Knowledge on New Turkish Trade Code
- e) Women's Education on Financial Management

3. FINDINGS

a) Socio Demographic Features

Responder	Age	Year of Graduation	Graduation	Graduated Department	Occupation of Your Spouse	Working Experience
1 st	45	1983	School of Teachers	Literature	Working in SME	2
2 nd	49	1983	Faculty of Education	Chemistry	Owner of Restaurant	4
3 rd	52	1983	Faculty of Dentistry	Dentist	Dentist	28
4 th	49	1998	Faculty of Business Administration and Economics	Business Administration	Employer in Public Sector	35
5 th	40		High School	-	Single	5
6 th	51	1977	High School	Natural Science	Single	15
7 th	60	1969	Trabzon Health College	Nursary	Retired health worker	20
8 th	50	1978	High School	Science	Businessman	17
9 th	44	1985	High School	Trade	Single	15

Findings show that

- The responders' average age: 48.8
- 55.5% of the responders have bachelor degree
- The responders' average working experience: 15,6 years.

b) General Information on Company Management**Questions related to Business Life**

Responder	When did you found your company?	In which sector do you service?
1 st	2009	Cafeteria
2 nd	2007	Health
3 rd	1983	Health
4 th	2008	Insurance
5 th	2006	Food
6 th	1996	Textile
7 th	1996	Textile
8 th	1996	Jewellery
9 th	1997	Textile

Findings show that

- The responders' average age of the companies: 11.22
- 44.4% of the responders work in service sector.

Questions related to Company Management

Responder	What kind of SME do you manage? a) Trade b) Industry c) Service	Who manages your company?	If you manage your company by yourself, who supports you?
1 st	Service	Me, my husband and manager	My husband and manager
2 nd	Trade	Me	My husband, my employee, my head company
3 rd	Service	Me	No one
4 th	Service	Me	My head office
5 th	Trade	Me	My daughters My family
6 th	Trade	Me	My accountant My customers
7 th	Trade	Me	Me
8 th	Trade	Me	My bank My accountant
9 th	Trade & Service	Me	My accountant

Findings show that

- 89 % of the women entrepreneurs manage their business themselves.
- 77.7 of the women entrepreneurs receive support from someone.

Questions on Problems of Being Women Entrepreneur in SMEs

Responder	What kind of problems did you face with as a women entrepreneur in your sector?	What kind of advantages do you have as a women in your sector?	Do you have any support from professionals?
1 st	<i>I did not face with any problems.</i>	<i>I do not have any advantages as a women.</i>	<i>No answer</i>
2 nd	<i>No</i>	<i>Women customers interpret themselves better than men.</i>	<i>Certified Public Accountant</i>
3 rd	<i>No problem</i>	<i>No advantage</i>	<i>Certified Public Accountant</i>
4 th	<i>No problem</i>	<i>My customer says that women in business behave in more discipline than men.</i>	<i>Head Office</i>
5 th	<i>No problem</i>	<i>I trust myself</i>	<i>Certified Public Accountant</i>
6 th	<i>No problem</i>	<i>I am lucky because my customers are women.</i>	<i>Certified Public Accountant</i>
7 th	<i>I have several problems. When I order products for the second time, providers send them in higher prices. Furthermore, my rivals are men.</i>	<i>My sector is for women, so I feel lucky.</i>	<i>Certified Public Accountant</i>
8 th	<i>I live in a little town; however, I do not have any problems.</i>	-	<i>My accountant My bank</i>
9 th	<i>I do not have</i>	<i>Because my all customers are women.</i>	<i>My accountant My bank My friends in sector My lawyer</i>

Findings show that

- 100% of the women entrepreneurs do not face with a problem aroused from sexuality.
- 55.5% of the women entrepreneurs stated that they have advantage of arising from having women customers.
- 88.8% of the women entrepreneurs said they have support from professionals.

c) Measurement of Knowledge on Financial Information

Questions on Risk Management and Its Subtitles

Responder	Do you know the meaning of risk in business *? If YES, please describe it with examples?	What are the risks for you in your business life?	Who helps you when you feel that you are going to face with a risk?
1 st	YES Risk means not attractive to customers. Risk means not to have satisfied customers	Gaining (working but not make profit...) Can not afford expenses...	My husband
2 nd	YES It is the uncertainty of the return of capital and making profit.	Loss of capital which was invested for assets.	My family and my bank
3 rd	NO	-	-
4 th	YES It means to win or to loose.	-	My husband
5 th	YES It means not sale my products in the same day.	Uncertainty	My family and friends
6 th	YES Trade is, of course, a risk.	Economic crises	My family
7 th	YES It means to win or to go in bankruptcy.	-	My family and my friends in the same sector
8 th	YES To make wrong attempt because of not foreseeing.	-	My husband
9 th	YES	-	-

* The meaning of risk in business is the possibility that a company will have profits lower than anticipated, or that it will experience a loss rather than a profit. Business risk is influenced by numerous factors, including sales volume, per-unit price, input costs, competition, overall economic climate and government regulations.

Findings show that

- 88.8% of the women entrepreneurs stated that they know the meaning of the business risk whereas none of the women entrepreneurs could describe the meaning of the business risk correctly.
- 77.7% of the women entrepreneurs are being supported by their families / husbands when they need help in business risk.

Questions on Financial Analysis and Its Subtitles

Responder	Do you know the meaning of financial analysis ? If YES please describe it with examples?	What does financial analysing help for?	Who helps you in while analysing about your company?
1 st	YES Analysing money	Helps managers to pay money in a discipline	My husband
2 nd	YES Financial analysis is a research and evaluation for funding a job.	Helps making realist investment	Chamber of Trade in Edirne and my Accountant. Additionally, companies in the same sector.
3 rd	NO	-	-
4 th	YES To think about future	Planning our future	My husband
5 th	NO	-	-
6 th	YES It shows me if my budget is enough or not for the job.	It shows me what I can do with my budget	My savings My family
7 th	YES Means money	-	Certified Public Accountant
8 th	NO	-	-
9 th	YES It is for taking cautions for future risks	-	-

* The meaning of financial analysis (also referred to as financial statement analysis or accounting analysis) refers to an assessment of the viability, stability and profitability of a business, sub-business or project.

Findings show that

- 66.6% of the responders stated that they know about the meaning of financial analysing whereas none of the women entrepreneurs could describe the meaning of the business risk correctly.
- 55.5% of the responders have support from their families and professionals like Certified Public Accountant (22.2%).

Questions on Financial Planning and Its Subtitles

Responder	Do you know the meaning of financial planning *?	What is Financial Planning for?	Who helps you during financial planning?
1 st	YES <i>To use financial planning in a planned way.</i>	-	<i>My husband</i>
2 nd	YES <i>Planning to organise how I am going to spend my money</i>	<i>For being standable company</i>	<i>Me, My family, Chamber of Trade in Edirne and My accountant</i>
3 rd	NO	-	-
4 th	NO	-	-
5 th	NO	-	-
6 th	YES <i>It shows me how I am going to use my money</i>	<i>It shows my profit and loss.</i>	<i>My accountant</i>
7 th	YES <i>Fixing budget</i>	-	-
8 th	NO	-	-
9 th	NO	-	-

*The meaning of financial planning is a series of steps which are carried out, or goals that are accomplished, which relate to an individual's or a business's financial affairs.

Findings show that

- 44.4% of the responders stated that they know the meaning of the financial planning whereas none of the women entrepreneurs could describe the meaning of the financial planning correctly.

- 22.2% of the responders stated that they are being supported by their families and other 22.2% said that they are being supported by their professionals.

Questions on Investment Decisions and Its Subtitles

Responder	Do you know the meaning of investment decision*?	What is Investment Decision for?	Who helps you during investment decision?
1 st	YES <i>To decide on an investment after investigation.</i>	<i>It helps you to progress your opinion.</i>	<i>My husband</i>
2 nd	YES <i>For establishing a company or developing company</i>	<i>For developing company</i>	<i>My family</i>
3 rd	NO	-	-
4 th	NO	-	-
5 th	YES <i>To spend your capital</i>	<i>It helps increasing and protecting your money</i>	<i>Expert in my bank</i>
6 th	YES <i>It helps me to develop the capacity of my job.</i>	<i>Developing my job.</i>	<i>My family</i>
7 th	YES <i>The decision is taken for investing.</i>	<i>Thinking carefully to invest.</i>	<i>My husband and my family</i>
8 th	NO	-	-
9 th	NO	-	-

* The meaning of Investment Decisions are made by investors and investment managers. Investors commonly perform investment analysis by making use of fundamental analysis, technical analysis and screeners. Investment decisions are often supported by decision tools. The portfolio theory is often applied to help the investor achieve a satisfactory return compared to the risk taken.

Findings show that

- 55.5% of the responders know about approximate meaning of investment decisions and 44.4% of them make decisions on financial management with the support of their families.

d) Women's Education on Financial Management

Responder	Have you received education on finance? a)Yes b)No	Do you believe that continuous finance education is a need for improving success in business life for SMEs?
1 st	No	<i>Of course, it is a must understanding for financial development in business environment.</i>
2 nd	Yes	<i>It is necessary for understanding business environment, following developments and myself.</i>
3 rd	No	<i>Financial information is changing everyday.</i>
4 th	No	<i>Financial information is a must for an entrepreneurship.</i>
5 th	No	<i>For me, it is not necessary.</i>
6 th	Yes	<i>I think it is a must for women entrepreneurs.</i>
7 th	No	<i>I thank you and express my request to have information for financial problems.</i>
8 th	No	<i>I think financial education is a need for following recent developments in daily business.</i>
9 th	No	<i>If we want to follow recent developments and learn recent regulations on finance, we should have continuous education on finance.</i>

Findings show that

- 77.7% of the women entrepreneurs stated that they do not have education on financial issues but they need it.

e) Measurement of Knowledge on New Turkish Trade Code

According to new Turkish Trade Code which will be promulgated after 2012, Turkish SMEs will apply new financial and managerial regulations. Please indicate if you know details of new Code about SMEs with *verbal explanation*.

Responder	Do you have information about after new Turkish TCC promulgated, SMEs will be applied IFRS.	After new TTC promulgated, SMEs should open website.	After new Turkish Trade code promulgated, financial statements of SMEs should be audited by independent auditors.
1 st	<i>I do not know</i>	<i>I do not know</i>	<i>I do not know</i>
2 nd	<i>I do not know</i>	<i>I do not know</i>	<i>I do not know</i>
3 rd	<i>I do not know</i>	<i>I do not know</i>	<i>I do not know</i>
4 th	<i>I do not know</i>	<i>I do not know</i>	<i>I do not know</i>
5 th	<i>I do not know</i>	<i>I do not know</i>	<i>I do not know</i>
6 th	<i>Yes I know (there is no explanation)</i>	<i>Yes I know but it does not interest a small SME like me.</i>	<i>Yes I know. It is about big companies.</i>
7 th	<i>I do not know</i>	<i>I do not know</i>	<i>I do not know</i>
8 th	<i>I do not know</i>	<i>Yes I know</i>	<i>I do not know</i>
9 th	<i>I do not know</i>	<i>I do not know</i>	<i>I do not know</i>

Findings show that

- 88.8% of the responders stated that they do not have information about TCC and its details.

4. DISCUSSION

Problems of women in business world is not newly known. Even many protective laws for women in business have been taken by governments, the contribution of women in business world is decreasing in some countries especially in crises periods like in Turkey after 2001. Discussing about women problems in business is not popular and it should not be considered as a feminist movement because it is vital for women's survival in life.

Women have two choices to enter in business; being employee or opening her own business. Both of them are not easy and have its own characterised problems. If she is an employee in a company, she possibly may face with problems like unequal salaries, difficulties in entering to the boards, glass-ceiling, unequal politics to have promotion that these kind of problems force women to open their own business and most of the new women entrepreneur start their businesses as SME whereas being women entrepreneurs also means struggling in the business environment.

SMEs in the world have problems on managerial issues like corporate governance, fraud in the world. Hence, SME related institutions in the world like OECD and others try to organise, reform and take them under control by regulations in developed and underdeveloped countries. It is easily understood that being a woman entrepreneur creates specific problems in Turkey will have additional difficulties after 2012.

As promised to EU, SMEs in Turkey will be promulgated TCC after 2012 which is threshold for SMEs because IFRS, IASs and international evaluation standards will be applied. Additionally all SMEs' financial statements will be audited by an independent auditors. They should create their own website and announce their last 5 years' financial and corporation details in. After 2012, additional difficult criterias will force women managing SMEs and they will need financial management knowledge and application in business world. Otherwise decreasing contribution of women in business may increase with new regulations.

Men and women entrepreneur have different features in business world that researches state that men entrepreneurs behave logically. However, being entrepreneur during crises period and globalisation need well-managed financial information and it is not possible to manage company with emotional and accidental decisions. The importance of and the need for financial management in the future will increase because of new regulations, especially for SMEs. However, researches stated that woman entrepreneur consults to her family and friend while managing her company. Even if families support women entrepreneurs in the family, their consultation on technical issues will not be acceptable in business life. Unfortunately, the results of our study show that women trust more on their family decisions than their financial advisors, which is not an acceptable behaviour. Women managers should act more professionally while they give critical financial decisions.

In this research, following important results have been found about Turkish women entrepreneurs;

- they mostly manage their business (89%); however, they have support from another one (77.7%).
- they do not face with problems arising from sexuality in women customer sectors.
- most of women entrepreneurs do not know the meaning of business risk, financial analysis, financial planning, investment decision and they mostly stated that they needed education on financial management.
- all of the responders said they do not have information about the financial issues in the new TTC which will be affected after 2012.

The results of the international studies and this study reveal that women entrepreneurs need “*continuous financial management education*” for well-managed SMEs. Moreover, following recommendations should be taken seriously by related institutions about women entrepreneurship and SME management.

*Continuous business management education including financial management and trade code should be provided to women entrepreneurs by Trade Chambers and educational institutions.

* Women entrepreneurs should consult to financial advisors to decide for investing, budgeting, funding and the other financial issues instead of consulting families.

* Women entrepreneurs should organise network on business issues to support eachother on financial issues.

* Women related institutions like universities, trade chambers and nongovernmental organisations should organise projects and education events for women entrepreneurs to keep them accurate.

“*Continuous management education for women managing SMEs*” is one of the way out to increase women contribution in economy. Appropriate financial decision needs advanced financial knowledge as investment decision starts with the identification of investment opportunities, often referred to as capital investment projects. (Brealey, Myers and Marcus, 2009, 5) Project analysis, financial planning, capital management, financial analysis and risk management need a strong and certified knowledge for decision makers including women entrepreneurs.

REFERENCES

Al-Lamky, Asya, “Feminizing Leadership in Arab Societies: The Perspectives of Omani Female Leaders”, *Women in Management Review*, Sayı 22, No.1, 2006, s.49–67.

Baker, Ted, Howard, Aldrich, Nina, Liou, “Invisible Entrepreneurs: The Neglect of Women Business Owners by Mass Media and Scholarly Journals in the United States”, *Entrepreneurship & Regional Development*, Sayı 9, 1997, s.221–38.

Barnett, Frank ve Sharon Barnett, *Working Together: Entrepreneurial Couples*, Ten Speed Press, Berkeley 1988, California.

Bruni, Atila, Gherardi, Silvia, Poggie, Barbara, “Doing Gender, Doing Entrepreneurship: An Ethnographic Account of Intertwined Practices”, *Gender, Work and Organization*, Sayı: 11–4, 2004, s.406–429.

Candida, Brush G., *Women and Entrepreneurship Creation: Barriers and Opportunities*, Entreprising Women: Local, Initiatives for Job Creation, OECD, Paris 1990.

Buttner, Holly E., Moore, Dorothy P., “Women’ s Organizational Exodus to Entrepreneurship: Self Reported Motivations and Correlates With Success”, *Journal of Small Business Management*, Sayı 35-1, 1997, s.34-36.

Catalyst, *Women and Men in U.S. Corporate Leadership: Same Workplace, Different Realities?*, New York 2004, s.1.

Catalyst, *Catalyst Census of Women Corporate Officers and Top Earners of Canada*, New York 2005, s.2.

Cohen, Gary L., “Women Entrepreneurs”, <http://numeros.in/files/documents/15Women-entrepreneurs---Gary-L.-Cohen.pdf>, Catalogue no. 75-001-XPE, Statistics Canada, Spring, 1996, (15.06.2011).

Cosh, Andy, Hughes, Alan, “The Changing State of British Entreprises”, <http://www.cbr.cam.ac.uk/pdf/CBE.pdf>, ESRC Centre for Business Research, University of Cambridge, 1996, (June 20, 2011).

Crompton, S., “The Renaissance of Self-Employment”, *Perspectives on Labour and Income*, Ottawa: Statistics Canada, Summer 1993, 75-001-XPE.

Deakings, D., *Entrepreneurship and Small Firms*, McGraw-Hill, London 1996.

Ducheneaut, B., “Women Entrepreneurs in Small and Medium Enterprises: A Major Force for Innovation and Job Creation”, Report Prepared for the OECD Conference, Paris 16-18 April 1997.

Epstein, B.J. and Jermakowicz, E.K., *Interpretation and Application of International Financial Reporting Standards*, New Jersey: John Wiley & Sons Inc., 2010.

Farr-Wharton, R. and Brunetto, Y., “Women Entrepreneurs, Opportunity Recognition and Government-Sponsored Business Networks: A Social Capital Perspective”, *Women in Management Review*, Vol. 22, No. 3, 2007, pp. 187-207.

Farr-Wharton, R. and Brunetto, Y., “Women Entrepreneurs, Opportunity Recognition and Government-Sponsored Business Networks”, *Women in Management Review*, Vol.22, No.3, 2006, pp.187- 207.

Fielden, S.L., Davidson, M.J., Dawe, A.J. and Makin, P.J., “Factors Inhibiting the Economic Growth of Female Owned Small Businesses in North West England”, *Journal of Small Business and Enterprises Development*, Vol.10, No.2, 2003, pp.152-66.

Financial Times Stock Exchange, FTSE Emerging Markets, (http://www.ftse.com/Indices/FTSE_Emerging_Markets/index.jsp). (June 10, 2011).

Galinsky, E., Salmond, K., Bond, J., Kroft, M., Moore, M. and Harrington, B., “Leaders in a Global Economy, A Study of Executive Women and Men”, *The Center for Work and Family*, Boston College, Chestnut Hill, MA., 2003

Garengo, Patrizia; Biazzo, Stefano; Bititci, Umit S., “Performance Measurement Systems in SMEs: A review for a research agenda”, *International Journal of Management Reviews*, Volume 7, Issue 1, March 2005, pp. 25–47.

Gatewood, E.J., Shaver, K.G., and Gartner, W.B., “A Longitudinal Study of Cognitive Factors Influencing Start-Up Behaviours and Success at Venture Creation”, *Journal of Business Venturing*, Vol.10, 1995, pp.149-59.

Gonzales-Gozales, J.M., Bretones, F.D., Zarco, V. and Rodriguez, A., “Women, Immigration and Entrepreneurship in Spain: A Confluence of Debates in a Face of Complex Reality”, *Women’s Studies International Forum*, 34, 2011, 360-370.

Gray, Colin, “Entrepreneurship Resistance to Change and Growth in Small Firms”, *Journal of Small Business and Enterprise Development*, Vol.9, No. 1, pp. 61–72.

Gupta, V.K., Turban, D., Wasti, S.A. and Sikdar, A., “The Role of Gender Stereotypes in Perceptions of Entrepreneurs and Intentions to Become An Entrepreneur”, *Entrepreneurship Theory & Practice*, 33(2), 2009, 397-417.

Harris, C. and Lewis, K., “Emerging Management Forms for SMEs”, in C. Massey (Ed.), *Entrepreneurship and Small Business Management in New Zealand*, Pearson Education, Auckland 2005, pp. 197-206.

IFC (2005), *Gender Entrepreneurship Markets Country Brief – Oman, Sultanate of Oman*, [http://www.ifc.org/ifcext/gempepmena.nsf/Attachments/ByTitle/Oman+Country+Brief/\\$FILE/OMAN+Country+Brief+v.+29+March+2006.pdf](http://www.ifc.org/ifcext/gempepmena.nsf/Attachments/ByTitle/Oman+Country+Brief/$FILE/OMAN+Country+Brief+v.+29+March+2006.pdf), ILO, *Meeting the Employment Challenge in the Sultanate of Oman; Report of the ILO Mission on Employment and Training Policy*, Sultanate Oman, 2003. (September 7, 2011).

Kadının Statüsü Genel Müdürlü ü, Türkiye’ de Kadının Durumu, http://www.ksgm.gov.tr/Pdf/tr_de_kadinin_durumu/trde_kadinin_durumu_2011_temmuz.pdf, (September 15, 2011)

Klyver, K., and Terjesen, S., “Entrepreneurial Network Composition”, *Women in Management Review*, Vol.22, No.8, 2007, pp.682-688.

Maume, D.J.Jr., “Is the Glass Ceiling a Unique Form of Inequality? Evidence from a Random Effects Model of Managerial Attainment”, *Work and Occupation*, Vol.31, No:250, 2004.

Marshack, K., “Copreneurs and Dual Career Couples, Are They Different?”, *Entrepreneurship, Theory and Practice*, Vol.19, No.1, 1994, pp.49-69.

Massey, C. and Lewis, K., “The Invisible Women: Behind the Scenes in New Zealand SMEs”, Paper Presented at International Council for Small Business ICSB 51st World Conference, June 2006.

Martin, L., “Are Women Better at Organisational Learning? An SME Perspective”, *Women in Management Review*, Vol.16, No.6, 2001, pp.287–296.

McManus, P.A., “Women’ s Participation in Self-Employment in Western Industrialized Nations”, *International Journal of Sociology*, 31: 70-97, 2001.

Millman, C. and Martin, M.L., “Exploring Small Copreneurial Food Companies; Female Leadership Perspectives”, *Women in Management Review*, Vol.22, No.3, 2007, pp.232-239.

Morrison, A., White, R.P. and Veslor, E., *Breaking the Glass Ceiling: Can Women Reach the Top of Americas Largest Corporations?*, Persues Publishing, Cambridge, MA., 1987.

Mueller S.L., “Gender Gaps in Potential for Entrepreneurship Across Countries and Cultures”, *Journal of Developmental Entrepreneurship*, 9(3), 2004, 199-220.

Muravyev, A., Talavera, O. and Schaefer, D., “Entrepreneurs’ Gender and Financial Constraints: Evidence from International Data”, *Journal of Comparative Economics*, Elsevier, Vol. 37 (2), June 2009, pp.270–286.

Organisation for Economic Co-Operation and Development (OECD), *Fostering Entrepreneurship*, Paris 1998.

Okafor, C. and Amalu, R., “Entrepreneurial Motivations as Determinants of Women Entrepreneurship Challenges”, *Petroleum-Gas University of Ploiesti, Bulletin, Economic Science Series*, Vol.I.XII, No. 2/2010, 2010, 67-77.

Ogbor, J.O., “Mythicizing and Reification in Entrepreneurial Discourse: Ideology –Critique of Entrepreneurial Studies”, *Journal of Management Studies*, 37 (5), 2000, 605-635.

Orhan, M. and Scott, D., “Why Women Enter Into Entrepreneurship: An Explanatory Model”, *Women in Management Review*, Vol. 16, Number 5, 2001, pp.232–243.

Peris-Ortiz, M. and Rueda-Armengot, C., “Women in Business: Entrepreneurship, Ethics and Efficiency”, *International Entrepreneurship Management Journal*, Published Online, DOI: 10.007/s11365-011-0177-0, 2011.

Punnett, B.J., Duffy, J.A., Fox, S., Gregory, A., Lituchy, T., Miller, J., Monserrat, S.I., Olivas-Lujan, M. and Santos, N.M.B.F., “Career Success Satisfaction: A Comparative Study in Nine Countries”, *Women in Management Review*, Vol.22, 2007, pp.371-390.

Richard, A. Brealey, Steward, C. Myers, Alan, Marcus, *Fundamentals of Finance*, McGraw Hill, New York 2009.

Rowe, B.R. and G.S., “The Role of Wives in Family Business: The Paid and Unpaid Work of Women”, *Family Business Review*, Vol.1, No.1, 2000, pp.1-13.

Schaefer, C.V., “The Teacher, The Scholar, The Self: Fitting, Thinking and Writing into a Four – Four Load”, *College Teaching*, Vol.51 (1), 2003, 22-26.

Shane, S., Kolvareid, L. And Westhead, P., “An Exploratory Examination of the Reasons Leading to New Firm Formation Across Country and Gender”, *Journal of Business Venturing*, Vol. 6, 1991, pp.431–469.

Security and Exchange Commission of Turkey, Facilities of Being Publicly Held Companies, <http://www.spk.gov.tr/indexcont.aspx?action=showpage&menuid=12&pid=2&subid=1>, (July 25, 2011)

Smith, C., “Managing Work and Family in Small ‘Copreneurial’ Business: An Australian Study”, *Women in Management Review*, Vol.15 No.5, 2000, pp.283-8.

Startiene, G. and Remeikiene, R., “Gender Gap in Entrepreneurship”, *Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics*, (3), 2008, pp.36-42.

Terzi, Tu e, *Basel Kriterlerinin KOB Kriterleri Üzerindeki Etkisi*, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.

Still, L.V. and Walker, E.A., “The Self-Employed Woman Owner and Her Business”, *Women in Management Review*, Vol.21, No.4, 2006, pp. 294–310.

Uzun, Ali Kamil, “KOB ’ lerin Geli iminde Muhasebe ve Denetimin Önemi”, www.tmud.org.tr/ppt/aliKamilUzun.ppt, Mart 2010, (March 8, 2011).

Walker, E.A. and Webster, B.J., “Gender and Age and Self-Employment: Some Things Change, Some Stay the Same”, *Women in Management Review*, Vol.22, 2006, pp. 122–135.

Welter, F. and Smallbone, D., “Women’ s Entrepreneurship from an Institutional Perspective: The Case of Uzbekistan”, *International Entrepreneurship Management Journal*, 4: 505-520, Published Online, DOI: 10.1.007/s11365-008-0087-y, 2008.

Wells, M., *IFRS for SMEs*, Ankara: Union of Chambers of Certified Public Accountants of Turkey, 2011.

Woo, C., Cooper, A. Dunckelberg, W., Daellenbach, U. and Dennis, W., “Determinants of Growth for Small and Large Entrepreneurial Start Ups”, paper presented at Babson Entrepreneurship Conference, Babson, MA., 1989.

www.tobb.org.tr (website of The Union on Chambers and Commodity Exchanges of Turkey) (June 1st, 2011)

www.fwa.org (website of Financial Women Association) (June 9th, 2011)

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Aralık 2011 Cilt 13 Sayı 2 (327-354)

<http://www.investopedia.com/terms/b/businessrisk.asp#ixzz1ezSiBo>
W2 (May 9th, 2011).

CEP TELEFONU PAKET TERCİHLERİ VE FİYAT ESNEKLİĞİNİN ANALİZİ

Münevver TURANLI*
Seda BAĞDATLI KALKAN**
Neslihan YAZILI***

ÖZET

Konjoint analizi, sunulacak ürünün bütün özelliklerini içeren kombinasyonları oluşturularak müşteri taleplerinin belirlenmesinde uygulanan bir analiz yöntemidir. Araştırmalarda konjoint analizinin kullanılması birçok özelliği olan bir hizmetin, tercihi nasıl etkilediğinin görülmesini sağlamak ve karar alma aşamasını kolaylaştırmaktadır. Böylelikle müşteriler kendilerine en uygun tercihi birçok alternatif arasından seçebilmektedirler. Bu nedenle bu çalışmanın uygulaması pazarlama araştırmalarında oldukça sık kullanılan ve çok değerli istatistiksel yöntemler arasında yer alan konjoint analizi ile yapılmıştır. Çalışmada öncelikle konjoint analizi ve teorik yapısı hakkında genel bilgi verildikten sonra, 300 kişiyle yapılan bir anket çalışmasının verileri kullanılarak cep telefonu kullanıcılarının kullandıkları operatörlerinin hangi tarifede olmasını istedikleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cep telefonu tarife tercihleri, Konjoint analizi.

* Prof.Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi İstatistik Bölümü Başkanı,
mturanli@iticu.edu.tr

** Araştırma Görevlisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi İstatistik Bölümü, sbagdatli@iticu.edu.tr

*** neslihan yazılı@hotmail.com

**CUSTOMERS' MOBILE PHONE PACKAGE CHOICE AND PRICE
FLEXIBILITY TESTE WITH CONJOINT ANALYSIS****ABSTRACT**

Conjoint analysis, will be presented with all the features of the product by creating combinations are effective in determining customer demands. Conjoint analysis is used, how to affect the choice of a service which is seen to provide many features and facilitates decision making stage. Thus, customers can choose the most appropriate choice from among many alternatives. Therefore, this study is quite commonly used in marketing research in recent years and the conjoint analysis of multivariate statistical techniques are discussed. Conjoint analysis and theoretical study on the structure of the general information given in the introduction. In practice, the levels of the variables are shown. Accordingly, operators of mobile phones used by the people participating in the survey identified what they want to use package.

Key Words: *Sawtooth software, Preferences of mobile phone package, Conjoint analysis.*

1.G R

Son yıllarda bilgisayar teknolojisinin gelişmesiyle psikolojik, sosyolojik ve diğer davranışsal veri tiplerinin analizinde önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Teknoloji ilerledikçe insanların ihtiyaçlarına yönelik seçenekleri de artmaya başlamıştır. Teknolojinin insanlara sunduğu bu seçenekler arasında üreticiler pazarlama sektörüne ve ürünün üretiminden önce pazarlama araştırmalarına daha fazla önem vermeye başlamışlardır.

Pazarlama araştırmaları, üretilen mal ya da hizmetin hangi özelliklerinin tüketici taleplerinin belirlenmesinde ne ölçüde etkili olduğunu ortaya konmasını amaçlamaktadır. Tüketici alacağı ürünün en kaliteli ürün olmasını ister. Ancak üretilen ürünlerin fiyatlarının uygun olmaması halinde tüketici için karar vermek güçleşmektedir. Bu nedenle talebin belirlenmesinde etkili olan ürünün özelliklerine ve düzeylerine göre tüketici tercihlerini belirlemek için çok deneysel istatistiksel yöntemlerden konjoint analizi sıklıkla kullanılmaktadır. Konjoint analizi, ürün tasarımı, ürün geliştirme, pazar payı edinme, Pazar bölümlenmesi gibi alanlarda kullanılmaktadır.

Araştırmacı konjoint analizini kullanarak, tüketici için hangi özelliklerin önemli veya önemsiz olduğunu, ürün özelliklerinin hangi

düzeylerinin tüketici tarafından en çok veya en az tercih edildi ini, vb. gibi sorulara cevap bulabilmektedir. Bu soruların cevapları, işletmeler bakımından başarılı ürün tasarımı ve ürünün pazara sunumu sırasında büyük önem taşımaktadır. Optimal ürün tasarımındaki en önemli amaç tüketici tercihlerinin ölçülmesidir. Konjoint analizi bu soruna da çözüm üreten çok değişkenli analiz yöntemlerinden biridir.

İlk defa 1974 yılında Richard M. Johnson tarafından kullanılan konjoint kelimesi “consider” ve “jointly” kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır. Konjoint “ortak çözümleme” veya “birlikte düşünme” anlamına gelmektedir. Türkçe literatürüne okunduğu gibi giren konjoint analizine istenirse “ilişkilerin analizi” veya “ilişkilendirme analizi” denilebilir.

2. KONJOINT ANALİZİN KULLANIM ALANLARI

Çok değişkenli analiz yöntemlerinden biri olan konjoint analizi yönetim, pazarlama gibi dallarda yapılan araştırma-geliştirme çalışmalarında sıklıkla kullanılan yöntemlerden biridir. Özellikle ürüne ilişkin özelliklerin incelendiği tüm sektörlerde yöneticiler, pazarlama araştırmalarında uygulanan yöntemler ve planlar ile müşterilerin hangi faktörlerin etkisinde kaldığını araştırmakta ve bu etkileşimin nasıl geliştirilebileceği yönünde çalışmalar yapmaktadırlar.

3. UYGULAMA

Bu çalışmada düzenlenen anket cep telefonu kullanan %50'si kadın %50'si erkek olan 300 kişiye uygulanmış ve elde edilen verilere konjoint analizi uygulamak için sawtooth software paket programı kullanılmıştır. Bu programın tercih edilmesinin nedeni, değişkenler ve seviyeleri belirtildiği durumda, kart kombinasyonlarının otomatik olarak üretilmesidir.

3.1. Anket Tasarımı ve Kullanılan Değişkenler

Çalışmanın bu bölümünde anketin tasarımı ve ankette kullanılan değişkenler açıklanacaktır.

GSM operatörünün farklı bileşenlerinin tercihlere etkisini görmek ve farklı özelliklere sahip paketlerin tercih seviyesini belirlemek için uygulanan

konjoint analizinde mobil arama, SMS paketi, mobil internet, 3G'li cihaz kampanyası ve aylık paket ücreti de i kenleri kullanılmı tır.

Her de i ken altında farklı seviyeler tanımlanmı tır. Toplam olarak 5 de i ken seçilmi ve her de i ken altında 2–25 seviye belirlenmi tır. Seviyeler, de i kenlerin sahip oldukları seçenekleri belirtmektedir. Belirlenen de i kenler ve içerdikleri seviyeler Tablo.1'de gösterilmektedir. Anket uygulama a masında ki ilere seçim yapması istenen 10 farklı kart gösterilmi tır. Her kartta 2 farklı alternatif paket ve bir de “hiçbiri” seçene i yer almı tır.

Tablo.1. De i kenler ve seviyeler

GSM PAKET ÜCRET	3G 'L C HAZ KAMPANYASI	MOB L NTERNET
30 TL	3G'li cihaz kampanyası yok	Yok
35 TL	3G'li cihaz kampanyası var	250 MB kotalı
40 TL		500 MB kotalı
45 TL		1 GB kotalı
50 TL		2 GB kotalı
55 TL		
60 TL		
65 TL		
70 TL		
75 TL		
80 TL		
85 TL		
90 TL		
95 TL		
100 TL		
105 TL		
110 TL		
115 TL		
120 TL		
125 TL		
130 TL		
135 TL		
140 TL		
145 TL		
150 TL		

3.2. Konjoint Analizinin Uygulama A amaları

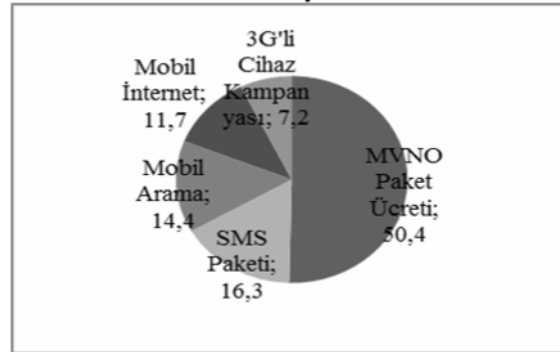
De i kenler ve seviyeleri belirlendikten sonra konjoint analizinin uygulama a amalarına geçilebilir. Bu a amalar a a ıda sırasıyla belirtilmi tir.

- Önem Derecesi (Importance)
- Seviyelerin Derecesi (Utility Levels): Önem derecesi ve seviyelerin derecesi bile enlerin ve seviyelerin tercihler üzerindeki etkisini gösterir. Böylelikle, paket içerisinde en etkili olan skorlar belirlenmi olur. Bu skorlar simülasyon a amasına do rudan girdi olu turur.
- Simülasyonlar: Bu a amada, tercih seviyeleri (SoP - Share of preference) farklı durumlar için hesaplanır.

3.2.1. Önem Derecesi

GSM paketi içinde tercihleri en yüksek oranda etkileyen bile en Tablo 2'de görüldü ü gibi %50 önem derecesi ile aylık paket ücreti ve ardından %16' lık oranla SMS paketi olarak belirlenmi tir.

Tablo.2. Önem derecesi yüzdeleri

3.2.2. Seviyelerin Derecesi

Anket sonuçlarına göre, mobil arama dakikası sınırsız olarak verildi inde tercihi olumlu yönde etkiledi i görülmü tür. Tablo 3'de de görüldü ü gibi mobil dakikanın önemi %14.4'dir.

Tablo.3. Mobil dakika seviye derecesi

MOB L DAK KA	ÖNEM: %14.4
Yok	-29
100 dakika her yöne	-8
250 dakika her yöne	-3
500 dakika her yöne	6
Sınırsız	33

SMS paketleri tercihlerinde cevaplayıcıların 500 ve üzerinde seçene ine verdi i cevap SMS paketi tercihine pozitif yönde katkıda bulunmu tur. Tablo 4' de de görüldü ü gibi toplam SMS paketi tercih önemi %16.3 olarak belirlenmi tir.

Tablo 4. SMS paketi seviye derecesi

SMS PAKET	ÖNEM: %16.3
SMS Paketi Yok	-40
100 Her yöne SMS	-15
250 Her yöne SMS	-1
500 Her yöne SMS	25
Sınırsız SMS	31

Tablo 5'de görüldü ü gibi cep telefonunun Mobil internet özelli i ile alakalı seçilen 1 GB ve üzeri kota limiti durumunun tercihi olumlu yönde etkiledi i belirlenmi tir.

Tablo 5. Mobil internet seviye derecesi

MOB L NTERNET	ÖNEM: %5
Mobil internet Yok	-22
250 MB kotalı	-9
500 MB kotalı	-9
1 GB kotalı	10
2 GB kotalı	29

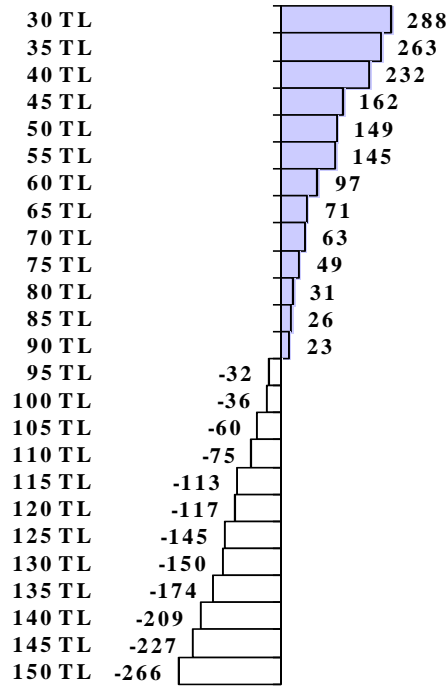
Cep telefonu operatörlerinin uygulayaca ı kampanyaların etkisi Tablo 6'da görüldü ü gibi tercihi pozitif yönde etkilemektedir.

Tablo 6. 3G' li cihaz hediyesi seviye derecesi

3G'L C HAZ HED YES	ÖNEM: %3
3G'li cihaz kampanyası yok	-16
3G'li cihaz kampanyası var	16

Cep telefonu tercihindeki en önemli değişkenlerden biri olan fiyat seviyeleri tercihlerinin hangi noktada değişim gösterdiği Tablo 7’de belirtilmektedir. 90 – 95 TL arasında tercihler fayda skorlarını pozitiften negatife dönüştürmektedir. 40- 45 TL, 55 – 60 TL, 90 – 95 TL, 110 – 115 TL, 135 – 140 TL, 145 – 150 TL, fiyat aralıkları arasındaki geçişlerde sert düşüşler yaşıyor ve belirlenmiştir.

Tablo 7. Fiyat seviyeleri

3.2.3. Simülasyonlar

Çalışmanın simülasyon aşamasına geçilmeden önce fiyat elastikiyetinin belirlenmesi gerekmektedir.

3.2.3.1 Fiyat Elastikiyeti

Fiyat elastikiyeti belirlerken 3 farklı GSM paketi için “baz paketler” (referans noktaları) belirlenmiştir. Elastikiyet değerleri 3 paket için ayrı ayrı olarak, referans noktası ve tanımlanan diğer fiyat noktaları arasındaki tercih seviyesi de incelenmiş ve gözetilerek hesaplanmıştır. Simülasyonlar bölümü de yine bu 3 baz paket referans alınarak değerlendirilmiştir. Simülasyonlar “None” yani hiçbir paketin tercih edilmeme oranını da gözeterek çalıştırılmıştır. Böylece farklı paket alternatiflerinde “hiçbirini tercih etmeme” durumundaki de incelenmiş gözlenebilecektir. Baz paketler ve tercih seviyeleri Tablo 8’de belirtilmiştir gibidir.

Tablo 8. Baz paketler ve tercih seviyeleri

Mobil Arama	100 dk	250 dk	500 dk
	heryöne	heryöne	heryöne
SMS Paketi	100 SMS	250 SMS	500 SMS
	heryöne	heryöne	heryöne
Mobil İnternet	250 MB	500 MB	1 GB kotalı
	kotalı	kotalı	
3G’li Cihaz	YOK	YOK	YOK
Aylık Fiyat	50 TL	75 TL	130 TL

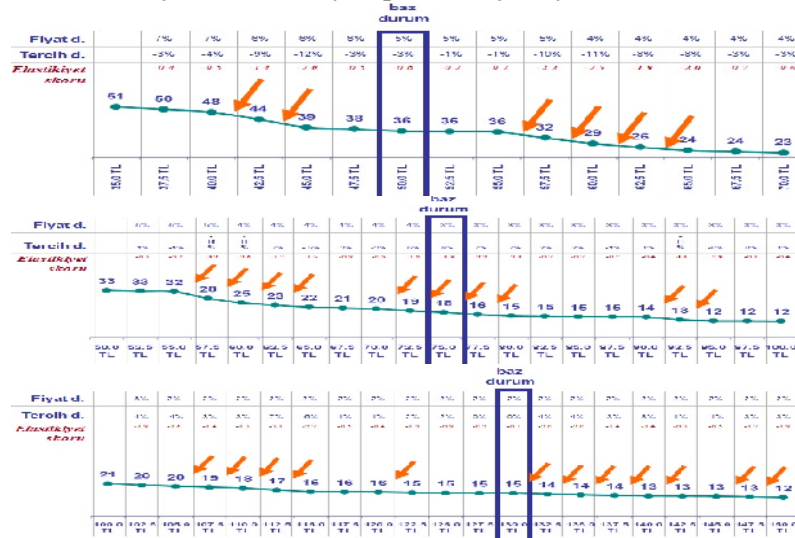
Küçük pakette; elastikiyet skorları, hangi fiyat seviyeleri arasında tercihlerin daha yüksek oranda etkilendiğini göstermektedir. Bu skor -1’den düşük ise, o noktada fiyat hassasiyeti olduğu belirlenir. Tablo 9’da incelenen noktalarda elastikiyet skoru -1’in altına inmektedir. Paketin 55 TL ve üzerinde satılması önerilmemektedir. Belirlenen baz fiyat civarı (45–55 TL) ücretlendirme için uygun görünmektedir. 40 TL seviyesine inmek ise tercih payında hissedilir artışa sebep olacaktır.

Orta pakette; Tablo 9’da incelenen noktalarda elastikiyet skoru -1’in altına inmektedir. Bu noktalarda fiyattaki artışlar önemli seviyede tercih kaybına sebep olmaktadır. Baz paket fiyatının 65 – 70 TL civarına çekilmesi 70TL üzerine çıkıldığında tercihte meydana gelen kritik düşüşü önlemek adına daha uygun olacaktır.

Büyük pakette; Tablo 9’da i aretlenen noktalarda elastikiyet skoru -1’in altına inmektedir. Bu noktalarda fiyattaki artı lar önemli seviyede tercih kaybına sebep olmaktadır. Baz paket 130 TL seviyesinde uygun görünmektedir ancak daha üzerine çıkılması tercih kaybına neden olabilmektedir.

Küçük pakette tercihi 45 – 55 TL arasında benzer oldu u görülmektedir. 55 TL üzerinde fiyatlandırma yapmak tercih payını daha fazla dü ürür. Fiyatı “40 TL” seviyesine çekmek, tercihi önemli oranda arttırdı ndan, maliyetin el verdi i ölçüde “kampanya fiyatı” olarak uygun olabilir. Orta paketin tercihi 65 – 70 TL arasında benzerlik göstermi tir. 70 TL üzerinde fiyatlandırma yapmak tercih payını daha fazla dü ürebilece inden fiyatı “50 – 55 TL” seviyesine çekmek, tercihi önemli oranda arttırdı ndan, maliyetin el verdi i ölçüde “kampanya fiyatı” olarak uygun olabilir. Büyük paket için ise tercih; 115–120 TL ve 122.5 – 130 TL arasında benzer oldu u görülmektedir. 130 TL üzerinde fiyatlama tercih payını daha fazla dü ürür. Tercih payını belirgin bir ekilde arttıracak “100 – 105 TL” seviyesi uygun bir kampanya fiyatı olabilir.

Tablo 9. Küçük, orta ve büyük paketler için fiyat tercih aralıkları

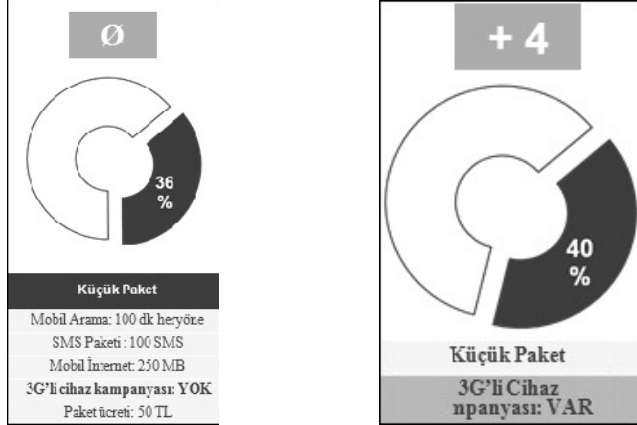
Fiyat elastikiyeti belirlendikten sonra simülasyonlara geçilmi tir. Simülasyonlar küçük, orta ve büyük paketler için ayrı ayrı çalıştırılmıştır.

Burada ki amaç, her paketin tercih seviyesindeki de i mi farklı fiyat seviyelerinde veya pakete eklenecek artı veya azalı lara göre analiz etmektir.

3.2.3.1. Küçük Paket Simülasyonları

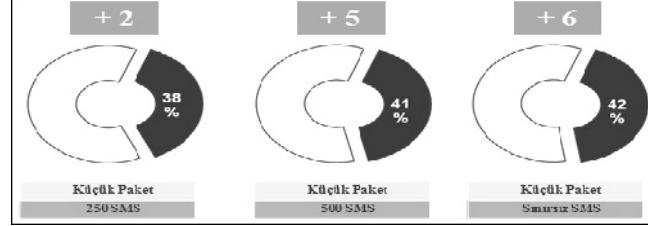
Tablo 10'da görüldü ü gibi, küçük pakette 3G kampanyasının sunulmaması durumunda cevaplayıcıların %36'sı bu paketi tercih etmi lerdir. Tarifeye 3G kampanyası eklendi inde ise, bu oranın %40'a yükseldi i görülmektedir. Bu durum 3G kampanyasının küçük pakete olan tercihi 4 puan arttırması anlamına gelmektedir.

Tablo 10. Küçük paket simülasyonları

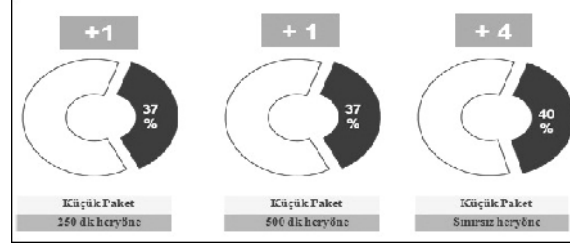
Tablo 11'de görüldü ü gibi küçük pakette 250SMS seçene i sunuldu unda cevaplayıcıların %38'i, 500SMS seçene inde %41'i, sınırsız SMS te %42'si olumlu yanıt vermi lerdir. Yüzelere bakıldı ında 250SMS ile 500SMS arasındaki %3'lük fark önemli görülürken, 500SMS ile sınırsız SMS arasındaki %1'lik fark önemli bir artı ı temsil etmemektedir.

Tablo 11. Küçük paket SMS tercihleri

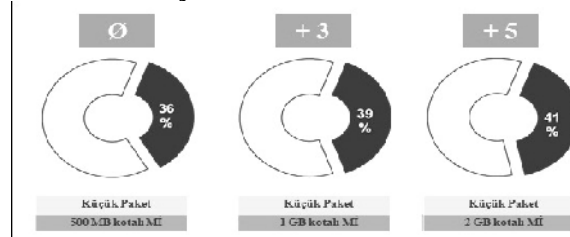
Tablo 12’de görüldü ü gibi küçük pakette 250 dk her yöne seçene iyle 500 dk her yöne arasında ne yüzde olarak ne de paket tercihine kattı ı önem açısından hiçbir fark yoktur. Ancak tarifenin sınırsız her yöne dakika seçene inin olması, pakete olan tercihi 4 puan arttırmaktadır. Cevaplayıcıların %40’ı bu seçene i tercih etmi lerdir.

Tablo .12. Küçük Paket Dakika Tercihleri

Mobil internet de i kenine genel olarak bakıldı nda Tablo 13’de görüldü ü gibi 500MB kotalı ile 1GB arasında yüzde 3’lük fark vardır. Bu önemli bir artı olarak görülmektedir. E er Xcell 1 GB veya üzeri bir seçenikle tarife sunarsa, pakete olan tercih 3 ile 5 puan arasında de i ecektir.

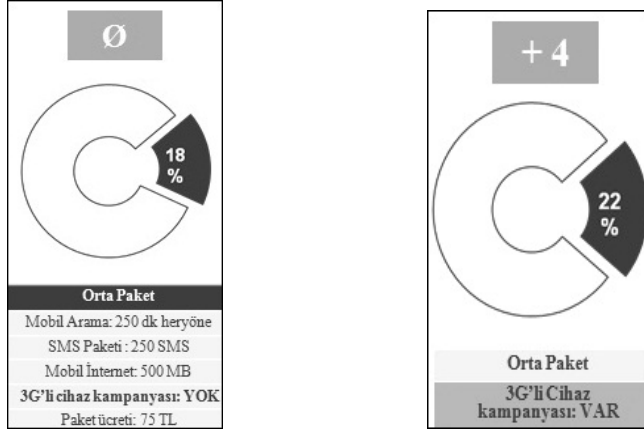
Tablo 13. Küçük Paket nternet Tercihleri

3.2.3.2. Orta Paket Simülasyonları

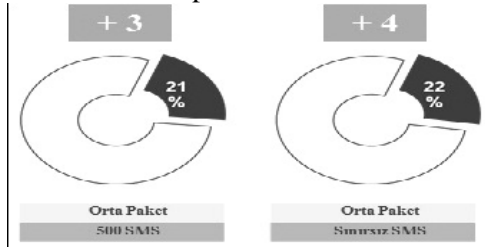
Tablo 14’de görüldü ü üzere orta paket tarifede 3G kampanyasının sunulmaması durumunda cevaplayıcıların %18’i bu paketi tercih etmişlerdir. Sunulması durumunda ise %4’lük bir artış görülmektedir. Bu durumda 3G kampanyasının tarife içinde olması, paket tercihinde 4 puanlık bir artışa neden olmaktadır.

Tablo 14. Orta paket 3G cihaz tercihleri

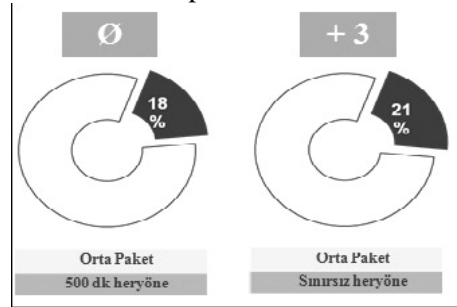
Tablo 15’de operatörün 500SMS seçeneğini sunmadığı görülmektedir. Çünkü sınırsız SMS ile 500SMS tercihi arasında yüzde olarak önemli bir fark bulunmamaktadır. 500SMS tercihi sunulsa bile yine hemen hemen aynı kitleye hitap edebilecektir.

Tablo 15. Orta paket SMS tercihleri

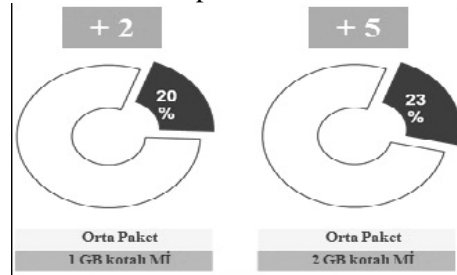
Tablo 16’da görüldü ü üzere verilen mobil arama dakikası 500 dk her yöne oldu unda etkilenmemektedir. Sınırsız oldu unda tercih puanında +3 puanlık artı a neden olmaktadır.

Tablo16. Orta paket dakika tercihleri

Tablo 17’de görüldü ü gibi mobil internet tercihinde operatör 2GB’lık paket sundu unda, orta pakete olan tercihi 5 puan artmaktadır . Cevaplayıcıların %23’ü bu paketi tercih etmi lerdir.

Tablo 17. Orta paket dakika tercihleri

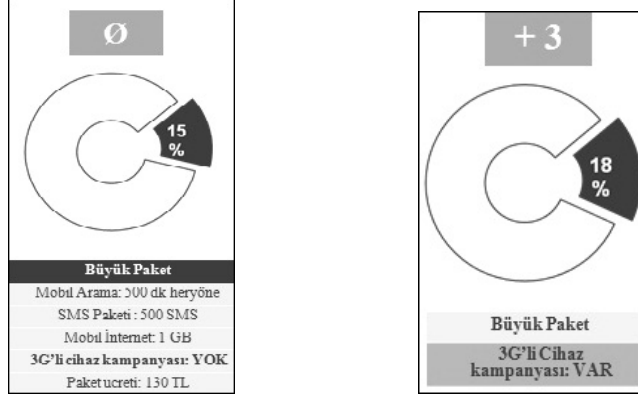

3.2.3.3. Büyük Paket Simülasyonları

Tablo 18’de görüldü ü üzere büyük pakette operatörün kampanyalar sunması, tarifeye olan tercihi 3 puan arttırmaktadır. Cevaplayıcıların da %18’i kampanya olması durumunda bu paketi tercih ettiklerini belirtmi lerdir. 3G kampanyası sunulmaması durumunda ise, cevaplayıcıların %15’i, kampanya seçene inin zaten bir etkisi olmadı ını belirtmi lerdir. Bu da paket tercihine herhangi bir etkisi olmadı ını

göstermektedir. Ayrıca büyük pakette sınırsız SMS paketinin de herhangi bir etkisi olmamı tır.

Tablo 18. Büyük paket 3G cihaz tercihleri

Tablo 19'da görüldü ü üzere büyük paket tarifesinde sınırsız her yöne dakika verilmesi durumunda cevaplayıcıların %17'sinin bu paketi tercih ettikleri görülmektedir. Büyük pakette 2GB kotalı seçene inin olması durumunda, paketin tercihine katkısı+2 puandır. Paket içerisindeki önemi ise, %17 dir.

Tablo 19. Büyük paket dakika tercihleri

Tablo 20. Sonuçlar tablosu

	Küçük Baz Tercih: 36		Orta Baz Tercih: 18		Büyük Baz Tercih: 15	
	Tercih	% i	Tercih	% i	Tercih	% i
100 SMS			15	-17%	11	-27%
250 SMS	38	6%			12	-20%
500 SMS	41	14%	21	17%		
Sınırsız SMS	42	17%	22	22%	15	0%
100 dk heryöne			17	-6%	13	-13%
250 dk heryöne	37	3%			14	-7%
500 dk heryöne	37	3%	18	0%		
Sınırsız heryöne	40	11%	21	17%	17	13%
250 MB Mİ			17	-6%	14	-7%
500 MB Mİ	36	0%			15	0%
1 GB Mİ	39	8%	20	11%		
2 GB Mİ	41	14%	23	28%	17	13%
3GLİ CİHAZK. VAR	40	11%	22	22%	18	20%

Uygulamada elde edilen üç pakete ait toplu sonuçlar Tablo 20’de gösterilmiştir.

4. SONUÇ

Bu çalışma cep telefonu kullanıcılarının paket tercihleri konjoint analizi ile belirlenmeye çalışılmıştır.

Uygulama sonucunda, SMS paketleri seçenekleri içerisinde 500 SMS paketi verilmesi durumunda ise tercihlerin optimum seviyede olduğu görülmektedir. Sınırsız SMS verilmesi durumunda ise, bunun tercihe katkısı 1 puan olduğundan ve fazla etki yaratmadığından 500 SMS paketi uygun görülmektedir.

Mobil dakika paketinin sınırsız olarak verilmesi tercihi önemli ölçüde artırmaktadır. “Her yöne sınırsız” algısı bu noktada da kendini hissettirmektedir. 500 dk her yöne seçeneğiyle arasındaki fark önemli ölçüde

arttı ı için her yöne sınırsız paketin verilmesi ki iler in paket tercihlerinde büyük rol oynamaktadır.

Mobil internet paketlerinin 1GB ve üstü limitlerle verilmesinin daha uygun oldu u görülmektedir. Alt seçeneklerle arasında ciddi önem farkı bulunmaktadır. Bu sebeple en dü ük seviye olarak 1GB limiti uygun görülmektedir.

Kampanya dahilinde verilebilecek hediyelerin paket tercihinde olumlu etki yaptıkları da elde edilen önemli bir sonuçtur.

Sonuç olarak, cevaplayıcıların tercihi, küçük, orta ve büyük paket seçeneklerinin her biri için; 500SMS, her yöne sınırsız konu ma süresi, 1GB ve üzeri internet paketi olarak belirlenmiştir. Yapılacak kampanya da paketin seçiminde az da olsa etkili olacaktır. E er bu GSM operatörü yeni çıkaraca ı tarife de bu özellikleri ön planda tutarsa ba arılı sonuçlar elde edebilecektir

KAYNAKÇA

ÇET NEL, B. Ve Ö. YEN AY, Konjoint Analizi Ve Cep Telefonu Pazarı Üzerine Bir Ara tırma, III. Ulusal Ekonometri Ve statistik Sempozyumu, Bursa, 29-30 Mayıs 1997.

ERDOĞAN, Canay, Tüketicinin Otomobil Tercihinin Konjoint Analizi ile Belirlenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2006.

HA R, J.F., ANDERSON, R.E., TAHTAM, R.L., BLOCK, WC., *Multivariate data analysis with readings*, McMillan Book Company, London 1995.

SÖNMEZ, H., Regresyon Analizinde Çoklu Ba ıntı Sorununun (Multicollinearity) ncelenmesi ve Bir Uygulama Denemesi, Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Eski ehir 1995.

SÖNMEZ, H., Konjoint Analizi Tekni inin Pazarlama Ara tırmalarında Kullanım Olanakları Ve Bir Uygulama, Fen Bilimleri Enstitüsü, statistik Anabilim Dalı, 2001.

TATLID L, H, *Konjoint Analizi*, Ders Notları, Hacettepe Üniversitesi, statistik Bölümü, 1995.

Y T, Alperen M., Konjoint Analizi Ve Ofis Mobilyası Tüketicilerinin Tercihleri Üzerine Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2008.

20. YÜZYIL AVANGARD AKIMLARIN GELİŞİM SÜRECİNDE SİNEMA

Serdar YILMAZ*

ÖZET

Bu ara tırmada “Dadaizm”, “Sürrealizm”, “Fütürizm” gibi tarihsel avangard akımların ve “Fluxus”, “Happening” (olu umlar), “Situasyonist Enternasyonel” gibi neo-avangard akımların sinema sanatına etkileri, seçilen sanatçılar ve sanat eserleri gözönüne alınarak farklı açılardan incelenecektir.

Sinema Sanatını di er ça da sanat disiplinlerinden soyutlayarak yapılan incelemeler, dönemlerin ve eserlerin tam olarak anlaşılmasında, yorumlanmasında yeterli olamamaktadır. Bu dü ünçeyle, bu ara tırmada, sinemanın, disiplinlerarası sanat yapısını, “Avangard (öncü) Sinema”, “Underground (yeraltı) Sineması”, “Experimental (deneysel) Sinema”, “Sanat Sineması”, ve “Ana akım (mainstream) Sinema”nın di er modern ve ça da sanat anlayı larıyla olan etkile imi avangard kuramlar, sanatçılar ve eserleri göz önünde tutularak irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Sinema, Avangard sinema, 20. yüzyıl sanatı, Avangard akımlar, Disiplinlerarası sanat.

CINEMA DURING THE DEVELOPMENT PROCESS OF AVANT- GARDE MOVEMENTS IN THE 20TH CENTURY

ABSTRACT

This study explores the way historic avant-garde movements like “Dadaism”, “Surrealism”, and “Futurism”, as well as the neo-avant-garde movements like “Fluxus”, “Happening” and “Situationist International” influenced the art of film-making. The subject is discussed from different perspectives regarding the artists and the works of art mentioned.

The studies which isolate film-making from other contemporary art disciplines are not sufficient in terms of comprehending any era and the artworks. Accordingly, this paper address the interaction between film genres such as “Avant-garde”, “Underground”, “Experimental”, “Art-house” or “Mainstream”, and other

* Yrd. Doç. Dr. Trakya Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Grafik Bölümü.

modern and contemporary art disciplines while taking the avant-garde theories, artists and artworks into consideration.

Key Words: *Cinema, Avant-garde cinema, Art of 20th century, Avant-garde movements, Multidisciplinary arts.*

1. G R

Modern Sanatın gelişim sürecinde resim ve heykel gibi geleneksel sanat formları ve sergileme yöntemlerine yönelik sorgulamalarla beraber, “sanat”, “sanatçı”, “sanat eseri”, “izleyici”, “sanat galerisi”, “müze”; kısacası “sanat ortamı”, “sanat piyasası” gibi temel kavramlarda da yeni ve farklı bir görsel ve dünsel bakı açıları olmuştur. Bu yeni sürecin sinema dahil olmak üzere bütün sanat disiplinleri üzerinde büyük etkileri olmuştur.

Avangardın içerdiği, sanatın tözünü, nedenini, gereğini sorgulama yolundaki süreçleri ve gelişimi, birinci dünya savaşının ardından dada, fütürizm ve sürrealizm gibi tarihsel avangardlar ile yapılandırırken, devam eden süreçte situasyonist enternasyonel, fluxus gibi ikinci dünya savaşının sonrası avangard akımlarla yeniden sorgulandığı görülmektedir. Bu dönemde sanatçılar; malzemenin özgürce kullanımı ve temsili ile ilgili yenilikçi fikirleri önemseyerek, teknoloji dahil amaçlarına en iyi şekilde hizmet eden her aracı kullanarak, geleneksel formlara, kalıplara katılmayı terk etmişlerdir. Bu dönemde, dadaist, sürrealist, fütürist ve deneysel sinema sanatçıları tarafından yazılan manifestolar tarihsel avangardın (1916–1935) soyut, kübist, sürrealist, anti-sanat gibi anlayışlarını sinemaya da taşıdı.¹

Kübist sanatçıların başlattığı zamanın, anın bölünmüş sekanslarının (fragmanlarının) sanatı ve bu anların, bir kolaj gibi biraraya getirilmesi aslında tek tek akan resimlerin kurgulanmasıdır. Aynı dönemde pek çok sanatçı, “painting in motion (akan resim)” tekniinden yararlanarak sinema sanatını, yeni bir sanat disiplini olarak kullanmıştır.

2. AVANGARD SANAT AKIMLARI VE SINEMA

Çekilen bütün filmlerin bir sanat eseri olmamasına yönelik anlayışta, sinemayı; kendine ait bir anlatım dili olan, görselliği güçlü bir sanat biçimi olarak tanımlama yolundaki alternatif bakı açısı, 1912’den 1930’a kadar sanatçıların avangard anlayışı ile bazen paralel, bazen karşıt olarak gelişmiştir. “Avangard (öncü) sinema”, “underground (yeraltı) sinema”,

¹ Jackie Hattifeld, *Experimental Film and Video*, John Libbey Publishing, UK 2006.

“independent (ba ımsız) sinema”, “experimental (deneysel) sinema ilk sinema tarihiyle birlikte ba lamı olan, ana akım sinemayı zorlayan, ilerleten, denenmemi konuları, çekim tekniklerini deneyebilen film türleridir. Bu türlerde kesin tanımlamaların güçlkle yapılabilmesine kar ın underground (yeraltı) sinema, büyük ço unlukla Amerikan deneysel, avantgarde sinemasını belirtir. Renan’a göre bu terim 1959’dan beri Amerika’da yapılan her türlü ki isel ve sanat için yapılan filmi tanımlamaktadır. Amerikalı yönetmenlerin pek ço u “yeraltı” kelimesinin yarattı ı gizlilik duygusundan ötürü independent (ba ımsız) sinema terimini kullanmı tır. Independent (ba ımsız) sinema Amerika’da belli ve büyük film yapımcılarına ba lı kalmaksızın, öncelikle sanat kaygısıyla çevrilen küçük bütçeli filmleri tanımlamı tır.

Avangard (öncü) sinema tarihi, 20. yüzyılın ilk çeyre inde Fransız deneysel sinemasıyla ba lamaktadır. 1920’de Paris’de (Yedinci Sanatın Dostları) CASA’ nın faaliyete geçmesiyle ba layan sinemayı ciddiye alma süreci, daha sonra Quartier Latin’in aydın ve elit izleyicilerine yönelik kurulan “Stüdio 28”, “L’oeil du Paris”, “Studio des Ursulines” gibi salonların açılmasıyla hızlandı ve bu salonlarda gösterilen ve üzerinde tartışılan filmlerin yapımı özendirilmi tir. İlk avangard filmler Fernand Leger (Resim 8), Kasimir Malevich, Oskar Fischinger (Resim 5), Picasso, Bauhaus, Man Ray (Resim 7), Marcel Duchamp (Resim 3), Robert Wiene (Resim 1), Hans Richter (Resim 2), Len Lye, Berthold Bartosch ve Claire Parker gibi sanatçıların kurguları ve kinetik filmleri gibi soyut veya resimsel animasyonlardı. Almanya’da 1920’de Robert Wiene’nin “Dr. Caligari’nin Muayenehanesi” (Resim 1) ve Karl Grune’nin 1923 tarihli “Sokak” isimli filmleri, Alman dı avurumcu sinemanın önemli örneklerindedir. Bu filmler 2. Dünya Sava ı sonrası dönemlerin “sanat” veya “deneysel” film gibi farklı isimlerde tanımlanan avangard sinemanın temelini olu turmaktadır.

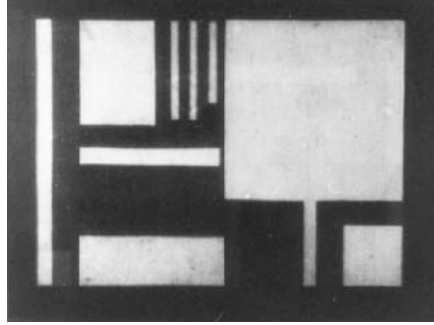
Fritz Lang’ın 1927’de çekti i “Metropolis” filmi (Resim 6) dı avurumcu akım içerisinde anılmasa da, dı avurumcu etkiler ta ıyan, çok önemli avangard filmlerden birisi sayılmaktadır.

Dada hareketinin önemli isimlerinden sayılan Hans Richter Dadaizmin sonu sayılan 1923 yılına kadar Viking Eggeling, Tristan Tzara ile birlikte soyut (abstract) “Rhythmus” (Resim 2) isimli filmlerini çekerek Dada gösterilerinde sergilemi tir. Richter bu filmlerinde kare, dikdörtgen, üçgen, daire gibi temel geometrik formları ritm olu turacak tekrarlarla ve siyah-beyaz gibi kontrast renklerle kompozisyonlarını olu turmu tur. 1927 yılında Rus Avangard sanatının en önemli temsilcilerinden sayılan

Malevich'le tanışmalarında ve Malevich'in Hans Richter'in filmlerindeki geometrik soyutlamalarından etkilenecek bir mecra olarak filmi kullanmaya başlamasında etkili olduğu ifade edilmektedir.²

Res 1: Dr. Caligari'nin Muayenehanesi
(Robert Wiene, 1920)

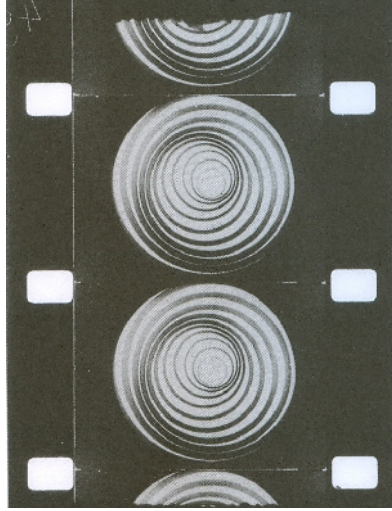

Res 2: Rhythmus 21' den film karesi
(Hans Richter, 1921)

Modern sanat akımlarının karşı olduğu statükoları, yeni problemlere, fikirlere karşı veremeyen biçimlere karşı geliştiren avangard akımlar; avangard, alternatif, başımsız, deneysel sinema gibi anlayışlarla Hollywood'un başını çektiği ana akım (mainstream) sinemaya, ticari sinemaya karşı yeni bir sinema türü olarak karşı durdular. Burada sanat dalı olarak sinemanın sanatsal, kültürel altyapısı, içerik olarak derinliği ve görsel dili önemsenerken, diğer sanat dallarıyla ilişkili ve aynı zamanda bir o kadar da özgün bir yapı oluşturulmaya çalışılmıştır.

Avangard sanat anlayışı; üretim modelleri, sergileme yöntemi, sanat eseri, sanatçı, sanat piyasası kavramları üzerine odaklanırken, avangard sinema da bu anlayışa paralel olarak, asıl hedef olarak sinemanın piyasaya, ticari kaygılarla üretilmesine karşı durarak ana akım sinemaya alternatif, radikal, farklı bir bakış sunarak, kendi izleyicisini ve tarzını oluşturmuştur.

² Hans Richter, *Activism, Modernism and the Avant-Garde*, edited by Stephen C. Foster, The MIT Press, London 1998, s:84-86.

Res 3: Anemic Sinema (Marcel Duchamp, 1926)

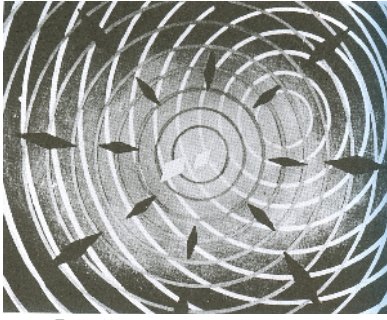
Res 4: Ö leden Sonranın Kafesleri (Maya Deren & Alexander Hammid, 1943)

Avrupa'nın pek çok ülkesinde ve Amerika'da Hollywood ve kitle sinemasına karşı avangard ve sanat sineması düşüncesi pek çok ayrılıkçı, farklı düşünceleri birleştirdi. Paris, Londra, Berlin'de kurulan film kulüplerinde, radikal sanat dergilerinde, "Film Art", "Experimental Film" gibi sinema dergilerinde tanıtımı yapılan avangard filmler tüm dünyada ticari olmayan gösterim çevresi oluşturdu.

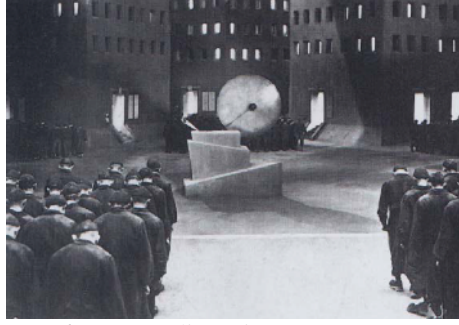
Walter Ruttmann'a göre; "*Bilgi çağında; enformasyonun ve bilginin hızla değişmesi ve gelişmesi yeni bir sanatçı figürünü de oluşturmaktadır. Bu değişimin içerisinde sanatçı; resim, heykel, müzik, film, video, enstalasyon (yerleştirme), edebiyat, tiyatro, dans gibi disiplinlerin biri veya birkaçıyla eserler üretebilmektedir. Bu disiplinler arasında fikirleri ölçüsünde gidip gelerek yeni ifade, sergileme yolları, modelleri denemektedir.*" (Hattifeld, 2006: x-xi)

Avangard sinemanın yenilikçi, yıkıcı bakı açıyla Fritz Lang (Resim 6), Luis Bunuel, King Vidor, Jean-Luc Godard, David Lynch gibi yönetmenler ana akım sinemaya karşı modern ve post-modern sanat akımlarından etkilenerek filmler üretmişlerdir. Örnek verecek olursak, Luis Bunuel'i sürrealistlere, Fritz Lang'ı abstract (soyut) sanata, the Movie Brats'i underground (yeraltı) sinemaya, Jean-Luc Godard'ı ise situasyonist sanat ile ilişkilendirebiliriz.

1960’larda underground (yeraltı) sineması ve Yeni Amerikan Sineması, 1970’lerde politik ve yapısalıcı filmler ve 1980’lerde Derek Jarman’ın okulu ve müzik videolarının geli imi gibi etmenler avangard sanatı ve sinemayı günümüze kadar ta ımı tır. Sinema sanatı, sürrealist ve soyut (abstract) filmler ile sanat akımlarında etkili ve öncü olmu tur.

Res 5: Allegretto
(Oscar Fischenger, 1936)

Res 6: Metropolis (Fritz Lang, 1927)

Tarihsel avangard eserlerin kar ıt oldukları müze ve galerilere, kar ıt oldukları sergileme metodlarıyla ve yeni bir sanat formu olarak kabul görmeleri avangard sanatın ba arısızlı ı olarak nitelendirilmi tir. 1960’lara gelindi inde olu an yeni bakı açısı bu ba arısızlı ın ötesine geçerek sanatı hayata, gösteri sanatlarına, performansa, vücut sanatına, happeninglere yakla tırırken film, enstalasyon ve video sanatı sanat disiplini olarak önemli bir konuma gelmi tir. “Sanat piyasası” avangardı kendi içerisinde eritmi tir.

Joseph Beuys paradoksal bir ekilde bu durumu öyle tanımlamı tır. ‘Gerçekten sanatla yapaca ım bir ey yok; gelgelelim sanat için bir eyler yapabilmenin yegâne yolu da bu’.³

Burger’in avangard kuramında sanatın kurumlaşmasına ve özerklemesine karşı durulurken, sanatın yeniden hayata kar ı masının mücadelesi verilmi tir. Sanatçıların sürekli estetik haz verecek ve müzelere konulacak nesnelere üretmeye zorlanmak yerine, hayatın kendisinin devrimci bir ekilde dönü türülmesi önemsenmi tir. Sanatın hayata geçirilmesiyle ili kili olarak kastedilen, toplumsal kalkınma, sosyal gelişmeler de ildir. Çünkü avangard sanat ne realizm gibi “sanat toplum içindir” söylemiyle, ne de bunu reddeden estetizm gibi davranmaktadır. Avangard sanatın hedefi

³ A.L. Rees, *A History of Experimental Film and Video*, 2010, s.1-5.

ya anan, hâlihazırdaki, artık kurumsalla mı olan sanat anlayı nı yok etmektir. Bu kuruma açılan sava ın en önemli sebebi ise, sanatı ba lı bulundu u yapıdan kurtararak özgürle tirmektir. Bu tanımda avangardın tavrı; her ça da bulundu u yapıya meydan okuyarak olumsuz ve yıkıcı bir süreç ile birlikte hâlihazırdaki anlayı ı de i tirme yollarını izleyerek sanatı özgürle tirme hareketi olarak görülmektedir.⁴

Bürger tarihsel avangardla birlikte devrimci ruhun bitti ini dü ünürken Buchloh'a göre neo-avangard tam da Bürger'in yapamaz dedi ini yapar ve sanatı hayat yerine gösteri dünyasına kayna tırarak, artık hükmü kalmamı modernist stratejileri te hir eder. Avangardın süreklili ine inananların dü üncelerinde pop-art, ardından op-art, fluxus, kavramsal sanat, minimalizm gibi hareketler sanata neo-avangard müdahalelerde bulunmaktadır. Pop-art'ın reklam esteti ini yeniden üreterek Amerikan kültürüne yaptı ı referans, Duchamp'ın 'hazır nesne'lerinde fikrin tekrarı (bir nevi pastı) gibi yorumlanır. Fredric Jameson'a göre kurumsal yapıya olan bu müdahaleler, ele tirel bakı ta benzerlik gösterir. Neo-avangard, kurumsal ele tiride bir darbeden ziyade avangardın son bir hamlesidir.

Film sanatının ivme kazandı ı neo-avangard dönemde görsel sanatlarda pop-art, fluxus, situasyonizm gibi sanat akımlarını i aret ederken; aynı dönemde içerisinde, sanatçılar, video, enstalasyon ve sinema sanatından sıkça yararlanmı ve kar ılıklı bir geli im ve de i im süreci ba latarak, disiplinlerin keskin sınırlarla birbirinden ayrılması anlayı nı ortadan kaldırmaya ba lamı lardır.

Andy Warhol (Resim 9), Guy Debord veya Yoko Ono gibi önemli yönetmenler 1960'lardaki ba ımsız veya deneysel sinemanın sadece görsel sanatların bir yan ürünü olmadı mın, sanatın yeni bir dalı, mecrası ve formu oldu unun bilincindeydi. Bu süreç sinema sanatında da ya anan avangard, deneysel sinema anlayı larında eserler veren Fritz Lang, Ingmar Bergman, Michelangelo Antonioni, Jean-Luc Godard, ça da sinema yönetmenlerinden David Lynch (Resim 11), Wim Wenders, Pedro Almodovar, David Cronanberg, Matthew Barney (Resim 10) gibi ardılların yolunu açmı tır.

Sinemanın yeni bir sanat disiplini oldu unun farkedilmesi klasik sinemanın yapısında bütünsel bir de i im yarattı. Klasik sinemada kullanılan kameradan projeksiyonlara, filmler için kullanılan solüsyonlardan baskı

⁴ Peter Burger, *Avangard Kuramı*, Çev. E. Özbek, leti im Yayınları, stanbul 2004, s.20-22.

teknolojilerine kadar bütün cihazlar yeni bir bakı açıısıyla de i tirildi, yok edildi, geni letildi. Sinemada farklı teknolojileri, malzemeleri radikal bir ekilde kullanılarak, geli en yeni ideolojileri, fikirleri çok farklı film projelerine dönü türmek avangard film yönetmenlerinin yöntemleri olmu tur.

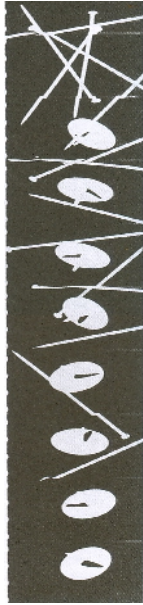
Ça ımızda plastik sanatlar e itimi alan bir ki inin, disiplinlerarası sanata ve yeni medya sanatlarına olan ilgisi genellikle sanatçıyı video sanatı, enstalasyon, sinema alanlarında eserler üretmeye yöneltebilmektedir. Bir mecra (medium) olarak sinema ifade yolunun çe itlili i ve disiplinlerarası yapısının sundu u geni yenilikçi üretim olanakları ile hem dü ünsel hem biçimsel ba lamda yeni sanat biçimleri ve anlayı larının olu masında büyük rol oynamı tur.

Sinema; senaryo (metinsel altyapı), dekor-kostüm, iç-dı çevre, kameranın kullanımı (görsel altyapı), ı ık tasarımı, ses&müzik tasarımı (i itsel altyapı), oyuncular (oyunculuk, rol), kurgu, devinim, hareket gibi pek çok elemanı toplayarak, sentez yaparak yeni bir görsel dil, dünya kurgular. Aslında sanat disiplinlerinin tamamı bu simülasyonu içinde barındırır. Bir filmi olu turan disiplinlerin bir tanesinde dahi olan eksiklik, bütünü ve anlamı olumsuz etkileyebilmektedir. Sinema filmlerinin gösterildi i karanlık içindeki, izole edilmi sinema salonu izleyiciyi bir buçuk saat boyunca yerinden kalkmadan bu yeni gösteri dünyasına sürükler. Burada sinemanın gücü pek çok görsel, i itsel, metinsel dili birlikte kullanarak yeni bir dil yaratabilmesinde yatmaktadır. Saniyede 24 kare foto raf, resim gösteren, bir buçuk saatte dünyanın gitmedi imiz pek çok kö esini, ya amadı ımız bir hikayeyi ya atması, korkutması, duygulandırması, sinirlendirmesi, yüreklendirmesi aslında aynı anda resim, heykel, enstalasyon, foto raf, mimari, tiyatro, dans&hareket, senaryo, müzik&ses gibi sanat disiplinlerini içinde barındırmasından kaynaklanmaktadır.

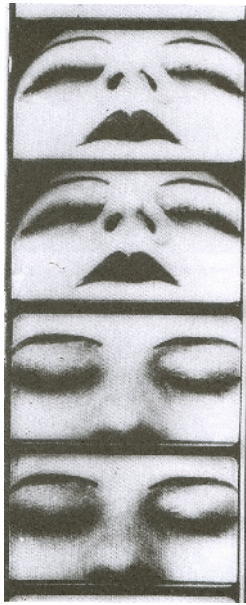
Sinema; edebiyatı, tiyatroyu, resmi, foto rafı, mimariyi içinde barındırarak ve geçmi pek çok sanat kuramının altyapısını içinde ta ıyarak; yeni sorunsalları, dili, biçimselli i ile yeni bir dil olu turmu tur. Sinemanın bir yüzyıl gibi kısa bir zamanda ça ımızın en önemli sanat dallarından biri haline gelmesinin pek çok sanat disiplinini içerisinde barındırarak yeni ve özgün bir dil, izleyici kitlesi ve sanat kuramları olu turmasından kaynaklandı ı söylenebilir.

Bütün sanat eserlerinde gösterilen imgeler; ressamın, foto rafçının, yönetmenin kendi bakı açısını, görme biçimini yansıtır. John Berger'e göre;

“Bir imge, yeniden yaratılmış, ya da yeniden üretilmiş görünümdür.”⁵
Fotoğraf ve film arasındaki ilişki; fotoğrafın görüntülenerek kaydedilmesini ve zamanın yalnızca bir karesini dondurmaya seçerken, film gerçek ya ama öykünmü, belirli bir zaman dilimi içerisinde yer alan hareketli görüntülerden oluşur. Bu noktada film, resim ve fotoğraftan daha çok gerçek hayata benzerken, filmdeki görüntü gerçeğin görüntüsü değil, sadece mekanik olarak yeniden üretimdir. Henri Bergson, sinemayı zamanın akışını sahte bir biçimde atlatması için eleştirse de, sinemanın canlı metaforları, modernizmin görsel imgeye yönelik tutumunu yansıtır ve şöyle tanımlar: “Biçim yalnızca geçişin ip akışını gösterir.” (Rees, 2010: 23)

Res 7: Geri Dönmek için Neden
(Man Ray, 1923)

Res 8: Mekanik Balet
(Fernand Léger, 1924)
(1. ve 2. Bölüm)

Res 9: En Güzel 13 Kadın
(Andy Warhol, 1964)

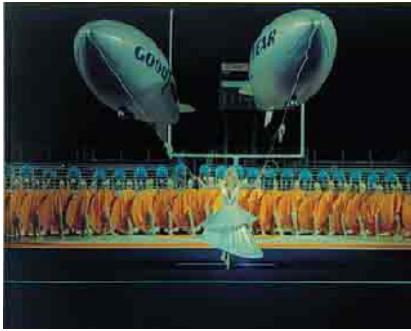
Sinema sanatının dilini oluştururan bu sanat disiplinlerindeki imgeler gerçekliğin yerini tutmaktadır. Yani kurgulanan gerçeğin yansımalarını yaratan mekânlar, ya anılan hikâyeyi temsil eden oyuncular, objeler, diyaloglar, ses, müzik birer gösterge değil gösterileni, orijinal değil kopyayı

⁵ John Berger, *Görme Biçimleri*, Metis Yayınları, İstanbul 1986, s.10.

ifade etmektedir. Ancak kurgulanan bu yenedünyada yeni bir gerçeklik yaratan, ard arda gelen görüntüler, sesler gerçeklikle kurguyu yeniden harmanlayarak gündelik hayata yeni bir gerçeklik iddiası sunmaktadır. Sinemanın kurgusal yapısı senaryoda ba lar. Senaryoda olmu , bitmi bir olayın akılda kalanları, pek çok farklı ya anımı olayın yeni bir kurguyla metinsel olarak hazırlanması söz konusudur.

Bu noktada sanatsal üretimleri belli bir döneme kadar video sanatı, enstalasyon iken sinema filmi çeken ça da sanatçıları, ya da sinema filmi çekerken ça da müzelerde, galerilerde sergilere de katılan, enstalasyonlar, videolar çeken sinema yönetmenleri sanat piyasasında disiplinlerarası geçirgenli i, etkile im ve tıkanımı görsel, anlatımsal dili farklı yönlerde zorlayan, deneysel, avangard i ler üreten üçüncü türleri olu turmaktadır.

Peter Greenaway, Theodoros Angelopoulos, Shirin Neshat, Kutlu Ataman, Miranda July gibi yönetmenlerin aldıkları e itim ve sanattaki e ilimleriyle ça da sinema sanatında nasıl bir yapılanma kurmaktadır? Sanatçı yönetmen ya da sanatçılar tarafından yapılmı filmlerin güncel sanat içerisinde yeri nedir? Bu filmlerin yeni sergilenme, gösterim modelleri denemesi, yeni okumaları da önermesi yeni bir yapılanmayı mı i aret etmektedir. Bu noktada müzelerin yeri neresidir?

Res 10: Cremaster 1:Goodyear Korosu (Matthew Barney 1995)

Res 11: Ç mparatorluk (David Lynch 2006)

Geleneksel sanat belirli bir zaman ve mekâna ba ımlı olarak var olurken (örne in müze veya galeri ortamı) farklı kopyalama yöntemleriyle ço altılmı olan sanat yapıtı zaman ve mekândan ba ımsız bir hale gelir. Bu sayede sanat eseri tüketicisine kendi ortamında ula abilir. Kısaca, sanat yapıtının yeniden üretimi " imdi ve buradalı ı" özelli inden yoksun bırakarak, eserin hakikili ini ve tarihi varlı mı kaybeder ve "her yerde ve

her zaman”a dönüşür. Bu dönüşümün ödendiği bedel, sanat eserinin özüdür. Modernizmle başlayan bu kırılma noktası postmodernizmle en üst noktaya ulaşır. Tarihi varlıkla birlikte son bulan sanat yapısının otoritesidir de aynı zamanda. Varlığı son bulan bu otorite Walter Benjamin tarafından ‘atmosfer, aura’, kavramları ile adlandırılır ancak çokta ilginçtir ki; bu modern sanatın ana temaları aynı zamanda çağda sanatın da temelini oluşturur.

3. SONUÇ

Bu araştırmada sinema sanatının 20.yüzyılda yaşadığı gelişmeler, diğer çağda sanat akımlarıyla ilişkilendirilerek, tarihsel süreci gözönünde tutularak incelenmiştir. Modern sanat akımlarında oluşan yeni anlayışlar, yeni formlar, tarzlar yeni bakış açılarının ürünleridir ve yeni problemleri ve yeni çözümlerini de içinde barındırmaktadır. Oluşan yeni yaklaşımlar yeni bir bakış açısını, dili geliştirirken; izleyicinin beklentisini, görüşünü de yıkabilmektedir.

Çağımızda disiplinlerarası sanat yaklaşımının en önemli yapısını sinema sanatında, video sanatında, enstalasyon sanatında ve içiçe geçerek yeni sanat anlayışlarına dönen yeni melez anlatım biçimlerinde görebiliriz. Aslında sinema sanatının günümüzde geldiği nokta, diğer çağda sanat akımlarıyla farklı uçlarda görünse ve yeterince ilişkilendirilirse de aralarında çok önemli etkileşim bulunmaktadır. Bu etkileşim hem tarihsel süreçte, hem yapıtların üretim, sergileme süreçleri gibi biçimsel yapısında, hem de kuramsal, teorik altyapılarında görülebilmektedir.

Günümüzde ressam, heykeltıraş, video sanatçısı, yönetmen gibi sınıflandırmalar yerini sanatçı kavramına bırakmaktadır. Bu sayede özgürleşen sanatçı: Bir fikir insanı olarak düşünün, proje üreten ve fikirlerini hayata geçirirken en uygun disiplini, tekniği kullanarak, her amaçta kendisini, ürettiği eseri, üretim ve sergileme eklini, kullandığı mediumu sorgulayarak, derinleşme ve yenileşme açık olabilecektir.

KAYNAKÇA

Arapoğlu, Fırat ve Kıranlar, Öner, “20. Yüzyıl Avangard Akımlarında Görülen Kollektif Estetik Durumunun Analizi”, 21-23 Ekim, Anadolu Üniversitesi, Uluslararası Katılımlı Sempozyumu, s.13-19, Eskişehir, 2009.

Bailey, Andrew, *Cinema Now*, Editor: Paul Duncan, Taschen GmbH,

Köln 2007.

Art in Theory, 1900 – 2000 An Anthology of Changing Ideas, Blackwell Publishing, Edited by Charles Harrison & Paul Wood, U.K., 2005.

Berger, John, *Görme Biçimleri*, Metis Yayınları, İstanbul 1986.

Bourriaud, Nicolas, *Postprodüksiyon*, Çev. N. Sayba ılı, Ba lam Yayıncılık, İstanbul 2004.

Burger, Peter, *Avangard Kuramı*, Çev. E.Özbek, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

Film-Video-New Media, The Art Institute of Chicago, Yale University Press, New Heaven and London, UK 2009.

Germaner, Semra, *1960 Sonrası Sanat, Akımlar, E ilimler, Gruplar, Sanatçılar*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1997.

Gombrich, E.H., *Sanatın Öyküsü*, Remzi Kitabevi, Çev. E. Erduran, Ö.Erduran, 4. Basım, İstanbul 2004.

Hattifeld, Jackie, *Experimental Film and Video*, John Libbey Publishing, UK 2006.

Lynton, N., *Modern Sanatın Öyküsü*, Çev. S. Özi , C. Çapan, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004.

Rees, A.L., *A History of Experimental Film and Video*, British Film Institute, London, UK 1999.

Richter, Hans, *Activism, Modernism and the Avant-Garde*, Edited by Stephen C. Foster, The MIT Press, London 1998.

Sanat Dünyamız, *Üç Aylık Kültür ve Sanat Dergisi*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, Sayı 94, İstanbul 2005.

Tasker, Yvonne, *Fifty Contemporary Filmmakers*, Routledge Key Guides, London 2002.

Theanyspacewhatever, Guggenheim Museum, Guggenheim Museum Publications, New York 2008.

Vogel, Amos, *Film As A Subversive Art*, C.T. Editions, UK 2005.

Youngblood, Gene, *Expanded Cinema*, E.P.Dutton&Co., New York, USA 1970-1979.

**TÜRK YE'DE YOKSULLUK SORUNU VE KAMU SOSYAL
TRANSFER HARCAMALARININ YOKSULLU A ETK LER
ÜZER NE B R ARA TIRMA**

Duygu YÜCEL*

ÖZET

Yoksulluk günümüzde çözülmesi gereken öncelikli sorunlardan biri olmu tur. Ekonomik oldu u kadar sosyal ve manevi nitelikteki ihtiyaçları da kapsadı ı için, hem ekonomik hem de sosyolojik bir olgu olarak kar ımıza çıkmaktadır. Bu çalı mada çok boyutlu, göreceli bir kavram olan yoksulluk kavramlarına, yoksullukla mücadeleye yönelik yakla ımlara de inilmi ve kamu sosyal transfer harcamalarının fertlerin i teki durumlarına göre yoksulluk oranlarını azaltıcı etkileri arasındaki ili ki kurulan ekonometrik modelle analiz edilmi tir. Yapılan analizde fertlerin i teki duruma göre yoksulluk oranının en yüksek oldu u kesimin yevmiyeli çalı anlarla ücretsiz aile i çisi olarak çalı anlar oldu u sonucu ortaya çıkmı tir.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, Türkiye'de yoksulluk, Yoksullukla mücadele, Kamu sosyal transfer harcamaları.

**PROBLEM OF POVERTY IN TURKEY AND A RESEARCH
ON THE EFFECTS OF POVERTY PUBLIC SOCIAL TRANSFER
EXPENDITURES**

ABSTRACT

Poverty today has become one of the problems to be solved. As well as economic, social and spiritual needs of nature because they contain important, both economically and emerge as a sociological phenomenon. In this study, a multi-dimensional, which is relative concept of poverty concepts, approaches, addressed to the fight against poverty and public expenditures in social transfers reduce poverty rates by employment status of individuals established the relationship between the

* Ö r. Gör., Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu.

effects of the econometric model has been analyzed. According to the analysis, status in employment of individuals with the highest poverty rate cut as a result of casual employees are employed as unpaid family workers has emerged.

Key Words: *Poverty, Poverty in Turkey, Combating with poverty, Public social transfer expenditures.*

1. YOKSULLUK KAVRAMLARI

Yoksulluk kavramı ekonomik açıdan oldukça zor tanımlanan bir kavramdır. Bunun nedeni, göreceli ve sınırlarının çizilmemi olmasıdır. Ayrıca ölçülmesi zordur. Geli tirilen temel kriter ı ı ında kar ıla tırılması gereken bir kavramdır. Böylece tartı lmaya her zaman açık olan bir kavramdır.

Yoksulluk ya amın içinde olan olanaklardan yoksun kalma durumunu ifade etmektedir. Bu kavram beslenme, barınma, sa lık, e itim, giyim, kültür, dinlenme gibi be eri ihtiyaçlar kavramına dayanmaktadır. Be eri ihtiyaçlar iki grupta toplanabilir. Ekonomik ko ullara ba lı olarak kar ılanabilen ihtiyaçlar ve sevgi, yaratıcılık gibi ekonomik ko ullara ba lı olmayan ihtiyaçlardır.

Yoksullu un çok boyutlu bir kavram olması onun farklı ekillerde tanımlanmasına yol açmaktadır. Pete Alcock'a göre yoksulluk politik bir kavramdır ve bilimsel olarak kabul edilmi bir tanımı yoktur.¹ Bir ba ka tanıma göre yoksulluk “ be eri varlıkların ekonomik, fiziki ve sosyal de erlere sahip kaynaklarla arzu edilen biçimde donatılmamı olmasıdır.”² Ba ka bir tanıma göre yoksulluk gelirin az olması, alt statülü mahallelerde ya ama, kentin imkanlarından yararlanamama, kent mekanında marjinalle me, adalet, sa lık, e itim hizmetlerinden tam anlamıyla yararlanamama demektir.³ Farklı tanımlar aynı zamanda yoksulluk türlerini de olu turmaktadır.

¹ Pete Alcock, *Understanding Poverty*, The Macmillan Press Ltd., 1993, p.3.

² Recep Dumanlı, *Yoksullukla Mücadelede Yeni ve Etkin Bir Sistemin Kurulmasında Düzenleme Yapılması Gere i*, Devlet Planlama Te kilatı, Ankara,1995, s.1.

³ İhan Tekeli, “Kent Yoksullu u ve Modernite'nin Bu Soruya Yakla ım Seçenekleri Üzerine”, *Devlet Reformu: Yoksulluk*, Ed. A. Halis Akder ve Murat Güvenç, TESEV Yayınları, stanbul, 2000, s.145.

1.1. Mutlak Yoksulluk (Absolute Poverty)

Mutlak yoksulluk bireylerin ya amlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan beslenme, barınma ve giyim ihtiyaçları için asgari gelir ve harcama düzeyini yakalayamama durumudur. Mutlak yoksulluk oranı ise bu asgari refah düzeyini yakalayamayan bireylerin sayılarının toplam nüfusa oranıdır. Mutlak yoksullu un belirlenmesi için öncelikle minimum tüketim ihtiyaçlarının belirlenmesi gerekmektedir.⁴ Bu yakla ımda farklı ko ullar ve farklı gelir da ılımları dikkate alınmadan her ülkeye uygulanabilecek bir global yoksulluk sınırı belirlenmektedir. Bu yoksulluk sınırı daha alt düzeyde ya amanın mümkün olmadığı bir asgari tüketim seviyesini belirlemektedir. Yoksulluk sınırı ile hesaplanan fert gelirinin kar ıla tırılması sonucunda, gelir yoksulluk sınırının altında çıkarsa ki i yoksul ve a ırı yoksul olarak sınıflandırılmaktadır.

Mutlak yoksulluk yakla ımında, yoksulluk sınırı iki farklı yöntemle hesaplanmaktadır. İki, sadece minimum gıda harcaması maliyeti yöntemidir. Di eri ise minimum gıda harcamasının yanında giyinme, barınma, ısınma vb. temel ihtiyaçların da dikkate alındı ı bir yöntemdir. İkinci yöntem, birinci yönteme göre daha yüksek bir yoksulluk sınırı tanımlamaktadır.⁵

1.2. Göreli Yoksulluk (Relative Poverty)

Görelî yoksulluk yakla ımı, ki inin toplum tarafından kabul edilen asgari bir ya am düzeyine sahip olup olmadığı ile ilgilenmektedir. Farklı grupların mutlak gelir düzeylerinden daha çok gelir ve refahın da ılımındaki farklılıklara odaklanmaktadır.⁶ Birle mi Milletler Kalkınma Programı (UNDP)'nin yayınladı ı 2000 yılı raporunda göreli yoksullu u u ekilde tanımlamı tır; gıda gereksinimleri dı ındaki giyim, barınma, ısınma, enerji gibi zorunlu gereksinimleri kar ılayabilmek için gerekli olan gelirin

⁴ TÜS AD, *Türkiye’de Bireysel Gelir Da ılımı ve Yoksulluk: AB le Kar ıla tırma*, TÜS AD-T/2000/12, stanbul, Aralık 2000, s.96.

⁵ TÜS AD, *a.g.e.*, s.96.

⁶ C. Can Aktan, . Ya ar Vural, “Yoksulluk: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri”, *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, Ed. C. Can Aktan, Hak-Konfederasyonu Yayınları, Ankara, 2002, s. 43.

olmaması durumudur.⁷ Görelî yoksulluk, temel ihtiyaçlarını mutlak olarak karşılayabilen, ancak kişisel kaynakların yetersizliği yüzünden toplumun genel refah düzeyinin altında kalan ve topluma sosyal açıdan katılmanın engellenmiş olmasıdır.⁸

Yoksulluk bu şekilde tanımlandığında, bir kişinin yoksul olup olmaması sadece kendi gelirinin ne olduğuyla olmayıp aynı zamanda toplumdaki diğer bireylerin de gelirlerinin ne olduğuyla olacaktır.⁹

1.3. Öznel Yoksulluk (Subjective Poverty)

Öznel yoksulluk yaklaşıma göre yoksulluk sınırına ulaşmanın bir yolu, toplumun bu konudaki görüşünü belirlemektir. Bu nedenle insanların asgari temel ihtiyaçlarını karşılayıp karşılayamadıkları konusu, onların kişisel kararlarına bırakılmıştır.¹⁰

Öznel yoksulluğun hesaplanması, araştırmanın yapılacağı topluluğun kendi değerlendirilmelerine göre, geçinebilmeleri için gerekli gördükleri gelir düzeyi temel alınarak belirlenen bir öznel yoksulluk sınırına dayanmaktadır. Bu yaklaşım, yoksulluk düzeyine ilişkin en iyi kararın o toplumda yaayanlar tarafından verileceği varsayımına dayanmaktadır. Bu durumda kendisini yoksul hissetmeyenler yoksulluk sınırının üstünde, kendisini yoksul hissedenler ise yoksulluk sınırının altında kabul edilmektedir.¹¹

1.4. Gelir Yoksulluğu (Income Poverty)

Gelir yoksulluğu, asgari yaşam standardını karşılamak için ihtiyaç duyulan temel gereksinimlerin karşılanabilmesi bakımından gerekli minimum gelir düzeyinin altında gelire sahip olanların durumunu ifade etmektedir.¹² Asgari yaşam düzeyini saptamak için gerekli olan gelire

⁷ UNDP, *Povert Report 2000*, New York, Oxford University Press, 2000, p. 20.

⁸ Sibel Kalaycıoğlu, "Toplumsal Tabakalaşma", *Sosyolojiye Giriş*, Ed. İhsan Sezai, 3. Baskı, İstanbul, Beta Basım Yayın Dağıtım, Ağustos 2010, s. 258.

⁹ Udaye Wagle, "Rethinking Poverty Definition and Measurement", *International Social Science Journal*, Volume 171, 2002, p.156

¹⁰ TÜSAD, *a.g.e.*, s. 98.

¹¹ Fikretenses, *Küresellemenin Öteki Yüzü: Yoksulluk, Kavramlar, Nedenler, Politikalar ve Temel Ekonomik Sorunlar*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 94.

¹² Coşkun Can Aktan, *Türkiye Dünyanın Neresinde?*, EGAD Yayını, İzmir 1992, s. 81.

yoksulluk sınırı denmektedir. Bu sınırında altında gelire sahip olanlar yoksul olarak adlandırılmaktadır.

Gelir yoksulluğunun ölçütü parasal gelirdir. Bu tür yoksulluğu ölçmek için kullanılan temel veriler, tüketilen mal ve hizmet miktarı ile bu miktarı sağlayacak parasal gelir olmaktadır.

1.5. İnsani Yoksulluk (Human Poverty)

Yoksul kişiler sadece maddi olanaklardan değil fırsatlardan da yoksun kalmaktadırlar. Gıda yetersizliği, yaşam sürelerinin kısalması, sağlık hizmetlerinden faydalanamamaları, anne sağlığının yetersizliği gibi olumsuzluklar da söz konusu olmaktadır. Ayrıca enerji, iletişim, alt yapı hizmetleri, içme suyu gibi temel insani ihtiyaçlara ulaşabilme olanakları sınırlıdır.¹³

İnsani yoksulluğu ölçmek için insani yoksulluk endeksi geliştirilmiştir. Bu endeks yaşam süresinin kısalması, temel eğitim hizmetlerinden mahrumiyet, kamusal ve özel kaynaklara erişim gibi mahrumiyetleri, yoksulluğun boyutlarını, insani gelişiminde kalmış insanların oranını ölçmektedir.¹⁴

1.6. Sosyal Dışlanma (Social Exclusion)

1980'li yıllardan itibaren tüm dünyada uygulanan liberal politikaları etkisizleştiren artmasına, uzun süreli işsizleşme, esnek istihdam biçimlerinin yaygınlaşmasına, sosyal korumanın ve sosyal hizmetlerin azaltılmasına, mutlak ve göreceli anlamda yoksulluğun artmasına ve sosyal dışlanma denilen olguyla karşılaşılmasına neden olmuştur. Sosyal dışlanma bazı bireylerin toplumun dışına itildikleri, yoksulluklarının, temel beceriler ve yaşam boyu öğrenme fırsatlarının eksikliği yüzünden ya da ayrımcılığın bir sonucu olarak tam katılımdan alıkonuldukları bir süreçtir. Sosyal, kişisel, kurumsal faktörler ve piyasa faktörleri sosyal dışlanmaya neden olarak; bireyi sosyal dışlanmaya, işsizlik, gelir, temel eğitim ve mesleki eğitim fırsatlarından uzaklaştırmaktadır. Yoksulluk sosyal dışlanmanın hem sebebi hem de sonucu olma özelliğine sahiptir. Yeterli ve düzenli gelir getiren bir işi

¹³ Aktan, Vural, *a.g.e.*, s. 45.

¹⁴ Aktan, Vural, *a.g.e.*, 45.

olmayan ki i, yoksulluk riskiyle kar ıla abilece i gibi, yoksul oldu u için yeterli temel ve mesleki e itimden mahrum kalaca ı için düzenli bir i te istihdam edilmesi ihtimali de zayıf olacaktır.¹⁵

1.7. Yoksulluk Kültürü (Culture of Poverty)

Yoksulluk kültürü yoksullu a maruz kalmı grupların ortak inanç, de er ve kültürlerinin tarihi süreç içinde kurumsalla masıdır. Yoksulluk kültürü devamlı bir yoksulluk durumunu ifade etmektedir. Yoksulluk kültürü, daha çok kentlerde yoksullukla beraber ortaya çıkan dı lanma, umutsuzluk, kapalı ya am tarzı gibi unsurların bir tabu haline geldi i ve sonraki ku aklara aktarıldı ı bir süreçtir.

Yoksulluk kültürü kavramı, Oscar Lewis tarafından ortaya atılmı tır. Lewis yoksulluk kültürüne sahip olan insanların ta raya ait ve yerel merkezli ya adıklarını sadece kendi konumlarından, kendi çevrelerinden haberdar olduklarını belirtmi tir. Bu insanlar hiçbir sınıf bilincine, bakı açısına da sahip de ildirler.¹⁶ Problemlerini, engellenmelerini, dı lanmı lıklarını yenmek için kendilerine has tutum, de er ve davranı lar geli tirek ve kendilerine özgü bir hayat tarzı olu turarak yarattıkları alt kültürde topluma uyum sa lamaya çalı maktadırlar.¹⁷ Bu nedenle toplumun geri kalan kesimlerinden ayrılan, aile içi toplumsalla ma mekanizmaları aracılı ıyla bu kültürü nesilden nesile aktaran, kendilerine özgü yapıları ve savunma mekanizmaları olan bir ya am tarzına sahiptirler.¹⁸

¹⁵ Seyhan Erdo du, “Sosyal Politikada “Avrupalı” Bir Kavram: Sosyal Dı lanma”, *Çalı ma Ortamı Dergisi*, Sayı:75, Temmuz-A ustos 2004, (Çevrimiçi) http://sosyalpolitika.fiek.org.tr/?p=38*more-38, 07.02.2011.

¹⁶ Charles A. Valentine, *Culture and Poverty*, The University of Chicago Press, Chicago, 1970, p. 60.

¹⁷ Martin Slattery, *Sosyolojide Temel Fikirler*, Haz. Ümit Tatlıcan, Gülhan Deniz, Sentez Yayıncılık, stanbul, 2007, s. 393.

¹⁸ Sibel Özbudun, “Küresel Bir ‘Yoksulluk Kültürü’ mü?”, *Yoksulluk, iddet ve nsan Hakları*, Ed. Yasemin Özdek, TODA nsan Hakları Ara tırma ve Derleme Merkezi, Ankara, 2002, s. 60.

2.TÜRK YE'DE YOKSULLUK SORUNUNA EKONOMİK VE TOPLUMSAL BAKI

Türkiye'de yoksulluk olgusu incelenirken Cumhuriyet'in kurulu sürecinden itibaren ekonomik ve sosyal yapıda meydana gelen değişimleri irdelemek yerinde olacaktır.

Batı'da kapitalist sanayileleşme süreciyle birlikte tarımsal yapı çözülüp kentlerde sanayileşme durumu gelirken, Osmanlı imparatorluğu'nda böyle bir süreç yaşanmamış ve köylüyü çözecek politikalara ihtiyaç duyulmamıştır. Köyler tarımsal üretimin yaygın olarak yapıldığı, nüfusun çoğunluğu yoksul olarak yaşadığı yerlerken; kentler elit bürokratların ve büyük tüccarların yaşadığı yerler olarak görülmüştür. Bu nedenle yoksulluk kentlerde görülmezken, köylerde bir yaşam biçimi olarak algılanmıştır. Yoksullukla mücadele, devletçe desteklenen ve bireylerin de katkı yaptığı gönüllü kuruluşlarca yapılmış ve devlet politikasında yer almamıştır.¹⁹

Cumhuriyetle birlikte köylüye ve tarımsal üretime bakıldığında değişim vardır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye, sanayileşme ve modernleşme odaklı bir gelişme stratejisi izleyerek köylüyü dönüştürme sürecine girmiştir. Savaşın neden olduğu yoksullukla mücadelede devlet tarafından kapitalist piyasa koşulları çerçevesinde oluşan yoksulluk sürecine girilmiştir. 1946 yılına kadar Türkiye'nin öncelikli hedefi parçalanmış imparatorluktan, yoksul halktan bir millet ve milli burjuvazi yaratmak olmuştur. II. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle birlikte Türkiye kapitalist dünya ekonomisine entegrasyon çabasında olmuştur. Sanayileşmeyi hedefleyen kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı ve içe dönük sanayileşme stratejisi yavaş yavaş etilmeye başlanmıştır; 1947'de Dünya Bankası ve IMF'ye üye olunarak, dış yardımlara ve borçlanmaya kapıları açılmış, tek partili düzenden çok partili düzene geçiş süreci yaşanmıştır.²⁰

1950-53 yılları arasında sanayileşme ziyade tarımsal odaklı ve kırsal kesimdeki üretim yapısını değiştiren bir gelişme stratejisi uygulanmış ve alınan kredilerin önemli bir bölümü tarımın makineleştirilmesinde kullanılmıştır. Tarım kesimindeki refah artışı ndan büyük çiftçi, tüccar ve

¹⁹ Tahsin Bakırta , "Türkiye'de Yoksulluk Olgusu'nun Yapısal Ekonomik Analizi (1908-2008)", *Tarihi, Siyasi, Sosyal Gelişmelerin Işığında Türkiye Ekonomisi 1908-2008*, Ed. Nevin Coşar, Melike Bildirici, Ekin Yayınevi, Bursa, 2010, s.284.

²⁰ Bakırta , *a.g.e.*, s. 285-290.

esnaf yararlanmı tır. Makinele me tarlada ırgat olarak çalı an yoksul köylünün birço unun toprakta istihdam dı ı kalmasına, kendine yetecek kadar topra ı olan köylünün de topraksızlaşmasına neden olmu tur. Ayrıca makinele meyle birlikte ekilebilir alanlardaki hızlı geni leme toprak sahiplerinin lehine i leyerek, küçük toprak sahipleriyle topraksız köylülerin topraktan kopma sürecini hızlandırmı , topra ın e itsiz da ılımı ve kırsal kesimde olu an i sizlik kırsal kesimden kentlere göç olgusunu meydana çıkarmı tır. Kırdaki yoksul maraba, ırgat ya da reñberden kentteki yoksul i iye dönü üm süreci ya anmaya ba lamı tır. Bu süreçte kırla ba ımı sıkı sıkıya koruyan genellikle enformel/marjinal sektörlerde geçici i ler bulan ya da sanayi sektöründe i ili e geçmeye çalı an bir i i kitlesi ortaya çıkmı tır. Göçle birlikte kendini gösteren barınma sorunu gecekondu olgusunu ortaya çıkarmı tır.²¹ Kentlerde meydana gelen hızlı nüfus artı ına konut arzının yeti ememesi, konut sorununu büyütürken kiralara yükselmesine neden olmu , bu durum hem göç edenleri hem de kentlerde sabit gelire ya ayanları daha da yoksulla tırmı tır. Gecekondu ticaretinin yapılmaya ba landı ı bu dönemde kira gelirleri kentli gelirlerinin büyük bir bölümünü olu turmaya ba lamı tır.²²

1960 ve 1970’li yıllarda uygulanan korumacılık, planlı-ithal ikameci sanayile meye dayalı büyüme stratejisinin bir parçası olmu tur. Planlı ekonomi ve hızlı kalkınma hedefi, kaynak da ılımının sanayi lehine düzenlenmesini gerektirmi tir. Dı rekabette korunan, içe dönük, dı a ba ımlı sanayile menin kurulup geli tirilmesi için kamu kesimi te vik politikalarını yaygınla tırmı ve temel ara malların üretiminde maliyetinin altında özel sektöre girdiler sa lamı tır. e dönük kurulan sanayi hem üretim girdilerinde hem de finansmanında dı a ba ımlı olması nedeniyle, döviz üretememi ve sürekli döviz tüketir hale gelmi tir. Bu dönemde üretilen ürünlerin iç piyasada alıcı bulabilmesi için gelir da ıtıcı iktisat politikaları uygulanmı tır. Bu süreçte hem yatırım hem de özel sektörün üretim girdilerine dü ük fiyat politikası izlenirken, iç talebin geni lemesi için de yaygın istihdam politikaları, yaygın tarımsal destek politikaları ve reel ücret artı ları eklende gelir da ıtıcı politikalar izlenmi tir. Ücret artı ları ve sanayile me stratejisiyle artan i ile me süreci göç hareketini hızlandırmı tır. Bu dönemde çalı an kesim ve tarımsal üretim yapan kesimin

²¹ Bakırta , *a.g.e.*, s. 291-293.

²² Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, stanbul, 2005, s.130.

gelirinde artı ya anırken, piyasa dı ı kalanlar gelir da itıcı politikalarından yararlanamamı , kente göç eden köylü yoksulun yoksullu u devam etmi , i siz, sı ıntı kentli konumuna dönü mü tür.²³ Bu dönemde rant sistemi temelinde geli en sanayi, yeniden üretimi sa layacak düzeyde bir sermaye birikimi sa layamamı tır.²⁴

1980 yılında geçmi in koruyuculuk fikri tamamen terk edilmeye ba lanmı tır. Yeni dönemde devletin idari olarak küçültülmesi, üretim ve istihdamdan çekilmesi, güvenlik, e itim, sa lık gibi temel ihtiyaçların kar ılanmasında kamu yerine özel sorumlulu a vurgu yapılması, piyasanın ikame edilmesi fikri ön plana çıkmı tır. stihdamda daralma, sosyal güvenlikte ve sosyal hizmetlerde özelle me, i yapısındaki dönü üm, i sizlik ve yoksullu un da ekil de i tirmesine neden olmu tur. Tam zamanlı, sigortalı ya da garantili i bulmak güçle mi ; dü ük gelir ve güvencesiz i dönemi ba lamı tır. Bu dönemde çalı anlar birikim yapamamı ve hatta günlük tüketim ihtiyaçlarını zor kar ılamı lardır. Ortaya çıkan bu yeni ko ullarda yoksul hanelerin yoksullu u yenmesi güçle mi ve yoksulluk sonraki ku aklara devredilerek sürekli bir hal almaya ba lamı tır.

1980–1989 yılları arasında ücret maliyetlerinin bastırılmasına dayalı birikim modelinin izlenmesi, ücretli kesimi hızla yoksulla tırmı tır.²⁵ Esnek üretim ve istihdam, sendikaların güçsüzle tirilmesiyle kolay i ten çıkarmalar, sözleşmeli ve mevsimlik i çi uygulamaları, ta eronla ma çalı an yoksul kesimi yaratmı tır.

Tarım sektörünün piyasa ko ullarına bırakılmasıyla Türkiye tarımda ithalatçı duruma gelmi ; bu durum göçü tetikleme tir. Göçün neden oldu u hızlı ve yo un nüfus artı ının ihtiyacı olan istihdam, altyapı hizmetleri ve konut sorununun çözülememesi yoksullu un kentlere ta nmasına neden olmu tur.²⁶

Türkiye’de bölgesel e itsizlikler de yoksullu u arttıran unsurlardandır. Do u ve Güneydo u Anadolu Bölgeleri dü ük insani kalkınma, e itim ve

²³ Tahsin Bakırta , *a.g.e.*, s.295–323.

²⁴ Yıldız Sertel, *Türkiye’de Dı a Dönük Ekonomi ve Çökü* , Alan Yayıncılık, stanbul, 1988, s.17.

²⁵ Erinç Yeldan, *Küreselle me Sürecinde Türkiye Ekonomisi, Bölü üm, Birikim ve Büyüme*, letim Yayınları, stanbul, 2003, s.44.

²⁶ Ercan Tatlıdil, “Kentle me ve Göç”, *Sosyolojiye Giri* , Ed. hsan Sezal, 3.bs., Beta, stanbul, A ustos 2010, s.348.

sa lık konusunda yetersizlikler ve cinsiyete ba lı e itsizlikler ya amaktadır.²⁷

Ayrıca 1980'lerde ya anan dönü ümle beraber gecekondu mahallelerinde e itsiz güç ili kileri ortaya çıkmı tır. Gecekondu, kente önce gelenlerin bir servet edinme ve sınıf atlama aracı olmu tur. Gecekonduların ticarile mesi arsa-toprak de erinin yükselmesine ve kentsel rantların büyümesine yol açmı tır.²⁸

Devlet küçülürken e itim ve sa lık hizmetlerinde piyasala ma süreci ba göstermi , bu hizmetlere ula abilmek için satın almak zorunlulu u ortaya çıkmı tır.

2000 ve sonrasında IMF ile imzalanan stand-by anla maları, ekonomi politikalarında köklü dönü ümlere neden olmu tur. Dı kaynak giri ine ve borçlanmaya ba ımlı büyüme devam ederken; artan borçlar nedeniyle bütçenin büyük bir bölümü faiz ödemelerine ayrılmaya devam etmi tir. Kamu, faiz ödemeleri nedeniyle artan harcamalar sonucu sosyal güvenlik, e itim, sa lık, personel harcamalarına ayrılan paydan tasarruf etmek zorunda kalmı tır. 2001 krizinden sonra IMF'nin %6,5'i bulan faiz dı ı fazla hedefi de devletin temel hizmetlere kaynak aktarımını olumsuz etkilemi tir. Bu süreç Türkiye'de yoksullu unu derinle mesine neden olmu tur.²⁹

Ekonomik büyümenin yeterli istihdam yaratamaması yoksulluk boyutunu derinle tirmi tir. 1960'larda ya anan i çile tirme süreci, hem köylüler hem i çi sınıfı hem de kent yoksulları için daha güvenceli ko ullarda olmu tur. Ancak 1980 sonrası ya anan i çile tirme süreci, bu kesimlerin yararlandı ı kayırcı mekanizmaların birer birer ortadan kalkmasıyla güvencesiz bir ortam yaratmı tır. Bugün ya anan yeni yoksulluk, geçmişten farklı olarak sadece göç edenleri de il; toplumun daha geni bir kesimini içine alarak yaygınla an, insanın göreceli ya am kalitesindeki farklılıkları da yansıtan bir yoksulluk olmaya ba lamı tır.

²⁷ Didem Gürses, "The Capability Approach and Human Development in Turkey", *The Journal of Third World Studies*, Volume: 23, No.2, Fall 2006, p.79.

²⁸ O uz I ık, M. Melih Pınarcıo lu, *Nöbetle e Yoksulluk Gecekondu ma ve Kent Yoksulları: Sultanbeyli Örne i*, İletim Yayınları, İstanbul, 2001, s.77-78.

²⁹ Erinç Yeldan, "Faiz Dı ı Fazla Paranoyası Süreken ç Borçlar", (Çevrimiçi) http://www.bilkent.edu.tr/yeldane/Yeldan18_30_Mart_05.pdf, 11.11.2010.

3.TÜRK YE'DE YOKSULLUKLA MÜCADELEYE YÖNEL K YAKLA IMLAR

Türkiye'de yoksulluk, uzun süreli yüksek enflasyon, ard arda yaşanan krizler, göç olgusu, terör ve diğer ekonomik, toplumsal gelişmelerle birlikte gittikçe daha derin ve yoğunlaşmaktadır. Yoksulluğun önlenmesinde, gelir dağılımının iyileştirilmesinde ve ekonomik gelişiminin sağlanmasında ülkede uygulanacak politikaların birbiri ile uyum içinde olması önemlidir.

3.1. Ekonomik Kalkınma Politikaları

Türkiye'de yoksulluğun giderilmesi ve gelir dağılımının uzun vadede iyileştirilmesi, ekonominin istikrarlı bir şekilde büyümesine bağlıdır. Ancak yoksulluk açısından büyümenin hızı kadar, büyümenin biçimi, büyümenin yoksulluğu etkileme kanalları ve yoksulluk profili de önem taşımaktadır.³⁰ Ayrıca eşitsiz bir büyüme yoksulluğun azaltılması sürecinde çok yeterli olmayacaktır. Burada önemli olan yoksulluğun önlenmesi ve gelir dağılımının iyileştirilebilmesi için, ülke ekonomisinin sürdürülebilir kalkınma süreci içinde olması gerektirir. Türkiye'de yoksulluğun giderilmesi, özellikle yoksulluğun daha yoğun olduğu bölgelerde milli ekonominin istikrarlı bir şekilde büyümesine bağlıdır.³¹ Ancak bu büyüme yoksullar lehine gerçekleşmelidir. Yoksulların lehine bir büyüme; istihdam yaratan, eşitsizlikleri azaltan, yoksulların gelirlerini arttıran politikalarla sağlanabilir.

3.2. Sosyal Riski Azaltma Projesi (SRAP)

Yoksulların ekonomik durumlarını etkileyen riskler; sosyal riskler, doğal riskler, sağlık riskleri, ekonomik riskler, siyasal riskler ve çevresel riskler olarak ayrılmaktadır. Sağlıkla ilgili olan riskler çalışmayı engelleyecek hastalıklara maruz kalma, yaşlılık, sakatlık; sosyal riskler toplumsal destek ve dayanımındaki azalma; ekonomik riskler işsizlik,

³⁰ Coşkun Can Aktan, *Kamu Ekonomisinden Piyasa Ekonomisine: Özelleştirme*, Takav Matbaası, Ankara 1993, s.263-265.

³¹ Merih Celasun, *Yoksulluğu Önleme Stratejileri, Sivil Toplum Kuruluşları Diyaloğu*, Diyarbakır, 29-31 Mayıs 1997, TESEV, İstanbul, 1998, s.41.

ücretlerdeki de i iklikler ve fiyat dalgalanmaları; siyasal riskler gelir transferlerinde ve sübvansiyonlarda azalmalar, iç çatı malar, fiyatlardaki de i imler; çevresel riskler ise kuraklık, sel, çevre kirlili i, bula ıcı hastalıklar olarak kendini göstermektedir. Bu ekil sosyal riskler, toplumda gelir da ılımının bozulmasına, yoksullu un ortaya çıkmasına neden olmaktadır.³²

Sosyal risklerle mücadele etmek için, do ru amaç ve do ru araçlar belirlenerek sosyal risk yönetimi uygulanmalıdır. Sosyal risk yönetiminde amaçlar üç ana grupta toplanmaktadır. İlk olarak, risk azaltma stratejisi gelmektedir. Bunlar topluluk ve ülke düzeyinde alınan önlemlerdir. Di eri, risk hafifletme stratejisidir. Bunlar riski azaltma yöntemleri olup, çe itlendirme ve sigortadan olu maktadır. Üçüncü risk azaltma stratejisi, ba etme stratejisidir. Bunlar ok ortaya çıktıktan sonra etkilerini azaltmaya yönelik önlemler olup, sosyal güvenlik a mının harekete geçirilmesiyle gerçekleşmektedir.³³ Bu önlemler hem piyasa mekanizması, hem de kamusal politikalar yoluyla uygulanmaktadır.

Türkiye’de 2001 yılında uygulamaya konulan Sosyal Riski Azaltma Projesi (SRAP), yoksullukla mücadelede kamusal nitelikli bir stratejidir. Projenin amacı, ekonomik krizlerin yoksul haneler üzerindeki etkisini azaltmak ve bu hanelerin gelecekte olabilecek risklerle ba edebilme kapasitelerini iyile tirmektir.³⁴

SRAP, yoksullara sosyal hizmet, destek sa layan devlet kurumlarının kapasitelerinin artırılmasını, nüfusun en yoksul % 6’sını hedefleyen ve temel sa lık-e itim hizmetlerinin daha etkin kullanımına dayalı olan bir sosyal destek sisteminin uygulanmasını, sosyal hizmetlere eri imin artırılmasını ve yoksullara yönelik gelir getirici istihdam olanaklarının

³² Co kun Can Aktan, “Sosyal Riskler, Yoksulluk ve Sosyal Risk Yönetimi”, *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, Ed. Co kun Can Aktan, Hak- Konfederasyonu Yayınları, Ankara, 2002, s. 573.

³³ Filiz Zabcı, “Sosyal Riski Azaltma Projesi: Yoksullu u Azaltmak mı, Zengini Yoksuldan Korumak mı?”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58-1, 2002, s.222-223.

³⁴ Cahit Ba cı, “Yoksullu u Azaltmaya Yönelik Yeni Araçlar ve Yakla ımlar: Kamu Politikalarında Yoksulluk”, *Uluslararası Yoksulluk Sempozyumu Bildirileri*, C.I, Ed. K. Tuna, .Altan, A. Eren, Z. Güne , stanbul, 1-3 ubat 2008, s.362.

geliştirilmesini hedeflemektedir.³⁵Sosyal destek sisteminin uygulanması artırlı Nakit Transferi (NT) yoluyla sağlanmaktadır. NT, ailelerin davranışlarında sağlık ve eğitim açısından olumlu değişiklikleri içeren, çocuklu aileleri hedefleyen bir sosyal yardım aktarımıdır.

3.3.Sosyal Çerme Çalı maları (JIM Belgesi)

Türkiye'nin Avrupa Sosyal Dı lanma le Mücadele Stratejisi'ne dahil olabilmesi için Ortak Çerme Belgesinin (JIM) hazırlanması üzerine 28 Nisan 2004'de Avrupa Komisyonu ile Çalı ma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı arasında bir ön de erlendirme toplantısı yapılmı , 3 Aralık 2004'de ise Ankara'da Avrupa Komisyonu yetkilileri ile tüm kamu kurum ve kuruluşlarının, sosyal ortakların, sivil toplum kuruluşlarının, üniversite temsilcilerinin katıldığı toplantıyla JIM'in hazırlanma süreci başlatılmıştır.

JIM Belgesinin 2006 yılı sonunda tamamlanması ve 2007 yılı başlarında imzalanması planlanmış ancak gerçekleştirilememiştir. 2007 yılında sosyal çerme alanında sınırlı ilerlemeler kaydedilmiş ve belgenin çalı ma süreci tamamlanamamıştır. 6 Kasım 2007 tarihinde açıklanan İlerleme Raporu'na göre, yoksulluk sınırında yaşayan nüfus yüzdesi üye ve aday ülkelerle kıyaslandığında en yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. Yeterli sosyal transferlerin eksikliği ve çalı an yoksulların yüksekliği nedeniyle önemli oranda çocuk yoksullu u ortaya çıkmıştır. Engellilerin istihdam edilebilirliğini arttırmaya yönelik kaynaklar artmıştır. Sosyal koruma kapsamında da sınırlı ilerleme kaydedilerek Sosyal Güvenlik Reformu'nun yürürlü e girmesi 2008 yılına ertelenmiştir.³⁶

2010 yılına gelindi inde Ortak Sosyal Koruma ve Sosyal Çerme Belgesi'nin sonuçlandırılmasına yönelik hiçbir ilerleme kaydedilmemiştir. 2010 yılı Türkiye İlerleme Raporu'na göre, Anayasa'da yapılan değişikliklerle çocuklara, yaşlılara ve engellilere karşı pozitif ayrımcılı ın yolu

³⁵ World Bank, *SRAP Proje Özeti*, (Çevrimiçi) <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/ECAEXT/TURKEYINTURKISHEXTN/0,,contentMDK:20815989~pagePK:141137~piPK:141127~theSitePK:455688,00.html>

³⁶ Avrupa Komisyonu, *Türkiye 2007 Yılı İlerleme Raporu (COM (2006)663)*, SEC (2007) 1436, Brüksel, 6 Kasım 2007, s. 54-55.

açılmıştır. Kamu kurum ve kuruluşlarında engelli istihdamına yönelik bütçeyle ilgili kısıtlamalar kaldırılmıştır.³⁷

3.4. Sosyal Transfer Politikalar

Türkiye’de sosyal güvenlik sistemleri primli ve primsiz rejim olarak iki sistemden oluşmaktadır. Bu nedenle sosyal transferleri de primli ve primsiz olarak iki grupta toplayabiliriz. Primli rejim, sosyal güvenlik sisteminin temelini oluşturmaktadır. Bu kapsamda emekli aylıkları, dul ve yetim aylıkları, malullük, gebelik, doğum, emzirme yardımları, geçici ve sürekli iş göremezlik aylıkları, işsizlik ve aile yardımı ödeneği, sağlık sigortası hizmetleri, kıdem tazminatı ödeneği bulunmaktadır. Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK), T.C. Emekli Sandığı ve Bağ-KUR tarafından yürütülmektedir. 20.05.2006 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan 5502 sayılı Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu ile SSK, T.C. Emekli Sandığı ve Bağ-Kur Genel Müdürlükleri kaldırılarak Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) olarak birleştirilmiştir.³⁸

Primsiz rejim kapsamında ise, sosyal yardım ve hizmetler bulunmaktadır. Sosyal hizmetler, 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu tarafından düzenlenmektedir. Kanun korunmaya muhtaç çocuk, sakat ve yaşlılara öncelik tanımakta olup, sağlık hizmetleri ve konut yardımları bu kanunun kapsamı dışında kalmaktadır.³⁹

Türkiye’de sosyal yardım programları; Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü (SYDGM), Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK–2022 sayılı Kanun uyarınca yapılan ödemeler), Sağlık Bakanlığı (SB-Yeşil Kart Uygulaması), Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK), Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM–227 sayılı Kanun Hükmünde Kararname) tarafından yapılmaktadır.⁴⁰

³⁷ Avrupa Komisyonu, *Türkiye 2010 Yılı İzleme Raporu*, SEC (2010) 1327, Brüksel, 09. Kasım 2010, s. 70, 71.

³⁸ Sırma Demir Eker, *Türkiye’de Sosyal Transferlerin Yoksulluk Üzerindeki Etkileri*, Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, Ankara, 2008, s. 76.

³⁹ Eker, a.g.e., s. 78.

⁴⁰ Sırma Demir Eker, Nurhan Parlak Şahin, Rıdvan Kurtipek, “Yoksullukla Mücadelede Kamu Politika ve uygulamalarının Değerlendirilmesi” *Uluslararası Yoksulluk Sempozyumu Bildirileri*, C.I, Ed. K. Tuna, İstanbul, Altan, A. Eren, Z. Güneş, İstanbul, 1–3 Şubat 2008, s. 555.

4. TÜRK YE'DE KAMU SOSYAL TRANSFER HARCAMALARININ YOKSULLU A ETK LER ÜZER NE B R ARA TIRMA

Uygulamada Türkiye'deki kamu sosyal transfer harcamalarının i teki duruma göre yoksullu u azaltıcı etkisi analiz edilmektedir. Bu amaçla 2002–2009 dönemini kapsayan zaman serisi ile Klasik En Küçük Kareler Yöntemi kullanılarak ekonometrik model elde edilmiştir.

Analizde Tablo1'deki veriler kullanılmıştır. Çalışmada yoksullu u azaltmak için kullanılan kamu sosyal transfer harcamaları ba ımsız de i ken olarak alınmıştır. Ba ımlı de i ken ise, i teki duruma göre ücretli-maa lı, yevmiyeli, i veren, kendi hesabına, ücretsiz aile i çisi ve i arayanlardır.

Fertlerin i teki durumlarına göre yoksulluk oranları ile yoksulluk harcamaları arasındaki ili ki incelenmiştir elde edilen sonuçlar (1) ve (5) no'lu modellerde verilmiştir.⁴¹

$$(1) \quad \text{Ücretli Maa lı} = 14.73 - 0.00000108\text{YoksHar}$$

$$(0.0005 \quad 0.0211)$$

$$R^2 = 0.61$$

$$DW:0.92$$

$$(2) \quad \text{Yevmiyeli} = 46.21 - 0.00000227\text{YoksHar}$$

$$(0.0000 \quad 0.0055)$$

$$R^2 = 0.74$$

$$DW:0.59$$

$$(3) \quad \text{veren} = 10.20 - 0.000000918\text{YoksHar}$$

$$(0.0001 \quad 0.0017)$$

$$R^2 = 0.82$$

$$DW:1.14$$

⁴¹ Çalışmada katsayıların anlamlık düzeyleri için % 5 hata payı ile çalışılmıştır. Parantez içindeki değerler kuyruk olasılıklarını (Prob) ifade etmektedir. Modellemelerde elde edilen tüm parametreler % 5 hata payına göre istatistiksel olarak anlamlıdır. Hiçbir modelde otokorelasyona (DW) rastlanmamıştır.

$$(4) \quad \text{Kendi Hesabına} = 33.07 - 0.00000121 \text{YoksHar}$$

$$(0.0000 \quad 0.0097)$$

$$R^2 = 0.69$$

$$DW:1.08$$

$$(5) \quad \text{Ücretsiz Aile çisi} = 39.99 - 0.00000114 \text{YoksHar}$$

$$(0.0000 \quad 0.0086)$$

$$R^2=0.71$$

$$DW:1.55$$

(1) no'lu modelde ücretli ve maa lı kesimin yoksulluk oranı, hiç yoksulluk harcaması yapılmaması durumunda % 14.73 olarak bulunmu tur. Yapılan her bir birim yoksulluk harcaması, bu kesimin yoksulluk oranını 0.00000108 kadar azaltmaktadır. Model ücretli-maa lı kesimdeki yoksullu u % 92 açıklamaktadır. (2) no'lu model yevmiye ile çalı an kesimin yoksulluk oranını incelemi tir. Hiçbir yoksulluk harcaması yapılmadı nda yoksulluk oranı % 46.21'dir. Yoksulluk harcamalarındaki her bir birimlik artı yoksulluk oranını 0,00000227 kadar azaltmaktadır. Model bu kesimdeki yoksullu u % 74 açıklamaktadır. (3) no'lu modele göre hiçbir yoksulluk harcaması yapılmadı nda i veren kesiminin yoksulluk oranı % 10,20 olarak bulunmu tur. Her bir birim yoksulluk harcaması artı nda i veren yoksulluk oranı 0.000000918 kadar azalmaktadır. Model i veren yoksullu unu % 82 açıklamaktadır. (4) no'lu modelde kendi hesabına çalı an kesimin yoksulluk oranı incelendi inde, yoksulluk harcaması yapılmadı ı durumda yoksulluk oranı % 33,07 olarak bulunmu tur. Her bir birimlik yoksulluk harcaması yapılması durumunda bu oran 0.00000121 kadar azalmaktadır. Model kendi hesabına çalı anların yoksullu unu % 69 açıklamaktadır. (5) no'lu modelde aile i çisi olarak çalı anların yoksulluk oranı % 39.99 olmaktadır. Her bir birimlik yoksulluk harcaması aile i çisi olarak çalı anların yoksulluk düzeyini 0.00000114 kadar azaltmaktadır. Model aile i çisi olarak çalı anların yoksulluk oranını % 71 açıklamaktadır. ncelenen gruplar içinde en yüksek yoksulluk oranına sahip olan kesim % 46 ile yevmiyeli kesimdir. Ayrıca bu kesim yapılan yoksulluk harcamalarından da en fazla etkilenen kesimdir. Yevmiyeli kesimden sonra en yüksek yoksulluk oranına sahip olan kesim % 39,9 ile ücretsiz aile i çileridir. Bunu kendi hesabına çalı anlar ve ücretli-maa lı kesim izlemektedir. veren olarak çalı an kesim % 10 ile en dü ük yoksulluk oranına sahip olan kesimdir.

5. SONUÇ

Sosyal refah devletinin tasfiye edilmesi, mali kırılganlığın artması, artarda yaşanan krizler ve göç sonucunda, günümüzde yoksulluk sorunu ciddi bir şekilde de i im geçirmi tir. Artık sadece ekonomik önlemler, sorunu çözmeye yeterli olmamaktadır. Ekonomik kalkınma projelerinin yanında, sosyal kalkınma programları ve insanı merkez alan gelişim stratejileri de gerekmektedir.

Yoksulluğun önlenmesi ve gelir dağılımının iyileştirilebilmesi için, ekonomik büyümenin istikrarlı bir biçimde gerçekleşmesi ve yaratılan gelirin dezavantajlı bölge ve sektörlerle adil paylaşılması gerekmektedir. Bunun yanında barınma, beslenme, sağlık, eğitim, barınma gibi temel ihtiyaçları içeren sosyal politikalara da a ırlık verilmesi yoksullukla mücadelede arttır. Bunun için öncelikle sağlık ve eğitim hizmetlerinin kalitesinin ve etkinliğinin arttırılarak her kesime ulaşması sağlanmalıdır. Barınma, beslenme ve temiz çevreye ulaşmada hızlı nüfus artışı önemli bir paya sahiptir. Bu nedenle nüfus planlaması, yoksullukla mücadelede olumlu sonuçlar doğuracak unsurlardan biri olmaktadır.

Ayrıca gelir dağılımında ortaya çıkan adaletsizlik sorunu yoksulluk sorununu da beraberinde getirmektedir. Yoksulluğun önüne geçilebilmesi için, yoksulların durumlarını iyileştirecek, yaratılacak gelirin toplumun daha geniş kesimlerine ulaşmasını sağlayacak, gelirin belli bir kesimin elinde birikmesini engelleyecek uygulamalara öncelik verilmesi gerekmektedir. Bunun yanında ekonomik büyümeyi esas alan, toplumun refah seviyesini yükselten, bölgesel gelişimlik farklarını azaltan, eğitim ve sağlıkta fırsat eşitliğini yaratan, gelir dağılımını iyileştiren ekonomik ve sosyal politikaların eş zamanlı ve birbiriyle uyum içinde uygulanması arttır. Gereksizlik, gerekse yoksullukla mücadelede sadece bireyin değil devletin, özel sektörün, sivil toplum kuruluşlarının ve uluslararası örgütlerin de topyekûn işbirliği gerekmektedir.

Tablo 1: Mutlak yoksulluk oranları (%) 1987, 1994, 2002-2009.

	1987	1994	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Mutlak Yoks (Türkiye) teki Durum	27,00	28,30	26,96	28,12	25,60	20,50	17,81	17,79	17,11	18,08
Ücretli Maa lı Yevmiyeli			13,64	15,28	10,35	6,57	6,00	5,82	5,93	6,05
veren			45,01	43,09	37,52	32,12	28,63	26,71	28,56	26,86
Kendi Hesabına Ücretsiz Aile çisi			8,99	8,84	6,94	4,80	3,75	3,15	1,87	2,33
Har. Esaslı Görel Yoksulluk (Türkiye)			29,91	32,38	30,48	26,22	22,06	22,89	24,10	22,49
			35,33	38,51	38,73	34,52	31,98	28,58	32,03	29,58
			14,74	15,51	14,18	16,16	14,50	14,43	15,06	15,12

Kaynak: TÜ K 2009 yoksulluk çalı ması sonuçları, (çevrimiçi), http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=23&ust_id=7, 27.04.2011.

KAYNAKÇA

Aktan, C. Can, *Kamu Ekonomisinden Piyasa Ekonomisine: Özelle tirme*, Takav Matbaası, Ankara, 1993.

Aktan, C. Can, “*Sosyal Riskler, Yoksulluk ve Sosyal Risk Yönetimi*”, *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, Ed. Co kun Can Aktan, Hak-Konfederasyonu Yayınları, Ankara 2002.

Aktan, C. Can, *Türkiye Dünya'nın Neresinde?*, EG AD Yayını, zmir 1992.

Aktan, C. Can, . Ya ar Vural, “*Yoksulluk: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri*”, *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, Ed. C. Can Aktan, Hak-Konfederasyonu Yayınları, Ankara 2002, s. 39-69.

Alcock, Pete, *Understanding Poverty*, The Macmillan Press Ltd., 1993.

Avrupa Komisyonu, *Türkiye 2007 Yılı lerleme Raporu (COM (2006)663)*, SEC (2007) 1436, Brüksel, 6 Kasım 2007.

Avrupa Komisyonu, *Türkiye 2010 Yılı lerleme Raporu*, SEC (2010) 1327, Brüksel, 09 Kasım 2010.

Bacı, Cahit, “Yoksulluğu Azaltmaya Yönelik Yeni Araçlar ve Yaklaşımlar: Kamu Politikalarında Yoksulluk”, *Uluslararası Yoksulluk Sempozyumu Bildirileri*, C.I, Ed. K. Tuna, .Altan, A. Eren, Z. Güne , stanbul, 1–3ubat 2008, s. 358-365.

Bakırta , Tahsin, “Türkiye’de Yoksulluk Olgusu’nun Yapısal Ekonomik Analizi (1908–2008)”, *Tarihi, Siyasi, Sosyal Gelişmelerin Işığında Türkiye Ekonomisi 1908–2008*, Ed. Nevin Coşar, Melike Bildirici, Ekin Yayınevi, Bursa, 2010, s. 283-326.

Buğra, Ayhan, *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika*, 3.Bs. İletişim Yayınları, stanbul, 2009.

Celasun, Merih, *Yoksulluğu Önleme Stratejileri, Sivil Toplum Kuruluşları Diyaloğu*, Diyarbakır, 29–31 Mayıs 1997, TESEV, stanbul, 1998, s.41-44.

Dumanlı, Recep, *Yoksullukla Mücadelede Yeni ve Etkin Bir Sistemin Kurulmasında Düzenleme Yapılması Gerektirir*, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara,1995,

Erdoğdu, Seyhan, “Sosyal Politikada “Avrupalı” Bir Kavram: Sosyal Dönüşüm”, *Çalışma Ortamı Dergisi*, Sayı:75, Temmuz-Ağustos 2004, http://sosyalpolitika.fiek.org.tr/?p=38*more-38, 07.02.2011.

Gürses, Didem, “The Capability Approach and Human Development in Turkey”, *The Journal of Third World Studies*, Volume: 23, No.2, Fall 2006, p. 79-94.

İplikçi, Özgür, M. Melih Pınarcıoğlu, *Nöbetleşe Yoksulluk Gecekonduculuğu ve Kent Yoksulları: Sultanbeyli Örneği*, İletişim Yayınları, stanbul, 2001.

Kalaycıoğlu, Sibel, “Toplumsal Tabakalaşma”, *Sosyolojiye Giriş*, Ed. Hsian Sezai, 3. Bs., Beta Basım Yayın Dağıtım, stanbul, Ağustos 2010, s. 245-258.

Keçenek, Yakup, Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, stanbul, 2005.

Özbudun, Sibel “Küresel Bir ‘Yoksulluk Kültürü’ mü?”, *Yoksulluk, İddet ve İnsan Hakları*, Ed. Yasemin Özdek, TODA İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, Ankara, 2002, s. 53-69.

Özgen, Neşe, “Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletlerin Kalkınma Politikaları ve Bölgesel Kalkınmada Yeni Kavramlar”, *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 11(1), 2005, s. 51-59.

Sarısoy, dris, Selçuk Koç, “Türkiye’de Kamu Sosyal Transfer Harcamalarının Yoksullu u Azaltmadaki Etkilerinin Ekonometrik Analizi”, *Maliye Dergisi*, Sayı: 158, Ocak-Haziran 2010, s. 326–348.

Sertel, Yıldız, *Türkiye’de Dı a Dönük Ekonomi ve Çökü*, Alan Yayıncılık, stanbul, 1988, s.17.

Slattery, Martin, *Sosyolojide Temel Fikirler*, Haz. Ümit Tatlıcan, Gülhan Deniz, Sentez Yayıncılık, stanbul, 2007.

eker, Sırma Demir, *Türkiye’de Sosyal Transferlerin Yoksulluk Üzerindeki Etkileri*, Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlü ü, Uzmanlık Tezi, Ankara,2008.

eker, Sırma Demir, Nurhan Parlak ahin, Rıdvan Kurtipek, “Yoksullukla Mücadelede Kamu Politika ve uygulamalarının De erlendirilmesi” *Uluslararası Yoksulluk Sempozyumu Bildirileri*, C.I, Ed. K. Tuna, .Altan, A. Eren, Z. Güne , stanbul, 1–3 ubat 2008, s. 542-559.

Tatlıdil, Ercan, “*Kentle me ve Göç*”, *Sosyolojiye Giri*, Ed. hsan Sezal, 3.bs., Beta, stanbul, A ustos 2010, s.329-360.

Tekeli, Ihan, “*Kent Yoksullu u ve Modernite’nin Bu Soruya Yakla ım Seçenekleri Üzerine*”, *Devlet Reformu: Yoksulluk*, Ed. A. Halis Akder ve Murat Güvenç, TESEV Yayınları, stanbul 2000, 139-160.

UNDP, *Poverty Report 2000*, New York, Oxford University Press, 2000. Valentine, Charles A., *Culture and Poverty*, The University of Chicago Press, Chicago 1970.

Wagle, Udaye, “Rethinking Poverty Definition and Measurement”, *International Social Science Journal*, Volume 171, 2002, p. 155-165.

World Bank, *SRAP Proje Özeti*, <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/ECAEXT/TURKEYINTURKISHEXTN/0..contentMDK:20815989~pagePK:141137~piPK:141127~theSitePK:455688,00.html>

Yeldan, Erinç, “Faiz Dı ı Fazla Paranoyası Sürerken ç Borçlar”, http://www.bilkent.edu.tr/yeldane/Yeldan18_30_Mart_05.pdf, 11.11.2010.

Yeldan, Erinç, *Küreselle me Sürecinde Türkiye Ekonomisi, Bölü üm, Birikim ve Büyüme*, leti im Yayınları, stanbul 2003.

Zabcı, Filiz, “Sosyal Riski Azaltma Projesi: Yoksullu u Azaltmak mı, Zengini Yoksuldan Korumak mı?”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58–1, 2002, s.215–239.

**T. C. TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
YAYIN KURALLARI**

T.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi'nde, aşağıda belirtilen kurallara uyan eserler yayınlanır.

1. Makalelerin, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanabilmesi için, daha önce başka bir yerde yayınlanmamış veya yayınlanmak üzere kabul edilmediği olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum belirtilmek zorunda değil kabul edilebilir.
2. Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.
3. Yazılarda Türk Dil Kurumu'nun Türkçe Kılavuzu'na uyulması tavsiye edilir.
4. Yazılar, Word programına göre kağıdın bir yüzüne 11 punto, Times New Roman yazı karakteriyle, tek satır aralığında, A4 kağıda kenar boşlukları, üst 6.2 cm, alt 5.5 cm, sağ ve sol 4 cm, üst bilgi 5.2 cm, alt bilgi 5 cm, cilt payı 1 cm şeklinde ve 20 sayfayı geçmeyecek biçimde düzenlenir. Yazılar üç nüsha (iki nüshasında isim, ünvan ve çalıştığı kurum belirtilmeden) ve bir CD olarak Editöre gönderilir. 20 daktilo sayfasını geçen yazılar dergide basılamaz.
5. Basılmayan yazılar yazarına iade edilmez.
6. Metindeki paragrafların ilk satırı 1 cm içeriden başlayacaktır. Ana başlık büyük harfle ve metin gövdesini ortalamak üzere ekilde, sayfanın üstünden 4 satır aşağıda; alt başlıklar ise paragraf düzenine uygun olarak (1 cm içeriden) konulacaktır. Başlık yazısının sağ alt tarafına yazar veya yazarların adları yan yana yazılır. Yazar ad/adları yazılırken herhangi bir akademik ünvan belirtilmez. Yazarın akademik ünvanı, çalıştığı kurum (üniversite, fakülte, bölüm veya diğer) adları dipnot biçiminde sayfanın altına yazılmalıdır. Akademik ünvan dışında başka ünvan kullanılmaz.
7. Türkçe özet, başlık yazısı ve yazar adlarından hemen sonra yer alır. Büyük harfle ve sayfanın ortasına gelecek şekilde Özet sözcüğü yazılır. Konunun Türkçe özeti 200 kelimeyi geçemez. Türkçe özeten sonra İngilizce özete yer

verilir. Her iki özeti altında Anahtar Kelimeler-Key Words yazılır. Büyük harflerle yazılmış özet (Abstract) başlığının üstünde eserin yabancı dildeki adı büyük harflerle kaydedilir.

8. Araştırma ve inceleme dalındaki yazılar Özet, Abstract, Giriş, inceleme ve Sonuç şeklinde düzenlenir. Yabancı dilde yazılan yazılarda yukarıdaki bölümlerin yabancı dildeki karşılıkları kullanılır ve aynı düzenlemeye uyulur.

Dipnotlar

9. Bilimsel çalışmada kullanılan kaynakların künyesi dipnot olarak sayfa altında gösterilir. Stifade edilen kaynaklar ilk geçtikleri yerlerde ayrıntılı ve aynısıdaki örneklerde belirtilen sıralamaya uygun olarak verilir.

a. Kitaplar:

Yazar Adı, Soyadı, Kitap Adı (italik), Baskı Sayısı, Yayınevi¹, Yayın Yeri ve Yılı, Sayfa Numarası.

Örnek: Halil Seyidoğlu, *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, Geliştirilmiş 9. Baskı, Güzem Yayınevi, İstanbul 2003, s. 34.

b. Makaleler:

Yazar Adı, Soyadı, Makale Adı (tırnak içinde), Dergi/Kitap Adı (italik), Cilt No, Sayı, Yayın Yeri ve Yılı, Sayfa Numarası.

Örnek: Ali Berat Alptekin, "Azerbaycan ve Türkiye'de Tanınan Ortak Akademyalar", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 7, Ankara 1999, s. 33.

c. Bültenler ve Yıllıklar:

Yayınlayan Kurum, Yayın Adı (italik), Yayın Yeri ve Yılı, Sayfa Numarası.

Örnek: Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1997*, Ankara 1998, s.17-21.

¹ Gerektiği hallerde yayınevi de verilebilir.

d. İnternet Tabanlı Kaynaklar:

Yazar Adı ve Soyadı, Belgenin Başlığı, Eserin Başlığı (varsa), Edisyon veya Dosya Numarası (ilgili ise), Adres ve Erişim Yolu, Ziyaret Tarihi (parantez içinde) verilir. Varsa sayfa numarası belirtilir. İnternet ortamından yararlanılan kitap ve makalelerde normal atıf uygulamasına göre genel dipnot usulüne uyulur. Ancak belirtilen veri uygulamalarına da yer verilir.

Örnek: Beytullah Yılmaz, “Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Toplumda Üstlendikleri Roller Bakımından Analizi”, <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ocak%202004/kucuk.htm>, (18.02.2006), s. 3.

Örnek: Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Hakkında 2004 Yılı Düzenli Raporu, Avrupa Toplulukları Komisyonu, Brüksel, http://www.aggs.gov.tr/uploads/files/ilerleme_raporu_2004_tr.pdf (07.10.2005)

Kaynakça Başlığı

10. İstifade edilen kaynaklar metin içerisinde kaynakça başlığıyla “yazar ve yıl” yöntemine göre, yazarın soyadı, basım yılı ve sayfa numarası verilerek yapılmalıdır.

a. Yazarın adı yazı içinde geçiyorsa, kaynağın yılı parantez içinde yazılmalıdır.

Örnek: Yıldırım (1966). ya da sayfa numarası vererek , Yıldırım (1966: 70-97).

b. Bazı durumlarda yazarın adı parantez içinde verilebilir.

Örnek: Bu alanda yeni gelişmeler kaydedilmektedir. (Raths, 1967: 40-85).

c. Aynı yılda aynı yazar tarafından yazılmış iki kaynak gösterilecekse, a) a)daki ekilde verilir.

Örnek: Gates (1967a: 45-50; 1967b: 130-170).

d. Kaynak iki yazarlı ise yalnızca soyadları yazılır.

Örnek: Massialas ve Cox (1966: 37-66).

e. Soyadları aynı olan iki yazarın aynı yılda yayınlanmış eserleri, adlarının ilk harfleri ile ayırılır.

Örnek: Smith, O. ve Smith, B. (1958: 251-251).

f. Kaynağın yazarı ikiden fazla ise, birinci verili te bütün soyadları yer alır.

Örnek: Bursalıoğlu, Aydın, Kaya, (1995: 120-145).

g. Daha sonraki verili lerde “vd.” kullanılır.

Örnek: Bursalıoğlu vd. (1995: 120-145).

h. Bir dizi biçiminde verilen kaynaklar en yeni tarihli olandan eski olana doğru sıralanarak bir parantez içine alınır ve noktalı virgül ile ayrılır.

Örnek: Bu konudaki son gelişmelere göre (Cobb, 1972: 221; Flanders, 1970:124; Bursalıoğlu vd., 1995: 31).

Kaynakça

11. Sayfanın ortasına büyük harflerle KAYNAKÇA yazılacaktır. Kaynakçadaki eserler yazar soyadına göre alfabetik olarak sıralandıktan sonra, eserlere ayrıca sıra veya bölüm numarası verilmeyecek ve yazarların ünvanları kullanılmayacaktır. Kaynak listesi, Yazarın Soyadı, Adı, varsa Makalenin Başlığı (tırnak içinde), Dergi veya Kitabın Adı (italik), varsa Derleyen veya Çevirenin Adı, Cildi, Sayısı, birden fazla basıldıysa kaçınıcı baskı olduğu, Basım Yeri ve Yılı biçiminde verilir. Aynı yazarın birden fazla eseri kaynak olarak kullanılması basım tarihine veya alfabetik sıraya göre eskiden yeniye doğru dizilmelidir. Kaynakçada her kaynak 1 cm içeriden yazılmalıdır.

a. Kitaplar

Örnek: Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve Çatışma Tarihi*, C. 1, İstanbul

1974.

b. Dergiler

Örnek: Sa san, Mustafa, “Devlet: Geli en Teknolojiler ve Kamu Sektörü”,
Stratejik Analiz, Sayı: 19, Kasım 2001.

12. Gönderilen yazılara ait resim, ekil ve grafikler sayfa yazım alanını ta mayacak biçimde net ve ofset baskı tekni ine uygun olmalıdır. Bunların sıra numarası ve adı her eklin veya grafi in altında verilir.

13. Derginin bir sayısında, ilk isim olarak bir yazarın ikiden fazla eseri basılamaz. Dönemler içerisinde ikiden fazla gönderilmi se ilk ikisi dı nda kalanlar, daha sonraki sayılara aktarılır.

14. Makale, tercüme ve ele tirisi yayımlananlara 25 adet ayrı basım ile iki adet dergi verilir.

Not: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yayın İkeleri’nde bulunmayan hususlar için Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım İke ve Kuralları’na bakılabilir.

Not: Makaleler elektronik ortamda a a ıdaki ileti adresine gönderilebilir.

leti: sobedergi@trakya.edu.tr

TRAKYA UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
INSTRUCTIONS TO AUTHORS

Academic studies complies with the following requirements below are published in Trakya University Social Sciences Journal.

1. In order for any article to be published in Trakya University Social Sciences Journal, it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if clearly indicated so beforehand.
2. All researches subjected comparison of the products with their trade names are not in the scope of our journal.
3. While writing the papers, it is recommended to obey The Spelling Book of Turkish Language Society.
4. Manuscripts should be typed on A4 format (29/7x21cm) paper with 11 pt and 1 line space. They are arranged properly margined (6.2 cm from top, 5.5 cm from bottom, 4 cm from right, 4 cm from left, 5.2 cm from header, 5 cm from footer), and not exceeding 20 pages. The printed version manuscripts must be submitted to the editor as three copies (without including name, title and working institution in two copies) and along with a CD. Articles should not exceed 20 pages if not they may not published on the journal.
5. Unpublished articles are not sent back to the writer.
6. First line of the paragraphs in the text will start 1 cm from inside. Title of the article will be written with capital letters starting from the left top of the page by leaving 4 lines empty space. Subtitles will be placed in accordance with the paragraph order (1 cm from inside). Name/names of the writer is written right bottom of the title side by side. Any kind of academic title of the writer is not written while writing the name/names of the writer. Academic title of the writer, institution where he/she works (university, faculty, department or others) should be written as footnotes at the bottom of the page. Any kind of titles are not used except for the academic titles.
7. Summary in Turkish is written just after the title and names of the writers.

The word ‘summary’ is written with capital letters in the middle of the page. Turkish summary of the subject can not exceed 200 words. After summary in Turkish, summary in foreign language should take part. Key words are given at the bottom of the pages in both summaries in the same languages. Original name of the article is written in capital letters above the title of ‘Abstract’ which is written in capital letters.

8. Articles in the field of research and examination are submitted according to the order of Abstract, Introduction, Methods and Results.

Footnotes

9. Tags of resources used in the academic study are displayed at the end of the paper as footnotes. Resources exploited in the academic study are given in the first pass and in accordance with the order of the following detailed examples.

a. Books:

Author’s Name, Last name , Name of the Book (italics), Printing, Publisher² Place and Year of Publication, Page Number

Example: Halil Seyido lu, *Bilimsel Ara tırma ve Yazma El Kitabı*, Geli tirilmi 9. Baskı, Güzem Yayınevi, stanbul 2003, p.34

b. Articles:

Author’s Name, Lastname, Title of the Article (in quotations), Title of the Journal/Book (italics), Volume Number, Issue, Place and Year of Publication, Page Number.

Example: Ali Berat Alptekin, “Azerbaycan ve Türkiye’de Tanına Ortak A ıklar”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Volume 7, Ankara 1999, p: 33.

² Publisher can be given if necessary

c. Journals and Annuals:

Publishing Institution, Title of the Publication (*italics*), Place and Year of Publication, Page Number.

Example: Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1997*, Ankara 1998, p: 17-21.

d. Internet-based Resources:

Author's Name, Last name, Title of the document, Title of the Article (if available), Edition or File Number (if related), Address and Access Path, Date of Visit (in parenthesis). Page numbers are indicated if available. General footnote style is used according to the normal citation in the books and articles taken from internet environment. However, specified data applications are also stated.

Example: Beytullah Yılmaz, "Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Toplumda Üstlendikleri Roller Bakımından Analizi", <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERG/ocak%202004/kucuk.htm>, (18.02.2006), p.3

Example: Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Hakkında 2004 Yılı Düzenli Raporu, Avrupa Toplulukları Komisyonu, Brüksel, http://www.aggs.gov.tr/uploads/files/ilerleme_raporu_2004_tr.pdf (07.10.2005)

Connective References

10. References which are quoted must be given in the text with the connective references according to the technique of "writer and year", surname of the author, publishing date and page number.

a. If the name of the author is mentioned in the text, year of the references must be written in brackets.

Example: Yıldırım (1996). or by giving the page number, Yıldırım (1996: 70-97).

b. In some cases, the name of the author can be given in brackets.

Example: New developments have been made in this field. (Raths, 1967: 40-85)

c. If the references written by the same author in the same year are mentioned, it is given as below:

Example: Gates (1967a: 45-50 (1967b: 130-170).

d. If the references have two authors only their surnames are written.

Example: Massialas and Cox (1967: 37-66)

e. If the two writers have the same surname and their works which were published at the same year can be distinguished by the first letter of their names.

Example: Smith, O. and Smith, B. (1958: 251-251)

f. If the reference has more than two authors, the surnames are mentioned at first.

Example: Bursalıo lu, Aydin, Kaya, (1995: 120-145)

g. In the next mentioning et al. is used.

Example: Bursalıo lu , et al. (1995: 120-145)

h. The references which are given as a line should be ordered from the oldest date to the recent one and must be separated with semicolon in the brackets.

Example: According to the recent developments about this subject (Cobb, 1972: 221; Flanders, 1970:124; Bursalıo lu vd., 1995: 31)

References

11. In the middle of the page, REFERENCES are written in capital letters. As the references are listed alphabetically according to the author's surname,

any sequence or category number is not given and the titles of the authors are not mentioned. List of references is given stating the Surname and Name of the Author, the Title of the Article if available (in quotations), The Title of the Journal or Book (*italics*), The Name Of the Editor or Translator if available, Volume, Issue, the number of the printing if it is published more than once, the Year and the Place of Publication. If more than one work of an author is used as references, they should be given from the oldest to the recent one.

a. Books

Example: Akda , Mustafa, *Türkiye'nin ktisadi ve çtimai Tarihi*, Volume 1, stanbul 1974.

b. Journals

Example: Sa san, Mustafa, "Devlet: Geli en Teknolojiler ve Kamu Sektörü", *Stratejik Analiz*, Number: 19, November 2001.

12. Pictures, figures, graphics belonging to the articles which will be sent must be clear and suitable for the technique of offset printing and should not exceed the area of writing. Their sequence number and names are given below the each figure or graphic.

13. In one of the issues of the journals, more than two manuscripts of an author as the first name can not be published. If more than two manuscripts are sent in the terms, the ones except from the first and second are transmitted to the other issues.

14. 25 separate editions with two journals are given to the authors whose articles, translations and critics have been published.

Note 1: For the subjects that are not available in the Publishing Principles of Trakya University Social Sciences Journal, more information can be obtained from Trakya University Social Sciences Institute The Rules and Principles for Writing Graduate Theses.

Note 2: Articles can be sent to the following e-mail address.
e-mail: sobe@trakya.edu.tr